

ANNALES HISTORICI PRESOVIANSES

VÝSKUMNÉ ÚSTAVY
PRESOVSKÉJ
UNIVERZITY

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1 / 2011, roč. 11

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17 novembra 1
080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Ľubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
László Koszta (Szeged)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
Martin Pekár (Prešov)
Karl W. Schwarz (Wien)
Wacław Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Imrich Belejanič, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda) Ľubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišínová, Peter Kónya, Martin Pekár, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák (zodpovedný redaktor)

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

© Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011.

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11

OBSAH

ŠTÚDIE

Karin Fábrová:

Právne postavenie mesta Kežmarok do 1. polovice 15. storočia 7

Viera Vallová:

Stavby protitureckej obrany na území Slovenska
a ich talianski stavitelia v 16. – 17. storočí 12

Peter Kónya:

Obec Bačkov v (krátkom) 18. storočí (1711 – 1780) 28

Peter Švorc:

Východné Slovensko, jeho mestá a vidiek v maďarizačnom
processe v 2. polovici 19. a na začiatku 20. storočia 43

Nadežda Jurčišinová:

Dr. Pavol Blaho – prívrženec česko-slovenskej spolupráce 73

Patrik Derfiňák:

Priemyselná rafinéria liehu v Prešove a jej činnosť
v rokoch 1903 – 1945 89

Peter Kovaľ:

Slovenský študentský spolok Detvan v prvých poprevratových
rokoch (1919 – 1920) 131

В. В. Зданович:

Германский оккупационный режим на территории Беларуси
в 1941-1944 гг. в отображении отечественной историографии 144

KRONIKA, RECENZIE, GLOSÝ 157

CONTENTS

ARTICLES

Karin Fabrová: Town privileges of Kežmarok	7
Viera Vallová: Buildings of anti-Turkish defense in the territory of Slovakia and theirs Italian architects in the period of 16th – 17th century ..	12
Peter Kónya: The village Bačkov in the (short) 18th century (1711 - 1780)	28
Peter Švorc: Eastern Slovakia, its cities and countryside in the process of Hungarisation in the half of the 19th and early 20th century.....	43
Nadežda Jurčišínová: Doctor Pavol Blaho of Skalica belonged to the group of leading representatives of the Czech-Slovak collaboration	73
Patrik Derfiňák: Industrial refinery of distillery in Prešov and its activity in years 1903 – 1945	89
Peter Koval': Detvan, Slovak Student League, in the first post-upheaval years (1919 – 1920)	131
В. В. Зданович: German occupation regime on the territory of Belarus in the years 1941-1944 in Belarusian historiography	144
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	157

ŠTÚDIE
ARTICLES

Právne postavenie mesta Kežmarok do 1. polovice 15. storočia

Karin Fábrová

FÁBROVÁ, Karin. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. XX-XX.

Present paper builds on published contribution focused on the analysis of the town privileges of Kežmarok from 1269 and their interpretation. In connection with published knowledge the paper aims to make clear development of legal status of burghers in Kežmarok from year 1269 to the first half of the 15th century, based on analysis of written sources. The author deals with the jurisdiction of iudex and the legal status of town Kežmarok in relation to the Community of Saxons in Spiš. Based on the analysis of written sources from the 14th century and charters from years 1411, 1412 and 1417 we may claim, that as in the year 1317 and later was Kežmarok member of the Community of Saxons in Spiš, from the beginning of the 15th century it started to develop as civitas and burghers of Kežmarok in this period (certainly well before 1411) followed their own town privileges from 1269 and were subject to the authority of the king, who himself protected status and interests of burghers in Kežmarok from the Community of Saxons and nobility in Spiš.

Key words: Kežmarok, Town, Burghers, Privileges.

Predkladaný príspevok nadväzuje na publikovanú štúdiu zameranú na obsahový rozbor mestských výsad z roku 1269 a ich interpretáciu.¹ V súvislosti s už uverejnenými poznatkami si kladie za cieľ, na základe následného analytického výskumu písomných prameňov k dejinám mesta, objasniť problematiku vývoja právneho postavenia kežmarských mešťanov od nadobudnutia mestských výsad v roku 1269 až do 1. polovice 15. storočia.

V mestskom privilégii z roku 1269 sa, okrem iného, uvádza, že Kežmarčania získali právo slobodnej voľby richtára, ktorý má súdiť všetky spory mešťanov, avšak jeho kompetencia sa nevzťahuje na krádež, desiatky, vraždy a falšovanie. Tieto zločiny mal riešiť kráľovský sudca, v prípade Kežmarku, spišský župan.² Na základe tejto skutočnosti sa objavil v odbornej literatúre aj názor, keďže kežmarský richtár disponoval s obmedzenou súdnou právomocou, že je potrebné považovať Kežmarok, ako aj lokality s podobnými výsadami, nie za mestá, ale iba za mestečká na kráľovskej pôde.³ Otázkou výsadného postavenia mesta Kežmarok, ako aj pod-

1 FÁBROVÁ, K. Výsady kežmarských mešťanov z roku 1269. In *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. ISSN 1337-0707, 2010, roč. 5, č. 1, s. 18 – 23. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/docs/Dejiny_1_2010.pdf

2 "... qui omnes causas eorundem decidere debeat iusticia mediante, exceptis quibusdam causis furti videlicet, decimarum, sanquinis et monete, quas iudex noster pro tempore constitutis iudicabit et decidet..." ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 11.

3 Porov. MARSINA, R. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*. 1973, roč. 21, č. 3, s. 350.

statu mestotvorného procesu sme sa pokúsili ozrejmiť v už uvádzanom príspevku “Výsady kežmarských mešťanov z roku 1269”.⁴ S načrtnutým problémom sa však vynára ešte jedna otázka, a to súdna kompetencia kežmarského richtára v období stredoveku, jeho závislosť, či nezávislosť v právnej oblasti od spišského župana.

Súčasne pri analýze právneho postavenia mesta v období stredoveku si nie je možné nevšimnúť otázku postavenia mesta Kežmarok voči Spoločenstvu spišských Sasov, prípadne jeho členstva, čo by v skutočnosti znamenalo obmedzenie získaného výsadného, teda aj právneho postavenia.

Z 13. a 14. storočia sa zachovalo pomerne málo písomných prameňov výsadného charakteru, na základe ktorých by sme mohli sledovať vývoj právneho postavenia mesta. Mestské výsady z roku 1269⁵ si nechali Kežmarčania, v uvedenom období, potvrdiť uhorským panovníkom ešte dvakrát. V roku 1270 dochádza k ich znovu potvrdeniu kráľom Štefanom V.⁶ a v roku 1399 bola vyhotovená konfirmácia mestských výsad od uhorského kráľa Žigmunda.⁷ V obidvoch prípadoch dochádza k potvrdeniu tých istých výsad, ktoré získali v roku 1269, teda išlo o znovu potvrdenie ich výsadného postavenia ďalšími uhorskými panovníkmi.

Zaujímavá je otázka postavenia Kežmarku vo vzťahu k Spoločenstvu spišských Sasov. V konfirmácii výsad Spoločenstva spišských Sasov z roku 1317 od Karola Róberta sú jednotlivé mestecká, k nemu patriace, vymenované. Podľa tejto listiny by mal aj Kežmarok, v danom období, patriť k Spoločenstvu spišských Sasov.⁸ De iure sa mal teda riadiť nielen ich výsadami, ale aj podliehať pod právomoc ich spoločného richtára, čím by došlo k obmedzeniu jeho výsadného postavenia v porovnaní s rokom 1269.

V tomto prípade dochádza k paradoxnej situácii. V roku 1269 získali Kežmarčania práva výsadného mesta s možnosťou úplného samostatného vývoja a o dva roky by už malo byť mesto pričlenené k Spoločenstvu spišských Sasov, ktoré by jeho slobodu čiastočne obmedzovalo. Je potrebné podotknúť, že ešte v roku 1270, teda rok pred udelením výsad spišským Sasom, si nechali Kežmarčania znovu potvrdiť svoje mestské výsady Štefanom V.

Z hľadiska zodpovedania tejto otázky je potrebné vziať do úvahy fakt, že v listine pre spišských Sasov z roku 1271 sa mestecká jednotlivo neuvádzajú.⁹ K tomu

4 FÁBROVÁ, K. Výsady kežmarských mešťanov z roku 1269. In *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. ISSN 1337-0707, 2010, roč. 5, č. 1, s. 19. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/docs/Dejiny_1_2010.pdf.

5 Mestské výsady z roku 1269 sú zachované v konfirmácii z roku 1399. ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 11.

6 Listina z roku 1270 je zachovaná v konfirmácii z roku 1399. ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 11.

7 ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 11.

8 "... item Kesmark..." SCHMAUK, M. *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis II*. Spišské Podhradie (Szepesváraljae) : Typis Typographiae Episcopalis, 1889, s. 42.

9 Originál listiny sa nezachoval. Zachovala sa v troch odpisoch z r. 1321 – 1420, z. r. 1574., z. r. 1771. Listina bola viackrát publikovaná. BÁRDOSSY, J. *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis*. Levoča (Leuchoviae) : Typis Michaelis Podhoránszki, 1802, s. 108 – 116.

dochádza až v roku 1317. Je pravdepodobné, že v priebehu niekoľkých desaťročí sa počet, ako aj samotní členovia Spoločenstva, menili a z nezistených príčin Kežmarok, na nejaké obdobie, vyhovovalo byť jeho súčasťou.

Z právneho hľadiska sa teda postavenie mesta v období 13. až 14. storočia nemení. Získané mestské výsady z roku 1269 si nechávajú Kežmarčania znovu potvrdiť v rokoch 1270 a 1399, čo bolo bežným zvykom aj v prípade iných miest. Podľa privilegálnej listiny od Karola Róberta z roku 1317 bol Kežmarok, určité časové obdobie, členom Spoločenstva spišských Sasov, ktorého členovia mali rovnaké postavenie ako mešťania v Uhorsku. Ako dlho bol jeho súčasťou a nakoľko sa riadil výsadami, ale aj povinnosťami Spoločenstva spišských Sasov sa prostredníctvom známych zachovaných písomných prameňov nepodarilo zistiť. S určitosťou však môžeme konštatovať, že tento vzťah netrval počas celého obdobia stredoveku. Privilegiá, ale aj ochranné nariadenia udeľované mestu uhorským kráľom Žigmundom potvrdzujú, že sa Kežmarčania aj v 15. storočí riadili mestskými výsadami, získanými v roku 1269 a starostlivo si chránili svoje výsadné postavenie v rámci uhorskej spoločnosti ako mešťania.

Právny vývoj Kežmaroku je možné sledovať na základe zachovaných dobových písomností podrobnejšie až v priebehu 15. storočia. Mesto získava od uhorského panovníka niekoľko privilégií právneho charakteru, ktoré okrem iného potvrdzujú aj jeho doterajšie výsadné postavenie a sú svedectvom, že Kežmarok sa v 15. storočí rozvíjal ako samostatné mesto bez akejkoľvek príslušnosti k inému spoločenstvu.

Udeľené mestské výsady z roku 1269 mali mestu zabezpečiť slobodný vývoj. Kežmarskí mešťania nepodliehali ani vo veciach správy, ani v právnej oblasti pod kompetenciu spišského župana a iných šľachticov. Kežmarok bol výsadným územím na území Spišskej župy, podriadený jedine uhorskému panovníkovi. Predsa sa vyskytovali snahy zo strany šľachty podriaďiť si mesto a získať časť príjmov vo svoj prospech.

V roku 1411 vydáva kráľ Žigmund nariadenie na ochranu práv a výsad mesta Kežmarok adresované spoločnému richtárovi Spoločenstva spišských Sasov, ktorý mal zabezpečiť, aby v budúcnosti boli všetky práva mesta, udeľené uhorskými kráľmi, rešpektované a nedochádzalo k ich porušeniam. Uvedeným mandátom mali byť chránené práva kežmarských mešťanov, ktoré boli porušované zo strany Spoločenstva spišských Sasov.¹⁰

Počas 15. storočia došlo niekoľkokrát k porušovaniu slobôd prináležiacim obyvateľom Kežmaroku a k nerešpektovaniu ich výsadného postavenia zo strany uhorskej šľachty a hodnostárov na Spiši.

V roku 1412 sa Kežmarčania opäť obracajú na uhorského kráľa Žigmunda so sťažnosťou, v ktorej sa ponosujú na nelegitímne súdne procesy, na ktorých boli nespravodlivo súdení a na nepravdivé obvinenia, za ktoré majú byť väznení. Uhorský kráľ sa prostredníctvom svojho nariadenia opäť postavil na stranu svojich verných

---

10 "...civitate nostram Kesmark...ac...cives et incolas universos...in omnibus illis libertatibus et iuribus...quas a praedictis nostris...regibus et a nobis per literas superunde datas habuisse et habere...conservare et manutenere debeatis ..." ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, pap. 9.

mešťanov a zakazuje spišskému županovi a šľachte súdiť a väzniť Kežmarčanov za priestupky a výtržnosti, za ktoré nesú zodpovednosť iné osoby. V listine sa zdôrazňuje, že obyvatelia Kežmarku môžu byť súdení len v prítomnosti ich richtára a prísažných mesta, a len títo hodnostári mesta sú kompetentní vyniesť právoplatný rozsudok.¹¹ V sťažnosti Kežmarčanov sa ďalej uvádza, že na území uhorského kráľovstva boli Kežmarčania poškodzovaní aj pri obchodovaní, a z tohto dôvodu ich oslobodzuje Žigmund od platenia mýta v Uhorskom kráľovstve.¹²

V roku 1417 sa kráľ Žigmund opäť postavil na stranu Kežmarčanov, ktorí sa ponosovali na spoločného richtára 24 spišských miest. Uvedený richtár zasahoval do súdnej právomoci mesta a tým porušoval práva mesta, ktoré nadobudlo udelením mestských výsad. Zároveň si nárokoval riešiť súdne spory nad 20 denárov a privlastňoval si aj zisky z týchto sporov, ktoré právne patrili do kompetencie richtára mesta a mestskej rady. Podľa nariadenia panovníka, mestu prislúcha úplná súdna kompetencia.¹³

Ak vo výsadnej listine z roku 1269 bola súdna kompetencia richtára a mestskej rady obmedzená (nevzťahovala sa na krádež, desiatky, vraždu a falšovanie mincí), podľa nariadenia z roku 1417 bolo súdnictvo v meste už úplnou záležitosťou mešťanov. Plná súdna právomoc prislúchala predstaviteľom mesta ešte pred rokom 1417. V listine sa totiž uvádza, že spoločný richtár spišských Sasov narúša dávne slobody mesta.

Mandáty vydané uhorským panovníkom v 15. storočí dokazujú skutočnosť, že kežmarskí mešťania sa v danom období (s určitosťou už pred rokom 1411) riadili svojimi vlastnými mestskými výsadami z roku 1269 a podliehali priamo pod právomoc uhorského panovníka. Na základe analýzy zachovaných mandátov z rokov 1411, 1412 a 1417 je možné tvrdiť, že pokiaľ v roku 1317 bol Kežmarok na určité obdobie členom Spoločenstva spišských Sasov, začiatkom 15. storočia sa rozvíjal ako výsadné mesto. Uhorský panovník svojimi nariadeniami chránil záujmy a výsadné postavenie kežmarských mešťanov pred záujmami Spoločenstva spišských Sasov a spišskej šľachty. Kežmarok sa v danom období rozvíjal ako samostatné mesto bez príslušnosti k inému spoločenstvu a kežmarský richtár s prísažnými mesta disponoval plnou súdnou právomocou, ktorú nadobudli pred rokom 1417.

11 "...mandamus, quatemus...accionis vel quescionis contra praefatos cives et hospites habent vel habuerunt...in praesentia iudicis et iuratorum civium pre dictae nostrae civitatis Kesmark legitime prosequantur ex parte quorum iudex et iurati cives...satisfactionis complementum exhibebunt..." ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 18.

12 "...pretera cives et hospites nostri regales ubicumque...a solutione cuiuslibet tributis nostri regalis perpetuo per nos exempti sint et liberti..." ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 18. V regeste uvedenej listiny v Súpise Beneho sa nesprávne uvádza, že Kežmarčania sú oslobodení od platenia cla. Súpis Beneho, s. 22. V listine sa spomína "tributum" a nie "tricesima", teda ide poplatok z obchodovania v rámci Uhorského kráľovstva.

13 "...mandamus...quatenus...iudices et iurati cives pro tempore constituti universas quaslibet causas coram ipsis in eadem civitate kesmark...iudicare et decidere valeant, possint...ut hi qui se per eosdem iudices et iuratos cives contra deum et iustitiam opprimi senserint possint..." ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 23.

Pramene a literatúra

- BÁRDOSSY, J. *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis*. Levoča (Leuchoviae) : Typis Michaelis Podhoránszki, 1802. 460 s.
- FÁBROVÁ, K. Výsady kežmarských mešťanov z roku 1269. In *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. ISSN 1337-0707, 2010, roč. 5, č. 1, s. 18 – 23. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/docs/Dejiny_1_2010.pdf
- MARSINA, R. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*. 1973, roč. 21, č. 3, s. 336 – 368.
- SCHMAUK, M. *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis II*. Spišské Podhradie (Szepesváraljae) : Typis Typographiae Episcopalis, 1889. 547 s.

Stavby protitureckej obrany na území Slovenska a ich talianski stavitelia v 16. – 17. storočí

Viera Vallová

VALLOVÁ, Viera. Buildings of anti-Turkish defense in the territory of Slovakia and theirs Italian architects in the period of 16th – 17th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. XX-XX.

This study deals with buildings and fortifications of anti-Turkish defense in the early modern period, especially in the south of the territory of Slovakia. The most important are fortresses build by Italian architects, whose work and activity is the central aim. Kosice, Komarno and Nove Zamky were the most eminent fortifications of anti-Turkish defense. Inviting Italian builders into our country mean the development of fortification construction and Italian element brings the new defensive techniques and components.

Key words: castle, fortification, Italian architects, anti-Turkish defense.

Obdobie 16. a 17. storočia predstavuje zásadné politické, hospodárske a náboženské transformácie ovplyvňujúce rozvoj kultúry, vojenstva i staviteľstva ako v celej Európe, tak aj na území Slovenska. Táto oblasť bola dejiskom mnohých vojenských zrážok, povstaní, hnutí, rezonujúcich v domácich i medzinárodných vzťahoch. Veľké časti nášho územia boli svedkom mocensko-politických zápasov uhorskej šľachty s habsburským dvorom či bojov s osmanským elementom, keďže toto územie predstavovalo hraničné pásmo s Osmanskou ríšou.

Vývoj udalostí začiatkom novoveku pomaly presúval ťažisko bojov v Európe do strednej Európy, kde sa do popredia dostával rozpor záujmov v podobe tureckej otázky. Vzmáhajúca sa vojenská moc Osmanskej ríše vytvárala protiváhu habsburskej moci – v oblasti Stredomoria narážala na španielskych Habsburgovcov a v Podunajsku na Habsburgovcov rakúskych – čím sa na dlhé obdobie stala určujúcou témou, naplňajúcou problematiku kľúčových problémov strednej Európy. Pomery raného novoveku boli dlho poznačené zložitou situáciou rozdelenej a ohrozovanej krajiny.¹

Konflikt Osmanskej ríše a Habsburgovcov vyrástol z mocenského zápasu o uhorskú korunu medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom I., ktorým konkuroval turecký sultán Süleyman. Príčin rozdelenia Uhorska na tri časti bolo viacero. K vedúcim faktorom patrila protiturecká politika Zápoľského na jednej strane a nedôsledná politika Habsburgovcov na strane druhej. Každý sa v krajine snažil obsadiť najdôle-

---

1 MEDVECKÝ, J. Novovek 1526 – 1780. In Z. Bartošová a kol. *Umenie sa Slovensku*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 74 – 77.

žitejšie mestá a hrady, avšak striedaním vrchností trpelo hlavne obyvateľstvo² vystavené pustošeniu tureckého nepriateľa, a jednak aj rekviráciám Ferdinandových žoldnierov i Zápoľského hajdúchov.³

Obdobie 16. storočia je dobou ťažkých skúšok pre Dóžovo povstanie, banických povstaní, moháčskej porážky a hrozby tureckého nebezpečenstva. Aj počas 17. storočia museli obyvatelia dedín a miest znášať hrôzy vojenských udalostí a protihabsburských povstaní, perzekúcie od labancov aj kurucov, trpieť nájazdy Turkov alebo priamo obsadenie tureckým vojskom. Na defenzívu krajiny bolo nutné vybudovať obrannú sústavu opevnení so zásobenou a vyzbrojenou posádkou, pričom sa neuvažovalo o stavbách nových, ale o využití starých hradov, kláštorov i mestských hradieb. Realizátormi boli vo väčšine prípadov špecialisti, predovšetkým talianskeho pôvodu, pozývaní viedenským dvorom. Bremeno bežných opevňovacích prác a obrany krajiny bolo na pleciach poddaného ľudu. V nasledujúcom storočí sa pomery relatívne upokojili, ale až do zrušenia poddanstva ostávali práce na hradoch a kaštieloch poddanskou robotou, navrhovacie práce stále častejšie viedli odborníci, remeselne zruční majstri.⁴

V nepriateľských časoch boli mnohé hrady nášho územia hlavnými poskytovateľmi ochrany napadnutého obyvateľstva. Plnili hneď viacero úloh. Poskytovali útočisko bojovníkom a ich rodinám v prípade porážky, keď predstavovali poslednú alternatívu obrany za hrubými múrmi opevnenia. Slúžili na zadržanie nepriateľského vojska pred napredovaním, a zároveň ovládali strategické vstupy či prechody v krajine ako rieky, cesty, priechody. Boli rovnako bezpečným skladiskom streliva a zbraní, i zásobárňou potravín.⁵ Hrady ako strediská rozličných stavebných remesiel mali mnoho stavebných dielní, v ktorých pôsobili nie len domáci, ale aj cudzí stavebníci, ktorí spolu so svojimi dielňami prinášali nové štýly, zvyklosti a prislusnosť k určitej škole. Pre obranu krajiny mal mimoriadnu funkciu dômyselný systém hradov ako signalizačných bodov najmä v 16. a 17. storočí.⁶

V Uhorsku sa v ranom novoveku objavuje nový životný štýl utvorený talianskym prostredím, reprezentovaný šľachtou, vysokými štátnymi a cirkevnými hodnosťármi, mecénmi renesančného umenia. Renesančné formy prenikajú na naše územie v neskorogotických dielach v čase vrcholiacej renesancie v Taliansku a to cez oblasť Sliezska, Krakova a Malopoľska, a súčasne cez Viedeň na západné Slovensko. Typickým odvetvím uplatnenia renesančných foriem bolo kamenárstvo s jeho architektonickými detailmi a dekoratívnymi motívmi all antica spolu s rastlinnými a geometrickými ornamentmi uplatňovanými aj v iných odvetviach tvorby. Od druhej polovice 16. storočia sa rozšírili a stali charakteristickými črtami na Spiši a Šariši

- 2 Šľachta vo veľkej miere prechádzala zo strany na stranu, pričom finančné prostriedky čerpana od oboch. Porovnaj DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny Slovenska, II. zväzok, 1526 – 1711*. Bratislava : MO SR, 1995, s. 9 – 13.
- 3 DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny...*, s. 9-13.
- 4 PISOŇ, Š. *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin : Osveta, 1977, s. 5 – 16.
- 5 JANOTA, L. *Slovenské hrady I*. Bratislava : Slovenská liga, 1935, s. 12 – 13.
- 6 PISOŇ, Š. *Hrady, zámky...*, s. 5 – 16.

nové architektonické prvky ako taliansky typ vidieckeho castella⁷ s pravidelným pôdorysom a nárožnými vežami.⁸ Celkový charakter architektúry a ostatných umeleckých odvetví ovplyvňovala migrácia remeselníkov i umelcov z cudziny. Predovšetkým fortifikační inžinieri a stavitelia v priebehu 16. storočia prichádzali na naše územie za účelom budovania systému pohraničných pevností a modernizácie mestských opevnení. V cisárskych službách pracovali kamenári dalmátskeho pôvodu, ktorí už predtým prispeli k rozšíreniu renesančných elementov. Činnosť generácii stavitel'ov, kamenárov či štukatérov sa rozmohla najmä v nasledujúcom období. Pochádzali prevažne zo severného Talianska z oblasti jazier Como a Lugano, odkiaľ absorbovali vymoženosti rímskeho, benátskeho a toskánskeho umenia a prispôbili ho potrebám a žiadostiam stredoeurópskych objednávateľov. Tvorba talianskych odborníkov, ktorých vplyvy kulminovali najmä v 17. storočí, predstavovala takmer bezkonkurenčný fenomén inšpirujúci aj domácich tvorcov. V neskoršom 18. storočí boli umelci talianskeho pôvodu rovnakou známkou kvality a profesionality, zachováajúci si v niektorých špecializáciách svoju dominanciu.⁹

Pre celé obdobie 16. a 17. storočia je pre územie Slovenska charakteristické narástanie významu fortifikačného staviteľstva (so začiatkami už v druhej polovici 15. storočia). Neustále boje, vzbury, povstania a v nemalej miere osmanské vojny ovplyvňovali pevnostné staviteľstvo a s ním spojený vývoj stavebnej techniky, spôsobujúci zmeny v stavbách pevností kvalitatívne odlišné v porovnaní so stavbami predchádzajúceho obdobia. Spomínané konštrukčné transformácie boli reakciou na nárast bojovej techniky a objavenie sa a rozšírenie palebných zbraní.¹⁰

Renesančné fortifikačné koncepcie, nadväzujúce na pevnostné staviteľstvo 15. storočia, predstavovali novú koncepciu rozvoja fortifikácií dovtedy existujúcich na našom území. Prvá dokonalá renesančná pevnosť u nás je stavba Červeného Kameňa z roku 1535, kedy sa jeho majitelia Fuggerovci rozhodli prestavať gotický hrad na sklad tovarov, s ktorými obchodovali po celej Európe. Postupne búraný starý hrad stavitelia nahradili štyrmi obrannými kruhovými baštami spojenými ochrannými múrmi a doplnenými systémom kazemát, strelných komôr a jedným obytným krídlom. Moderná pevnosť s využitím najnovších dobových poznatkov bola prispôbená na účinnú obranu (pevnosť dobudoval po roku 1588 jej nový majiteľ Mikuláš Pálfi).¹¹

S myšlienkou využiť stredoveké hrady, kláštory a mestské hradby na nové ciele prišiel panovník Ferdinand I. spolu s uhorskou šľachtou po postupnom prenikaní osmanských oddielov do krajiny. Výhodnejším variantom bolo prebudovanie sta-

7 Vidiecky zámok talianskeho typu si dal postaviť napr. František Turzo v Bytči, ktorého staviteľom bol Ján Kilian de Syroth z Milána v rokoch 1571 – 1574. Porovnaj MEDVECKÝ, J. Novovek 1526 – 1780. In Z. Bartošová a kol. *Umenie sa Slovensku*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 78 – 82.

8 MEDVECKÝ, J. Novovek..., s. 78 – 82.

9 MEDVECKÝ, J. Novovek..., s. 92 – 96.

10 DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny...*, s. 58 – 65.

11 DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny...*, s. 58 – 65.

rých opevnení na obranný systém a ich zásobenie.¹² Prispôsobovanie sa pokroku a novostiam v technike znamenalo postupné rozširovanie a zdokonaľovanie hradov. Na odlišenie jednotlivých hradobných rekonštrukcií slúžia spôsoby a formy ich obnovy, napr. štýlové variácie stavieb.¹³ Spočiatku prebiehali prestavby pod patronátom domácich, neskôr prichádzajú na naše územie predovšetkým architekti a dôstojníci, hlavne Taliani.¹⁴

Budovanie pohraničných fortifikácií v snahe odolať trvajúcemu tureckému nebezpečenstvu a znížiť účinok delostrelectva sa vyznačovalo zmenšovaním výšky opevnení, rozširovaním ich predpolia a pridávaním polygonálnych bastiónov, všetko predovšetkým podľa zásad talianskej pevnostnej školy. Okrem protitureckých pevností sa stavali aj opevnené tábory – Kolárovo, Šaľa a i., stúpajúcim význam opevnených miest.¹⁵

Strategicky najúčinnnejšie z hľadiska obrany boli pevnosti tvoriace hraničné pásmo a stojace priamo v ceste útočníka, ktoré bolo pri postupe do vnútra krajiny nutné najskôr dobyť. V 17. storočí bolo pevnostné stavitelstvo na svojom vrchole. Iniciatívu v uvedenom druhu vojenskej činnosti prevzala francúzska, holandská, talianska a z časti nemecká architektúra. V Uhorsku nebola zriadená inštitúcia vychovávajúca stavebných inžinierov, čo sa prejavilo nedostatkom špecialistov na adekvátnej úrovni schopných realizovať stavby pevnostného charakteru a následne viedlo k pozývaniu staviteľov práve z Francúzska, Holandska a Talianska.¹⁶

Storočie 18., a najmä jeho druhá polovica predstavovala zmeny mocenskej štruktúry, presadzovanie Ruska a spoločné akcie proti Turkom. Spojenectvo s Francúzskom zabezpečilo Rakúsko-Uhorskej monarchii západné hranice, avšak mocenský nástup Pruska sprevádzala expanzívna politika Fridricha II. Mária Terézia preto pristúpila k projektu výstavby novej obrannej sústavy. Stredobodom bol juh krajiny proti Turkom a sever proti Prusku. Cieľom bolo vytvoriť strategické pevnostné objekty schopné odraziť útok nepriateľa čo najbližšie pri hraniciach krajiny. Väčšina pevnostných objektov z 18. storočia sa vyznačovala bastiónovým princípom. Ťažisko novej obrannej sústavy sa presunulo do Čiech a na severnú Moravu, čo sa prejavilo nielen vo výstavbe pevností, ale aj v rozmiestnení plukov habsburskej armády.¹⁷

K najvýznamnejším protitureckým pevnostiam na našom území patrili od 16. storočia pevnosti v Komárne, Nových Zámkoch a Košiciach.

---

12 Mnohé prestavby narážali na problémy v súvislosti s ich majiteľmi. Šľachta a cirkev častokrát nemali finančné prostriedky na ich prestavbu, prípadne existovali iné dôvody prekážok. Napriek existujúcim problémom prebiehali prestavby v réžii vrchnosti, majiteľov, prípadne kastelánov vždy za pomoci práce poddaných. Porovnaj *Vojenské dejiny Československa (1526 – 1918) II. díl*. Praha : Naše vojsko, 1986, s. 26 – 30.

13 JANOTA, L. *Slovenské hrady...*, s. 12 – 13.

14 DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny...*, s. 58 – 65.

15 *Vojenské dejiny Československa (1526 – 1918) II. díl*. Praha : Naše vojsko, 1986, s. 114.

16 *Vojenské dejiny Československa...*, s. 172 – 173.

17 *Vojenské dejiny Československa...*, s. 234 – 238.

Významnou z hľadiska prestavby je pevnostná stavba v Komárne, ktorej výstavba patrila k dôležitých fortifikáciám na obranu pred tureckým vojskom s cieľom zabrániť jeho postupu v smere na Viedeň. Bola dobovo najmodernejším opevnením prvej polovice 16. storočia. Prestavbu projektoval skúsený architekt Pietro Ferrabosco, ktorý pri svojej práci vychádzal z konceptu hviezdicového opevnenia s bastiónmi, obohaného príľahlými múrmi a obklopeného vodnou priekopou. Namiesto kameňa boli použité zemné násypy spevnené drevenou konštrukciou, prvý raz aplikované pri výstavbe pevností, ktoré postupne vytlačili staršie typy opevnení. Tie sa následne stali stavebným typom prevažne na juhu slovenského územia. Na mieste niekdajšieho gotického hradu vybudovali pozvaní talianski fortifikační stavitelia v rokoch 1546 – 1557 v Komárne renesančnú pevnosť predstavujúcu vrchol pevnostného staviteľstva u nás. Pietro Ferrabosco, stavitel', sochár a maliar poverený vyhotovením plánu stavby okolo roku 1550, navrhol bastiónový systém¹⁸. Jeho pôsobenie v Komárne je ohraničené rokmi 1556 – 1564, kedy sa venoval kontrole stavby pevnosti a v rokoch 1565 – 1566 prišiel do Komárna v sprievode kráľa Maximiliána II. Pri tejto príležitosti tu Ferrabosco postavil pontónový most. Murárske práce usmerňovali Giovanni Maria de Speciacasa, po ňom Di Dalmatio Bartolagi, vodné stavby Mathias Dusco, Venzel Cservenka a Paul Puls. K dozorcom patrili Michael Schick (1546-1550), Leonhard Müller (od roku 1550) a Francesco Benigno (po roku 1552). Stavebným majstrom bol v roku 1550 Ihon Maria de Speciacasa. Fortifikačné práce viedol v roku 1551 Domenico Castaldo. Výstavba pevnosti trvala desať rokov. Podľa hlásenia Francesca Begnina sa v roku 1557 už len zdokonaľovali zemné valy a prehlbovali sa vodné priekopy. V roku 1570 zapríčinila jarná povodeň zrútenie prevažných častí hradieb, preto bola pevnosť pod osobným vedením Urbana Süessa v rokoch 1572 – 1592 znovu postavená. Na týchto prácach sa so svojimi odbornými posudkami podieľali aj Daniel Speckle a Carlo Theti, ktorý v roku 1569 v diele o stavbách pevností podával návrh fortifikácie dobývateľnej iba od vody.¹⁹ Komárňanská Stará pevnosť, jadro uhorského pevnostného systému, z dvoch strán chránená riekami (Dunaj a Váh), bola vybudovaná podľa novo-talianskeho systému z kameňa a tehál, na severe, juhu a západe posilnená baštami. O sile novovybudovanej pevnosti podávajú správy dobové spisy, stavebné plány či denníky.²⁰ Nielen samotná pevnosť, ale aj mesto potrebovalo isté protiturecké opatrenie v podobe opevňovania. Už roku 1555 stál múr opevňujúci mesto, neskôr plot a zemný val

18 V tom čase sa v Taliansku formoval nový bastiónový systém s násypovou konštrukciou, ktorý talianski fortifikační stavitelia šírili do ostatných častí Európy. FLOREKOVÁ, V. Protiturecká pevnosť v Komárne. In *Pamiatky a múzéea*. ISSN 1335-4353, 1995, roč. 44, č. 3, s. 26 – 27.

19 GRÁFEL, E. *NEC ARTE, NEC MARTE. Komárňanský pevnostný systém*. Komárno : Nec Arte, 1999, s. 14.

20 V roku 1573 bol v Komárne Stephan Gerlach, ktorý vo svojom denníku pevnosť opísal ako „malé mesto s obytnými domami, tristo, zväčša ženatých vojakov býva v nich. ... Výbava Ostrihomu, Vyšehradu, Budína, Petrovaradína a Belehradu spolu nemajú takú hodnotu, ako výbava Komárna.“ KECSKÉS, L. *Komárom az erődök városa*. Komárno : Nadácia klapka, 1984, s. 77.

z pleteného raždia. Nedostatky vybudovaného opevňovacieho systému si vyžiadali ďalšie zásahy. Stavba kamenného múru započala v roku 1572 pod vedením Urbana Süessa. Pri budovaní opevnenia viedli posilňovacie práce viedli Bernard de Magno a Francesco Capra.²¹ Múr bol ešte posilnený niekoľkými baštami.²² Stará pevnosť, najmä po strate Nových Zámkov v prospech Turkov, už nepostačovala a rávalo sa s jej rozšírením. Podobný rozširujúci návrh podal Carlo Theti už roku 1570. Neskoršie rozširovacie plány dokazuje aj návrh Nicola Angieliniho z roku 1660. Práce na Novej pevnosti prebiehali s využitím najmodernejších talianskych a francúzskych staveľských skúseností od roku 1663.²³ Novú pevnosť dokončili roku 1673.²⁴ Takto v Komárne už nestál iba hrad, ale hotový pevnostný systém.²⁵

Fortifikácie 16. storočia, najmä na juhu Slovenska, sa vyznačovali zmenami v opevňovacích systémoch (príkladom je Fiľakovo s novými mestskými hradbami a opevneným hradom, kde náročné rondely hradobných múrov tvorili ťažisko celej obrany). Významnú strategickú polohu mali Nové Zámky, čo z nich spravilo centrum protitureckých opevňovacích snáh. Nákras modernej pevnosti vypracoval v roku 1567 Giulio Baldigara a stavebné práce započali v roku 1573. V priebehu výstavby slúžila na obranu pred tureckým nebezpečenstvom stará pevnosť spojená s novou cez zákopy. Fridrich Žerotín mal vojenský dozor nad novou stavbou až do roku 1580, odborne viedli prestavbu bratia Giulio a Ottavio Baldigarovci²⁶. Stavebné práce prebiehali aj v 17. storočí, prebudovaných bolo šesť bastiónov spojených hradbami s kazematami a strieľne pre delá. Obvodovú vodnú priekopu plnila rieka Nitra. Pevnosť Nové Zámky s pravidelným šesťuholníkovým pôdorysom, bastiónmi pre delostrelectvo a vodnou priekopou bola spolu s hustou šachovnicovou mestskou sieťou komunikácií akýmsi prototypom ideálnych predstáv vtedajšej architektúry

-
- 21 GRÁFEL, L. *NEC ARTE...*, s. 48. Porovnaj KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti fortifikačných staviteľov pôvodom z Apeninského polostrova na území dnešného Slovenska na prelome stredoveku a novoveku. In *Musaica XXV*. Zodp. red. Etela Studeniková. Bratislava : UK v Bratislave, 2007, s. 141 – 161.
  - 22 Na západnej strane múr posilňovali štyri bašty, ďalšie dve na sútoku Dunaja a Váhu a jedna bašta stála ešte pri Dunaji. TARDY, L. *Egy hirünk a világban*. Budapešť : Gondolat, s. 123.
  - 23 FLOREKOVÁ, V. Protiturecká pevnosť..., s. 26 – 27.
  - 24 O dokončení pevnosti svedčí latinský nápis na pamätnej tabuli nad hlavnou Leopoldovou bránou. TAKÁTS, S. *Lapok egy kis város múltjából*. Komárno : Ziegler Károly, 1886, s. 100.
  - 25 Jadro komárňanského systému bolo dobudovaním Novej pevnosti ukončené, v nasledujúcom období, 17. – 19. storočí, však boli opravované či pribudované nové opevnenia. Už v roku 1682 bolo nutné po veľkých povodniach pevnosť znovu prestavať. Hneď o rok neskôr čelila kuruckým vojskám, ale dobytá nebola. Skončením tureckej nadvlády koncom 17. storočia stratila pevnosť aj samotné Komárno, svoju niekdajšiu dôležitosť. Starostlivosť o jej údržbu upadla a obnova už nebola rentabilná. Porovnaj FLOREKOVÁ, V. Protiturecká pevnosť v Komárne. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1995, roč. 44, č. 3, s. 26 – 27.
  - 26 Ottavio Baldigara postavil aj v Košiciach koncom 16. storočia sedem mohutných bastiónov namiesto starých bášť, konštrukčne sa podobajúcich novozámockým bastiónom. Porovnaj DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny Slovenska, II. zväzok, 1526 – 1711*. Bratislava : MO SR, 1995, s. 58 – 65.

a vrchol fortifikačného staviteľstva obdobia renesancie na Slovensku. Išlo o tzv. no-votaliansky typ systému opevnenia, rozšírený na takmer všetkých druhoch opevnení v polovici 17. storočia. Nové opevnenia boli posilnené aj v Krupine a Pezinku, mestské opevnenie prestavané v Jure pri Bratislave a novovybudované v Modre. Po dobytí Nových Zámkov sa tu začalo s výstavbou novej pevnosti – Leopoldova a s rozšírením starej pevnosti vzhľadom k stúpajúcemu významu Komárna.²⁷

Hlavnú protitureckú pevnosť východnej časti dnešného Slovenska, ustanovenú Ferdinandom I., predstavovalo mesto Košice, ktoré získal v roku 1552. Cieľom komplexnej prestavby bola modernizácia mestského opevnenia zmenou rondelového systému na bastiónový. Práce prebiehali s pričinením radu talianskych staviteľov a architektov. V roku 1553 poslal panovník do mesta architekta Felice da Pisa, ktorý na mieste pôsobil mnoho rokov, podnikal i rôzne študijné cesty po opevneniach. Po požari a poškodení opevnenia v roku 1556 viedol intenzívne opevňovacie práce Felice da Pisa spolu s inými architektmi. Viedol ich gróf Nogarola, vicekapitán Horného Uhorska. Miesto architekta kapitanátu zaujal benátsky inžinier Ottavio Baldigara, ktorý do Košíc prišiel v roku 1583 a pobudol tu niekoľko rokov, aby mesto opevnil. K zvýšeniu obranyschopnosti prispelo vybudovanie celkovo siedmich bastiónov a ponechané iba dve brány, Dolná a Horná. Opevnené boli aj úseky hradiel medzi baštami. Medzi rokmi 1595 až 1599 prestavby v meste kontroloval inžinier plukovník Orfeo Galloni. Ďalšie opevňovacie práce v období, keď bolo mesto v rukách Gabriela Bethlena (od roku 1619) pokračovali pod vedením benátskeho inžiniera Maurizia Venieriho. Po návrate Košíc do správy cisára sa v meste nerealizovali žiadne dôležitejšie opevňovacie práce. K obnoveniu prác došlo z dôvodu nepokojov medzi obyvateľstvom po roku 1670, kedy sa pristúpilo k výstavbe päťčipej citadely pri vodnej priekope, pri rozhodovaní o ktorej mal osobitné právomoci gróf generál Montecuccoli (jedna z bašt niesla jeho meno). Stavebné práce mal na starosti Germanicus Strassoldo z talianskej oblasti Friuli. Počas následne prebiehajúcich vojen pokračovali opevňovacie práce v meste až do roku 1711, t.j. do doby ukončenia vojen Satmárskym mierom. S presunom vojenských operácií mimo východnú časť monarchie boli v druhej polovici 18. stor. všetky stavebné práce zastavené (Jozef II. v roku 1783 zrušil štatút mesta Košice ako pevnosti).²⁸

K súvislej obrane krajiny prispievali aj ďalšie súčasti obranného systému, ku ktorým patrili viaceré opevnené mestá, hrady a pevnosti, rovnako aj kaštiele a kúrie. V smere zo západu na východ vyzerala obranná línia nasledovne: Šintava, Nitra, Komjatice, Šurany, Vrable, Levice, Hronský Beňadik, Pukanec, Sitno, Štiavnické Bane, Banská Štiavnica, Antol, Krupina, Bzovík, Čabrad', Sása, Dobrá Niva, Zvolen, Víglaš, Modrý Kameň, Divín, Veľký Blh, Muráň, Štítnik, Krásna Hôrka a Turňa.²⁹ Nie na všetkých uvedených stavbách mali podiel majstri z Talianska, ba-

27 DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny...*, s. 58 – 65.

28 DUCHOŇ, J. Maggiorottiho kniha. In *Internetový denník www.cassovia.sk*. [online]. 2001. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <<http://www.cassovia.sk/historiaclanky/kniznica/>>.

29 *Vojenské dejiny Československa...*, s. 26 – 30.

dať aj francúzske vplyvy a možno nájsť aj práce rakúskych staviteľov, inžinierov. Uvedená štúdia si všíma len práce s podielom talianskeho elementu.

Vypselosť a dokonalosť fortifikačných článkov pevnostnej sústavy súvisela do veľkej miery s pôdorysom opevnenia. Výhodnejšia na obranu bola mnohouholníková pevnosť, ktorej bastióny umožňovali zvýšiť účinky obrany. Keďže strategickou koncepciou v 16. storočí bol cieľ obrany Viedne, predstavovalo Uhorsko skôr periférium a dominantná bola obrana rakúskej časti krajiny. Uvedená osnova sa dodržiavala aj pri budovaní línie pohraničných pevností. K prvým pevnostiam mnohouholníkového typu na území Slovenska patrili spomínané Komárno a Nové Zámky. Obrana a bezpečnosť pevností, hradov i opevnených miest si vyžadovala zásahy rôzneho typu v podobe mnohonásobného zosilnenia vonkajších opevnení pomocou palisád, príp. palankami a pod., predovšetkým v oblastiach nížin ako sú Šintava alebo Vráble³⁰. Už v polovici 16. storočia sa zo strategického hľadiska na obranu Viedne rozhodlo o opevnení Nitry. Maximilián II. rozhodol o vybudovaní moderného opevneného mesta. Projekt, vychádzajúci z najmodernejších fortifikačných poznatkov a podľa zásad talianskeho renesančného staviteľstva, vypracovali talianski stavitelia Ottavio a Giulio Baldigarovci, zároveň aj vedúci opevňovacích prác. Stavba novej pevnosti začala v roku 1573 pod dozorom moravského šľachtica Bedřicha Žerotína, v roku 1581 boli dokončené hlavné práce, ale na stavbe sa pokračovalo ešte v 17. storočí. Pevnosť disponovala šiestimi päťcípimi bastiónmi spojenými hradbami z hlineného valu s kazematmi po celej dĺžke, viedenskou a ostrihomskou bránou a priekopou s vodou.³¹

Turecké nebezpečenstvo si vyžiadalo opravu opevnenia hradu v Šuranoch, v okrese Nové Zámky. Práce prebiehali koncom 16. storočia (1553 – 1557, 1586 – 1589) s príspevom staviteľov z Apeninského polostrova Francesca da Pozza a Bernarda de Magna.³²

Hradná stavba v lokalite Levice vznikla už v 13. storočí, gotický hrad bol však zrúcaný a nanovo postavený a opravovaný. Turecké vojská sa pod jeho hradbami objavili v roku 1544, odkedy prebiehali jeho opravy s pričinením talianskeho staviteľa de Pretta až do roku 1571, kedy bol pristavaný renesančný kaštieľ s nárožnými baštami. Začiatkom 17. storočia nadviazalo vonkajšie opevnenie na mestské hradby, oddelené od hradu priekopou. Opevňovacie práce hradu sa realizovali s pomocou poddaných aj z Oravy a Liptova. Hrad v roku 1663 dobyli Turci, no o rok v bitke pri Leviciach bol vyslobodený a znovu dôkladne opevnený (po požiari v roku 1696 začala jeho demolácia). V súvislosti s talianskymi staviteľmi je v Leviciach uvádzaný aj staviteľ Hercules v roku 1556.³³

30 FIALOVÁ, H. – FIALA, A. *Hrady na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1966, s. 21.

31 *Vojenské dejiny Československa...*, s. 26 – 30.

32 KOPPÁNY, T. Francisco da Pozzo – „Architectus regius“ és köre. In *Műemlék védelem*. ISSN 0541-2439, 1984, roč. 28, č. 1, s. 1 – 6.

33 HORVÁTH, P. – KOPČAN, V. *Turci na Slovensku*, 1971, s. 57 – 105, 148 – 162. Porovnaj GÜNTEROVÁ-MAYEROVÁ, A. *Renesančné umenie na Slovensku*. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1955, roč. IV, č. 3, s. 97 – 114.

Taliansky systém obrany znamenal prínos nových prvkov bezpečnosti v bastiónovom systéme. Doplnkami opevnení boli delové bašty, strielne, úseky medzi baštami sa prestavovali na terasy pre čo najväčší počet diel. Podobne tomu bolo pri budovaní opevnenia kláštora v Hronskom Beňadiku.³⁴

Koncom 16. storočia, v období rokov 1569 – 1590 došlo z nariadenia Vojenskej rady k ďalším protitureckým opatreniam v podobe mestských hradieb v Pukaneci. Pukanec, v okrese Levice, získal hradby s bastiónmi a priekopou, na výstavbe ktorých mali podiel talianski stavitelia G. Ferrari a J. Waden. Kontrolou boli poverení O. Baldigara a P. Ferrabosco.³⁵

Postupujúce turecké nebezpečenstvo znamenalo budovať dôkladné opevnenie aj pre Banskú Štiavnicu³⁶. V priebehu rokov 1546 až 1559 prestavali talianski architekti objekt farského kostola na pevnosť. V priestoroch hlavnej lode vzniklo nádvorie, svätyňa a bočné lode sa pretvorili na tri poschodia so zbrojnicami, skladmi a inými potrebnými miestnosťami (kaplnka bola ponechaná v spodnej časti svätyne). Pribudované boli štyri nárožné vežičky v tvare valca, v severnej časti tri kruhové bašty. Opevnenie mesta vypracoval a navrhol taliansky architekt v cisárskych službách Pietro Ferrabosco v rokoch 1554 – 1589.³⁷

Na mieste kaštieľa vo Svätom Antone stál od 15. storočia hrad Antol, ktorý zabezpečoval spolu s inými objektmi fortifikačného charakteru banské mestá pred tureckými nájazdmi najmä v druhej polovici 16. storočia. Na jeho opevňovacích prácach mal zásluhu taliansky stavitel' Giulio Ferrari koncom 16. storočia.³⁸

Obranu proti Turkom zabezpečovalo mesto Krupina svojimi hradbami. Koncom 16. storočia sa v ich súvislosti spomínajú aj talianski stavitelia Giulio Ferrari, Pietro Ferrabosco zabezpečujúci kontrolu a ako stavebný pisár Magno. Priamu obranu pred tureckými vojskami predstavovali predovšetkým fortifikačné stavby a pevnosti, súčasťou opevnení hradov, kaštieľov, prípadne miest. Z menších objektov uvedenému cieľu poslúžili aj vartovky, pozorovateľne pomerne vzdialené od opev-

34 FIALOVÁ, H. – FIALA, A. *Hrady...*, s. 21.

35 KOPČAN, V. – KRAJČOVIČOVÁ, K. *Slovensko v tieni polmesiaca*. Martin : Osveta, 1983, s. 162.

36 Mesto malo ucelenú podobu mestského opevnenia so štyrmi bránami. S využitím nerovného terénu sa fortifikácia neupriamovala na vencovitý múr, ale len na určité body – brány. Neskôr koncom 16. storočia bola postavená piata brána, tzv. Panenský hrad a tzv. Rubigallovský zámok. Porovnaj DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny Slovenska, II. zväzok, 1526 – 1711*. Bratislava : MO SR, 1995, s. 58 – 65.

37 Porovnaj KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti fortifikačných staviteľov pôvodom z Apeninského polostrova na území dnešného Slovenska na prelome stredoveku a novoveku. In *Musaica XXV*. Zodp. red. Etela Studeníková. Bratislava : UK v Bratislave, 2007, s. 141-161. Porovnaj ŠÁŠKY, L. Pamiatky Banskej Štiavnice. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1957, roč. VI, č. 1, s. 6- 21.; alebo PISOŇ, Š. *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin : Osveta, 1973, s. 30 – 35.

38 KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti..., s. 141 – 161.

není. Neďaleko Krupiny stála vartovka, postavená v roku 1564 ako vysoká veža so štvorcovým pôdorysom, strelnými štrbinami a vrchnou ochodzou.³⁹

K najvýznamnejším prestavbám 16. storočia možno radiť prestavbu Červeného Kameňa, ďalej stavbu pevnosti okolo starého románskeho kostola v Bzovíku. V roku 1530 napadol kláštor oligarcha stredného Slovenska, kráľovský komorník a hlavný išpán Novohradskej župy Žigmund Balassa, ktorý vypudil v ňom žijúcich rehoľníkov a bývalý kláštor začal prebudovávať na protitureckú pevnosť. Kostol s vežou a kláštorným krídlom bol zbúraný v priebehu rokov 1530 – 1546 a ostatné časti kláštora pretvorené na obytné priestory. Novovytvorené bolo veľké nádvorie a vysoká pozorovateľňa. Typickým renesančným prvkom bolo opevnenie s mohutným múrom, štyrmi nárožnými baštami a vodnou priekopou, vstupný portál disponoval padacím mostom. Turci dorazili ešte pred dokončením celej prestavby, ale ich snaha o dobytie pevnosti nebola úspešná.⁴⁰

V blízkosti obce Čabradský Vrbovok strážil prístupovú cestu k banskej oblasti hrad Čabrad' so štyrmi baštami. Do 16. storočia disponoval opevnením, ktoré vydržalo útoky tureckých vojsk, ku koncu storočia sa opevnenie obnovovalo a zdokonaľovalo za účasti talianskeho fortifikačného staviteľa Giulia Ferrariho. Uvádzaní sú aj ďalší talianski stavitelia ako Angelini a Magno, ktorý zabezpečoval kontrolu.⁴¹

Najväčšie turecké nebezpečenstvo hrozilo v oblasti stredoslovenských banských miest, ktoré venovali svojmu opevneniu zvýšenú pozornosť a prevažne drevené opevnenie prerábali na kamenné. Okrem budovania mestských fortifikácií dochádza k opevňovaniu kaštieľov ako Divín, Vígľaš, Zvolen. Vytváranie obrannej línie pokračovalo opevňovaním kostolov v Pukanci a kláštorov v spomínanom Bzovíku, Svätom Beňadiku, Šahách.⁴²

V stredoslovenskom obrannom pásme ležiaci hrad Divín bol rozhodnutím uhorského snemu z roku 1559 zosilnený opevnením, delostreleckým bastiónom a predhradím, postaveným z južnej strany s múrom a dvoma baštami. Vystavaný bol aj nový renesančný kaštieľ, ktorý vznikol rozšírením hrádze pod hradom. Obohnaný bol hradobným múrom s nárožnými baštami a bastiónovým pôdorysom. Išlo o slohovo rôznorodú stavbu domácich murárov a tesárov s technikou talianskych fortifikačných majstrov.⁴³

V polovici 16. storočia sa aj hrad Vígľaš stal súčasťou pevnostného pásma k stredoslovenskej banskej oblasti a banským mestám s úlohou obrany pred Turkami. Vybudované a zosilnené bolo v druhej polovici 16. storočia, pod vedením talianskeho

39 PISOŇ, Š. *Hrady, zámky...*, s. 204. Porovnaj KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti fortifikačných staviteľov pôvodom z Apeninského polostrova na území dnešného Slovenska na prelome stredoveku a novoveku. In *Musaica XXV*. Zodp. red. Etela Studeníková. Bratislava : UK v Bratislave, 2007, s. 141 – 161.

40 PISOŇ, Š. *Hrady, zámky...*, s. 101 – 103.

41 KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti..., s. 141-161. Porovnaj PISOŇ, Š. *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin : Osveta, 1973, s. 104 – 105.

42 DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny...*, s. 58 – 65.

43 PISOŇ, Š. *Hrady, zámky...*, s. 124 – 126.

staviteľa de Magna, opevnenie s okrúhlymi nárožnými baštami a vstupnou padacou bránou. Začiatkom 17. storočia boli pribudované delové bašty.⁴⁴

Opevnenie mesta Zvolen, so začiatkom stavby v roku 1590, a jeho stavebné práce viedol staviteľ talianskeho pôvodu Giulio Ferrari. Najskôr bola opevnená severná a východná časť, západná mala len palisády a drevenú bránu. V stavebných prácach ďalej pokračoval Nicolíni Candido, fortifikačný inžinier cisárskeho generála Bastu. Súvislý pás hradieb bol dokončený v rokoch 1635 – 1667. Architektúra Zvolenského zámku bola vyvrcholením umeleckých snáh 14. storočia. Anjouovci na stavbu povolali skúsených európskych staviteľov a kamenárov. S prestavbou zámku na renesančnú pevnosť začal v roku 1548 Ján Thurzo. Pri tejto prestavbe sa uplatnila predovšetkým obrana proti novej vojenskej technike, najmä delostreleckým zbraňami. Hrad navýšili o ďalšie poschodie, pristavali nárožné veže a v severozápadnej časti zosilnili opevnenie novým mohutným bastiónom. Na výstavbe fortifikačného systému sa zúčastnili aj talianski stavitelia pôsobiaci v banských mestách. Opevňovacie práce v meste i na hrade sa realizovali podľa projektov F. Pozza, G. M. Speciacasa a S. da Prato veteriho.⁴⁵

Hrad Krásna Hôrka s hranolovou vežou stojacou v jadre hradu bol prvýkrát zmieneny v 14. storočí (1333). Slúžil na ochranu a kontrolu obchodných ciest a baní. Výstavba tohto gotického hradného paláca sa datuje do polovice 14. storočia, na realizácii ktorej mal pravdepodobne zásluhu rod Bebekovcov. Hrad patril rozmermi k malým, ale rozsiahlym opevneniam. V prvej fáze výstavby bol vystavaný dvojpodlažný palác s nepravidelným obdĺžnikovým pôdorysom. Zaujímavá z pohľadu staviteľov je však druhá výstavba hradu (1539 – 1545). Nešlo len o prestavbu doteraz existujúcich stavieb, ale hlavne o prístavbu nových častí fortifikačného charakteru. Majiteľ hradu, František Bebek, urobil viaceré pevnostné úpravy. Pred hroziacim tureckým nebezpečenstvom obklopil hrad novým pevnostným vencom a renesančné opevnenie tak tvorili tri okrúhle, polvalcovité bašty na nárožniach a dve brány. Súčasne bol upravený aj interiér hradu, ktorý nadobudol charakter goticko-renesančný. Mohutné vonkajšie opevnenie s tromi baštami sa pripisuje talianskemu fortifikačnému staviteľovi Allesandrovi da Vedano (približne v rovnakom období staval aj nové opevnenie jágerského hradu). Tieto opevňovacie práce dokazujú delá odliate pre hrad v rokoch 1545 – 1547, dodnes na hrade viditeľné. Druhá prestavba zmenila pôdorys, interiér i exteriér stavby do takmer dnešnej podoby.⁴⁶

44 FIALOVÁ, H. – FIALA, A. *Hrady...*, s. 433 – 437 (obr.). Porovnaj KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti fortifikačných staviteľov pôvodom z Apeninského polostrova na území dnešného Slovenska na prelome stredoveku a novoveku. In *Musaica XXV*. Zomp. red. Etela Studeniková. Bratislava : UK v Bratislave, 2007, s. 141 – 161.

45 FIALOVÁ, H. – FIALA, A. *Hrady...*, s. 455 – 465 (obr.). Porovnaj KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti fortifikačných staviteľov pôvodom z Apeninského polostrova na území dnešného Slovenska na prelome stredoveku a novoveku. In *Musaica XXV*. Zomp. red. Etela Studeniková. Bratislava : UK v Bratislave, 2007, s. 141 – 161.

46 GYÖRGY, T. – KUSÁK, D. *Krásna Hôrka a Betliar*. Martin : Osveta, 1985, 136 s.

Významný svojou polohou bol hrad Muráň, ktorý chránila brána so zalomením osi vstupu a s výškovým rozdielom pre ďalšie prechody. V druhej polovici 16. storočia sa uvádza rozsiahla prestavba s vedením talianskeho staviteľa Speciacasa, hlásenie podával de Pretta. Ďalšia prestavba sa spomína po roku 1621.⁴⁷

Približne v rokoch 1540 až 1550 bol v Turni na Bodvou do podoby rondelového opevnenia prestavaný Turniansky hrad. Hovorí sa o nových baštách talianskeho typu. Dominantou poslednej stavebnej prestavby hradu, charakteristickej rozšírením areálu hradu o komplex nádvorja, vstupnú bránu, hospodárske objekty sú dve delové rondelové bašty. Jedna bašta kryla prístup k novovybudovanej bráne zo severozápadnej strany, mala extrémne hrubé múry, podkovovitý pôdorys a rad strielní, ovládajúcich západnú a severozápadnú stranu hradného brala, od ktorej bola najľahšia možnosť útočenia na hrad. Druhá delová bašta s polkruhovým pôdorysom bola pristavaná k juhozápadnej obvodovej hradbe areálu, popod ktorú viedla prístupová cesta, dobre kontrolovateľná z nového rondelu. Renesančnému opevňovaciemu umeniu sa svojím stavebným typom i logikou situovania vymykajú dve menšie nárožné vežičky na juhovýchodnej strane. V období rokov 1551 až 1553 v regióne pôsobil taliansky vojenský stavitel' v cisárových službách Felice da Pisa⁴⁸, nazývaný „architectus regius“ (kráľovský architekt) a „magister muratorum“ (predstavený stavitel'ov), pravdepodobný autor dostavby. Turniansky hrad bol po roku 1553 súčasťou línie strážnych hradov protitureckej obrany.⁴⁹

Zdokonaľovanie fortifikácií prebiehalo aj na miestach, ktoré neboli priamo ohrozené tureckým nebezpečenstvom, ako tomu bolo v Bardejove, kde boli postavené vežovité bašty, s celkovým počtom dvanásť, podobne ako v Levoči, kde bola vystavaná mohutná veža obdĺžnikového pôdorysu. V Trnave viedol zosilňovanie mestských hradieb Pietro Ferrabosco v rokoch 1553 – 1556. Práce boli spojené s úpravou zemitého násypu, dvoch pásiem priekop a ich zavodením. Vodnou priekopou boli posilňované aj mestské opevnenia napr. v Bratislave, Trenčíne, Kežmarku, Košiciach a pod. Pred bezprostredným tureckým nebezpečenstvom sa mestá vyzbrojovali aj predhradím z nižšieho hrubého múru dosahujúceho do výšky jednej tretiny starého múru. Bol vhodným na umiestnenie diel. Mestá bez opevnenia si budovali drevené hradby, neskôr bastiónové opevnenia (napr. v Krupine či Pukanci v 16. storočí).⁵⁰

V 17. storočí sa miešajú navzájom princípy renesančného pevnostného systému s tendenciami charakteristickými pre fortifikácie baroka. Na renesančné stavby nadväzovali hlavne nové pevnosti, kompozične odpovedajúce renesancii, obdobou ktorých boli novozaložené mestá s prvkami centrálnych renesančných stavieb. Ich

47 KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti..., s. 141 – 161.

48 Pôsobil aj v Košiciach, na Šarišskom hrade, na hrade Chust v Podkarpatskej Ukrajine a v Baia Mare v Rumunsku. Da Pisa staval v rondelových sústavách tesne predtým, ako sa k nám importovali najstaršie bastiónové sústavy opevnení, ktoré na dnešné východné Slovensko prišli s Lazarom Schwendim.

49 KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti..., s. 141 – 161.

50 DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny...*, s. 58 – 65.

základným pôdorysným geometrickým tvarom bol trojuholník alebo štvorec a ich rotácie⁵¹. Druhá skupina opevnení nevychádzala z osnovy citadely, ale prejavili sa výrazné vplyvy barokovej architektúry (s nadväznosťou na domáce tradície renesančných stavieb). Patrí tu mestské opevnenie v Brezne, Zvolene, Filákovce, Spišskej Kapitule, Bojniciach, Smoleniciach. Nešlo o stavby vojenského charakteru, ale o ochranné stavby s miestnym významom, používané na ochranu domáceho obyvateľstva. Obrannú líniu a jej vybudovanie museli podľa snemového uznesenia z roku 1559 realizovať poddaní.⁵²

Do čias 16. storočia spadajú aj najväčšie zmeny v súvislosti s prestavbou Bojnického hradu. Hrad v Bojniciach, známy z listín už v 12. storočí⁵³, prešiel mnohými vlastníkmi⁵⁴. Z čias Thurzovcov, bohatej obchodnícko-podnikateľskej rodiny (zís-

51 Okrem uvedených základných typoch pôdorysov sú známe päťuholníkové, šesťuholníkové, sedemuholníkové a osemuholníkové, z ktorých sa takmer všetky uplatnili na stavbách nášho územia. Ako príklad možno uviesť pevnosť Parkan v Štúrove s trojuholníkovým pôdorysom, štvorcový pôdorys mala pevnosť v Holíči či Vrabľoch, citadela v Košiciach päťuholníkový, Leopoldov a Nové Zámky šesťuholníkový. Viacuholníkové bolo opevnenie v Novom meste nad Váhom a Priamiho návrh opevnenia Bratislavy. Porovnaj DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny Slovenska, II. zväzok, 1526 – 1711*. Bratislava : MO SR, 1995, s. 58 – 65.

52 PISOŇ, Š. *Hrady, zámky...*, s. 5 – 16.

53 Archívne doklady siahajú do roku 1113, kedy sa hrad spomína v listine zoborského opátstva sv. Hypolita. Pravdepodobne sa zmienka o hrade nevzťahuje na dnešnú kamennú stavbu hradu, ale na hradisko, nachádzajúce sa v jeho bezprostrednom susedstve. Na uvedený fakt poukazuje termín „suburbani“, vzťahujúci sa na obyvateľov podhradia spolu s poznámkou o existencii teplého prameňa v tesnej blízkosti hradu. V súčasnosti hneď nad kúpeľmi možno vidieť zvyšky priekop a valov, ktoré lemujú hradisko siahajúce až k mestu Bojnice. Spomienka na hradisko, ovládajúce západný svah rieky Nitry a starú cestu spájajúcu Turiec s Poľskom, dlho pretrvávala, o čom nepriamo svedčia v 17. storočí postavené božie muky, vyznačujúce jeho diaľkovú os. Celá pevnosť pravdepodobne siahala až k skalnému výbežku, kedy hradisko po jeho zániku vystriedal stredoveký hrad. O existencii kamenného hrade v Bojniciach nesporne svedčí až rok 1302, hoci doklady možno nájsť skôr. Porovnaj MENCLOVÁ, D. Bojnický zámok. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1954, roč. 3, č. 3, s. 110 – 118.; JANOTA, L. *Slovenské hrady I*. Bratislava : Slovenská liga, 1935, s. 65 – 75.

54 V súvislosti s talianskym elementom možno spomenúť, že roku 1430 sa vlastníkmi hradu a mesta stávajú Onufriovci (Noffryovci), keď kráľ Žigmund daroval hrad i panstvo synom Onufria Barda z Pelišky. Rodina pochádzala z Talianska a do Uhorska sa prisťahovala z Florencie ešte za čias kráľa Ľudovíta Veľkého. Zaoberali sa obchodom a peňažníctvom a zemianstvo dostali za služby panovníkovi. Podobne ako väčšina Talianov v 14. či 15. storočí boli aj Onufriovci odborníkmi v odbore razenia mincí, na ktorom si svojimi znalosťami a skúsenosťami založili svoj majetok. Rodina mala značný vplyv na správu krajiny a patrila k prívržencom kráľa v boji proti husitom. Polstoročie boli Bojnice majetkom rodiny, kým roku 1485 rodina nevyumrela po meči.

Porovnaj MENCLOVÁ, D. Bojnický zámok. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1954, roč. 3, č. 3, s. 110 – 118.; JANOTA, L. *Slovenské hrady I*. Bratislava : Slovenská liga, 1935, s. 65 – 75.

kala ho v roku 1527 a udržala si ho až do svojho zániku v roku 1636“), došlo k rozšíreniu hradu.⁵⁵ Pribudované boli dve krídla, vedúce z vnútorného jadra hradu do predhradia na južnej a severnej strane. Uvedenú skutočnosť potvrdzuje existencia portálov so znakom a letopočtom v prízemí tunelov pod spomínanými krídlami, ktorých obdoby možno nájsť v ďalších hradoch Thurzovcov (trenčianskom a oravskom), čo nasvedčuje tomu, že na všetkých uvedených stavbách sa podieľali tí istí, najskôr talianski majstri.⁵⁶

Zo strategického hľadiska je významná a priaznivá poloha Bratislavy i Bratislavského hradu⁵⁷. Stavebné osudy pevnosti sú spleť. Od 16. storočia sa začalo s prestavbou hradu pod dozorom a vedením popredného staviteľa Pietra Ferrabosca. Bol to známy cisársky stavitel' pôvodom z talianskeho Lugana. Prestavba pod jeho vedením v rokoch 1552 – 1560 znamenala doplnenie, ktoré si vyžadovali predchádzajúce stavebné okolnosti a smerovala k vytvoreniu paláca s vnútorným nádvorím, obklopeného obytnými budovami zo všetkých strán. Pristavané boli trakty na severnej a západnej strane. Existencia traktov vo vnútorných priestoroch nebola dovtedy z bezpečnostného hľadiska možná, čo sa však zmenilo po vzniku Rakúsko-Uhorskej monarchie. Svojimi zásahmi do štruktúry hradu sa Ferraboscovi podarilo vytvoriť modernú renesančnú stavbu. Mohutnosť obvodových múrov hradu bola bežná pre talianske pevnosti od 15. storočia (ochrana pred delostreľbou), čo pre talianskeho majstra nepredstavovalo nezdolateľnú prekážku ani pri úprave vonkajších priechodov. Obmedzil sa na južnú stranu⁵⁸, kde objem múrov dovoľoval potrebné zásahy. Architektonická myšlienka Pietra Ferrabosca o pretvorení starého gotického hradu na štvorkrídlový zámok bola realizovaná až Pavlom Pálffym, bratislavským županom, v rokoch 1632 – 1649.⁵⁹

Turecká expanzia spôsobila mnohé zmeny vo viacerých oblastiach spoločnosti i techniky. Príznačná bola stavebná premena pevností na území Slovenska, ktorých rýchly rozvoj podmienila práve nevyhnutnosť stálej obrany a s tým súvisiace a po-

55 Thurzovci vlastnili viacero hradov: Hlohovec, Trenčín, Tematín, Bytča, Orava. Zo stavebných činností možno uviesť prestavbu Oravského a trenčianskeho hradu a stavbu kostola a kaštieľa v Bytči. MENCLOVÁ, D. Bojnický zámok..., s. 110 – 118.

56 MENCLOVÁ, D. Bojnický zámok..., s. 110-118. Porovnaj JANOTA, L. *Slovenské hrady*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 33 – 40.

57 Viditeľné stopy z najstarších dejín hradu sa nezachovali, hoci jeho pôvod siaha do 9. storočia, písomne sa spomína v roku 907. Hrad bol pohraničnou pevnosťou strážiaca uhorskú bránu s neskoršou obrannou funkciou proti tatárskemu vpádu, husitom i tureckému nebezpečenstvu. Dnešný rámeč hrad získal v 15. storočí, keď bola stará pohraničná pevnosť zborená a na jeho mieste postavená nová, v jadre zachovaná dodnes. MENCLOVÁ, D. Bratislavský hrad a jeho stavebná minulosť. In *Pamiatky a múzea*. ISSN 1335-4353, 1955, roč. 4, č. 3, s. 197- 214. Porovnaj JANOTA, L. *Slovenské hrady*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 41- 54.

58 Západné a severné múry boli kvôli mohutnosti z prestavby vynechané. Neexistencia starších pohľadov na hrad z východnej strany nedovoľuje podporiť alebo vyvrátiť tvrdenie o uskutočnenej prestavbe z tohto smeru, keďže možné stopy zakryli neskoršie rekonštrukcie. MENCLOVÁ, D. Bratislavský hrad..., s. 197 – 214.

59 MENCLOVÁ, D. Bratislavský hrad..., s. 197 – 214.

trebné obnovy a zdokonalenia fortifikačného systému. Stavby predchádzajúceho obdobia sa novobudovaným a nanovo zrekonštruovaným stavbám počas 16. a 17. storočia už nepodobali. Viacero okolností ako rozšírenie palebných zbraní, delostrelectva a celkový rozvoj bojovej techniky znamenali objavenie sa nových opevnení a fortifikačných konštrukcií. Stredoveké hrady a gotické stavby boli nahrádzané renesančnými s horizontálnym rozšírením, vhodné pre zvládanie delostreleckej paľby. Typická pre skúmané obdobie bola zvýšená opevňovacia aktivita, prevládali mestské pevnosti s oveľa väčším priestorom pre posádku a pod., provizórne opevnenia nahrádzali kamenné hradby a početné prestavby existujúcich stavieb. Budovali sa strážne veže so signalizačným systémom, opevňovali sa bašty, mestské brány, budovali priekopy.⁶⁰

Protiturecká obrana nášho územia nadobudla v európskom kontexte značný význam, čo znamenalo uplatnenie najnáročnejšej techniky obranných systémov. Pôvodné poslanie hradov ako obranných i útočných pevností nášho územia bolo pred ich úplným koncom akoby naposledy naplnené v protitureckých časoch.⁶¹

Pramene a literatúra

- DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny Slovenska, II. zväzok, 1526 – 1711*. Bratislava : MO SR, 1995. 224 s.
- FIALOVÁ, H. – FIALA, A. *Hrady na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1966. 328 s.
- FLOREKOVÁ, V. Protiturecká pevnosť v Komárne. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1995, roč. 44, č. 3, s. 26 – 27.
- GRÁFEL, L. *NEC ARTE, NEC MARTE. Komárňanský pevnostný systém*. Komárno : Nec Arte, 1999. 112 s.
- GÜNTEROVÁ-MAYEROVÁ, A. Renesančné umenie na Slovensku. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1955, roč. IV, č. 3, s. 97-114.
- GYÖRGY, T. – KUSÁK, D. *Krásna Hôrka a Betliar*. Martin : Osveta, 1985. 136 s.
- HORVÁTH, P. – KOPČAN, V. *Turci na Slovensku*, 1971. 209 s.
- JANOTA, Ľ. *Slovenské hrady I*. Bratislava : Slovenská liga, 1935. 320 s.
- JANOTA, Ľ. *Slovenské hrady*. Bratislava : Tatran, 1975. 524 s.
- KECSKÉS, L. *Komárom az erődök városa*. Budapešť : Zrínyi katonai kiadó, 1984. 231 s.
- KÓOŠOVÁ, P. Príspevok k činnosti fortifikačných staviteľov pôvodom z Apeninského polostrova na území dnešného Slovenska na prelome stredoveku a novoveku. In *Musaica XXV*. Zodp. red. Etela Studeníková. Bratislava : UK v Bratislave, 2007, s. 141 – 161.
- KOPČAN, V. – KRAJČOVIČOVÁ, K. *Slovensko v tieni polmesiaca*. Martin : Osveta, 1983. 209 s.

60 V súvislosti s opevneniami na území Slovenska sa príslušníci talianskej národnosti uvádzajú aj ako pôvodcovia prác, rytín, ktorých najstaršie vyhotovenia sa vzťahujú k 16. storočiu. Ide nielen o rytecov či maliarov, ale aj dôstojníkov a vojenských inžinierov (Paolo Forlani, de Ballo). JANOTA, Ľ. *Slovenské hrady I*. Bratislava : Slovenská liga, 1935, s. 9.

61 HORVÁTH, P. – KOPČAN, V. *Turci...*, s. 165 – 178.

- KOPPÁNY, T. Francisco da Pozzo – „Architectus regius“ és köre. In *Műemlék védelem*. ISSN 0541-2439, 1984, roč. 28, č. 1, s. 1 – 6.
- MEDVECKÝ, J. Novovek 1526 – 1780. In Z. Bartošová a kol. *Umenie sa Slovensku*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 74 – 125.
- MENCLOVÁ, D. Bojnický zámok. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1954, roč. 3, č. 3, s. 110 – 118.
- PISOŇ, Š. *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin : Osveta, 1977. 452 s.
- ŠÁŠKY, L. Pamiatky Banskej Štiavnice. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1957, roč. VI, č. 1, s. 6-21.
- TARDY, L. *Régi hírluk a világban*. Budapešť : Gondolat, 1979. 330 s. ISBN 963-280-599-2.

Obec Bačkov v (krátkom) 18. storočí (1711 – 1780)

Peter Kónya

KÓNYA, Peter. The village Bačkov in the (short) 18th century (1711 - 1780). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. XX-XX.

During seven decades of the 18th century, from the Treaty of Szatmar till the rule of Joseph II., Zemplén village Bačkov overcame a dynamic development. It partially exchanged its population and, of course, its ethnic and religious composition. After a stagnation at the turn of the century, the enhancement of agriculture and thanks to urbarial regulation the living conditions of servitude population improved. Barons the Fishers, the most powerful landlords who built the large residence in the Baroque style here, had the most significant impact on all aspects of the life in the village. The development of this village in the upcoming period of the "long" 19th century will be the subject of the next study.

Key words: Bačkov, history, 18th century.

Keď na jar 1711 podpísali maršali Alexander Károlyi a Ján Pálffy v Satmári mier, a následne symbolicky kapitulovali zvyšky kuruckých vojsk, začala sa nová epocha v dejinách Uhorska. Po viac ako storočie trvajúcim období protihabsburských povstanií, a ešte dlhšej osmanskej prítomnosti sprevádzanej permanentnými vojnami, vstúpila krajina, zúbožená vojnovým pustošením a morovou epidémiou, do mierového storočia. Hlavným obsahom prvej časti tohto „krátkeho“ storočia, charakterizovaného vládou Karola III. a Márie Terézie, bolo nahradenie obrovských ľudských strát a obnova zničeného hospodárstva. Toto storočie prinieslo okrem mierového vývinu (aj keď habsburská monarchia viedla viacero vojen, avšak mimo územia Uhorska) významné zmeny v národnostných i náboženských pomeroch, hospodárskom vývine, politickom živote i v každodennom živote. Všetky z nich sa v rôznej miere prejavili aj vo vývine zemplínskej obce Bačkov.

Vývin vlastníckych pomerov

Po porážke posledného protihabsburského povstania došlo v priebehu prvej štvrtiny storočia v celej krajine k významným zmenám vo vlastníckych pomeroch. Predovšetkým mnohí bývalí prívrženci Františka II. Rákócziho prišli konfiškáciami po satmárskom mieri o obrovské majetky. Týkalo sa to nielen samotného vodcu povstania a jeho najbližších spolupracovníkov, ktorí odmietli prisahať vernosť panovníkovi a odišli do exilu, no takisto viacerých zemanov, účastníkov povstania, najmä na území niekdajšieho kráľovského Uhorska. Ich majetky sa dostali do držby komory a ďalej zálohom alebo donáciami novým majiteľom, často cudzincom verným panovníkovi. Tí získali aj podstatnú časť veľkostatkov na územiach dobytých koncom 17. storočia od Turkov. Tieto zmeny vlastníkov, ktoré vtedy zasiahli

veľkú časť Zemplínskej stolice, v Bačkove a celom panstve prebehli ešte po roku 1670, a keďže barón Fischer sa v povstaní príliš neangažoval, tieto pomery ostali po satmárskom mieri nezmenené. Počas povstania v roku 1707 sa Ján a Štefan Soósovci zo Solivaru, synovia Juraja Soósa, ktorému v roku 1670 spolu so Štefanom Bocskaiom skonfiškoval panovník majetky, uchádzali o ich navrátenie, medzi inými aj časti Bačkova, opierajúc sa pritom o rozhodnutia povstaleckého snemu v Sečanoch z roku 1705.¹ Správy o ich navrátení sa však nezachovali a ak by k tomu aj došlo, všetky zákony a uznesenia kuruckých snemov boli po satmárskom mieri zrušené.

Obec bola takmer po celé 18. storočie vo vlastníctve barónov Fischerovcov a viacerých menších zemepánov. V prvej polovici storočia bol jedným z nových zemepánov, ktorí prechodne vlastnili usadlosti v obci, istý Ehrenreich, pôvodom z rakúskych krajín.² V polovici 50. rokov boli spolumajiteľmi obce František Kácsándy a takisto Adam a František Kálnássy.³ Na začiatku 70. rokov boli vlastníkami obce barón Jozef Fischer, Ladislav Szemere, Alexander Máriássy, Andrej Püki a vdova Adama Kálnássyho. Najväčším z nich bol stále Barón Fischer. Zo 44 sedliackych, 9 želiarskych a 3 podželiarskych usadlostí v Bačkove vlastnil 33 sedliackych, 7 želiarskych a 3 podželiarske. Ostatní zemepáni mali podstatne nižšie majetkové podiely. Ladislavovi Szemeremu patrilo päť sedliackych a jedna želiarska usadlosť, Alexandrovi Máriássyemu jedna sedliacka a rovnako i jedna želiarska usadlosť, Andrej Püki bol majiteľom iba jednej sedliackej usadlosti a vdova Adama Kálnássyho mala tri sedliacke a jednu želiarsku usadlosť.⁴

Najväčšími vlastníkami obce a majiteľmi starého opevneného kaštieľa tak boli počas celého 18. storočia baróni Fischerovci. Syn Michala Fischera, barón Jozef Fischer, používal predikát „pán Budimíra a Bačkova“. Pokračoval v otcovej tradícii úspešného úradníka štátnej hospodárskej správy. Po štyri desaťročia bol radcom Spišskej komory, cisársko-kráľovským bankským radcom a riaditeľom smolníckeho (hornouhorského) bankského úradu.⁵

Rovnako ako celá krajina, a najmä východné stolice, aj Horný Zemplín utrpeli veľké škody počas posledných protihabsburských povstaní a poslednej morovej epidémie. Žiaľ, ich rozsah, vzhľadom na veľmi skromné dochovanie písomných prameňov, nie je dnes možné presne určiť. Zrejme však je, že obce a mestečká na rovine boli zničené a vyľudnené vo väčšom rozsahu než v hornatých oblastiach na severe. Dokazuje to aj Bačkov, ktorý bol síce v období po satmárskom mieri značne vyľudnený a zdevastovaný, zďaleka však nie tak ako Michalovce alebo ďal-

---

1 Bocskay irományok XIV. In *Adalékok Zemplén vármegyé történetéhez VII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A "Zemplén" könyvnyomtató intézetéből, 1902, s. 121.

2 Zemplén vármegyé történeti földrajza XLIV. In *Adalékok Zemplén vármegyé történetéhez VII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A "Zemplén" könyvnyomtató intézetéből, 1902, s. 165.

3 *Zemplén vármegyé. Magyarország vármegyéi és városai.* Szerk. S. Borovszky. Budapest : Országos Monográfiai Társaság, 1906.

4 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

5 NAGY, I. *Magyarország családjai címerekkel és nemzékrendi táblákkal.* Pest, 1851.

šie dediny či mestečká. Nepriamo poukazujú na tieto skutočnosti údaje obsiahnuté v súpisoch obyvateľstva z obdobia bezprostredne po skončení posledného povstania z rokov 1715 a 1720.

Prvý celokrajinský súpis vykonaný v roku 1715 umožňuje rekonštrukciu demografických, ekonomických a spoločenských pomerov v obci už štyri roky po ukončení povstania Františka II. Rákócziho. Podľa jeho údajov bývalo vtedy v Bačkove celkovo 14 poddanských domácností, z nich všetky boli sedliacke. Želiari neboli vtedy v obci žiadni. Ďalších 24 sedliackych usadlostí bolo opustených.⁶ Oproti stavu zo začiatku povstania z roku 1704 tak poklesol počet všetkých poddanských domácností o viac ako polovicu, z 32 na 14 a želiarske domácnosti vymizli úplne. Zároveň sa zvýšil počet celých opustených usadlostí z 9 (16 polovičných a 4 štvrtinové) na 24, teda viac ako 2,5-krát. Je nesporné, že tento úbytok obyvateľstva bol predovšetkým dôsledkom udalostí posledného protihabsburského povstania vrátane morovej epidémie, zúriacej v jeho závere. Pritom zo štrnástich poddaných obyvateľov obce iba polovica mala mená, ktoré sa vyskytovali v poslednej tretine predchádzajúceho storočia (Mendel, Orosz, Černenský, Bačok).

Táto skutočnosť však poukazuje na ďalší proces prebiehajúci v krajine v tomto období. Od satmárskeho mieru do polovice storočia prebiehala v Uhorsku rozsiahla kolonizácia predovšetkým oblastí vyľudnených počas poslednej, oslobodzovacej protitureckej vojny (1683 – 1699). Popri cudzom obyvateľstve (Švábi, Rumuni) a poddaných z relatívne preľudnených oblastí vo vnútrozemí (v malej miere Slováci a Rusíni) sa na nej živelne podieľali aj obyvatelia zdevastovaných južných stolíc bývalého kráľovského Uhorska. Príčinou poklesu obyvateľstva na začiatku 18. storočia tak neboli len vojny, epidémie alebo iné katastrofy, ale odchod časti poddaných ako dôsledok škôd z predchádzajúceho obdobia. Najmä poddaní zo susedných stolíc, či oblastí, často opúšťali svoje usadlosti a odchádzali do opustených obcí, kde im zemepáni sľubovali oveľa lepšie, výhodnejšie podmienky a väčšie hospodárstva. Na ich miesto potom prichádzali poddaní zo severnejších krajov, len málo deštruovaných udalosťami predchádzajúceho obdobia. Keďže v niektorých stoliciach (na vchode najmä v Zemplínskej, Užskej a Abovskej) tak dramaticky poklesol počet sedliakov a v niektorých obciach bolo ohrozené udržanie poľnohospodárskej produkcie, prijímali stolice prísne opatrenia proti týmto nelegálnym utečencom. Ani tie ich však nemohli zastaviť a úteky z pôdy pokračovali až do polovice storočia. Možno aj časť bačkovských obyvateľov odišla do južných okresov stolice a vystriedali ich Rusíni zo severnejšie ležiacich dedín.

Ešte aj na konci prvej tretiny storočia pretrvávali v obci dôsledky nedávnych ničivých udalostí. Aj keď v Bačkov už obývali početní rusínski prisťahovalci, nedokázali ju úplne osídliť a veľká časť chotára ostávala neobrobená, predovšetkým kedysi previtajúce vinohrady.⁷

6 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-1005/a, C.Loc. 114, No. 89: Krajinský súpis z r. 1715.

7 BEL, M. Zemplínska a Užská stolica. Preklad z jazyka latinského Ing. M. Slaninka. Bratislava, 1999, s. 145.

Úbytok poddanského obyvateľstva Bačkova sa zrejme ani v nasledujúcich rokoch nepodarilo uspokojivo nahradiť, a azda ani zastaviť, a tak sa jeden zo zeme-pánov, istý Ehrenreich, rozhodol doosídliť obec nemeckými kolonistami z oblasti Begontina v Dolnom Rakúsku. Po niekoľkých rokoch však títo nemeckí obyvatelia Bačkova skrachovali a vrátili sa do vlasti. Zrejme tak urobili všetci, keďže už z bezprostredne nasledujúcich rokov nie sú po nich v obci žiadne pamiatky (napr. priezviská). Vzhľadom na to, že neúspešná akcia vyšla Ehrenreicha veľmi draho, opustil obec zrejme aj on.⁸

Počet obyvateľstva obce začal pravdepodobne intenzívnejšie rásť už bezprostredne v nasledujúcom období, a to vďaka rusínskym a slovenským prisťahovalcom zo vzdialenejších i susedných obcí. V roku 1756 bola už dedina takmer doosídlená. Obývalo ju 51 poddanských domácností, z nich 40 sedliackych a 11 želiarskych, resp. podželiarskych.⁹

V druhej polovici 60. rokov, v roku 1767, bolo v Bačkove už 54 obývaných poddanských usadlostí, teda o polovicu viac, než na prelome storočí. Medzi nimi bolo 44 sedliackych, 9 želiarskych a jedna podželiarska.¹⁰ O tom, že za tento rast vďaka obce pretrvávajúcejmu prisťahovalectvu svedčí aj skutočnosť, že medzi menami poddaných bolo iba šesť vyskytujúcich sa v predchádzajúcom storočí. Vzhľadom na to, že niektoré z nich (Vasiľ, Varga, Bodnár) neobsahoval spomínaný súpis z roku 1715, je možné, že niektorí sedliaci, čo dedinu na začiatku storočia opustili, sa po čase dobrovoľne alebo z donútenia vrátili.

Počet obyvateľov sa v tomto období už zrejme stabilizoval a noví prisťahovalci už do obce neprichádzali. Na začiatku 70. rokov, v roku 1772, obývalo Bačkov už 66 poddanských domácností, z nich patrilo 53 sedliakom, 10 želiarom a 3 podželiarom.¹¹

Počet obyvateľov ostával bez väčších zmien aj v druhej polovici 70. rokov, na čo poukazujú daňové (dicálne) súpisy z tohto obdobia. V roku 1777 bolo v obci opäť 54 poddanských domácností, z nich 43 sedliackych (2 patrili vdovám sedliakov), 5 želiarskych a 6 podželiarskych.¹² V roku 1780 bolo však v obci registrovaných iba 43 poddanských domácností, medzi nimi 42 sedliackych (jedna patrila sedliackej vdove) a 2 podželiarske.¹³ Tieto údaje však v žiadnom prípade nepoukazujú na úbytok poddanského obyvateľstva v obci. Uvedený súpis, vyhotovovaný pre daňové účely,

8 *Zemplén vármegye történeti...*, s. 165.

9 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaiújhely SFL, IV. 2005/f, Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553 – 1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoralia et commissariatica 1553 – 1777. Adózó és zsidó bérlők összeírása 1740 – 1850. 6. db. Az adózók összeírásai kerületenként 1755 – 1756.

10 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaiújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacskó, r. 1767.

11 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

12 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaiújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacskó, r. 1777.

13 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaiújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacskó, r. 1780.

jednoducho neevidoval všetko obyvateľstvo, v tomto prípade takmer všetkých želiarov a podželiarov. Podobne dicálne súpisy (registrovali len urbárske obyvateľstvo) nezachytávali šľachtických sluhov, panských želiarov, poľnohospodárskych robotníkov a, samozrejme, ani šľachtu a kňazov. Počet obyvateľov, aj poddaných, v dedine bol teda podstatne vyšší.

Takisto počas celého 18. storočia ostávalo dominantným zamestnaním obyvateľov obce poľnohospodárstvo uskutočňované stále vo dvoch formách, a to na pôde panskej (majeri) a urbárskej, užívanej poddanými.

Celkovo na začiatku 18. storočia (r. 1715) celá obec hospodárila na výmere 84 gbelov ornej pôdy, pričom jednotliví sedliaci osievali všetci rovnako, po 6 gbelov polí. Takisto lúky užívali s rovnakou rozlohou, po 2 koscov, spolu teda 28 koscov lúk. Na rozdiel od predchádzajúceho storočia neboli vtedy už v Bačkove žiadne obrábané vinohrady. Podobne ako vo viacerých ďalších dedinách, poškodených počas posledného protihabsburského povstania, miestni sedliaci sa vrátili k starému, menej náročnému, avšak oveľa menej výnosnému dvojpoľnému hospodárstvu. Svoj chotár mali rozdelený na dve časti, z ktorých jednu osievali obilninami a jedna ležala úhorom. Obyvatelia obce mali na začiatku storočia dostatok lúk aj výdatných pasienkov (vrátane úhora) pre svoj dobytok. Takisto mohli za poplatok využívať (dubové a bukové) lesy v chotári na zber vykurovacieho a stavebného dreva. Svoje poľnohospodárske produkty vozili sedliaci na predaj na trhy v susednom mestečku Sečovce.¹⁴

Okrem hospodárstiev sedliakov bolo v obci stále rozsiahle panské hospodárstvo, do ktorého patrila takisto pôda v okolitých chotároch. Tento panský majer sa od začiatku storočia opäť rozrástol, a to na úkor opustených sedliackych usadlostí. V roku 1715 ich všetky, v počte 24, užívalo panstvo.¹⁵

Na začiatku druhej polovice storočia, v roku 1756, hospodárilo v Bačkove 51 poddanských usadlostí. Z nich 40 sedliakov užívalo panskú pôdu, a to s rôznou rozlohou. Jednotlivé usadlosti mali polia s výmerou umožňujúcou vysievanie obilia od 1 gbelu a 3 štvrtí pri letnej a 1 štvrte pri jesennej orbe, až po 4 gbely a 2 štvrte pri letnej a 2 gbely a 3 štvrte pri jarnej orbe. Celkovo všetky usadlosti vysievali pri letnej orbe 75 gbelov a 83 štvrtí a pri jarnej 62 gbelov a 52 štvrtí obilia. Minimálnu plochu pôdy, nedosahujúcu výmeru 1 gbelu, mali aj dvaja želiari. Takisto mali poddaní k dispozícii aj lúky s nerovnakou rozlohou. Lúky užívalo až 47 usadlostí, a to s výmerou od 1 do 4 vozov, spravidla však 2 vozy. Celá obec hospodárila na celkovej ploche lúk 92 vozov. Poddaní mali na svojich hospodárstvach pomerne vysoké stavy dobytky. Celkovo mali 71 volov, 12 koní, 53 kráv, 5 kôz, 54 býkov, 77 svíň a 13 včelích úľov. Kotly na pálenie pálenky malo na svojich hospodárstvach 13 poddaných. Zaujímavou skutočnosťou je, že piati obyvatelia obce (želiari) sa venovali remeslu. V Bačkove boli v polovici 18. storočia prítomní dvaja kolári, jeden

14 BAZML Zemplén levéltára Sátorajaujhely, IV-1005/a, C.Loc. 114, No. 89: Krajinský súpis z r. 1715.

15 BAZML Zemplén levéltára Sátorajaujhely, IV-1005/a, C.Loc. 114, No. 89: Krajinský súpis z r. 1715.

obuvník, hrnčiar a kováč. Je zaujímavé, že ešte v tomto období, v druhej polovici 18. storočia, mali traja z remeselníkov priezviská poukazujúce na nimi vykonávané remeslo (Varga, Harčár, Kolesár).¹⁶

O niekoľko rokov, v roku 1767, užívalo 44 sedliackych, 9 želiarskych a 1 podželiarska usadlosť v Bačkove ornú pôdu s celkovou rozlohou 607 a ½ jutár. Z toho 33 sedliakov malo v držbe polia s výmerou 15 a 10 sedliakov s plochou 11 a ¼ jutra. Lúky nemali vtedy už bačkovskí sedliaci žiadne, zrejme boli v predchádzajúcich rokoch začlenené do panského majera. Podobne už neužívali ani žiadne vinice, na základe čoho sa možno domnievať, že kedysi prosperujúce vinohradníctvo v obci prechodne zaniklo. Keďže desať hospodárstiev zamestnávalo vlastných paholkov (sluhov), možno predpokladať, že patrili pomerne bohatým sedliakom. Spolu na všetkých hospodárstvach v dedine chovali poddaní 59 volov, 38 kráv a jalovic, 2 býky, 8 teliat, 4 kone, 24 sviň a 8 kôz. Doplnkovým zamestnaním obyvateľov bolo povozníctvo, pomocné manuálne práce a zbieranie dreva na kúrenie a na stavbu. Povozníctvu sa venovalo 63, pomocným prácam 74 poddaných, drevo na kúrenie zbieralo 74 a na stavbu 53 poddaných (majiteľov domov).¹⁷

Významnú zmenu v hospodárskych, no najmä spoločenských pomeroch na vidieku priniesla vláda Márie Terézie a jej reformy v duchu osvietenského absolutizmu (1740 – 1780). Podľa nových národohospodárskych a štátoprávných koncepcií začal štát v oveľa väčšej miere zasahovať do života všetkých obyvateľov krajiny a stále viac záujmu prejavoval o životné podmienky poddaných. Jedným z hlavných cieľov moderného absolutistického štátu bola úprava postavenia roľníkov, najmä však právnych vzťahov medzi zemepánmi a poddanými. Podobne ako v celej obrovskej monarchii, aj v Uhorsku byrokratický štátny aparát vyžadoval od zemepánov a stolíc stále častejšie súpisy pôdy, usadlostí, poddaných a ich robotných povinností. Najvýznamnejším zásahom štátnej moci do života poddaného ľudu, poddanskozemepanských vzťahov, a teda do pomerov na vidieku vôbec, bola však rozsiahla reforma z prvej polovice 70. rokov 18. storočia, známa ako urbárska regulácia. V duchu nového osvietenského nazerania na fungovanie štátu a práva všetkých jeho obyvateľov sledovala panovníčka úpravu vrchnostenských povinností na úrovni celej krajiny. Táto reforma mala v prvom rade priniesť skvalitnenie daňového systému a zníženie zaťaženia poddaných, skutočných živiteľov štátu, jeho byrokratického aparátu a armády.

Zostaveniu nového centrálného urbáru (súpisu povinností poddaných) v Uhorsku predchádzalo zaznamenávanie daného stavu vo všetkých obciach krajiny. Vrchnosť v každej stolici musela vykonať súpis všetkej obrábanej pôdy, poddanského obyvateľstva a jeho povinností voči zemepánom. Podľa presne stanovenej schémy

---

16 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely SFL, IV. 2005/f, Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553–1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoralia et commissariatica 1553 – 1777. Adózó és zsidó bérlők összeírása 1740 – 1850. 6. db. Az adózók összeírásai kerületenként 1755 – 1756.

17 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacsókó, r. 1767.

a inštrukcií spisovali stoliční komisári daný stav priamo vo všetkých obciach. Pomery zisťovali na základe deviatich predpísaných otázok. Šľachta sa len pomaly a neochotne podrobovala tomuto nariadeniu, keďže v ňom videla obmedzovanie práv a výsad. Jednou z posledných stolíc, kde sa patent realizoval, bola Zemplínska. Odpovede poddaných na deväť otázok, súpis obyvateľov a samotný nový tereziánsky urbár poskytujú jedinečné informácie o hospodárskych a sociálnych pomeroch, povinnostiach roľníkov voči vrchnosti, ako i o rôznych iných stránkach života dedinského obyvateľstva v druhej polovici 18. storočia.

Urbársky súpis obce Bačkov vykonali stoliční komisári František Tomsics a Martin Tussay dňa 3. septembra 1772. Odpovede na predpísaných deväť otázok im poskytli v mene obce zástupcovia obyvateľov: richtár František Hlavný, Andrej Slivočka, Peter Koscelník, Michal Harčar a Andrej Slavik.¹⁸ Ich údaje poskytujú jedinečné informácie o prírodných, hospodárskych a spoločenských pomeroch v Bačkove v druhej polovici 18. storočia.

V čase vykonania súpisu existovalo v obci 56 poddanských domácností. Z nich 43 patrilo sedliakom, 10 želiarom a jedna podželiarom. Usadlosti patrili štyrom zemepánom: 33 sedliackych, 7 želiarskych a 3 podželiarske usadlosti barónovi Jozefovi Fischerovi, 5 sedliackych a 1 želiarska usadlosť Ladislavovi Szemeremu, po 1 sedliackej aj želiarskej Alexandrovi Máriássymu, iba 1 sedliacka usadlosť Andrejovi Pukimu a 3 sedliacke a 1 želiarska usadlosť vdove Adama Kálnássyho. Všetky sedliacke usadlosti boli klasifikované ako polovičné a patrilo k nim po pol prešporskej merice pôdy v intraviláne. Podobnú intravilánu usadlosť mali aj dvaja želiari a štvrtinu prešporskej merice ďalší dvaja želiari baróna Fischera. Všetky sedliacke usadlosti v obci užívali rovnakú výmeru pôdy v chotári s rozlohou 15 prešporských meríc. Jeden z fischerovských želiarov mal tiež pôdu s plochou 1 a 1/2 prešporskej merice. Ostatní želiari nemali žiadnu pôdu. Sedliaci však nemali v držbe žiadne lúky, zrejme boli v predchádzajúcich rokoch začlenené do panského hospodárstva. Podobne neboli v obci ani žiadne vinice. Popri tejto urbárskej pôde hospodárili niektorí poddaní aj na rôzne veľkých poličkách, na tzv. klčoviskách. Spomedzi bačkovských sedliakov a želiarov užívali pôdu na klčoviskách dvadsiati s celkovou výmerou 60 a 1/2 prešporských meríc.¹⁹

Bačkovskí sedliaci v druhej polovici storočia hospodárili opäť trojpoľným spôsobom. Svoj chotár mali rozdelený na tri časti, z ktorých dve boli na kvalitnej pôde, po dobrom pohnojení dali úrodu aj štyrikrát po sebe a jedna tretina bola neúrodná aj pri hnojení. Na svojich hospodárstvach pestovali predovšetkým obilniny ako pšenicu, raž, jačmeň a ovos. Pôdu orali spravidla so štyrmi kusmi dobytky, zrejme kvôli tomu bol v dedine pomerne vysoký stav volov. Problémy pri hospodárení im spôsobovala krajinská cesta vedúca z Košíc na východ do Mukačeva a na sever do Výravy, prechádzajúca cez chotár obce. V chotári obce sa nachádzali dva panské mlyny, v ktorých mohli sedliaci mlieť svoje obilie.²⁰

18 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

19 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

20 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

Okrem obilnín pestovali aj chmeľ a konope, ktoré močili vo vode z miestneho potoka. Mali pomerne rozsiahle ovocné záhrady poskytujúce dostatok ovocia (najskôr slivky a jablone), príp. aj iné ovocné stromy. Z neho pálili potom pálenku vo vlastných kotloch. Zeleninové záhrady sa v odpovediach neuvádzajú. Lúk nemali poddaní dostatok, jednotliví sedliaci užívali iba veľmi malé výmery, podľa ich vlastných slov, „také, ako by ani neboli.“ Lúky, nevyhnutné pre chov dobytka si tak museli prenajímať v chotároch okolitých dedín. Mali však dostatok vlastných pasienkov pre dobytok, podobne aj vody na jeho napájanie z miestneho potoka.²¹

V rozsiahlych lesoch v chotári si mohli pri dobrej úrode žaluďov a bukvič vychovať dosť sviň, na rozdiel od poddaných zo susedných dedín, bez poplatku. Zdrojom doplnkových príjmov poddaných boli sezónne pomocné práce vo vinohradoch v tokajskej oblasti, nachádzajúcich sa pomerne blízko od obce. Podobne sa miestni sedliaci zaoberali stále aj povožníctvom. Vďaka polohe dediny, na polceste medzi Solivarom, Trebišovom a Trakanmi, kde sa nachádzali erárne soľné sklady, mohli vozit' soľ zo Solivaru do Trebišova a odtiaľ do Trakan. Svoje poľnohospodárske produkty mohli predávať na trhoch, okrem neďalekých mestečiek najmä v slobodnom kráľovskom meste Košice.²²

Písomnosti urbárskej regulácie poskytujú takisto informácie o poddansko-zemepanských vzťahoch, resp. poddanských povinnostiach obyvateľov a spoločenských pomeroch v obci vôbec. Písaný urbár, ktorý by obsahoval všetky povinnosti poddaných voči panstvu v obci dovtedy nemali a spísaným dohovorom, contractom, sa mohli preukázať iba poddaní baróna Jozefa Fischera. V druhej polovici 18. storočia bola aj v Bačkove základom poddanských povinností robota na panskom hospodárstve, popri naturálnych dávkach a príp. i platení peňažného cenzu. Povinnosti poddaných jednotlivých zemepánov boli pritom do istej miery odlišné. Sedliaci baróna Fischera pracovali po tri dni v týždni s vlastným štvorzáprahom. Tí, ktorí nemali vlastný dobytok a chovali panské voly mohli prísť na panské s nimi. Sedliaci s dvoma kusmi vlastného dobytka sa mali spojiť s ďalším a spoločne odpracovať tri dni so štyrmi volmi. Bez záprahu pracovali barónovi poddaní do dňa sv. Jána tri dni, od sv. Jána a do dňa sv. Michala každý deň v týždni. Odo dňa sv. Michala chodili na robotu opäť iba tri dni do týždňa, s výnimkou vinobrania, keď museli pracovať každý deň. Cesta na majer a domov sa im započítavala do objemu robotnej povinnosti.²³

Poddaní Ladislava Szemereho, Alexandra Máriássyho a vdovy Adama Kálnássyho pracovali bez záprahu každý deň v týždni, od dňa sv. Jána do sv. Michala. Rovnako každý deň chodili na vinohradnícke práce, a to až do ukončenia vinobrania. Po vinobraní museli ešte odviezť domov panské víno tak, že po dvaja sedliaci naložili jeden voz ťahaný štyrmi volmi. Odo dňa sv. Michala do sv. Jána pracovali

---

21 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

22 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

23 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

pešo po tri dni v týždni. Poddaní Andreja Pukiho zasa pracovali odo dňa sv. Jána do sv. Michala každý deň pešo, potom zo dva dni v týždni štvorzáprahom.²⁴

Všetci želiari, keďže nemali vlastný dobytok, pracovali iba pešo. Želiari baróna Fischera museli pracovať jeden deň v týždni odo dňa sv. Jána do sv. Michala, potom niektorí po tri a ďalší jeden deň. Szemereho želiari zasa pracovali po celý rok rovnako, po jeden deň v týždni, želiari Alexandra Máriássyho a vdovy Adama Kálnássyho po dva dni v týždni.²⁵

Okrem roboty boli poddaní povinní odovzdávať svojim zemepánom aj naturálne dávky, teda dary. Sedliaci baróna Fischera odvádzali deviatok z úrody pšenice, raže, jačmeňa a ovsa. Ďalej každý dával svojmu zemepánovi ročne 4 sliepky, 12 kurciat, 1 vrece, 1 kus priadze a 1 gbel chmeľu. Každý sedliak Ladislava Szemereho a Alexandra Máriássyho odovzdával panstvu 1 sliepku, 10 vajec a 1 kus priadze, sedliaci vdovy Kálnássyovej po 2 sliepky, 10 vajec, 1 vreci a 1 kuse priadze a každý zo sedliakov Andreja Pukyho 1 sliepku, 10 vajec a 1 kus priadze.²⁶

Peňažné dávky, census, resp. iné poplatky odvádzali zemepánovi iba poddaní baróna Fischera. Na deň sv. Michala všetci sedliaci platili panstvu census vo výške 32 grajciarov a tí, ktorí pálili pálenku, odvádzali po 2 rýnske zlaté za každý kotol.²⁷

Zaujímavé je, že ešte aj v tomto období, na začiatku 70. rokov, boli v chotári štyri celé sedliacke usadlosti opustené, podľa údajov urbára ako dôsledok udalostí Rákócziho povstania a morovej epidémie. Panstvo ich so všetkými poľami a lúkami pripojilo k svojmu hospodárstvu.²⁸

Nový, tzv. tereziánsky urbár pre obec Bačkov bol vydaný o necelé dva roky, 7. apríla 1774. Majetkové pomery ostali rovnaké ako pri prvom urbárskom súpise. Všetci sedliaci mali v držbe polovičnú usadlosť, užívali však rozdielne výmery ornej pôdy. Kým 33 barónových sedliakov malo polia s plochou 15 prešporských meríc, zvyšných desať sedliakov (patriaciach Szemeremu, Máriássymu, Pukymu Kálnássyovej) iba po 11 a 1/4 prešporskej merice.²⁹

Kľčoviská mali v držbe jednotlivé sedliacke (želiarske) domácnosti a zemepán im túto pôdu nesmel odňať. V lesoch mohli po dohode so zemepánom slobodne ťažiť drevo na stavbu aj na kúrenie. Skladba poľnohospodárskej výroby ostávala rovnaká, okrem uvádzaných obilnín, kapusty a inej zeleniny pestovali i technické plodiny, najmä ľan a konope. Kapustné polia ani samostatné ovocné sady alebo vinohrady v obci neboli. Spoločne užívali pasienky, svine mohli pásť v dubových a bukových lesoch, pričom mali byť uprednostnení pred poddanými zo susedných

24 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

25 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

26 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

27 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

28 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

29 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó. Tlačený urbár obce.

dedín. Obecné polia ani lúky v chotári neboli. Pálenku, príp. víno mohli čapovať vo vlastnej réžii odo dňa sv. Michala do Vianoc.³⁰

Dovŕšenie urbárskej regulácie prinieslo v prvom rade zjednotenie a zníženie povinností poddaných voči ich zemepánom. Podľa tereziánskeho urbáru bol každý sedliak s celou usadlosťou povinný pracovať pre zemepána jeden deň v týždni (teda 52 dní v roku) od východu do západu slnka s dvoma kusmi vlastného dobytka a povozom, počas orby so štyrmi kusmi dobytka, vlastným pluhom a bránami. Sedliak bez náležitého počtu dobytka musel pracovať dva dni v týždni. V prípade potreby mali so štvorzáprahom pracovať dvaja sedliaci, pričom robota sa započítala obom. Namiesto práce so záprahom si mohol každý poddaný odpracovať dva dni roboty na panskom pešo (ručnej práce). V čase sezónnych prác na majeri alebo v panských vinohradoch mal zemepán právo vyžadovať od poddaných dvojnásobný objem roboty, ktorá im mala byť neskôr odpočítaná z robotnej povinnosti. Povinnosti v urbári boli stanovené pre držiteľov celých sedliackych usadlostí, v prípade užívania polovičnej, štvrtinovej a inej zlomkovej usadlosti mala byť táto robota proporcionálne prepočítavaná. Cesta na panské hospodárstvo a domov sa im započítavala do objemu robotnej povinnosti.

Želiari pracovali na veľkostatku bez záprahu celkovo 18 dní v roku, podželiari (v tom čase v obci neboli) 12 dní. Želiari s domom a celým majetkom s menšou výmerou ako 1/8 sedliackeho gruntu v intraviláne boli povinní iba odovzdávať deviatok. Popri robote na panskom majetku boli poddaní povinní odovzdávať zemepánom takisto naturálne dávky a peňažné poplatky. Všetci sedliaci, bez rozdielu výmery usadlosti, a rovnako aj želiari platili zemepánovi 1 zlatý ročne, polovicu na deň sv. Juraja a polovicu na sv. Michala. Sedliaci užívajúci 2 alebo 3 intraviláne usadlosti, ale vlastníci 1 dom, platili za každú usadlosť. Keď ich majetok v intraviláne predstavoval rozlohu viacerých usadlostí, mali stále platiť iba 1 zlatý. Z titulu naturálnych dávok odovzdávali všetci sedliaci s celou usadlosťou panstvu ročne po 6 kusov priadze, 2 kurčatá, 2 kapúny, 12 vajec, 1 pintu rozpusteného masla a 1 siahu dreva na kúrenie. Pre jednu polovičnú sedliacku usadlosť v Bačkove činila táto povinnosť ročne 3 kusy priadze, 1 kurča, 1 kapúna, 6 vajec, pol pinty masla a pol siahy dreva. Všetci sedliaci odovzdávali deviatok z konope a ľanu.³¹

Podľa urbára mali poddaní právo sťažovať sa na neprávosti zo strany svojich zemepánov a panských úradníkov stoličnej vrchnosti. Ak stoličné úrady zistili oprávnenosť takýchto sťažností, svojvoľné trestanie poddaných alebo iné neprávosti voči nim, mali panstvo alebo jeho úradníkov odsúdiť.³²

Ďalšie informácie o hospodárskych a spoločenských pomeroch v obci v období po zavedení tereziánskeho urbára poskytujú daňové, tzv. dicálne súpisy zo 70.

---

30 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó. Tlačený urbár obce.

31 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó. Tlačený urbár obce.

32 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó. Tlačený urbár obce.

rokov. V roku 1777 bývalo v Bačkove 54 poddanských domácností, z nich 41 patrilo sedliakom, 2 sedliackym vdovám, 5 želiarom a 6 podželiarom. Na sedliackych usadlostiach žilo ďalších 7 dospelých sedliackych synov a 6 sedliackych bratov. Celkovo všetci poddaní hospodárili na výmere 607 jutár a neužívali žiadne lúky. Väčšina sedliackych usadlostí mala v držbe polia s výmerou 15 jutár a deväti užívali pôdu s rozlohou 11 a 1/4 jutra. Všetky polia v chotári boli zaradené do prvej triedy kvality. Na svojich hospodárstvach chovali poddaní rôzny dobytok, celkovo 64 volov, 39 kráv a jalovic, 7 býčkov, 11 teliat, 4 kone, 44 sviň a 2 včelie úle. Záhrady ani slivkové sady alebo kapustné polia nie sú v súpise uvedené. Traja sedliaci vlastnili medené kotly na pálenie pálenky. V súpise sú uvedené spoločným úžitky poddaných, ku ktorým patrilo povozníctvo, sezónne manuálne práce a zber, resp. ťažba dreva. Povozníctvom (zrejme najmä spomínanej soli z erárnych skladov) sa zaoberalo 73 obyvateľov, na sezónne práce (do tokajských vinohradov) chodilo 27 poddaných, drevo na kúrenie v panských lesoch zbieralo až 71 poddaných obyvateľov a stavebné drevo ťažilo všetkých 48 sedliakov a želiarov (majiteľov domov) v obci. Štyria sedliaci zamestnávali na svojich hospodárstvach sluhov (paholkov) a dvaja v domácnostiach slúžky.³³

Ďalší súpis z roku 1780 zachytáva isté, aj keď nie veľké zmeny hospodárskych pomerov v obci. Podľa neho bolo v Bačkove 43 poddanských domácností, medzi nimi 41 sedliackych, jedna patrila sedliackej vdove a 2 podželiarske. Želiarske usadlosti súpis neuvádza žiadne. Celá obec hospodárila na poliach s plochou 596 a 1/4 jutra, pričom podobne ako v predchádzajúcich rokoch, takmer všetci sedliaci užívali polia s výmerou po 15 jutár a iba deväti s plochou 11 a 1/4 jutra. Lúky, vinohrady, kapustné záhrady a ovocné sady nemali sedliaci žiadne. Na svojich hospodárstvach chovali miestni poddaní celkom 62 volov, 35 kráv a jalovic, 3 býkov, 3 teľatá, 7 koní a 39 sviň. Zo spoločných úžitkov sa 69 poddaných podieľalo na povozníctve, 9 na sezónnych prácach, 48 mohlo zbierať vykurovacie drevo a 43 stavebné drevo v miestnych lesoch.³⁴

Rozsiahle panské lesy v bačkovskom chotári boli využívané nielen poddanými a zemepánmi na pasenie sviň a ťažbu dreva na kúrenie či stavbu domov, ale panstvo z nich dodávalo drevo takisto štátu do erárnych železných hút³⁵, zrejme na území Zemplínskej stolice. Táto skutočnosť azda mohla súvisieť s hospodárskymi úradmi, vykonávanými majiteľom panstva, barónom Jozefom Fischerom.

Demografický vývin, náboženské a národnostné pomery

V prvej polovici storočia demografický vývin Bačkova stagnoval alebo sa veľmi intenzívne spomalil. Výrazný pokles stavu obyvateľstva sa podarilo prekonať

33 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacsó, r. 1777.

34 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacsó, r. 1780.

35 *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez X.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A "Zemplén" könyvnyomtató intézetéből, 1905, s. 316.

až v druhej tretine, pravdepodobnejšie však až v druhej polovici storočia, a to len s pomocou masívneho prísťahovalectva nového obyvateľstva do obce. Na začiatku 70. rokov už počet obyvateľov štvornásobne prevyšoval stav z roku 1715 a o viac ako polovicu bol už vyšší, než v druhej polovici predchádzajúceho storočia. Nové obyvateľstvo pochádzalo prevažne zo severnejších, Rusínmi obývaných okresov stolice, príp. neďalekých slovenských dedín.

Dokumentovať to môžu ostatne priezviská obyvateľov z druhej polovice storočia (1772): František Hlavač, Michal Harčar, Ján Rohál, Šimon Vinczlér, Lukáš Kolesár, vdova Františka Gajdoša, Ladislav Kapitány, Vasil Demko, Alexander Kolesár, Michal Lopuch, Štefan Novikmec, Ján Mačuga, Ján Dutko, Andrej Čerňanský, Michal Kovaľčík, Ján Vinczlér, Šimon Petrov, Michal Forgács, Ján Slávik, Juraj Hric, Štefan Dupal, Michal Mihalko, Ján Mendel, Ján Varga, Michal Koľaba, Ján Koľaba, Lukáš Čerňanský, Eliáš Babjak, František Miľov, Juraj Béres, Ján Kolesár, Michal Hreha, Ján Krajník, Andrej Čižmár, vdova Ladislava Vinczléra, vdova Lukáša Libaka, Ján Poľáčok, vdova Michala Vinczléra, Ján Lipkoš, Michal Rohál, Michal Rusnak, Ján Bača, Peter Rusnak, Peter Kostelnik, Jakub Mihal, František Rajnič, Andrej Hrin, Demeter Šaro, Michal Rajnič, Andrej Slivočka, Štefan Horňak, Andrej Trela, Andrej Slavik, Ján Hrin, Michal Zameška a Štefan Kostelnik.³⁶ Z týchto priezvisk možno za rusínske považovať minimálne 18, za slovenské 16, avšak za maďarské označiť už len 5. Možno sa tak domnievať, že maďarské obyvateľstvo, podobne ako vo väčšine severnejších oblastí, po satmárskom mieri z Bačkova úplne zmizlo a dedina mala po celé 18. storočie rusínsko-slovenský jazykový charakter.

Už v priebehu prvej polovice storočia došlo k zmene konfesiónálnych pomerov v obci. Reformovaná farnosť zanikla zrejme ešte v rokoch nasledujúcich po satmárskom mieri, akiste v dôsledku odchodu či úbytku kalvínskych veriacich v obci. Nové obyvateľstvo, prichádzajúce do druhej polovice 18. storočia, bolo spravidla gréckokatolíckeho náboženstva. Do gréckokatolíckej farnosti sa zaradili aj zvyšné reformované rodiny, ak tak neurobili už skôr. Gréckokatolícky kostol bol postavený v poslednej štvrtine 17. storočia³⁷, možno však aj o niečo skôr (podľa už spomínaných správ o baľkovi).³⁸ Prvé údaje o bačkovskej gréckokatolíckej farnosti pochádzajú z polovice 18. storočia. Jej patrónom bol barón Jozef Fischer, úrad farrára vykonával Teodor Kovejšak. V tom období žilo v obci 250 gréckokatolíckych obyvateľov schopných spovede. Kostol bol drevený, zasvätený sv. Michalovi, pochádzajúci z predchádzajúceho storočia. Bol dobre vybavený, s bohatým ikonostasom, oltárom a potrebnou bohoslužobnou literatúrou. Vedľa chrámu bol ohradený

---

36 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

37 Гаджега, В. Додатки до історії русинів і руских церковей в був. жупе Земплинскої. In *Науковий Збірник Товариства Просвіта*, 7 – 12, 1931 – 1937, s. 84 – 85, 54.

38 *Zempléni vizitációk 1629 - 1671. Miskolci Csulyák István zempléni esperes és hivatali utóda-inak feljegyzései*. Ed. D. Dienes. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2008, s. 314, 385.

cintorín. Nová budova fary bola postavená v roku 1752. Matriku viedli farári od roku 1760 a farnosť mala jedinú fíliu, susednú obec Dargov.³⁹

Možno predpokladať, že časť prisťahovalcov alebo jednotlivci boli rímskokatolíckeho náboženstva, popri gréckokatolíkoch boli však vo výraznej menšine. Miestni rímskokatolíci tvorili fíliu farnosti v Sečovciach a užívali v obci kostol, zrejme prebudovaný niekdajší reformovaný chrám, príp. postavený na jeho mieste, pravdepodobne zasvätený sv. Antonovi Paduánskemu. Nie je síce priamo doložený, nepriamo na jeho existenciu však poukazuje údaj o katolíckom kostolníkovi. V roku 1756 vykonával túto funkciu Peter Koscelník (aj on mal priezvisko vytvorené z povolania).⁴⁰

Protestantské obyvateľstvo už po zániku reformovanej farnosti v obci nežilo. Židia napriek tomu, že obývali už mnohé zemplínske obce a mestečká, v tom období ešte v Bačkove nežili.

Školstvo bolo v 18. storočí stále úzko späté s cirkvou. Prvá gréckokatolícka ľudová škola v Bačkove je doložená v roku 1766. Do školy vtedy chodilo päť žiakov. Predmet vyučovania tvorilo čítanie a modlenie.⁴¹

Štát v období osvietenského absolutizmu zasahoval oveľa intenzívnejšie do života vidieckeho obyvateľstva. A to nielen urbárom, súpismi či pravidelnými daňami. Jednou z oblastí, ktorou pozitívne ovplyvňoval široké vrstvy dedinského obyvateľstva bola verejná zdravotná starostlivosť. Za vlády Márie Terézie začalo prvé povinné očkovanie proti niektorým infekčným chorobám a takisto budovanie systému verejnej zdravotnej starostlivosti. Stolice a kráľovské mestá museli mať lekárov a felčiarov, na vidieku vykonávali funkciu najnižšieho článku tohto zdravotníckeho personálu pôrodné babice. Takáto babica bola aj v Bačkove a podľa súpisu z roku 1767 ňou bola Anna Onuferová.⁴²

Obmedzená samospráva obce sa ani v priebehu 18. storočia výraznejšie nezmenila. Na jej čele stál richtár s prísažnými. Volila ich obecná pospolitosť (všetci dospelí sedliaci) spravidla každý rok. Funkciu richtára vykonávali so súhlasom zemepána najmä bohatší sedliaci, ktorí sa v nej pomerne často striedali. Richtár mal naďalej isté privilégia a na pôde obce veľké právomoci. K jeho výsadám patrilo napr. stále oslobodenie od robotnej povinnosti. V roku 1715 vykonával funkciu bačkovského

39 Гаджега, В. *Додатку до исторії...*, s. 84 – 85, 54.

40 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely SFL, IV. 2005/f, Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553 – 1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoralia et commissariatica 1553 – 1777. Adózó és zsidó bérlők összeírása 1740 – 1850. 6. db. Az adózók összeírásai kerületenként 1755 – 1756.

41 DUDÁS, G. Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XI.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A "Zemplén" könyvnyomtató intézetéből, 1906, s. 321, 328.

42 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2001/b, Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214 – 1850 (1898). Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok. Acta Politica 1214 – 1786. Loc. 95 No. 35.

richtára Gregor Solárčik⁴³, v roku 1772 František Hlavný⁴⁴ a v roku 1780 Lukáš Čerňanský.⁴⁵ Prísaznými v roku 1772 boli Andrej Slivočka, Peter Koscelník, Michal Harčar a Andrej Slavik.⁴⁶ Ďalšou funkciou v obecnej samospráve bol podrichtár, akýsi obecný zriadenec a strážnik. V roku 1756 ním bol Michal Hudák.⁴⁷

V stavebnom vývine obce neprinieslo 18. storočie výraznejšie zmeny. Všetky domy poddaných boli pravdepodobne postavené z dreva. V roku 1767 stálo takýchto domov v obci 53, o desať rokov na to 48 a všetky boli zaradené do tretej triedy podľa kvality.⁴⁸ Jediné kamenné budovy boli v majetku baróna Fischera, príp. farnosti. Barón Michal Fischer ešte na začiatku storočia realizoval prestavbu schátraného opevneného kaštieľa a k jeho zadnej časti pribudoval v roku 1750 nový kaštieľ v barokovom slohu.⁴⁹ Ďalšou kamennou stavbou v obci bol zrejme aj rímskokatolícky Kostol sv. Antona Paduánskeho a azda i nová gréckokatolícka fara postavená v polovici storočia.

V priebehu 18. storočia bola obec stále súčasťou Zemplínskej stolice a patrila do jej sečovského slúžnovského okresu.

Počas siedmich desaťročí 18. storočia, od satmárskeho mieru po nástup Jozefa II. na trón, prekonala zemplínska obec Bačkov dynamický vývin. Čiastočne sa vymenilo jej obyvateľstvo a „samozrejme, jeho národnostná i náboženská skladba. Po stagnácii na prelome storočí došlo k pozdvihnutiu poľnohospodárstva a vďaka urbárskej regulácii i k zlepšeniu životných podmienok poddanského obyvateľstva. Výrazný vplyv na všetky stránky života obce mali najmä najsilnejší zemepáni, baróni Fischerovci, ktorí si v dedine vybuodovali rozsiahlu rezidenciu v barokovom slohu. Vývin obce v nasledujúcom období, počas „dlhého“ 19. storočia bude témou ďalšieho príspevku.

Pramene a literatúra

Adalékok Zemplén vármegye történetéhez X. Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A "Zemplén" könyvnyomtató intézetéből, 1905.

BEL, M. Zemplínska a Užská stolica. Preklad z jazyka latinského Ing. M. Slaninka. Bratislava, 1999.

43 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-1005/a, C.Loc. 114, No. 89: Krajinský súpis z r. 1715.

44 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

45 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Dicális összeírások 1773-1846. Bacskó, r. 1780.

46 MOL Budapest, 4303 Mária Terézia-féle urbáriumok, Zemplén, 28 Bacskó.

47 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely SFL, IV. 2005/f, Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553 – 1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoralia et commissariatica 1553 – 1777. Adózó és zsidó bérlők összeírása 1740 – 1850. 6. db. Az adózók összeírásai kerületenként 1755 – 1756.

48 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacskó, r. 1767, 1777.

49 *Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Szerk. S. Borovszky. Budapest : Országos Monográfiai Társaság, 1906.

- Bocskay irományok XIV. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A "Zemplén" könyvnyomtató intézetéből, 1902.
- DUDÁS, G. Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XI.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A "Zemplén" könyvnyomtató intézetéből, 1906.
- Гаджега, В. Додатки до исторії русинов и руских церквей в був. жупе Земплинскої. In *Науковий Збірник Товариства Просвіта*, 7 – 12, 1931 – 1937.
- NAGY, I. *Magyarország családjai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal.* Pest, 1851.
- Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Szerk. S. Borovszky. Budapest : Országos Monográfiai Társaság, 1906. 567 s.
- Zemplén vármegye történeti földrajza XLIV. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A "Zemplén" könyvnyomtató intézetéből, 1902.
- Zempléni vizitációk 1629 – 1671. Miskolci Csulyák István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései.* Ed. D. Dienes. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2008. 471 s. ISBN 9789638684196.

Východné Slovensko, jeho mestá a vidiek v maďarizačnom procese v 2. polovici 19. a na začiatku 20. storočia¹

Peter Švorc

ŠVORC, Peter. Eastern Slovakia, its cities and countryside in the process of Hungarisation in the half of the 19th and early 20th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. XX-XX.

Eastern cities and the countryside in the second half of the 19th and early 20th century were exposed to the growing pressure of Hungarisation, which had different forms and affected all layers of the Slovak society. It was most notable in the eastern Slovak cities, which naturally concentrated local Slovak intelligence working here as teachers in schools, as officials on local or state level, as priests or in the liberal professions. Hungarisation was led under the aegis of the so-called "Civilizing mission" of Magyars in the Carpathian region and in the "good efforts" to raise neglected Slovak and Rusyn people presented to be without their own national consciousness, without its own advanced culture to the next level, which was culture of the Hungarian nation. This "mission" resulted into lukewarm Slovak national consciousness at the turn of the 19th and 20 century, the theory of the separate „slovjan“ nation living in the eastern Slovak counties, and the statistical decline of Slovaks in Slovak cities. Despite the great efforts, the goal of Hungarisation of the Slovak population in eastern Slovakia was not successfully met till World War I and neither was the effort to mentally separate eastern Slovaks (as Slovjaks) from the rest of the Slovak population (Slovaks) living in central and western Slovakia. The process of Hungarisation fails especially in the countryside. This is fully reflected at the end of World War I, at the time of disintegration of Austro-Hungarian Empire when eastern Slovaks supported the establishment of Czechoslovakia and they pronounced themselves to be part of it. In the eastern cities, the process of adopting a new state was more difficult.

Key words: Austria-Hungary, eastern Slovakia, Slovaks, Hungarisation, urban population, the Slovak countryside, ethnic self-identification, the establishment of Czechoslovakia

V starom dobrom Uhorsku?

V roku 1910 sa v Uhorsku uskutočnilo sčítanie obyvateľstva. Podľa neho žilo na území žúp, ktoré neskôr vytvorili slovenskú časť Československa, 2 904 055 obyvateľov, z ktorých 1 686 712 predstavovali Slováci, 896 271 Maďari, 97 051 Rusíni, 196 958 Nemci. Z nich v roku 1910 aktívne ovládalo maďarský jazyk 1 263 715

---

¹ Táto štúdia vznikla ako súčasť grantového projektu VEGA č. 1/0092/02 – Multikultúrny a multietnický charakter východoslovenských miest a jeho vplyv na zlomové udalosti v ich dejinách 19. a 20. storočia.

(43,2 %) obyvateľov, pričom z uvedeného počtu bolo 367 444 (18,1 %) Nemaďarov.²

Reč suchých čísel sa javila ako nekompromisné svedectvo o normálnych národných pomeroch panujúcich v Uhorsku na začiatku 20. storočia a v podstate aj v predchádzajúcom – 19. storočí.

O šesť rokov neskôr – v roku 1916, teda už v čase prvej svetovej vojny, vyšla v prešovskej tlačiarňi Árpáda Kóscha útla, 64-stranová brožovaná knižočka s priloženou mapou Šarišskej župy. Jej autorom bol Viktor Dvortsák, vtedy 38-ročný redaktor prešovských po maďarsky písaných novín Eperjesi Lapok, ktorý mal už za sebou archivársku prax župného archívára a niekoľkoročnú novinársku činnosť v uvedených novinách. Kniha mala názov *Sáros földje 1914 – 1915* a autor v nej charakterizoval Šarišskú župu a jej obyvateľstvo. Slovenské obyvateľstvo Šariša opísal takto: „*Šarišských Slovákov tak z jazykového, ako aj z rasového hľadiska treba plne oddelovať od Slovákov obývajúcich severozápadné stolice Uhorska. Šarišskí Slováci rozprávajú tzv. východoslovenským jazykom, ktorý sa celkom odlišuje od západoslovenského, aspoň natoľko, ako poľský od veľkoruského. Okrem Šariša rozprávajú touto rečou ešte v Spišskej, Abovskej a Užskej stolici. Východná slovenčina je azda bližšia poľštine, než západnej slovenčine. Taká je aspoň jej slovná zásoba. Fonetika takisto. Šarišský Slovák hovorí pomaly, lebo jeho jazyk nepozná zhlukovanie spoluhlások.*

Šarišskí Slováci nemajú vlastný národný život. Hrdo sa hlásia k Maďarom. Ich kultúra je úplne maďarská. Po maďarsky píše aj čítajú, rozprávajú s maďarským prízvukom a slovnú zásobu si radi dopĺňajú maďarskými slovami. Ich najkrajšími piesňami sú staré kurucké piesne so slovenským textom. Ich odev je plný maďarských prvkov prispôbených k chladnejšiemu podnebiu. Nosia čičmy s krátkymi sárami, úzke vyšívane nohavice s bohatierskym pletením, v lete krátke vyšnúrované kabátik, v zime kvetinový kožuštek. Holia si alebo strihajú fúzy.

Je to zdravý, čistotný, pracovitý ľud, ktorý má rešpekt pred mocou. Po maďarsky sa učia radi a ľahko. V niektorých dedinách mládež bez výnimky rozpráva po maďarsky...

Ich zamestnanie je starobylé poľnohospodárstvo. Mimoriadne silne sú spätí s pôdou. Do Ameriky chodievajú len preto, aby zarobené peniaze vložili do pôdy, alebo si zakúpili pôdu. Sú autochtónni.“³

Autor týchto viet a celej knihy ponúkol maďarskému, resp. maďarčinu ovládajúcemu čitateľovi obraz o slovenskom obyvateľstve východného Slovenska. Ak to zhrnieme, tak podľa Viktora Dvortsáka, obyvatelia východného Slovenska sú iní ako Slováci zo stredného a západného Slovenska a dokonca nemajú k nim tak blízko ako k Maďarom, k nim sa dokonca hrdo hlásia, ba radi a ľahko sa učia aj po maďarsky, a tak aj radi a bez problémov hovoria. Z prouhorského a maďarského hľa-

2 *Statistická příručka republiky Československé II. Data retrospektivní.* Praha : Státní úřad statistický, 1925, s. 53, 56.

3 DVORTSÁK, G. *Sáros földje 1914 – 1915.* Eperjes : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézete, 1916, s. 31 – 33.

diska sa tak cez Dvortsákovú interpretáciu východoslovenských pomerov rýsoval celkom ideálny národnostný stav i dobré perspektívy jeho ďalšieho vývoja. Na veci nič nemení ani neskoršia apológia Dvortsáka Ondrejom R. Halagom, ktorý tvrdil, že Viktor Dvortsák takto písal o Východniaroch len z toho dôvodu, aby ukázal ich oddanosť uhorskej vlasti, od ktorej očakával pomoc pri obnove Rusmi zničených dedín na severovýchode Slovenska pri ich útoku v decembri 1914.⁴

Uhorská štatistika zdanlivo nezaujato naznačovala, že v Uhorsku je prirodzený a značný priestor aj pre nemaďarské národnosti a Dvortsák, autor slovenského pôvodu,⁵ to zas potvrdzoval v nezáväznej publikácii regionálneho charakteru na príklade jednej z najväčších slovenských žúp na východnom Slovensku.

Štatistické údaje z uhorskej štatistiky Magyar Statistikai Közlemények, Ú. S. zo strany 42 uviedol aj Viktor Dvortsák v kapitole Sáros népe. Tie sa týkali len Šariša. Dvortsák uvádzal, že v Šarišskej župe žije popri 101 855 Slovákoch, 38 500 Rusínoch, 9447 Nemcov aj 18 808 Maďarov a z celkového počtu 174 620 obyvateľov Šarišskej župy v roku 1910 ovláda maďarčinu 37 441 jej obyvateľov.⁶ Teda, len 18 633 obyvateľov iných národností v Šariši uviedlo znalosť maďarského jazyka, čo znamenalo, že len 10,67 % Šarišanov nemaďarskej národnosti ovládalo štátny jazyk. Do tejto skupiny patrili okrem Slovákov aj Nemci a Rusíni.

Situácia na východnom Slovensku bola v počte jeho obyvateľov ovládajúcich maďarský jazyk podľa Magyar Statistikai Közlemények, Ú. S., strana 42 o čosi lepšia. Na území východného Slovenska⁷ žilo v roku 1910 (tu sme zarátali aj Užskú župu) 972 067 obyvateľov. Z nich sa k Slovákom prihlásilo 425 522 (43,74 %)

---

4 HALAGA, O. R. *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov : Universum, 2008, s. 181 – 182.

5 Štátny archív Prešov, Matrika rím. kat. Duplín (druhopolis), č. 241. Podľa matriky sa Viktor Dvortsák / Dvorcsák / Dvorčák narodil 21. apríla 1878. 29. apríla bol pokrstený v rímskokatolíckom kostole Povýšenia svätého Kríža v Duplíne a tu bol aj zapísaný do rímskokatolíckej matriky. Jeho otec sa volal Jozef a matka Anna, rodená Matejová. V matrike sú zapísaní ako Josephus Dvorcsák a Anna Matei zo Svidníka. Viktor si neskôr písal priezvisko ako Dvortsák. Evidentné je, že jeho rodičia, i on sám mali slovenský pôvod. Všetky jeho aktivity v Prešove a potom i v emigrácii potvrdzovali jeho slovenský pôvod a silnú východoslovenskú orientáciu s jasnou separatistickou tendenciou, ktorá sa opierala o tézu osobitého východoslovenského národa, odlišného od Stredoslovákov a Západoslovákov. V súvislosti s V. Dvortsákom sa stretávame so zaujímavým postrehom historika Ondreja R. Halagu, ktorý Dvortsákom separatizmus do roku 1918/19 ospravedlňoval neuznaním jeho literárnej tvorby ako slovenskej a vlastne ani Dvortsáka ako slovenského autora. Jeho zbierka nazvaná *Pišničky* je napísaná v šarištine, čo V. Dvortsák vysvetlil slovami: „*Čto jak zna, tak chvali Boha...*“, a dodal, celkom očividne sa hlásiac k Slovákom, že to urobil, lebo „*som dlžený bul... Stvoriteľovi, mojej vlasici a mojemu narodu*“, ale aj matke, ktorá ho „*ten jazik naučela*“. (Pozri: HALAGA, O. R. *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov : Universum, 2008, s. 180 – 181.

6 DVORTSÁK, G. *Sáros földje...*, s. 31; Porovnaj aj *Statistická příručka republiky Československé II. Data retrospektivní*. Praha : Státní úřad statistický, 1925, s. 56.

7 Do pojmu východné Slovensko sú zaradené bývalé župy: Spišská, Šarišská, Zemplínska, Abovská, Turnianska (časť, ktorá dnes prislúcha Slovensku), Gemerská župa a časť Užskej župy, ktorá v r. 1919 pripadla Československu.

obyvateľov, k Rusínom 151 791 (15,6 %), k Nemcom 74 525 (7,66 %) a k Maďarom 324 828 (33,39 %) obyvateľov.⁸

Z nich 466 597 (47,96 %) obyvateľov uviedlo, že ovláda maďarský jazyk. Znamenalo to, že po maďarsky vie okrem rodených Maďarov 141 769 (14,57 %) obyvateľov nemaďarských národností východného Slovenska,⁹ čo vzhľadom na stáročné spolužitie Nemaďarov s Maďarmi v Uhorsku a na to, že maďarčina bola už desaťročia úradným jazykom, nebolo veľmi veľa. Kvôli neustálemu obviňovaniu Budapešti z násilnej maďarizácie to bolo až smiešne málo.

Ak by sme sa pozreli na percentuálne zastúpenie nemaďarského obyvateľstva, ktoré vie po maďarsky cez počet všetkých Nemaďarov (647 239), vyšlo by nám, že 141 769 Nemaďarov hovoriacich po maďarsky tentoraz predstavuje 21,9 % z ich počtu, čo vzhľadom k vyššie uvedeným skutočnostiam tiež nie je vysokým číslom a skôr nahráva tým, ktorí odmietali tvrdenia o pomadžarčovaní obyvateľstva v Uhorsku a tiež názorom z prostredia východného Slovenska, ktoré videli jeho nemaďarské obyvateľstvo v silnom pripútaní k Uhorsku, a to nielen v pokojných časoch, ale aj, resp. najmä, v zlomových chvíľach, keď sa rozhodovalo o jeho ďalšom osude.

V prvých novembrových dňoch roku 1918 sa rodený slovenský Gemerčan Ľudovít Liptai, ktorý pôsobil v Prešove ako evanjelický farár a senior, obrátil na kňazov svojho Šariško-zemplínskeho seniorátu s požiadavkou, aby si dali pozor na českých a „slovenských“ agitátorov, ktorí „...dezorientujú našich dobrých ľudí, podnecujú ich k tomu, aby, odtrhnúc sa od svojej uhorskej vlasti, prejavili ochotu pripojiť sa k česko-slovenskému štátu. Toho výsledkom je taká nehanebná požiadavka Čechov a západných Slovákov, ktorá smeruje k vyvlastneniu z tela našej vlasti ešte aj Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej, Berežskej a Užskej stolice...“¹⁰

Ako však vývoj v zlomových chvíľach roku 1918 ukázal, Dvortsákove predpoklady o stotožnení sa slovenských Šarišanov s Maďarmi sa nenaplnili. Jeho Šarišania v závere roka 1918 rezignovali na uhorský štát, aj keď ich k tomu vyzývala časť duchovenstva všetkých cirkví, ktoré tu boli. Podobný vývoj bol aj na Zemplíne, kde sa slovenskí Zemplínčania veľmi rýchlo vzdali uhorskej vlasti a hlásili sa k Česko-slovenskej republike.

Znamenalo to teda, že Slováci žijúci na východnom Slovensku neboli v skutočnosti spokojní so svojim postavením v Uhorsku tak, ako s ním neboli spokojní ostatní Slováci, od ktorých ich chcela oddeliť najrozmanitejšia propaganda slovjackého zafarbenia? Znamenalo to, že ich, Dvortsákom deklarovaná promadžarská orientácia neexistovala, že nemala také hlboké korene, o akých bol prešovský žurnalista a archivár presvedčený? Ak existovala, tak potom kde tkveli korene ich odmietnutia Uhorska na konci roku 1918? Alebo to bol len chvíľkový vonkajší prejav ich zmanipulovania „západoslovenskou“ a českou propagandou, o akej hovoril senior Liptai?

8 *Statistická příručka...*, s. 53.

9 *Statistická příručka...*, s. 56.

10 A keleti Tót nemzeti tanács. In *Eperjesi Lapok*, 10. 11. 1918.

Znamenalo to, že slovenskými predstaviteľmi kritizovaná a odmietaná maďarizácia slovenského obyvateľstva neexistovala, alebo nedosiahla svoje výsledky?

Odmietnutie Uhorska, ako svojej vlasti v zlomovom roku 1918, však vidíme aj v rusínskom prostredí východného Slovenska a dnešného Zakarpatska, hoci v ňom nemalo také početné a výrazné prejavy, ako medzi slovenským obyvateľstvom. Rusínska svetská i cirkevná inteligencia bola k Uhorsku oveľa viac pripútaná a spájala s ním svoju osobnú existenciu.

Na východnom Slovensku na konci roka 1918 ostali lojálni starej uhorskej vlasti Nemci a Židia, o čom svedčia všetky ich aktivity práve v závere zlomového roku 1918.

Maďarizačný proces alebo šírenie európskej kultúry vo východoslovenskom prostredí?

Slovenské obyvateľstvo východného Slovenska sa počas 19. storočia etnicky identifikovalo ako slovenské. A predsa viacerí slovenskí činitelia, ktorí tu prišli, smutne konštatovali, podobne ako Vavro Šrobár v závere storočia, že východné Slovensko dnes-zajtra pomocou autority cirkvi zmaďarizujú.¹¹ Ale nielen vďaka nej. Tých spôsobov bolo veľa, boli rozmanité a mnohvrstevné a navyše aj dlhotrvajúce. Treba však povedať, že si žiadajú ešte hlbší výskum, obzvlášť na východnom Slovensku, ktoré nieslo v sebe viaceré špecifiká. Táto úloha stojí pred slovenskou historickou vedou, a to i napriek tomu, že podstatu maďarizačného procesu na východnom Slovensku veľmi dobre vystihol Ladislav Tajták v štúdiu K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku (1848 – 1918)¹².

V prvej polovici 19. storočia mali na východnom Slovensku prevahu Slováci. Platilo to nielen pre vidiek, ale aj pre mestá, rovnako to platilo nielen pre roľníctvo, ale aj pre zemianstvo a nižšiu šľachtu, ktorá komunikovala po šarišsky, spišsky či zemplínsky a len keď to bolo nutné, tak aj zlou maďarčinou. Po roku 1849 sa však situácia začala radikálne meniť. Šľachta začala uprednostňovať maďarčinu ako jazyk vyššej spoločnosti, ale aj slovenskí vzdelanci plebejského pôvodu uznávali maďarčinu ako diplomatický jazyk krajiny a neodmietali ho. Popri tejto všeobecnej akceptácii maďarčiny však v druhej polovici 19. storočia začal proces, ktorý, takpovediac na všetkých frontoch, začal presadzovať maďarčinu a súčasne odmietal slovenčinu ako podradný jazyk sluhov a pastierov. Úradovať sa začalo po maďarsky, slovenské spolky boli označené za panslavistické a štátu nebezpečné, slovenská mládež bola vedená k odmietaniu materinského jazyka¹³, slovenská národné

---

11 MEDVECKÝ, K. A. *Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*. Ružomberok : Knih tlačiareň J. Páričku, 1920, s. 66.

12 TAJTÁK, L. K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku (1848 – 1918). In *Acta facultatis philosophicae universitatis Šafarikanae Prešoviensis. Literárnovedný zborník*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 39 – 60; pozri aj poznámku č. 10.

13 Slovenskí obyvatelia Spišskej župy v prosbopise cisárovi v roku 1863 písali: „synovia slovenskí učia sa znevažovať a hanbiť sa za svoj rod, a to všetko za tým cieľom, aby rod slovenský padol za obeť maďarizácie...“ In *Pešťbudínske vedomosti*, 9. 6. 1863 – citované podľa

orientovaná inteligencia deťaná a znevažovaná. To všetko sa viedlo pod egidou tzv. „civilizačného poslanía“ maďarstva v karpatskej kotline a „dobrej snahy“ pozdvihnúť zanedbaný slovenský a rusínsky ľud bez vlastného národného povedomia, bez vlastnej vyspelej kultúry na vyšší stupeň, ktorý predstavovala kultúra maďarského národa. Okrem toho vznikali teórie o pôvodnom osídlení východoslovenských žúp maďarským obyvateľstvom a jeho následnom vytlačení slovenským živlom, čo malo vyvolať v maďarskom prostredí podporu maďarizačných snáh a v slovenskom a rusínskom zas zdôvodniť návrat k pôvodným etnickým pomerom.

Šarišský statkár József Banó v r. 1881 pri príležitosti návštevy Uhorskej historickej spoločnosti v Šarišskej župe v prednáške dokazoval, že táto župa bola od „zaujatia vlasti“ maďarská¹⁴ a apeloval na to, aby sa urobilo všetko pre navrátenie k pôvodnému stavu. A to sa aj začalo uskutočňovať. V maďarskej historickej spisbe v 19. storočí, ale i na začiatku 20. storočia sa pri dejinách jednotlivých miest akcentoval ich maďarský základ. Pri Prešove sa vychádzalo z jeho maďarskej podoby názvu – Eperies, (eper – v maďarčine jahoda). K tomu bola dotvorená brilantná legenda o Belovi II. Slepom (1131 – 1141), ktorý sa údajne v okolí mesta počas prenasledovania svojho synovca Boriča, obvineného zo zrady, stratil svojmu sprievodu, zablúdil a pri živote ho udržali len jahody, ktoré si nazbieral. Keď ho zachránili rytieri, rozhodol sa pomenovať blízku dedinu podľa jahôd.¹⁵

V r. 1882 bol v Šarišskej župe založený maďarizačný spolok Spolok pre šírenie maďarstva a ľudovýchovy v Šarišskej župe (A magyarságot és népnevelést Sárosme gyében terjesztő egyesület), ktorý po dedinách zakladal svoje pobočky. Sústreďoval sa na remeselníkov a obchodníkov, ktorých nabádal, aby svoju korešpondenciu a obchodné knihy viedli po maďarsky. V tom čase už existoval Széchenyi kör (Széchenyiho kruh), založený v roku 1878 v Prešove, ktorý odmietal násilnú a hlučnú maďarizáciu, ale zakladaním tzv. opatrovní, maďarských čitateľských spolkov a podporou šírenia maďarského jazyka oslovoval najmä inteligenciu, ktorej impo novala myšlienka, vyslovená zakladateľom kruhu Albertom Berzeviczym, že jeho poslaním je zblížovať maďarskú kultúru s európskou a kultúrne európske a kultúrne maďarské prúdy prenášať do severovýchodných oblastí Uhorska. Podobnú činnosť vyvíjala na Spiši FEMKA (A Félvidéki Magyar Közművelődési Egyesület szepesvármegyeyi választmány), na Zemplíne spolok A magyar nyelvet és népnevelést Zemplén vármegyében terjesztő egyesület, v Above Abauj-Torna megyeyi és Kassai közművelődési egyesület. FEMKA si dala za úlohu „*sprevádzať ľud od kolísky až po hrob*“¹⁶, čo v praxi znamenalo okrem iného aj sledovanie národných prejavov

---

TAJTÁK, L. K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku (1848 – 1918). In *Acta facultatis philosophicae universitatit Šafarikanae Prešovensis. Literárnovedný zborník*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 42.

14 BÁNÓ, József. Sáros vármegyey népének egykori magyarságából. Századok, 15 (Budapest 1881), č. 8 (príloha), s. 12 – 32.

15 Bližšie pozri: ŠVORC, P. (ed.) *Sprievodca po historickom Prešove*. Prešov : Universum, 2006, s. 18 – 19.

16 TAJTÁK, L. *K slovenskému národnému vývinu...*, s. 47.

slovenského obyvateľstva, udávaním tých, ktorí verejne prejavili slovenské národné povedomie, ich pranierovaním a pod. G. Kostenszky v práci *Nemzeti politika a Felvidéken*¹⁷ otvorene napísal: „*Bud' my zahynieme, alebo národnosti sa musia do nás vliať – tertium non datur*“, čím posmelil všetkých, čo sa usilovali o maďarizačný proces nielen na východnom Slovensku. Najcitlivejšou a najzraniteľnejšou oblasťou bolo školstvo a výučba detí v materinskom jazyku. Tá sa síce na ľudových školách uskutočňovala, ale súčasne sa začalo učiť aj po maďarsky, no najmä v maďarskom duchu. Rýchlemu postupu pomadžarčovania bránil len nedostatok učiteľov, ktorí ovládali maďarčinu tak, aby ju mohli úspešne naučiť aj školské deti.

Na stredných školách však už takýto problém neexistoval. Maďarčina bola vyučovacím jazykom. Spomienky slovenského prešovského evanjelického farára Júliusa Hajdua¹⁸ prezrádzajú momenty, ktoré na prešovskom evanjelickom kolégiu formovali študujúcu slovenskú mládež v promadžarskom duchu: „*Ani teraz mi nezchádza z pamäti, že pri 'miatyánku' (Otčenáši) som sa počas vyučovania pomýlil. Nebolo divu. Ved' som sa modlieval Otčenáš a Vater unser. Preto sa dal pán farár do mojich vlasov a hovoril o hanbe, keď sa farársky syn nevie pomodliť ani Otčenáš. Veľmi, ale veľmi ma preto zabolelo srdce.*

Neviem už, či otec bol pri konfirmačnej slávnosti. Zdá sa mi, že nebol, lebo kňazská služba mu bola nadovšetko. Avšak tým viacej mi utkvelo v pamäti, keď ma po odpatanke požehnal a odovzdal mi na pamiatku krásnu a vzácnu knihu Konfirmácia emlékkönyv, ktorej autorom bol niredházsky kňaz Ján Paulik. Otec na jej prvej strane poznamenal, že je to od neho a od nebohej mamy v nebi, ktorá zomrela 20. januára 1906...“¹⁹ Ak zostaneme pri spomienkach J. Hajdua, tak vidíme, že slovenská inteligencia, v tomto prípade evanjelická kňazská, už nevnímala maďarsky písanú literatúru ako cudziu. Rozumela jej tak, ako jej neskôr po vychodení škôl rozumeli aj ich deti. Ak bola daná kniha ešte v silnej citovej väzbe k najbližším, v tomto prípade nielen k otcovi, ale aj k mŕtvej matke J. Hajdua, stala sa spolu s jazykom, v ktorom bola napísaná, relikviou vysoko položenou na rebríčku vnútorných, a teda aj najväčších hodnôt jej majiteľa.

Ak študenti natrafili na vzdelaných a zápalistých učiteľov, tak si takmer naisto vypestovali pozitívny vzťah k predmetom, ktoré takýto učiteľ prednášal. Na prešovskom kolégiu bol takým učiteľom Dr. Samuel Wallentínyi²⁰, ktorý „*vedel vzbu-*

---

17 KOSTENSZKY, G. *Nemzeti politika a Felvidéken*. Budapest, 1893, s. 25.

18 Július Hajdu (1892 Žehňa – 1947 Prešov), ev. farár a senior Šariško-zemplínskeho seniorátu, profesor Evnjelického kolegiálneho gymnázia v Prešove.

19 HAJDU, J. *Labutí diktát*. (Rukopis), s. 32. Rukopis je v súkromnom archíve emeritného biskupa Východného dištriktu ev. a. v. cirkvi Jána Midriaka v Prešove.

20 Samuel Wallentínyi (1875, Dengeleg, v dnešnom Maďarsku – 1930, Trebišov) bol učiteľom, literárnym vedcom a spisovateľom, pôsobil ako profesor latinského a maďarského jazyka na prešovskom kolegiálnom vyššom gymnázii v rokoch 1899 – 1918. V šk. roku 1918/1919 bol riaditeľom prešovského evanjelického kolégia. VASILEOVÁ, D. *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia. Sprievodca multimediálnym slovníkom*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 25.

dit' nevšednú lásku k maďarskej literatúre i v duši žiakov inej národnosti.“²¹ Horšie bolo, že na týchto školách neboli predmety týkajúce sa slovenskej literatúry a slovenskej histórie a takí zápalistí a vzdelaní učitelia, akým bol spomínaný Samuel Wallentínyi, boli neraz priam fanatickými odporcami nemaďarských národností v Uhorsku. A tu popri všeobecných maďarizačných školských zákonoch, ktoré vytvárali legislatívne podmienky pre odnárodňovanie nemaďarských študentov, by sme mohli opäť ako príklad uviesť prešovské kolégium a jeho profesorský zbor, ktorý dokázal nekompromisne vylúčiť zo štúdia slovenských študentov a nemeckého študenta len preto, že sa na spoločnú fotografiu podpísali po slovensky a po nemecky.²²

Maďarizačný proces zasiahol hlavne mestá, ktoré sa mali stať baštami ďalšieho šírenia maďarčiny a maďarského povedomia. Géza Kostenszky priam nabádal uhorskú vládu, aby pozornosť sústredila na slovenské mestá, urbanizačne ich posilnila, a tým dosiahla aj prílev maďarského obyvateľstva do nich, čím by sa aj potenciálne „panslavistické“ mestá dostali pod maďarský vplyv a stávali sa skutočne maďarskými.²³ Východoslovenské mestá sa skutočne v závere 19. storočia pretvárali z dominantne slovenských na maďarské, strácali svoj pôvodný slovenský, resp. slovensko-nemecký národný charakter. Na začiatku 20. storočia tu síce žili slovensky hovoriaci remeselníci, obchodníci, podnikatelia, ale bez národných aktivít, o čom Felvidéki Szemle 12. marca 1892 napísal, že východoslovenské mestá boli pred niekoľkými desaťročiami silne slovenské alebo nemecké, ale teraz „*cudzie ostali len rodinné mená, ale podľa jazyka a ducha je tu už každý Maďar*“. O takmer tridsať rokov neskôr, v novembri 1918 bol prešovský starosta Jozef Faragó úprimne presvedčený, že Prešov, ale aj ostatné mestečká a dediny v Šariši sú už úplne maďarskými,²⁴ nehovoriac o Košiciach či iných mestách na juhu Slovenska.

Idea jednotného uhorského národa, ktorá bola sformulovaná v podstate okolo roku 1868²⁵, v 19. storočí a na jeho prelome s 20. storočím, pretláčaná z teoretických prác a úvah do politickej praxe, bola síce postavená na tom, že jeho príslušníkmi sa môžu a majú stať obyvatelia Uhorska bez rozdielu etnického pôvodu, ale jeho

21 HAJDU, J. *Labutí diktát...*, s. 36.

22 VASILEOVÁ, D. *Prešovské kolégium Potiského dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. (1850 – 1918)*. Prešov : Universum, 2008, s. 230.

23 Bližšie: PODRIMAVSKÝ, Milan. Národná identita a centrum národného hnutia (Martin – azyll, pevnosť, symbol). In Štefan Šutaj – László Sárka (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov : Universum, 2007, s. 49.

24 Pozri prejav Jozefa Faragóa na zasadnutí mestského zastupiteľstva v Prešove, v ktorom okrem ostrého výpadu proti Čechom a ich aspiráciám začleniť do nového štátu Slovensko, povedal: „...poznám dušu tohto ľudu, jeho zmysľanie a cítenie a viem, a nech to vie každý na širom svete, že v Prešove a v Šarišskej stolici nebývajú ani Slováci, ani Rusíni, ale po slovensky a rusínsky hovoriaci Maďari...“ In *Eperjesi Lapok*, 3. 11. 1918.

25 HALÁSZ, Ivan. Tzv. „lojálni“ Slováci v dualistickom Uhorsku („dobrí Slováci“, „úradní Tóti“, uhorskí vlastenci, maďaróni a tí druhí). In Štefan Šutaj – László Sárka (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov : Universum, 2007, s. 93.

hlavným kritériom sa stal „jazyk predkov“, čo v podstate znamenalo maďarský jazyk. Uhorský národ mohol byť teda len maďarským.²⁶ Aktivity, ktoré sa v tomto smere rozvíjali, neustále potvrdzovali cieľ pomadžarčiť nemaďarské obyvateľstvo Uhorska.

V závere 19. storočia boli na základe zákonného článku 4 z roku 1898 pomadžarčené názvy obcí, čo nielen dovnútra, ale aj navonok malo dávať signál o maďarskom charaktere horného Uhorska. Podobne to bolo s názvami ulíc v mestách. Tie alebo niesli mená významných uhorských (= maďarských) osobností, alebo pôvodne slovenské či nemecké názvy neutrálneho charakteru boli preložené do maďarčiny. Tento krok bol silným zásahom do nemaďarskej society slovenských miest. V podstate každá adresa rodiny i jednotlivca niesla maďarský názov a pri identifikácii občana vždy zaznela maďarská podoba názvu ulice, na ktorej býval. V podvedomí nemaďarských obyvateľov slovenských a osobitne východoslovenských miest sa tak zakoreňoval prvok maďarskej identity. Signál o maďarskom charaktere miest dovnútra bol oveľa nebezpečnejší, ako ten navonok, lebo prispieval k etnickej dezintegrácii nemaďarského obyvateľstva.

Aktivity cirkevných predstaviteľov všetkých cirkví smerovali k eliminácii národných pohybov a k urýchleniu maďarizačných procesov. V niektorých prípadoch vyúsťovali do hrubých prejavov kňazov voči svojim cirkevníkom, ktorí sa prejavili v inom ako maďarskom duchu.

Týkalo sa to najmä navrátilcov z USA, ktorí v ďalekej Amerike získali zabudnutý pocit národnej hrdosti a ktorí po návrate domov, ak prišli do národne vlašného a zakríknutého prostredia, boli vystavení priam brutálnemu nátlaku miestnej moci, reprezentovanej ich dedinským farárom a notárom. Symptomatickým je prípad becherovského gréckokatolíckeho farára Dr. Artima, ktorý zverejnil v Slovenskom denníku v USA Peter V. Rovnianek.²⁷

Dr. Artim reagoval na Rovniankov článok, v ktorom odsudzoval práve spomenutého Artima za to, že uhorským žandárom nahlásil troch svojich veriacich, vrátivších sa z USA ako nebezpečných panslávov, vraj čakajúcich len na to, kedy sa objavia ruskí kozáci, aby urobili poriadok v Uhorsku s maďarskými utláčateľmi Slovanov. Rovnianek, odsudzujúc v článku konanie dr. Artima, ironicky napísal: „...*Celá Maďaria bola v poplachu a videla na Beskyde armádu kozákov, ktorí idú*

---

26 O vnímaní a vysvetľovaní pojmu národ v 19. storočí v Uhorsku pozri bližšie: VARGA, Pál S. A nemzetfogalom változatai a 19. századi magyar irodalomban [Varianty pojmu národ v maďarskej literatúre v 19. storočí]. In Štefan Šutaj – László Sárka (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov : Universum, 2007, s. 41-47.

27 PETER V. ROVNIANEK (27. 6. 1867 – 11. 11. 1933), novinár, podnikateľ, organizátor krajského hnutia v USA. 1889 redaktor Amerikánsko-slovenských novín, časopisu Rarášek, The Emigrant, zakladateľ nekonfesionálneho Národného slovenského spolku, spoluzakladateľ Slovenskej ligy v Amerike. Bližšie: *Slovenský biografický slovník*, R – Š. zv. V. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 126.

vešať na vrby každého Maďara...“ a dodal, že „gréckokatolícke rusniacke popovstvo je zradné a očividne nepriateľské svojemu národu...“

Dr. Artima Rovniankov článok rozčúľil a v liste mu v skomolenom šarišskom dialekte prostoreko napísal: „*Kebi Vi blizse buli, to ja bi Vam protivu tej nemoci na skoro spomoh; jak ja spomoh Tutkovi, Baniczkemu i Zbihlejovi; jak oni tu ozdraveli, kebi Vi jich čuli jake oni horlive maďjari?! Jak oni tu se v hrudi biju, že su čiste maďjari, jak oni tu sinfuju na panslavističnich bzdurakoch, horšej jako Vi na mna... Vam alej lem tak radim: dajte sebe z Vašej utrapenej hlavi krev spuščic na odno kilo, berte ledovo kupeli za dluhsij čas, i tak budete prekonane, že maďjarska zem je maďjarov, bola i bude. Každij kto maďjarskeho chleba kusa, ma maďjarskej krajiny vernij bit, a ot panslavističneho fanatismusa slobodnij. Kto že ale nemože sa vizdravit ot tej zarazi, čo sa vola panslavizmus, ten nech ide do Kamčatki, tam može bit statečnym moskalem samojedcem a tak dalej... V maďjarskom kraju každj dobrij hazafi ma bit. Dr. Artim, magyar hazafi.*“²⁸

V iných prípadoch to bolo v zastretej forme, prípadne len ako realizácia nariadení cirkevnej vrchnosti, ako bol napr. pastiersky list košického rímskokatolíckeho biskupa Zs. Bubicsa v r. 1892, v ktorom žiadal, aby sa v každom kostole spievalo aj maďarsky a deti sa učili maďarské nábožné piesne. V mnohých dedinách sa konali bohoslužby cez týždeň v maďarčine a len v nedeľu po slovensky. Tí, ktorí to odmietli rešpektovať boli neraz pokutovaní alebo odsúdení na 14-denné väzenie.

Keďže sa štúdium teológie realizovalo v maďarčine, takto pripravený teológ aj slovenskej národnosti mal neraz veľké problémy kázať po slovensky, a tak sa stávalo, že on sám aj v slovenskom prostredí, kde dostal faru, kázal radšej po maďarsky, lebo sa pritom cítil istejšie a po maďarsky aj úradoval.²⁹ Vo východoslovenských mestách sa na farských úradoch v podstate so slovenčinou veľmi nestretávame, podobne, ba aj horšie bolo na tom rusínske gréckokatolícke duchovenstvo a veriaci, ktorí na prelome 19. a 20. storočia výrazne strácali svoju národnú identitu, uchovávali si len konfesiónalnu, v tomto prípade gréckokatolícku. Tá bola prirodzeným konzervátorom aj rusínskej národnej identity, preto uhorská vláda podporovala a iniciovala také rozhodnutia gréckokatolíckej cirkevnej hierarchie, ktoré mali posilniť latinizáciu gréckokatolíckej cirkvi, a teda aj stratu jej rusínskeho, prípadne slovenského etnického charakteru. V tejto súvislosti možno spomenúť aj vedenie matrik. V závere 19. a na začiatku 20. storočia boli vedené v maďarčine, v maďarskej podobe sa písali krstné mená detí, mladomanželov, zomrelých a maďarským pravopisom ich priezviská. V úradnom styku sa aj nemaďarské obyvateľstvo identifikovalo vlastnými menami maďarskej podoby a v maďarskom pravopise, odhladnuc od tých, ktorí si priezviská účelovo pomadžarčili a vzdali sa svojej slovenskej, rusínskej i nemeckej identity. Východoslovenské mestá sa tak aj navonok začali javiť ako maďarské. Tento priamy i nepriamy tlak sa následne odrážal v prostredí mestských stredných vrstiev, ktoré, ak boli slovenské, sa vo východoslovenských mestách prestali hlásiť k svojej národnosti, uzavierali sa do seba, alebo splynuli

28 Pozri: ROVNIANEK, P. V. Oslova ozvena. In *Slovenský denník*. 1901, roč. I, č. 172, s. 2.

29 HAJDU, J. *Labutí diktát...*, s. 52.

s maďarskou či pomadžarčenou mestskou strednou vrstvou.³⁰ V Prešove to môžeme vidieť na príklade slovenského spisovateľa, historika a publicistu Bela Kleina-Tesnoscalského, pochádzajúceho z národne uvedomelej rodiny z liptovských Hýb, ktorý pôsobil v Prešove, ale publikoval po maďarsky, dokonca aj poéziu.³¹

Pred prvou svetovou žili v Uhorsku Slováci, ktorých môžeme zaradiť do niekoľkých kategórií: národne odcudzená, teda pomadžarčená (týkalo sa to najmä slovenskej inteligencie), národne uvedomelá, predstavovaná časťou slovenskej inteligencie a slovenským obyvateľstvom v tých župách, ktoré boli z etnického hľadiska prevažne slovenskými. Veľká časť slovenského obyvateľstva bola národne vlašná, obzvlášť to bolo viditeľné na východnom Slovensku. V maďarskej historiografii sa v tejto súvislosti objavujú úvahy, smerujúce k akejsi klasifikácii Slovákov v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia, poukazujúc na to, že medzi slovenským a maďarským chápaním niektorých dobových pojmov spojených so slovenským obyvateľstvom, resp. s jeho niektorými príslušníkmi, boli tak v minulosti ako aj v súčasnosti rozdiely. Išlo hlavne o ľudí, ktorých dobovo označili ako lojálnych Slovákov, čo podľa maďarského historika Ivana Halásza znamenalo človeka, ktorý sa cítil byť súčasťou uhorskej vlasti, čo bolo úplne prirodzené, a takými bola väčšina príslušníkov slovenského národa. Iný význam malo označenie „maďarón“, ktoré obsahuje už pejoratívny a odsudzujúci nádych či hodnotiaci akcent (ten je prítomný len na slovenskej strane). Išlo o človeka, ktorý už viac-menej prijal maďarskú etnickú identifikáciu, stotožnil sa s ňou a navyše aj aktívne prispieval k ďalšej maďarizácii.³² S takouto charakteristikou možno súhlasiť. Z tohto pohľadu vo východoslovenských mestách nachádzame zväčša len „lojálnych“ Slovákov a maďarónov, len zriedka ľudí, ktorých dobovo označili ako panslávov, teda uhorskej vlasti nepriateľských Slovákov. Tých pribudlo začiatkom 20. storočia a pochádzali predovšetkým z radov slovenskej hospodárskej emigrácie do USA. Tá sa domov vracala nielen s istým kapitálom, ktorý ju robil ekonomicky ale aj občiansky slobodnejšou, ale aj so slovenským národným povedomím, ktoré získala počas svojho pobytu v USA v rôznych krajských spolkoch.

Zlomové chvíle ako (nastavené) zrkadlo pravdy?

V októbri 1918 v Spišskej župe vznikla Maďarská národná rada, ktorá v memorande maďarskému ministrovi Oszkárovi Jászimu žiadala, aby sa Uhorsko nevzdalo Spiša a vykresľovala v ňom pomery na Spiši tak, že tunajšie slovenské obyvateľ-

---

30 KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. Šarišská kronika vojny... Archív literatúry a umenia Slovenská národná knižnica Martin, č. i.: 172D3, s. 222.

31 Pozri Archív literatúry a umenia Slovenská národná knižnica Martin, fond Klein-Tesnoscalský, Belo (1853 – 1941), sign.: 172.

32 HALÁSZ, Ivan. Tzv. „lojálni“ Slováci v dualistickom Uhorsku („dobrí Slováci“, „úradní Tóti“, uhorskí vlastenci, maďaróni a tí druhí). In Štefan Šutaj – László Sárka (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov : Universum, 2007, s. 91-103.

stvo ani nie je slovenským, ale slovjackym, je ho menej ako Nemcov a Maďarov a sú to väčšinou len sluhovia a robotníci, čiastočne aj remeselníci, ale bez vyššieho spoločenského postavenia, preto vlastne ani nemôžu a ani nemajú právo rozhodnúť o tom, aby sa Spiš odtrhol od Uhorska a pripojil k Československu. To právo majú len „vyššie“ a kultúrnejšie vrstvy obyvateľstva, teda Nemci a Maďari, ktorí vždy vnímali uvedené územie ako integrálnu súčasť Uhorska, a preto niet dôvodu nič meniť na danej skutočnosti. V Karpathen-Post 24. októbra 1918 vyšiel článok s názvom Proti česko-slovenským aspiráciám³³, kde redakcia zdôrazňuje nemecký charakter Spiša, a dôrazne upozorňuje, že žiadne slovanské obyvateľstvo a ani jeho prípadne založené tzv. československé národné rady nemôžu rozhodnúť o tom, či sa Spiš odtrhne od Uhorska.

V podobnom duchu písal Jászimu list redaktor časopisu Karpathen-Post Gyula Hefty, pravdepodobne aj autor vyššie uvedenej výzvy, ktorý na Spiši organizoval hnutie proti pripojeniu Spiša k ČSR. V závere listu písal, že ak by sa nepodarilo udržať Spišskú župu v rámci Uhorska, spišskí Nemci na základe sebaurčovacieho práva vytvoria osobitný nemecký Spiš a priklonia sa k Uhorsku, lebo vraj nikto nemôže od nich žiadať, aby sa kvôli slovenským roľníkom a sluhom, ktorí majú v rodinách 8 – 10 detí, zatiaľ čo Nemci a Maďari 1 – 2, oni stali Slovákmi.³⁴

V Budapešti začiatkom novembra 1918 vznikla Nemecká národná rada na čele s univerzitným profesorom Jakubom Bleyerom, do ktorej vyslali svojich zástupcov aj spišskí Nemci. V Kežmarku sa zas formovalo centrum organizačných aktivít spišských Nemcov a celého horného Uhorska. Horúčkovito sa diskutovalo o možných riešeniach záchrany Uhorska a o zotrvaní Spiša v jeho rámci,³⁵ prípadne o vytvorení samostatného a nezávislého spišského štátu (selbständige unabhängige Zipser Republik)³⁶. Odtiaľ vychádzali výzvy na zakladanie okresných nemeckých národných rád i na založenie Nemeckej národnej rady horného Uhorska³⁷, ktorú založili 18. novembra 1918 a Kežmarok ustanovili za jej sídlo. Noviny Szepesi Lapok žiadali miestnu inteligenciu, aby pôsobila aj v slovenských obciach, lebo ani tieto vraj ešte neboli rozhodnuté pre život v Československu a burcovali proti nemu. Prezídium Nemeckej národnej rady horného Uhorska zvolalo na 9. decembra 1918 do Kežmarku veľké zhromaždenie, na ktorom vyhlásili nezávislú Spišskú republiku, ktorú si predstavovali ako nezávislé a neutrálne Švajčiarsko s možnosťami silného ekonomického rastu. Jej aktéri rátali s garanciami a oporou v Budapešti s tým, že po upokojení medzinárodnopolitickej situácie sa aj na Slovensku všetko vráti do pôvodných koláží, a tak Spišská republika, ako aj o dva dni neskôr v Košiciach vy-

33 Gegen die tschecho-slowakischen Aspirationen. In Karpathen-Post, 24. Oktober 1918, 39 Jahrgang, Nr. 43, S. 1-2.

34 TAJTÁK, L. Spiš a vznik Československa. In *Spiš v kontinuite času. Zips in der Kontinuität der Zeit*. Ed. P. Švorc. Prešov – Bratislava – Wien : Universum, 1995, s. 149 – 151.

35 Republik Scepusia. In Karpathen-Post, 14. November 1918, 39 Jahrgang, Nr. 46, S.1.

36 Oberungarischer Volksrat der deutschungarn. In Karpathen-Post, 24. November 1918, 39 Jahrgang, Nr. 47, S. 3.

37 Einladung. In Karpathen-Post, 14. November 1918, 39 Jahrgang, Nr. 46, S. 2.

hlásená Slovenská ľudová republika sa stanú len úsmevnou spomienkou na to, ako sa uchránilo Slovensko pred odtrhnutím z tela veľkého Uhorska.

Uvedené aktivity prezrádzajú napätie, ktoré medzi obyvateľstvom Slovenska bolo v čase zásadnej krízy Uhorska (Rakúsko-Uhorska). Takmer jednoznačne môžeme konštatovať, že maďarské, židovské a nemecké obyvateľstvo Slovenska stálo na uhorských pozíciách. Ak u maďarského obyvateľstva je odpoveď jasná a netreba sa stanoviskom Maďarov k integrite Uhorska zaoberať, tak pri Nemcoch a Židoch vysvetlenie ich prouhorského stanoviska vyplýva z ich spoločenskej pozície, ktorú získali v predchádzajúcom období. Aj Nemci, aj Židia sa identifikovali s rozvinutejšou maďarskou kultúrou, ktorá mala mocenské zázemie. Tým, že ju prijali, že si ju osvojili a identifikovali sa s ňou, mohli z nej profitovať. Minimálne v tom, že Nemci neboli vnímaní s dešpektom a Židia takéto vnímanie mohli v mnohých situáciách eliminovať vďaka svojej ekonomickej váhe. Ich voľba a príklon k maďarskej kultúre a k maďarskej etnickej identite bola pochopiteľná a zdôvodniteľná. Stotožnenie Židov so slovenskou alebo rusínskou etnicitou by mohlo mať pre nich v Uhorsku katastrofálne dôsledky.³⁸ Okrem toho maďarská, a v tom aj nemecká a židovská, uhorská spoločnosť vnímali Slovákov ako ťažkopádnych, nedvižných ľudí, ktorí boli dobrí len ako pohoniči či sluhovia. Roman Holec sa v článku *Biedny, nešťastný, utláčaný Jano*³⁹ zameral na humoristické časopisy, ktoré vychádzali v Uhorsku do roku 1918 a na obraz Slovákov v ňom. Uverejnil karikatúry Slovákov, ktoré sa v týchto časopisoch objavili. Tie boli veľmi podobné u všetkých autorov – široká tvár, zavalitá postava a tak trochu hlúpy výraz na nej. Karikatúry, ako vieme, koncentrujú základné rysy karikovaného človeka tak, ako ich vníma spoločnosť. Ako dobromyseľných, ale hlúpych, resp. ťažkopádnych, vnímalo Slovákov maďarské prostredie a k takým sa ani Nemci, ani Židia nechceli hlásiť, ba čo bolo horšie, k takým sa nechceli hlásiť ani niektorí vzdelanejší príslušníci slovenského národa, z ktorých sa neraz vykľuli tí najhorší maďarizátori, o čom svedčí početná umelecká, ale i memoárová literatúra z prelomu 19. a 20. storočia.

Maďarská uhorská spoločnosť však ponúkala aj príslušníkom iných národností možnosť osvojiť si maďarskú kultúru, identifikovať sa s ňou, a tak sa podieľať na všetkých výhodách stavovskej, a neskôr aj občianskej spoločnosti. Slovenské ze-

---

38 V tejto súvislosti môžeme uviesť list dopisovateľa Slovenských novín z Prešova, ktorý plasticky ukazuje, ako bolo v Uhorsku vnímané slovenské obyvateľstvo, k akému sa Židia nemali dôvod hlásiť a sa s ním v žiadnom smere identifikovať. Skôr naopak, takéto vnímanie Slovákov muselo Židov priam odstrašovať a odrádzať od toho, aby sa s ním pri nejakej príležitosti chceli a mali etnicky identifikovať. V spomínanom liste z roku 1850 sa píše: „*Aké je to urážajúce zneuctenie slovenskej národnosti, keď sa národ slovenský len na ten najsprostší ľud, na sedliakov, nájomníkov, sluhov a slúžnice obmedzuje, keď sa slovenské obyvateľstvo ako párie v Indii od obyvateľstva pánskeho, maďarsko-nemeckého odľučuje.*“ Pozri: TAJTÁK, L. K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku (1848 – 1918). In *Acta facultatis philosophicae universitatit Šafarikanae Prešovensis. Literárno-vedný zborník*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 42.

39 HOLEC, R. Biedny, nešťastný, utláčaný Jano. Ako videla Slovákov maďarská karikatúra pred rokom 1918. In *História*. 2009, roč. 9, č. 3 – 4, s. 49 – 54.

mianstvo to pochopilo a prijalo dávnejšie, v druhej polovici 19. storočia to urobila aj časť inteligencie – kňazi, učelia, úradníci v štátnych službách, právnici, podnikatelia. Stali sa lojálnymi voči štátu, v ktorom žili, čo bolo prirodzené, časť z nich sa vďaka výchove stotožnila s maďarskou národnosťou a ďalší si zamenili lojalitu so servilnosťou k vrchnosti, ktorá chcela stotožniť Uhorsko s maďarstvom a vybudovať jednonárodný maďarský štát. Takíto ľudia potom svojou činnosťou urobili Uhorsku medvediu službu spolu s maďarskými šíriteľmi ideológie maďarizácie.⁴⁰

Ako na tom bolo východné Slovensko, s ktorým sa v Budapešti spájali najväčšie nádeje, že zostane súčasťou Uhorska aj v prípade, že by sa zvyšok Slovenska pripojil k Česku a vytvoril československý štát? Prečo práve východné Slovensko dávalo maďarským politikom rôznych ideologických orientácií takúto nádej?

S týmito otázkami sa však spájajú aj ďalšie. Prečo sa ideológia slovjactva, ideológia etnickej osobitosti, ktorá vyčleňovala Slovákov z východného Slovenska od Slovákov zo stredného a západného Slovenska, zrodila na východnom Slovensku? Boli to len východoslovenské dialekty, líšiace sa od stredoslovenských a západoslovenských, pripomínajúc poľštinu či „ruštinu“ (rusínčinu), čo dali podnet pre zrod takejto teórie? Alebo to bol premyslený ťah maďarskej vnútornej politiky, ktorá sa usilovala o dezintegráciu nemaďarských národností Uhorska, aby ich mohla ľahšie ovládnuť?

Slováci a východné Slovensko v 19. storočí a na začiatku 20. storočia

V slovenskej historiografii sa stretáme s viacerými prácami, ktoré sa zaoberajú načrtnutou problematikou, a v podstate aj dávajú odpoveď na nastolené otázky. Zo staršej generácie slovenských historikov to urobil najmä Ladislav Tajták a Ondrej R. Halaga.⁴¹

40 Bližšie pozri: MANDRYK, I. O. Realizácia štátnej politiky maďarizácie v Uhorsku v 70. – 80. rokoch 19. storočia. In *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Eds. P. Švorc, L. Harbuľová, K. Schwarz. Prešov : Universum, 2005, s. 87 – 98.

41 O vnútorných i vonkajších príčinách zrodu teórie o slovjackom národe nie je v našej historickej spisbe veľa literatúry, a tá, ktorá existuje, nemá na tento problém vždy zhodný názor, i keď po jej preštudovaní nevidíme v dvoch základných existujúcich stanoviskách zásadné rozdiely. Touto poznámkou chcem upozorniť na práce dvoch renomovaných historikov, dnes už patriacich k staršej slovenskej bádateľskej generácii, ktorých názory na špecifiká východoslovenského vývoja majú v niektorých aspektoch odlišné východiská, a to na Ondreja R. Halagu a jeho prácu s názvom *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty, I. a II. diel*, Universum. Košice – Prešov 2002 a v tom obsiahle štúdie *Slovník – prameň histórie a Špecifiky gramatiky* (str. 27 – 113); zo starších prác toho istého autora môžeme uviesť: HALAGA, O. R. *Slovenské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice : Svojina, 1947; HALAGA, O. R. *Odras exkluzivity vládnucej triedy v spisovnom jazyku*. In *Svojina* 3. Košice, 1949; HALAGA, O. R. *Quid verum? Poznámky k dejinám spisovnej slovenčiny*. In *Svojina* 5. Košice, 1950; HALAGA, O. R. *Tzv. „etnické“ miestne názvy a „Maďari“ v stredovekom Šariši*. In *Zborník materiálov. I. slovenská onomastická konferencia 1967*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV; Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV,

Obaja autori, hoci sa v parciálnych odpovediach na tieto otázky nezhodli, pokladajú za jednu zo závažných príčin, prečo bolo východné Slovensko vnímané ako osobitný, ba až samostatný región s hospodárskymi, jazykovými i etnickými odlišnosťami geografickú polohu východného Slovenska, ktorá determinovala vývoj na tomto území. Susedstvo s najzaostalejšími oblasťami Uhorska vplývalo negatívne prinajmenšom v 18. a 19. storočí na jeho hospodársky rozvoj a nemecká etnická bariéra na Spiši zas obmedzovala bezprostrednosť kontaktov slovenského obyvateľstva východného a stredného Slovenska, čo sa negatívne prejavilo hlavne v kultúrnej, literárnej a jazykovej oblasti, v 19. storočí aj v pochybnostiach západných a stredných Slovákov o tom, či slovenské obyvateľstvo severovýchodného Slovenska je skutočne slovenským, alebo len poslovenčeným poľským a rusínskym obyvateľstvom, a teda zo slovenského národného hľadiska skôr otáznym a možno i národne neperspektívnym. V prejavoch slovenských činiteľov cítiť zábrany realizovať asimiláciu príslušníkov iných slovanských národov Slováckmi alebo čo i len k nej prispievať.⁴²

Pri vzťahu k východným Slovákom ich mýlili nielen východoslovenské dialekty, ale aj označenie etnicity v miestnom dialekte, ktoré namiesto pomenovania Slovákov znelo Slovjak. Michal Miloslav Hodža v práci *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo*, prezrádzal, ako bol východ Slovenska vnímaný, keď napísal: „od východu kmen Polskí sa menuje Slovjak...“⁴³ Teda ani Slováci a vari ani nie Poliaci, ale Slovjaci – slovanské obyvateľstvo – konglomerát poľského, rusínskeho a slovenského obyvateľstva. Územie, na ktorom žili podľa neho predstavovalo akýsi etnický hraničný pás oddeľujúci Slovákov od Rusínov.

Ludovít Štúr vnímal Spiš, Šariš, Zemplín a Abov ako „slovenskje kraje“, ktoré prebúdzala z odkliatia nová spisovná slovenčina.⁴⁴ Ondrej R. Halaga v práci *Východoslovenský slovník*⁴⁵ je presvedčený, že to Štúr napísal už len ako reakciu na

---

1968; HALAGA, O. R. *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov : Universum, 2008, a na Ladislava Tajtáka, autora týchto prác, viažucich sa na problematiku východného Slovenska: TAJTÁK, L. K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory* 6. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1964; TAJTÁK, L. Naša zastava nástroj politiky maďarských vládnucich tried. In *Nové obzory* 8. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1966; TAJTÁK, L. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972; TAJTÁK, L. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*. 2001, roč. 49, č. 2.; TAJTÁK, L. Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939*. Eds. P. Švorc, M. Danilák, H. Heppner. Prešov – Graz : Universum, 2002, s. 215 – 219.

42 Zápisnica Slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Svätom Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zost. A. Sládkovič. Do tlače pripravil F. HRUŠOVSKÝ. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 172.

43 HODŽA, M. M. *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo*. Levoča : Jan Werthmüller a sin, 1847, s. 85 – 86.

44 *Domová pokladnica. Kalendár na rok običajní: 1847*. Skalica.

45 *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty*. I. diel A – O. Zredigoval O. R. Halaga. Košice–Prešov : Universum, 2002, s. 49.

urazené hlasy z východného Slovenska, publikované v práci *Hlasowe o potrebe jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, ktorá vyšla v Prahe v r. 1846 na to, že pri kodifikácii spisovnej slovenčiny nebral do úvahy východoslovenský dialekt, resp. vôbec východné Slovensko ako slovenské územie. Štúrovcom vyčítali na východnom Slovensku, že ho nevnímajú ako pôvodne slovenské, ale len poslovenčené, čo nahrávalo maďarskej propagande a celkove maďarizácii. Vari sa ani netreba štúrovcom čudovať, že východné Slovensko prijímali ako slovenské len s istou rezervou, keď kňaz a dramatik Jonáš Záborský, považovaný za znalca východoslovenských pomerov, napísal o pôvode východoslovenských nárečí: „*Vidí sa však, že terajšie šarišské nárečie je len slovenčinou mocno napustená ruština, teda útvár nie tak dávny. Vec je v tom, že s obracaním v latinstvo boli pravoslávni Rusi poslovenčení.*“⁴⁶ Podľa neho boli Rusi (Rusíni) až do 14. stor. rozšírení až po Liptov, a keď prestúpili z pravoslávia k západnej cirkvi, tvrdil Záborský, tak sa poslovenčili.

S takýmto názorom sa stretávame aj v 20. storočí! Prišiel s ním však rusínsky autor Nikolaj Beskid, vzdelaný gréckokatolícky kňaz, publicista a historik, ktorý napísal niekoľko knižných prác⁴⁷ brániacich starobylosť rusínskeho obyvateľstva na území Podkarpatskej Rusi a východného Slovenska, a zároveň presadzoval nároky Rusínov na toto územie.

Beskidovi v jeho záveroch vychádzalo, že nemohli to byť ani Slováci, ani Maďari, ktorí žili na území východného Slovenska do 10. až 11. storočia. Aj keď pomerne veľa priestoru venoval dôkazom o slovanskom osídlení východného Slovenska pred osídľovaním maďarským, nerobil to s cieľom ukázať Maďarom prioritu slovanského živlu, lebo im nebola táto kniha určená, ale Slovákom, resp. „Čechoslovákom“ chcel ukázať prioritu ruského osídlenia pred slovenským, či československým osídlením. Nikolaj Beskid sa opieral o čechoslovakistické koncepcie jednotného československého národa rozštiepeného maďarským obsadzovaním Slovenska po zániku Veľkej Moravy a postupným formovaním slovenského národa až v období novoveku. Tu mu poslúžil Matej Bel, ktorý „*o slovenskej nácii upominajet vpervyje v XVII. stolitiji*“ a Josef Dobrovský, v spojitosti s ktorým napísal, že: „*.... slovo Slovensko pojavlajetsja v pervyj raz tol'ko u Dobrovskaho, s'lidovatel'no s XIX. stolitija*“.⁴⁸ Dodal, parafrázujúc Dobrovského, že názov slovenského národa nemožno vysvetliť ako výsledok slovanskej evolúcie, ale „*prосто kak plod maďarskoj politiki, napravlennoj na rasčlenenije toho-že samoho istoričeskaho slavjanskaho etnosa na dvi časti*“⁴⁹ Teda, na rozčesnutie českého národa. Československý (slovenský) národ sa

46 *Letopis Matice slovenskej*, X., I., s. 18. Citované podľa: CZAMBEL, S. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov I. Východoslovenské nárečie*. Martin : KnižtlačiarSKI účastinárSKI spolok, 1906, s. 23.

47 BESKID, N. A. *Karpatskaja Rus*. Prjašev : Typografia svjatogo Nikokaja, 1920; BESKID, N. A. *Karpatorusskaja drevnosť*. Užhorod, 1928.

48 BESKID, N. A. *Karpatorusskaja pravda*. Homestead : Izd. red. Amerikanskoho ruskoho viestnika, 1932, s. 156.

49 BESKID, N. A. *Karpatorusskaja pravda...*, s. 156.

podľa Beskida nachádzal na území ohraničenom na východe riekou Váh. V siedmej kapitole nazvanej Pamiatniki historičeskoj pravdy to dokazuje súčasnými slovenskými dialektmi. „*Kto sa chce presvedčiť o pravdivosti nášho tvrdenia, nech sa podíva na obyvateľstvo pohraničných žúp Spišskej a Liptovskej*“, napísal v tejto kapitole Nikolaj Beskid. „*Kto bol v Lučivnej, Nižnej a Vyšnej Šuňave, Kubachoch (Spišskom Bystrom), Kravanoch, Vikartovciach, Teplici (Spišskej Teplici) atď., kto sa zhováral s tamojším ľudom, ten hneď zistí, že jazyk je tu iný ako v Liptovskej župe, nehľadiac na to, že dialekty sa nachádzajú v bezprostrednom susedstve a len Štrbský chrbát ich oddeľuje jeden od druhého.*“⁵⁰ Podľa Nikolaja Beskida hranica slovenského osídlenia bola na úrovni Kráľovej hole. Rieka Hron bola hranicou pre rusínske osídlenie, o čom, podľa neho, svedčí i samotný názov tejto rieky – Hron – hraň – hranica – pohraničná polosa.⁵¹ Tu sa kedysi mala končiť Veľká Morava a začínať Karpatská Rus, ktorú v nasledujúcich storočiach od juhu postupne začleňovali Maďari do Uhorského kráľovstva. Beskid však polemizoval s názorom, že územie východne od rieky Váh, teda od západu, kolonizovali Slováci, a že slovenské osídlenie končilo na rieke Topli. Podľa neho to ani neboli Slováci, ale Poliaci, ktorí prichádzali zo severu. A opäť toto tvrdenie podkladá jazykom, uverejňujúc slová vo východoslovenskom dialekte, v poľskom a ruskom jazyku. Porovnával ich a dodal: „*jesli opustiť germanizmy i polonizmy, to v ostaľnom tak nazývajú vostočno-slovackij jazyk sovpadajet polnostu s russkim slovarem*“, teda, bez polonizmov a nemeckých slov je tzv. východoslovenčina ruským, resp. rusínskym jazykom.⁵²

Informácie o slovenskom osídlení východného Slovenska síce zaznievali v slovenskej tlači 19. storočia, ale neposunuli ho ďalej na východ. Bohuš Nosák Nezabudov v r. 1843 uskutočnil cestu po východnom Slovensku a Uhorskej Rusi. Prešiel cez Spiš, Šariš a Zemplín a tu sa v jednotlivých mestečkách a dedinách stretával so slovenskou inteligenciou. Odnášal si dobrý pocit zo Sabinova a utešených slovenských dedín a dolín okolo brehov mútnej Torusy. Podobne aj zo stretnutí s evanjelickým kňazom Jánom Lintnerom a učiteľom Tomášom Szeredyzom v Pozdišovciach. Pozdišovce však už vnímal ako jednu z najvýchodnejších slovenských dedín a oboch mužov označil ako „*pánov na stratenej varte Slovenstva*“.⁵³

Samo Vozár tesne po revolúcii 1848 napísal publicistický spis, ktorý vyšiel rok po jeho smrti a mal názov *Hlas od Tatjer*.⁵⁴ V ňom uvažoval a písal o demokratickej koncepcii slovensko-maďarských vzťahov založenej na rovnoprávnosti, no nepriamo prezradil vtedajšie stredo či západoslovenské vnímanie východného Slovenska i kontaktných bodov slovensko-rusínskych. Píšuc o dištriktach uviedol, že netreba ich nazývať „*mŕtvo*“ podľa hlavného mesta, ale „*živo od národa*“ – košický rusínskym a prešporský slovenským.⁵⁵ Vozárovo vyznačenie dištriktov, ktoré by

50 BESKID, N. A. *Karpatorusskaja pravda...*, s. 157.

51 BESKID, N. A. *Karpatorusskaja pravda...*, s. 115.

52 BESKID, N. A. *Karpatorusskaja pravda...*, s. 165.

53 SEDLÁK, I. *Bohuš Nosák Nezabudov*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 76-77.

54 VOZÁR, S. *Hlas od Tatjer*. Banská Bystrica : Tlačou Filipa Macholda, 1851.

55 Uvedené podľa: HALAGA, O. R. Prínos Svojiny do slovenskej kultúry (1945 – 1950). 1. časť. In *Historický zborník*. 2000, roč. 10, č. 1, s. 106.

mali byť na území Slovenska, v podstate zodpovedalo všeobecne akceptovanému etnografickému náčrtu Uhorska od J. V. Heuflera. Ten vydal v roku 1845 tzv. rečovú mapu, ktorá bola využívaná pri rôznych rozhodovacích príležitostiach ekonomického alebo politického charakteru.⁵⁶ Heuflerovej etnografickej mapy sa držal v roku 1848 dvorný radca L. Rosenfeld, ktorý navrhoval ústrednej vláde vo Viedni ako administratívne rozdeliť Uhorsko, aby sa pre budúcnosť oslabil maďarský vplyv a záujmy ohrozujúce centrálné postavenie Viedne. Podľa Rosenfelda je severozápadná časť Karpát úplne slovenská, a len vonkajšie výbežky, ktoré idú až po Dunaj, čiastočne obývali Maďari. Demarkačnú čiaru medzi Slovákmi a Maďarmi ťahal od Bratislavy cez Galantu, Tekov, Levice, Šahy, pozdĺž Ipľa na Lučenec, Rimavskú Sobotu, Rožňavu a Košice. Pripomenul však, že „na východ od slovenského územia v Karpatoch bývajú v župe Šarišskej, Zemplínskej, Abovskej a Berežskej Rusíni“⁵⁷.

Názory slovenských vzdelancov v druhej polovici 19. storočia o slovenskom území na východe Slovenska prezrádzali, že im chýbali presné informácie o tom, kde sa Slováci ešte nachádzajú a kde už nie. Ba pri rokovaní o Hornouhorskom slovenskom Okolí v Martine v júni 1861 turčiansky slovenský zeman Jozef Just spochybnil úsilie prítomných stanoviteľ hranice slovenského Okolia tak, aby sa nedostali do konfliktu s „bratmi Rusínmi“.⁵⁸

Šafárikove⁵⁹ vymedzenie slovenského územia, podobne ako aj Jána Kollára⁶⁰ síce rátili s východoslovenskými stolicami, ale bez presného ohraničenia slovenského etnického územia. V závere 19. storočia Jozef Škultéty dedukciou, postavenou na zisteniach P. J. Šafárika (týkajúcich sa slovenských kalvínov na Zemplíne) a ruského slavistu, filológa a etnografa Izmaila Ivanoviča Sreznevského⁶¹ (týkajúcich sa slovenských gréckokatolíkov na severovýchode Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice) posúval hranice slovenského osídlenia na východ, severovýchod a juhovýchod.⁶² Pritom však narážal na názory rímskokatolíckeho kňaza a historika Štefana Mišíka, ktorý odmietol takéto posúvanie etnickej hranice na úkor hoci už poslovenčených Rusínov a Poliakov na severovýchodnom Slovensku.⁶³

Na začiatku 20. storočia záujem o slovenské osídlenie, a teda o slovenské územie horného Uhorska ešte vzrástol.

Impulz pre to ale vyšiel z maďarskej strany. V r. 1900 sa uskutočnilo sčítanie obyvateľstva, ktoré ukázalo výrazný vzostup maďarského obyvateľstva aj na územiach, ktoré boli stále vnímané ako slovenské. Výsledky sčítania boli s nadšením

56 BOKES, F. *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava : SAVU, 1946, s. 186.

57 BOKES, F. *Dejiny Slovenska a Slovákov...*, s. 187.

58 *Zápisnica Slovenského národného shromaždenia...*, s. 172.

59 ŠAFÁRIK, J. P. *Slovanský národopis*. Košice : Oriens, 1995, s. 75.

60 BOKES, F. *Dejiny Slovenska a Slovákov...*, s. 203.

61 SREZNEVSKIJ, I. I. *Putevye pisma Izmaila Ivanoviča Sreznevskogo iz slavjanskych zemel. 1839 – 1842*. Peterburg, 1895.

62 Šk. (ŠKULTÉTY, Jozef): Akej viery sú Slováci. In *Slovenské pohľady*. 1895, roč. 15, s. 383 – 384.

63 MIŠÍK, Š. Akej viery sú Slováci. In *Slovenské pohľady*. 1895, roč. 15, s. 567.

komentované v maďarskej tlači, a to podnietilo Slovákov zamyslieť sa nad nimi a skutočnosť si osobne overiť. Na to sa podujal Emil Stodola, ktorý sa v rokoch 1900 – 1901 sústredil na porovnanie prírastku slovenského a maďarského obyvateľstva v jednotlivých stoliciach, a spochybnil výsledky maďarského sčítania, ktoré sa podľa jeho názoru diali na úkor Slovákov a Rusínov, ako aj iných nemaďarských národností. Výsledky svojich zistení potom publikoval v *Slovenských pohľadoch*.⁶⁴ Emil Stodola skúsenosti a poznatky zužitkoval v roku 1918, keď sa naň v máji toho roku obrátil Vavro Šrobár s požiadavkou, aby vypracoval na základe štatistických údajov podklady, o ktoré by sa mohli oprieť v prípade vyhlásenia nového štátu, a ktoré by pomohli stanoviť slovenské hranice československého štátu.⁶⁵ Emil Stodola to urobil a výsledky publikoval v spise *Slovenské menšiny na maďarsko-slovenskom rozhraní*.⁶⁶

Severné hranice si všimol Štefan Mišík, ktorý v r. 1903 publikoval v *Slovenských pohľadoch* rozpravu o slovensko-poľskom etnickom kontakte.⁶⁷ Zachytil aktuálny stav, ale mal aj komentár k jeho predchádzajúcemu historickému vývinu. Mišík uviedol, že súčasné hranice poľštiny na Spiši siahajú až po Kežmarok a Ľubicu. Starú Ľubovňu označil síce za pôvodne slovenskú, no teraz už za „poľské mesto“⁶⁸, čo nebolo pravdou, lebo uhorská štatistika z r. 1890 z 2188 obyvateľov mesta 1883 obyvateľov uvádzala so slovenskou národnosťou, 269 s nemeckou národnosťou, 24 s maďarskou a 11 s inou, do ktorej mohli patriť aj Poliaci.⁶⁹ Podobný pomer uviedol o 50 rokov neskôr *Štatistický lexikón obcí v krajine Slovenskej* zo sčítania obyvateľstva v r. 1930.⁷⁰

Mišík síce ďalej napísal, že „*spišský ľud, hovoriaci po poľsky, nikdy nepovažuje sa sám za poľský, ale za slovenský – aspoň ja som nikdy nepočul, že by mluvu svoju držal za poľskú – ale pritom všetkom poľský typ, poľský kroj, poľský jazyk tohoto ľudu ani jeden etnograf nebude považovať za slovenský.*“⁷¹ A dodal, že keď sa Po-

64 STODOLA, E. Príspevok ku štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1902, roč. 22, č. 7, s. 395 – 456; STODOLA, E. Príspevok ku štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1902, roč. 22, č. 8, s. 457 – 465; STODOLA, E. Príspevok ku štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1902, roč. 22, č. 9, s. 533 – 542; STODOLA, E. Príspevok k agrárnej štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1903, roč. 23, č. 2, s. 101-109; STODOLA, E. Príspevok k agrárnej štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1903, roč. 23, č. 3, s. 196 – 205.

65 STODOLA, E. *Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha : L. Mazáč, 1933, s. 137.

66 STODOLA, E. *Slovenské menšiny na rozhraní maďarsko-slovenskom*. Praha : Stodola, 1919.

67 MIŠÍK, Š. Spišskí Poliaci. In *Slovenské pohľady*. 1903, roč. 23, č. 6, s. 373 – 375; MIŠÍK, Š. Národopisné pomery na území Spiša dľa najnovšieho krajinského popisu. In *Slovenské pohľady*. 1903, roč. 23, č. 7, s. 418 – 420.

68 MIŠÍK, Š. *Spišskí Poliaci...*, s. 374.

69 *Magyar Statistikai Közlemények*, Ú. S., 27, 42. Resp. Data retrospektívni. In *Statistická příručka Republiky Československé. II*. Praha : Státní úřad statistický, 1925, s. 62.

70 *Štatistický lexikón obcí v krajine Slovenskej*. Praha : Orbis, 1936, s. 47. V r. 1930 žilo v Staré Ľubovni 2308 obyvateľov, z ktorých bolo 1489 Slovákov, 71 Rusínov, 64 Nemcov, 7 Maďari, 244 Židov a 5 národnostne neurčených obyvateľov.

71 MIŠÍK, Š. *Spišskí Poliaci...*, s. 374.

liaci usadia medzi Slovákmi, tak sa poslovenčia, ako sa to udialo aj na Spiši, keď medzi Nemcov a Rusínov, tak týchto popoľstia. Ako príklad uviedol Osturňu, kde sa Rusíni už dávno popoľstili.

Jazykovedné výskumy na východnom Slovensku so snahou určiť slovenské pomedzie realizoval až Samuel Czambel v roku 1904. Pôvodne to mal byť širší projekt týkajúci sa celého Slovenska, ale nakoniec bol vypublikovaný len materiál z východného Slovenska a o východnom Slovensku v knihe *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. (1. časťka: Východoslovenské nárečie)*⁷².

Czambel sa snažil najskôr historicko-lingvisticky a geograficky vymedziť východné Slovensko. Východoslovenské územie stanovil v dvoch podobách – v širšej, pod ktorým rozumel územie vplyvu východoslovenskej reči a v užšej, do ktorej zaradil územie, na ktorom sa východoslovenská reč používala.

Do širšieho východoslovenského územia zaradil Spiš a Šariš. Zo Zemplínskej, Abovskej a Užskej stolice len to územie, na ktorom nebolo čisto maďarské prostredie.

Do užšieho východoslovenského územia zaradil „*tie kraje (menovaných stolíc), v ktorých obyvateľstvo východoslovensky hovorí.*“⁷³ Zdôraznil, že „*východoslovenské územie (širšie) nepredstavuje ani zemepisný, ani politický celok*“, a teda nemalo ani osobitný politický vývoj, len ako územie väčšieho štátneho celku.

Pri historickom pohľade napísal, že „*východoslovenské územie, ani širšie, ani užšie, ani v celku, ani z častky nepatrilo do veľkomoravskej dŕžavy*“, lebo ho od nej oddeľovali hory, ktoré aj dnes oddeľujú územie Spiša od Liptovskej a Gemerskej stolice⁷⁴ a väčšiu pozornosť venoval procesu začleňovania tohto územia do Uhorského kráľovstva, ale zároveň aj otázke, aké obyvateľstvo tu v danej dobe žilo.

Tatry a podtatranskú oblasť rozhodne prisúdil Slovákom. Ale „*západnú časťku východoslovenského územia až po rieku Topľu*“ podľa Czambela prvotne obývali Poliáci, ktorí sa až následne pod tlakom vyššej slovenskej kultúry poslovenčili.⁷⁵ Na východ od Topli nechal otázku pôvodnej etnicity slovanského obyvateľstva otvorenú.

P. J. Šafárik v Slovanskom národopise načrtnol etnickú hranicu, ktorá mala oddeľovať Slovákov od Rusínov. O to isté sa pokúsil aj S. Czambel. No kým Šafárik načrtnol hranicu len v hrubých rysoch, Czambel menovite uviedol obce, v ktorých a) zemepisne súvisle bývajú Slováci⁷⁶. Toto územie nazval „*územím východoslovenskej reči*“ so 679 obcami a osadami, v ktorých bolo 387 000 obyvateľov; b) menovite uviedol obce, ktoré uzatvárajú územie východoslovenskej reči a sú súčasťou „*územia vlivu východoslovenskej reči*“⁷⁷.

72 CZAMBEL, S. *Slovenská reč a jej miesto...*

73 CZAMBEL, S. *Slovenská reč a jej miesto...*, s. 5.

74 CZAMBEL, S. *Slovenská reč a jej miesto...*, s. 18.

75 CZAMBEL, S. *Slovenská reč a jej miesto...*, s. 29 – 30.

76 CZAMBEL, S. *Slovenská reč a jej miesto...*, s. 53 – 56.

77 CZAMBEL, S. *Slovenská reč a jej miesto...*, s. 56 – 58.

Všetci slovenskí vzdelanci, ktorí sa zaoberali východným Slovenskom a jeho slovanským a osobitne slovenským obyvateľstvom v 2. polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia naznačili problematickosť jasného stanovenia slovenskej etnicity či už pôvodnej, či súčasnej pre značnú časť slovenského obyvateľstva Spiša, Šariša a Zemplína. V podstate tým nahrávali predstavám, ktoré sa formovali na začiatku 20. storočia, ale korene mali už v 19. storočí, že tunajšie slovenské obyvateľstvo je predsa len odlišné od západných a stredných Slovákov, pri prísnom posudzovaní k nemu vlastne ani nepatrí, a teda má nárok na svoju vlastnú etnicitu, príslušníkom ktorej bolo prisúdené meno Slovjaci (lebo oni sami sa tak vo východoslovenských dialektach označovali).

Východní Slováci a ich etnická sebaidentifikácia

Slovenské obyvateľstvo žijúce na východnom Slovensku sa samo inakšie ako slovenské nevnímalo, a to bez ohľadu na to, že západní a strední Slováci, vrátane vtedajšej slovenskej inteligencie pochádzajúcej zo západného a stredného Slovenska, mali o jeho slovenskej etnicite pochybnosti. Aspoň čo sa týkalo gréckokatolíkov. Po slovensky hovoriacich evanjelikov, kalvínov a rímskokatolíkov vnímali ako Slovákov. Kľúčovým problémom boli teda gréckokatolíci, ktorých samotná gréckokatolícka hierarchia považovala za Rusínov. Tí boli podľa nej viac alebo menej poslovenčení, keďže žili v susedstve so Slovákami alebo aj priamo medzi nimi. Otázka etnicity gréckokatolíkov bola však oveľa zložitejšia a na konci 19. a začiatku 20. storočia nebolo už možné stotožňovať konfesijnú a etnickú príslušnosť.⁷⁸

Ako príklad toho, že sa slovenskí gréckokatolíci síce nazývali rusnákmi, ale hlásili sa k Slovákom, môžeme uviesť žiadosť gréckokatolíkov zo Sobranceckého okresu a z okolia Vinného z r. 1850, ktorí žiadali Košický dištrikt, aby z ich dedín bola „ruština“ odstránená, lebo oni nie sú Rusi, ale Slováci. Podobne to bolo aj

---

78 K otázke etnickej a konfesijnéj príslušnosti slovanského obyvateľstva na východnom Slovensku pozri napr.: ADAM, J. Národnostná problematika v gréckokatolicizme na území dnešného Slovenska v 18. storočí. In *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 2000 – 2001*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 2001, s. 70 – 76; FILLO, L. *Gréckokatolíci Slováci v minulosti a prítomnosti*. Michalovce : Jednota sv. Cyrila a Metoda, 1943; HALAGA, O. R. *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice : Svojina, 1947; HARAKSIM, E. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961; HARAKSIM, E. Užhorodská únia a východné Slovensko. In *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 2000 – 2001*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 2001, s. 54 – 69; HARAKSIM, E. Ku genéze slovenských gréckokatolíkov a o ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. In *P. Michal Lacko, S. J. Život a dielo*. Zost. M. Potemra. Košice : Slovenský katolícky kruh, 1992, s. 157 – 164. K osídleniu, a teda aj ku konfesijnéj a etnickej príslušnosti obyvateľstva Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župy, pozri: ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990; ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1995; ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Občianske združenie Zemplínska spoločnosť, 2001.

so žiadosťou gréckokatolíckych Šumiačanov i Bardejovčanov. Títo na začiatku 60. rokov 19. storočia chceli, aby im vrchnosť posielala „zákony“ v slovenčine, lebo iným nerozumejú, podobne ako nerozumejú ani „ruténskym“ modlitbám, ktorými sa modlia ich farári.⁷⁹ Podobné dištancovanie sa slovenských gréckokatolíkov od rusínskych v otázke národnosti zaznelo aj neskôr. Badáme to nielen na domácej pôde, ale aj v cudzine – v Spojených štátoch amerických, do ktorých prúdili početné skupiny slovenských i rusínskych roľníkov v druhej polovici 19. storočia i na začiatku 20. storočia, kým tento vystaňovalecký pohyb nezastavila prvá svetová vojna v roku 1914. Najpočetnejšie slovenské vystaňovalectvo bolo práve z východného Slovenska⁸⁰, odkiaľ sa v rokoch 1880 – 1913 vystaňovalo 302 546 Slovákov, čo predstavovalo viac ako polovicu slovenských vystaňovalcov. Títo, ak aj odchádzali z domova ako národne neuvedomelí⁸¹, v USA sa pomerne rýchlo národne prebudili a hlásili sa zásadne k slovenskému národu.⁸²

79 HARAKSIM, L. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 161, 169.

80 K tomu pozri najmä: TAJTÁK, L. Slovenské vystaňovalectvo a migrácia v rokoch 1900 – 1914. In *Historický časopis* 23, 1975, s. 377 – 415; v širších súvislostiach napr.: BIELIK, F. a kol. *Slováci vo svete*. Zv. 1 – 2. Martin : Matica slovenská, 1980; ČULEN, K. *Dejiny Slovákov v Amerike*. Zv. I., II. Bratislava : Slovenska Liga v Bratislave, 1942; SOCHÁŇ, P. *Slovenské vystaňovalectví v Americe*. Praha, 1925; SVETOŇ, J. *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava : SAVU, 1943; ŠVORC, P. Slováci v Amerike a vývin myšlienky česko-slovenskej štátnosti. In *Sborník k dějinám 19. a 20. století 13*. Praha : Historický ústav České akademie vied, 1993, s. 115 – 129; ŠVORC, P. Die slowakische Auswanderung an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts. Vergleiche und ihre Reflexion in den österreichischen Kreisen der Monarchie. In *Austria Slovaca – Slovaca Austriaca. Dimensionen einer Identität*. Zusammen gestellt von M. Lion, M. Oravecová. Wien : Österreichische Nationalbibliothek, 1996, s. 89 – 98; ŠVORC, P. Americkí Slováci a Slovensko v prvých dvoch desaťročiach XX. storočia. I. časť. In *The Floridian Slovak*. 1992, roč. 40, č. 1, s. 9-11; ŠVORC, P. Americkí Slováci a Slovensko v prvých dvoch desaťročiach XX. storočia. II. časť. In *The Floridian Slovak*. 1992, roč. 40, č. 2, s. 11; ŠVORC, P. Americkí Slováci a Slovensko v prvých dvoch desaťročiach XX. storočia. III. časť. In *The Floridian Slovak*. 1992, roč. 40, č. 4, s. 11; ŠVORC, P. Americkí Slováci a Slovensko v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia. IV. časť. In *The Floridian Slovak*. 1993, roč. 41, č. 3, s. 8-10; ŠVORC, P. – BILAK, P. – PETRYŠČE, P. Dolja i nedolja „Staroj krajiny“. Deržavotvorčí koncepcii amerikanskich slovakiv ta rusyniv (1900 – 1918 rr.). In *Karpatskyj kraj*. 1994/(105), roč. 4, č. 5 – 6, s. 23 – 27; ŠVORC, P. Emigrácia – východisko z núdze. Cesta Slovákov do Nového sveta. In *Historická revue*. 1996, roč. VII., č. 8, s. 17 – 18.

81 ROVNIANEK, P. V. *Zápisky za živa pochovaného*. Pittsburgh : vlastným nákladom autora, 1924, s. 96; VAJANSKÝ, S. H. Slovenský ľud. In *Národné noviny*. 18. 2. 1890.

82 Slovenskí vystaňovalci z východného Slovenska prví založili slovenský spolok, a to v New Yorku v roku 1883. Jeho názov bol Perší Uherzsko-Szlovensky v nyemoci podporujúci Szpoplek. Hoci pravopis v názve odrážal pozostatky pretrvávajúceho maďarského vplyvu a počiatočný impulz k vzniku spolku nebol národného, ale sociálneho charakteru, stanovy spolku prezrádzali národnú orientáciu jeho členskej základne. V stanovách boli ustanovenia, že úradnou rokovacou rečou je slovenčina, a požiadavka, že „žiadne návrhy podané

Demokratické prostredie Ameriky ich pretváralo zo zahriaknutých, etnicky vlašných ľudí na sebavedomých a slovensky cítiacich ľudí.⁸³ Takí sa vracali aj domov. Týkalo sa to v podstate všetkých slovenských vystaňovalcov bez rozdielu, no z východného Slovenska zvlášť.

Túto premenu postrehla veľmi rýchlo uhorská vláda. Tá v roku 1907 žiadala Ministerstvo zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska vo Viedni, aby začalo s náborom uhorských emigrantov v USA pre návrat do vlasti, kde sa už začal pociťovať nedostatok pracovných síl v poľnohospodárstve. Ale v dôvernom liste ministrovi Alojzovi L. J. B. Lexovi, grófovi von Aehrenthal, sa žiadalo, aby v USA boli podporení kňazi, americko-maďarská tlač, agenti, doma v Uhorsku zas príbuzní vystaňovalcov a také organizácie nešťátneho charakteru ako Országos Gazdaszövetség (Krajinský zväz roľníkov) a Julian-Verein na čele s jeho predsedom grófom Béloom Széchenyim, ktorí by získavali vystaňovalcov pre návrat. Pre návrat sa však mali motivovať predovšetkým ľudia s maďarským materinským jazykom, aby podporili budovanie maďarského národného štátu.⁸⁴ O národnostne prebudovaných Slovákov a Rusínov nebol záujem.

To, že sa východní Slováci skutočne hlásili k svojmu národu a cítili sa ako jeho súčasť svedčia listy z konca roka 1918, keď sa obracali z viacerých miest a dedín východného Slovenska na Slovenskú národnú radu v Martine, aby čím skôr prišlo slovenské, resp. československé vojsko a zabránilo pokusom miestnych prouhorských síl udržať územie Slovenska v rámci Uhorska⁸⁵. O vyhranenom slovenskom národnom povedomí obyvateľstva západnej časti Užskej župy, o ktorom už štúrovci neuvažovali ako o slovenskom obyvateľstve, svedčí zas petícia šestnástich richtárov tamojších slovenských obcí Sobraneckého, Užhorodského a Kapušianskeho okresu, ktorí sa stretli 2. novembra 1919 v Zalužiciach neďaleko Michaloviec a tu spísali petíciu pre Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, rázne ňou odmietajúc začlenenie ich obcí do Podkarpatskej Rusi.⁸⁶

---

v inej reči nemajú sa prijať a v otázke reči nesmie sa nič meniť, kým čo len sedem údov tohto spolku jestvuje.“ ČULEN, K. *Dejiny Slovákov v Amerike*. Zv. I. Bratislava : Slovenska Liga v Bratislave, 1942, s. 195 – 196.

83 Andrej Kmeť to v Amerikánsko-slovenských novinách (19. 12. 1895) napísal explicitne: „... Tu doma je hovädom (za takého vyhlásil Slováka Grünwald), pod svobodným nebom americkým v jasnom svetle zjavila sa ľudskosť, dôstojnosť a schopnosť Slováka... Amerika bola potrebná, aby sa ratovala česká slovenská...“

84 Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien (HHStA), Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse I, Karton 100, Note des kgl. ung. Ministerpräsidenten an den kgl. ung. Ackerbauminister, vom 6. Juli 1907. Z. 3269.

85 TAJTÁK, L. *Spiš a vznik Československa...*, s. 152.

86 Písali: „*Slávna Ministeria Čs. Republiky s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave. Dňa 2-ho novembra okolite obce v Zalužicech sme sa shromaždili a jednoduše nasledujúce sme sa usniesli: 1. Všetci obyvatelia Sobraneckého okresu, slovenské obce Užhorodského a Kapušanského, hrozíme sa proti pripojeniu ku Karpatskej Ruskej Krajine a žiadame, by sme jako uvedomení Slováci ku Slovensku oddelení boli, lebo len ako občania Čs. Rep. chceme byť! My okolo Michaloviec ležiace obce žiadame, by sme, – ponevác Sobrance a ešte*

Zhrnutie

Všetky uvedené príklady ukazujú, že na východnom Slovensku maďarizačný proces z druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia zasiahol v rôznej miere jednotlivé vrstvy slovenského obyvateľstva. Ako prvá podľahla maďarizačnému tlaku, a možno aj ponuke šľachta, vrátane drobného zemanstva. Vďaka istej kultúrnej izolácii východoslovenskej inteligencie od slovenskej inteligencie na strednom a západnom Slovensku sa východoslovenská inteligencia ocitla v odkázanosti samej na seba, čo sa prejavovalo napr. v literárnej tvorbe písanej v kultúrnej šarištine, vo vydávaní po šarišsky písaných učebníc a celkovo v používaní kultúrnej šarištiny ako komunikačného prostriedku. Súčasne tento stav vytváral prostredie pre rýchlejšie a ľahšie prenikanie maďarčiny a presadzovanie maďarských kultúrnych vplyvov ako nositeľa európskych kultúrnych a „civilizačných“ prúdov, ktoré kultúrna šariština z objektívnych príčin nedokázala sprostredkovať. A tie si slovenská inteligencia východného Slovenska prirodzene priala osvojiť. Európsku kultúru vstrebávala cez maďarskú kultúru a maďarský jazyk, a pritom ich podvedome prijímala ako hlavných nositeľov kultúrnych a informačných zdrojov. Postupne sa maďarská kultúra a maďarský jazyk stali prirodzenou výbavou vzdelaných a vyšších vrstiev, čomu pomáhala aj rodinné prostredie, keď v rodinách východoslovenských vzdelancov sa odovzdávali napr. poznatky v maďarsky písanej literatúre, v maďarsky písaných kázniah a pod.

Časť východoslovenskej inteligencie (slovenskej, ale aj rusínskej) sa takto identifikovala s maďarskou etnicitou, hoci, možno paradoxne, nemusela a ani nevedela dokonale ovládať maďarčinu. Časť z nej, ktorá žila medzi prostým (roľníckym) slovenským obyvateľstvom a bola ním denno-denne konfrontovaná, ba vyšla z jeho radov, sa cítila byť Maďarmi, (Uhrami) ale skôr v zmysle štátnej príslušnosti. Hovorila a tvorila po maďarsky, no súčasne si uvedomovala svoje záväzky k slovenskému obyvateľstvu, z ktorého sama vyšla a pociťovala potrebu mu pomáhať a zastávať sa jeho potrieb najmä v sociálnej, politickej, ale aj kultúrnej rovine (táto časť inteligencie musela riešiť osobnú dilemu po zániku monarchie a vzniku nového štátu, ako sa ďalej zachovať, čo robiť, odísť do Maďarska alebo zostať doma).⁸⁷ V takomto

---

d'alej Užhorod, od nás velmo daleko ležia – ku Michalovcam pripojení boli!... Úctive prosíme Slávnu Ministériu, ráčte žiadosť našu splniť, lebo ľud zato vo veľkom nepokoji je! V Zalužiciach 3. novembra 1919. V mene obyvateľstva na večnú slávu Čs. Republiky.“ Slovenská národný archív Bratislava, MPS, prez. II., 1920, kartón č. 5, spis č. 9492/19. Boli to Čečehov, Fekišovce, Hažin, Hnojné, Jastrabie, Jovsa, Kaluža, Klokočov, Kusín, Lúčky, Straňany, Trnava, Úbrež, Vinné, Závadka, Zálužice.

- 87 Pre lepšie pochopenie tohto stavu a procesu nám pomôžu dobové spomienky Júliusa Hajdua: „*Po prevrate som sa ocitol v ťažkej situácii. Čo robiť? Odísť do Maďarska a či ostať v ČSR? Mnohí ľudia si vybavili túto otázku hravo. Pre mňa bola nesmierne ťažká. Bol som toho názoru, že človek si nesmie meniť ani národnosť, ani náboženstvo, a to za nijakých okolností... Doteraz som sa považoval za Maďara. Mienil som to úprimne. Prišlo mi však na um, ako často som musel preglgnúť posmešné poznámky: si Tótočka a nie Maďar. S tým som bol načistom, ak by som sa aj naďalej považoval za Maďara, nemohol by som d'alej ostať v ČSR. Ako? Či ako Maďar budem slúžiť svojmu slovenskému ľudu? Či v Maďarsku budem*

prípade sa ako východisko priam bezprostredne núkali východoslovenské dialekty, či skôr kultúrna – literárna šariština, ktorá bola v druhej polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia akceptovaná aj uhorskými úradmi i maďarskými širitel'mi maďarizácie. Podpora kultúrnej šarištiny totiž pomáhala izolovať slovenské obyvateľstvo východného Slovenska od Stredo- a Západoslovákov a vytvárať pocit osobitnej – slovjackej (a pritom málopočetnej) etnicity, resp. národnostnej skupiny ako jednej z prvkov pestrého národnostného koloritu krajiny.

Tá časť slovenskej inteligencie, ktorá sa hlásila k slovenskému pôvodu a slovenskému národu v celom severnom Uhorsku bola vystavená najrozmanitejším tlakom, diskreditácii a prenasledovaniu a dostala sa do defenzívy, jej rady v závere 19. a na začiatku 20. storočia výrazne zredli.

Slovenské roľnícke obyvateľstvo východného Slovenska však naďalej zostávalo slovenským. Maďarizačné tlaky sa ho dotýkali v škole pri získavaní základného vzdelania, ale tým odolávalo kvôli uvedenému nedostatku kvalifikovaných učiteľov, relatívne krátkej dobe vzdelávania a vlastnému nezájmu o maďarčinu a neraz i o samotné vzdelanie realizované pre nich v cudzom jazyku.

Maďarizačné tlaky sa ho dotkli aj v kostole, ale tie sa dali eliminovať odchodom z bohoslužieb, trpným vypočutím maďarsky povedanej kázne a náboženských piesní, ktoré odspieval farár, kantor a niekoľko promaďarsky zapálených cirkevníkov, ak sa vôbec v čisto slovenských dedinách k takémuto vedeniu bohoslužieb dedinský farár odhodlal.

Ďalším miestom, kde bolo slovenské roľníctvo konfrontované s maďarčinou boli úrady. To už bol ťažší oriešok, ale keďže nešlo o každodenné záležitosti, len skôr o sporadické, existujúce len vtedy, ak sa vyskytol problém, ktorý bolo nutné riešiť úradnou cestou, sa dobré znalosti maďarčiny nejavili ako nevyhnutné. Notár, učiteľ, kňaz, židovský krčmár či obchodník pomohli sformulovať a napísať list adresovaný úradnej moci, a rovnako ho aj prečítať a preložiť.

Spôsobov a dôvodov, ako a prečo sa vyhnúť učeniu cudzieho a pre slovenské obyvateľstvo aj náročného jazyka, bolo pomerne dosť a zdá sa, že boli aj bohato využívané. K odcudzeniu a odcudzovaniu sa maďarčine a cez ňu aj Uhorsku prispievalo pohrdanie slovenským obyvateľstvom, s ktorým sa stretávalo pri kontakte s maďarským či pomadařčeným úradníctvom, duchovenstvom i inteligenciou na

---

medzi svojimi? Čoskoro som došiel k úsudku, že nesmiem odísť, nemôžem, len tu som doma, medzi svojimi. A keďže je to tak, musím hneď a navždy stiahnuť všetky dôsledky vyplývajúce z tejto skutočnosti. To som aj urobil. Neišlo to celkom hladko. Bol som však dôsledný, lebo som videl jasne. Keď chcem slúžiť svojmu ľudu slovenskému, musím s ním aj cítiť, uvedomiť si, že som krv z jeho krvi a kosť z jeho kosti, že som výhonok zo spoločného slovenského pňa. To som! Prevrátil som tým kabát? Naoko snád', v skutočnosti vôbec nie, lebo hoci som bol za čas okolnosťami prinútený považovať sa za Maďara, necítil som sa nim. Mnohí z kolegov a známych odsudzovali tento môj krok. Aj oni prijali službu v ČSR, ale aj naďalej sa považovali za Maďarov. Podľa potreby aj chvastali sa tým, akými sú Maďarmi. Po niekoľkých rokoch ma prelicitovali až nápadne. Ja, ktorý som po prevrate prestal byť Maďarom, nikdy som nevedel bez príčiny nadávať na maďarskú národnosť. Ale z ich úst zneli reči, nad ktorými sa pohoršovali aj predprevratoví Slováci..." HAJDU, J. Labutí diktát..., s. 64 – 65.

rôznych profesijných postoch. Ak na to východní Slováci nereagovali, neznamenal to, že sa s vlastnou degradáciou a ponížovaním stotožnili, že boli ochotní ho dlhodobo a za každých okolností znášať. Najlepším dôkazom toho bola činnosť slovenských vystáhalcov z východného Slovenska v USA a to, že využili ponúknutú príležitosť stať sa rovnocenným občanom na konci prvej svetovej vojny, keď sa začal proces rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie. Aj keď na východnom Slovensku nevznikli miestne slovenské národné rady a národné výbory v takom počte, ako na ostatnom slovenskom území, nebolo to z dôvodu odmietnutia československého štátu, ale skôr z obavy z vyhrážok miestnej moci a akéhosi zakríknutia pretrvávajúceho ešte z predchádzajúceho obdobia.⁸⁸

Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1910 mohli sčítací komisári uviesť vyššie percento slovensky hovoriaceho a k Slovákom sa hlásiaceho obyvateľstva aj na východe Slovenska. Inteligencie, ktorá toto číslo znižovala, tu veľa nebolo a roľnícke vrstvy z vyššie uvedených dôvodov sa celkom prirodzene prihlásili k svojmu slovenskému etnickému pôvodu. Ak sa v maďarských nacionalisticky, ba až šovinisticky uvažujúcich kruhoch rozoberali počty nemaďarského obyvateľstva v hornom Uhorsku, rozhodne východné Slovensko so 43,74 % slovensky hovoriacimi obyvateľmi nikomu nevyvolali vrásky na čele. Jednak tu vystupovalo 33,39 % obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti ako dostatočne silná protiváha, a jednak uvedených takmer 44 % Slovákov mohlo byť na začiatku 20. storočia už vnímaných ako takmer 100 % obyvateľov slovjackej etnicity, a tá pri absolútnom počte 425 522 slovenských (slovjackých) obyvateľov pre maďarskú národnú myšlienku nemohla byť v žiadnom prípade žiadnym ohrozením.

Pramene a literatúra

- ADAM, J. Národnostná problematika v gréckokatolicizme na území dnešného Slovenska v 18. storočí. In *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 2000 – 2001*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 2001, s. 70-76.
- BÁNÓ, József. Sáros vármegyeye népének egykori magyarságából. *Századok*, 15 (Budapest 1881), č. 8 (príloha), s. 12 – 32.
- BESKID, N. A. *Karpatskaja Rus*. Prjašev : Typografia svjatogo Nikokaja, 1920.
- BESKID, N. A. *Karpatorusskaja drevnosť*. Užhorod, 1928.
- BESKID, N. A. *Karpatorusskaja pravda*. Homestead : Izd. red. Amerikanskoho russkoho viestnika, 1932.
- BIELIK, F. a kol. *Slováci vo svete*. Zv. 1 – 2. Martin : Matica slovenská, 1980.
- BOKES, F. *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava : SAVU, 1946.

88 Po prvých zvestiach o tom, že Slovensko sa stane súčasťou československého štátu mnohí kňazi, alebo učitelia slovenskej národnosti vztyčovali v dedinách na kostoloch a školách slovenské zástavy. No ešte v novembri a decembri boli za asistencie maďarských žandárov zástavy strhávané a hrozilo aj internovanie tých, čo uvedeným spôsobom vyjadrili svoj postoj k Uhorsku. Štátny archív Prešov, Šarišská župa, Hlavný župan 1861 – 1922, inv. č. 1697, List gréckokatolíckych veriacich z Miklušoviec, Sedlíc a Suchej Doliny županovi Šarišsko-zemplínskej župy P. Fábrymu z apríla 1919.

- CZAMBEL, S. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov I. Východoslovenské nárečie*. Martin : Kníhtlačiarsky učastinársky spolok, 1906.
- ČULEN, K. *Dejiny Slovákov v Amerike*. Zv. I., II. Bratislava : Slovenska Liga v Bratislave, 1942.
- DVORTSÁK, G. *Sáros földje 1914 – 1915*. Eperjes : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézete, 1916, s. 31-33.
- FILLO, L. *Gréckokatolíci Slováci v minulosti a prítomnosti*. Michalovce : Jednota sv. Cyrila a Metoda, 1943.
- HAJDU, J. *Labutí diktát*. (Rukopis), s. 32.
- HALAGA, O. R. *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice : Svojina, 1947.
- HALAGA, O. R. Odras exkluzivity vládnucej triedy v spisovnom jazyku. In *Svojina* 3. Košice, 1949.
- HALAGA, O. R. Quid verum? Poznámky k dejinám spisovnej slovenčiny. In *Svojina* 5. Košice, 1950.
- HALAGA, O. R. Tzv. „etnické“ miestne názvy a „Maďari“ v stredovekom Šariši. In *Zborník materiálov. I. slovenská onomastická konferencia 1967*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV; Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 1968.
- HALAGA, O. R. Prínos Svojiny do slovenskej kultúry (1945 – 1950). 1. časť. In *Historický zborník*. 2000, roč. 10, č. 1, s. 106.
- HALAGA, O. R. *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty, I. a II. diel*, Universum. Košice – Prešov 2002.
- HALAGA, O. R. *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov : Universum, 2008,
- HALÁSZ, Ivan. Tzv. „lojálni“ Slováci v dualistickom Uhorsku („dobrí Slováci“, „úradní Tóti“, uhorskí vlastenci, maďaróni a tí druhí). In Štefan Šutaj – László Sárka (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov : Universum, 2007, s. 91 – 103.
- HARAKSIM, L. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961.
- HARAKSIM, L. Užhorodská únia a východné Slovensko. In *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 2000 – 2001*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 2001, s. 54-69.
- HARAKSIM, L. Ku genéze slovenských gréckokatolíkov a o ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. In P. Michal Lacko, S. J. *Život a dielo*. Zost. M. Potemra. Košice : Slovenský katolícky kruh, 1992, s. 157 – 164.
- HODŽA, M. M. *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo*. Levoča : Jan Werthmüller a sin, 1847, s. 85 – 86.
- HOLEC, R. Biedny, nešťastný, utláčaný Jano. Ako videla Slovákov maďarská karikatúra pred rokom 1918. In *História*. 2009, roč. 9, č. 3 – 4, s. 49 – 54.
- KOSTENSZKY, G. *Nemzeti politika a Felvidéken*. Budapest, 1893.
- MANDRYK, I. O. Realizácia štátnej politiky maďarizácie v Uhorsku v 70. – 80. rokoch 19. storočia. In *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848*

- 1938. Eds. P. Švorc, E. Harbuľová, K. Schwarz. Prešov : Universum, 2005, s. 87 – 98.
- MEDVECKÝ, K. A. *Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*. Ružomberok : Knihlačiaren J. Páričku, 1920.
- MIŠÍK, Š. Akej viery sú Slováci. In *Slovenské pohľady*. 1895, roč. 15, s. 567.
- MIŠÍK, Š. Spišskí Poliaci. In *Slovenské pohľady*. 1903, roč. 23, č. 6, s. 373 – 375.
- MIŠÍK, Š. Národopisné pomery na území Spiša dľa najnovšieho krajinského popisu. In *Slovenské pohľady*. 1903, roč. 23, č. 7, s. 418 – 420.
- PODRIMAVSKÝ, Milan. Národná identita a centrum národného hnutia (Martin – azyl, pevnosť, symbol). In Štefan Šutaj – László Sárka (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov : Universum, 2007. s. 48 – 57.
- ROVNIANEK, P. V. Oslova ozvena. In *Slovenský denník*. 1901, roč. I, č. 172, s. 2.
- ROVNIANEK, P. V. *Zápisky za živa pochovaného*. Pittsburgh : vlastným nákladom autora, 1924.
- SEDLÁK, I. *Bohuš Nosák Nezabudov*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 76 – 77.
- Slovenský biografický slovník, R – Š*. zv. V. Martin : Matica slovenská, 1992.
- SOCHÁŇ, P. *Slovenské vystěhovalectví v Americe*. Praha, 1925.
- SREZNEVSKIJ, I. I. *Putevye pisma Izmaila Ivanoviča Sreznevskogo iz slavjanských zemel'. 1839 – 1842*. Peterburg, 1895.
- Statistická příručka republiky Československé II. Data retrospektivní*. Praha : Státní úřad statistický, 1925.
- STODOLA, E. Príspevok ku štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1902, roč. 22, č. 7, s. 395 – 456.
- STODOLA, E. Príspevok ku štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1902, roč. 22, č. 8, s. 457 – 465.
- STODOLA, E. Príspevok ku štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1902, roč. 22, č. 9, s. 533 – 542.
- STODOLA, E. Príspevok k agrárnej štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1903, roč. 23, č. 2, s. 101 – 109.
- STODOLA, E. Príspevok k agrárnej štatistike Slovenska. In *Slovenské pohľady*. 1903, roč. 23, č. 3, s. 196 – 205.
- STODOLA, E. *Slovenské menšiny na rozhraní maďarsko-slovenskom*. Praha : Stodola, 1919.
- STODOLA, E. *Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha : L. Mazáč, 1933.
- SVETOŇ, J. *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava : SAVU, 1943.
- ŠAFÁRIK, J. P. *Slovenský národopis*. Košice : Oriens, 1995.
- Šk. (ŠKULTÉTY, Jozef): Akej viery sú Slováci. In *Slovenské pohľady*. 1895, roč. 15, s. 383 – 384.
- Štatistický lexikon obcí v krajine Slovenskej*. Praha : Orbis, 1936.
- ŠVORC, P. Slováci v Amerike a vývin myšlienky česko-slovenskej štátnosti. In *Sborník k dějinám 19. a 20. století 13*. Praha : Historický ústav České akademie věd, 1993, s. 115-129.

- ŠVORC, P. Americkí Slováci a Slovensko v prvých dvoch desaťročiach XX. storočia. I. časť. In *The Floridian Slovak*. 1992, roč. 40, č. 1, s. 9 – 11.
- ŠVORC, P. Americkí Slováci a Slovensko v prvých dvoch desaťročiach XX. storočia. II. časť. In *The Floridian Slovak*. 1992, roč. 40, č. 2, s. 11.
- ŠVORC, P. Americkí Slováci a Slovensko v prvých dvoch desaťročiach XX. storočia. III. časť. In *The Floridian Slovak*. 1992, roč. 40, č. 4, s. 11.
- ŠVORC, P. Americkí Slováci a Slovensko v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia. IV. časť. In *The Floridian Slovak*. 1993, roč. 41, č. 3, s. 8 – 10.
- ŠVORC, P. – BILAK, P. – PETRYŠČE, P. Dolja i nedolja „Staroj krajiny“. Deržavotvorči koncepcii amerikanskich slovakiv ta rusyniv (1900 – 1918 rr.). In *Karpat-skyj kraj*. 1994/(105), roč. 4, č. 5 – 6, s. 23 – 27
- ŠVORC, P. Emigrácia – východisko z núdze. Cesta Slovákov do Nového sveta. In *Historická revue*. 1996, roč. VII., č. 8, s. 17 – 18.
- ŠVORC, P. Die slowakische Auswanderung an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts. Vergleiche und ihre Reflexion in den österreichischen Kreisen der Monarchie. In *Austria Slovaca – Slovaca Austriaca. Dimensionen einer Identität*. Zusammengestellt von M. Lion, M. Oravcová. Wien : Österreichische Nationalbibliothek, 1996, s. 89 – 98.
- ŠVORC, P. (ed.) *Sprievodca po historickom Prešove*. Prešov : Universum, 2006. 176 s.
- TAJTÁK, L. K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory* 6. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1964.
- TAJTÁK, L. Naša zastava nástroj politiky maďarských vládnicich tried. In *Nové obzory* 8. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1966. s. 78-107.
- TAJTÁK, L. K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku (1848 – 1918). In *Acta facultatis philosophicae universitatit Šafarikanae Prešovensis. Literárnovedný zborník*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 39 – 60.
- TAJTÁK, L. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972.
- TAJTÁK, L. Slovenské vysťahovalectvo a migrácia v rokoch 1900 – 1914. In *Historický časopis*. 1975, roč. 23, č. 3, s. 377 – 415.
- TAJTÁK, L. Spiš a vznik Československa. In *Spiš v kontinuite času. Zips in der Kontinuität der Zeit*. Ed. P. Švorc. Prešov – Bratislava – Wien : Universum, 1995, s. 149 – 151.
- TAJTÁK, L. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*. 2001, roč. 49, č. 2.
- TAJTÁK, L. Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939*. Eds. P. Švorc, M. Danilák, H. Heppner. Prešov – Graz : Universum, 2002, s. 215 – 219.
- ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990. 520 s.
- ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1995.

- ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Občianske združenie Zemplínska spoločnosť, 2001.
- VARGA, Pál S. A nemzetfogalom változatai a 19. századi magyar irodalomban [Variants of the concept of nation in Hungarian literature in the 19th century]. In Štefan Šutaj – László Sárka (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov : Universum, 2007, s. 41 – 47.
- VASILEOVÁ, D. *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia. Sprievodca multimedialným slovníkom*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006.
- VASILEOVÁ, D. *Prešovské kolégium Potiského dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. (1850 – 1918)*. Prešov : Universum, 2008.
- VOZÁR, S. *Hlas od Tatjer*. Banská Bystrica : Tlačou Filipa Macholda, 1851.

Dr. Pavol Blaho – prívrženec česko-slovenskej spolupráce

Nadežda Jurčišinová

JURČIŠINOVÁ, Nadežda. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. XX-XX.

Doctor Pavol Blaho of Skalica belonged to the group of leading representatives of the Czech-Slovak collaboration before the First World War. During his university studies in Vienna he has been involved in the student association Tatran and has actively participated at meetings of Slavonic youth. In Prague he has met several members of Slovak association Detvan, particularly Vavro Šrobár influenced his further development and affection to the Czech-Slovak collaboration. Blaho and Šrobár were main promoters of this cooperation idea in Slovak region during the years 1898-1904. The Czech-Slovak collaboration under Blaho had various forms. Blaho as confidant for Skalica and surrounding area has mainly focused on relations to slovakistic alliance of Czechoslovak Union in Prague. Since 1903 Blaho has worked as seasonal spa doctor in small bohemian town Luhačovice where meetings of the Czechoslovak Union took place under his influence. By introducing the idea of Czech-Slovak collaboration he initiated the process of better understanding of Czechs and Slovaks and reinforced the formation of Czechoslovakia in 1918.

Key words: Pavol Blaho, The Czech-Slovak Collaboration, The Czechoslovak Union, Meetings at Luhačovice.

Medzi popredných priekopníkov česko-slovenskej vzájomnosti pred vznikom Československa nesporne patril skalický rodák, lekár Pavol Blaho.¹ Česko-slovenskú spoluprácu rozvíjal v spojení s kultúrnym povznesením slovenského ľudu a organizovaním hospodárskej emancipácie, najmä slovenského roľníctva.² Bol najvýznamnejšou osobnosťou slovenského národného pohybu na západnom Slovensku.

Už počas študentských čias sa intenzívne zapojil do spolkového života, čo sa najvýraznejšie prejavilo počas štúdia vo Viedni, kde sa v jeseni 1888 zapísal na lekársku fakultu. Po príchode do nového prostredia sa pričínil o oživenie tamajšieho slovenského študentského spolku Tatran, ktorý bol založený už v roku 1869, ale jeho

---

1 Pavol Blaho sa narodil 25. marca 1867 v Skalici v rodine bohatšieho roľníka. Po ukončení ľudovej školy v Skalici pokračoval v štúdiu na miestnom nižšom gymnáziu. Stredoškolské štúdium zavŕšil maturitnou skúškou na gymnáziu v Trnave v roku 1887. Potom odišiel ako jednoročný dobrovoľník do Viedne, aby si splnil vojenskú povinnosť. Tu nadviazal, podobne ako v dobách gymnaziálnych štúdií, viaceré priateľstvá, najmä s mladými vojakmi z Čiech. Ťažko prežíval smrť matky a možno aj táto ťažká životná skúška prispela k tomu, že namiesto zamýšľaného štúdia lesníctva si zvolil štúdium medicíny vo Viedni.

2 Príspevok sa venuje podielu Pavla Blaha na rozvíjaní česko-slovenskej spolupráce do prvej svetovej vojny.

činnosť s nízkym počtom členov bola nevýrazná. Vo funkcii predsedu spolku mal Blaho príležitosť rozšíriť okruh priateľských kontaktov, vyvíjať organizačnú činnosť, uplatňovať sa v národnom hnutí a spolupracovať s inými slovenskými a slovanskými, najmä českými spolkami. Jedným z nich bol slovenský spolok Detvan v Prahe. Možnosť zoznámiť sa s niektorými jeho členmi sa mu naskytla v polovici mája 1891, kedy sa ako delegát slovenských študentov vo Viedni zúčastnil zjazdu pokrokového študentstva v Prahe na Žofíne. Tu nadviazal kontakt s medikmi Vavrom Šrobárom, Jozefom Minárikom, Dušanom Makovickým, filozofom Jánom Smetanayom a ďalšími. Účasťou na tomto podujatí deklaroval svoj vzťah k Čechom nielen ústne, ale aj prakticky. Rozhodol sa vystúpiť na zjazde a vyjadriť svoj názor na spoluprácu Slovákov, Rumunov, Srbov a Rusov (Rusínov) v Uhorsku, kde zdôraznil, že tieto národy majú spoločné národné a politické záujmy. Apeloval na prítomných, aby nielen hovorili o slovanskej vzájomnosti, ale dokazovali jej existenciu činmi, pričom Slovensko považoval za kolísku Slovanstva.³ Na zjazde prezentované myšlienky si Blaho osvojil, ale hlavne uvádzal do praxe, čo sa prejavilo i v jeho úsilí pri rozvíjaní kontaktov s Čechmi, ku ktorým mal blízky a priateľský vzťah. Ovplyvnila ho aj skutočnosť, že pochádzal zo slovensko-moravského pomedzia a často chodieval na Moravu, kde sa zúčastňoval na rôznych spoločenských a kultúrnych podujatiach, bol informovaný o tamojšom politickom dianí, poznal sa s mnohými moravskými národnými dejateľmi.⁴

Ešte pred ukončením vysokoškolských štúdií začiatkom septembra 1896 mal Blaho príležitosť vyjadriť sa k česko-slovenskej otázke pri príležitosti otvorenia novej budovy českej reálky v Hodoníne. V slávnostnom príhovore sa okrem iného postavil k spoločnej spisovnej reči Čechov a Slovákov, vyhlásil, že ju nepovažuje za kritérium česko-slovenskej vzájomnosti. „*Spoločný jazyk nie je potrebný k vzájomnému poznaniu, k vzájomnej podpore, k vzájomnému utvrdeniu povedomia kultúrnej jednoty,*“ preto vyzýval prítomných, aby nekládli spolupráci „*umelé prekážky, nechme otázku spisovného jazyka archívom, akadémiám, odložme ju na neurčitý čas... Odhodte otázku (spisovného jazyka) do starého železa, jestli bude života schopná, nezožerie ju hrdza a prihlási sa k životu sama*“.⁵ S prihliadnutím na okolnosti vystúpenia venoval zvláštnu pozornosť školskej otázke a významu českých škôl pre slovenskú mládež. Temný bod česko-slovenskej vzájomnosti videl v postupnom odcudzovaní sa Slovákov a Čechov: „*Jedna čiastka mládeže slovenskej už dnes necíti bratských krevných zväzkov medzi Čechmi a Slovákmi... Časť mládeže a inteligencie slovenskej, ktorá odchovaná bola na školách výlučne maďarských, zabúda pomaly na kultúrnu jednotu s Čechmi, začína pozerat' na český národ ako cudzí.*“ Zdôrazňoval význam rozvíjania kontaktov medzi príslušníkmi oboch národov, pričom upozorňoval, že „*vzájomnosť neznamená, aby jeden dával a druhý bral, neznamená aktivitu jedného a pasivitu druhého, ale znamená obapol-*

3 JANŠÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu*. Zv. II. Trnava : Spolok Sv. Vojtecha, 1947, s. 137.

4 TIBENSKÝ, J. – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. *Priekopníci slovenskej kultúry*. Bratislava : SPN, 1975, s. 305.

5 JANŠÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu...*, s. 139 – 140.

nú prácu“.⁶ Sám sa tejto zásady pridrižoval a v praxi pri rozvíjaní česko-slovenskej spolupráce, najmä po absolvovaní vysokoškolského štúdia, ju uplatňoval.

Blízky vzťah k českému národu a inklinovanie k česko-slovenskej spolupráci získal v rodnej Skalici, ležiacej na moravsko-slovenskom pomedzí. Počas vysokoškolského štúdia naňho podnetne pôsobilo české prostredie a slovenská mládež študujúca v Čechách. V rokoch 1895 – 1898 bol viackrát v Prahe, kde sa najčastejšie stretával so Šrobárom a Jánom Smetanayom. Pod vplyvom Šrobára sa zaoberal česko-slovenskou otázkou a preberal jeho predstavu o mimoriadnom prínose spoločného postupu obidvoch slovanských národov. V lete 1897 navštívil Šrobár Blaha v Skalici a pri spoločných debatách sa dohodli, že je potrebné založiť časopis mladej slovenskej inteligencie zameraný na pozdvihnutie širokých vrstiev národa.⁷ Mal byť venovaný politickým, sociálnym a kultúrnym problémom vtedajšieho Slovenska. Príprava jeho vydávania sa rozbehla v priebehu roku 1897. Vznikol predbežný výbor, v ktorom bol redaktor Jozef Minárik a ďalší mladí slovenskí národovci, zástupcovia študentských centier v Prahe, vo Viedni a v Budapešti. Zišli sa na augustových martinských slávnostiach v roku 1897, no Blaho sa schôdzky nezúčastnil, pretože bol v tom čase na vojenskom cvičení v Prešporke. Tu sa urobili prvé konkrétnejšie kroky k založeniu nového časopisu. Šrobár zreteľne formuloval požiadavku: „*Chceme časopis neodvislý od martinského smeru politického, chceme, aby i novšie smery mali v ňom úplnú slobodu.*“⁸ Nový časopis mal dostať názov Hlas, prvé číslo malo vyjsť v Ružomberku 20. decembra 1897 a jeho zodpovedným redaktorom mal byť Blaho. Tento termín sa z viacerých dôvodov nepodarilo dodržať. Isté zdržanie v prípravách spôsobili nielen finančné starosti, študijná zaneprázdnenosť zúčastnených a rozličné nedoriešené prevádzkové problémy, ale aj Blahove študijné problémy. Keď však vo februári 1898 ukončil štúdium medicíny, príprava vydávania Hlasu sa urýchlila. Nový časopis začal vychádzať už od júna 1898 v Skalici v starej Škarniclovej tlačiarni,⁹ čo Blahovi konvenovalo a aj lichoťilo. Potvrďovalo to ocenenie jeho schopností aj pražskými príslušníkmi mladej slovenskej generácie. Hlavným redaktorom časopisu bol Pavol Blaho, ale ideové korene Hlasu boli predovšetkým v Prahe, tkveli v myšlienkach a politickej praxi hlavného predstaviteľa českého realizmu, profesora pražskej univerzity, Tomáša G. Masaryka. Nie menšiu zásluhu na formovaní obsahovej náplne nového časopisu a jeho smerovania mal profesor slovanskej filológie na českej univerzite v Prahe a vtedajší starosta slovakofilského spolku Českoslovanská jednota František Pastrnek. S ním, rovnako ako aj s Masarykom a Karlom Kálalom konzultovali obaja poprední či-

---

6 JANŠÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu...*, s. 141 – 143.

7 Vavro Šrobár otázku časopisu pre mládež nastolil už marci 1897 na zasadnutí spolku Detvan. Bližšie : Ústav dejín a archív Univerzity Karlovy Praha, fond Všestudentský archív. Materiály ke spolku Detvan, fond Detvan, kart. B 319. Zápis z týždennej schôdze Detvana konanej 13. marca 1897.

8 JANŠÁK, Štefan. *Život Dr. Pavla Blahu...*, s. 145.

9 Škarniclovu tlačiareň v Skalici vlastnil od roku 1769 Jozef Antonín Škarnicel. Zohrala významnú úlohu pri šírení slovenskej literatúry.

nitelia hlasistického hnutia, Blaho¹⁰ a Šrobár, obsahovú náplň Hlasu, zdôverili sa im so svojimi pochybnosťami a návrhmi. Blaho v obširnom liste Pastrnkovi z 8. septembra 1897 predložil svoju predstavu o časopise a jeho obsahu. Keďže vedel, že i Šrobár mu ju poslal, požiadal ho, aby mu zaslal poznámky k Šrobárovmu návrhu, pretože on sa s ním v niektorých obsahových otázkach nezhodoval.¹¹ Už 15. septembra obdržal Blaho Pastrnkovu odpoveď, v ktorej dostal odpovede na svoje otázky. Ich súčasťou bolo Pastrnkove vyjadrenie k česko-slovenskej otázke: „*Jediným prirodzeným a zdravým základom vší vzdelávacie práce na Slovensku musí byť kultúrna jednota s národom českým.*“¹²

Hlasisti boli stúpenkami a hlásateľmi myšlienky česko-slovenskej spolupráce, i keď z taktických dôvodov o nej často nehovorili. V ich programe, ktorý bol zverejnený v prvom čísle Hlasu pod názvom Naše snahy od Vavra Šrobára je len skromná zmienka o česko-slovenskej kultúrnej jednote: „*V otázke československej, konečne, stojíme na stanovisku našich buditeľov i vrstovníkov, ktorí v každom vážnom okamihu dôrazne vyzdvihovali kultúrnu jednotu národa československého.*“¹³ Slováci si majú nevyhnutnosť tejto jednoty uvedomovať a majú ju zo všetkých síl pestovať, plodmi spoločnej kultúry sa obživovať, aby tak „*povstali zo svojej národnej i ľudskej mrákoty a ztrnulosti*“. Aj v nasledujúcich číslach Hlasu sa o česko-slovenskej vzájomnosti písalo, a to v súvislosti s poukazovaním na význam českej školy pre slovenskú mládež. Pavol Blaho sa podľa svojho životopisca Štefana Janšáka do dlhých teoretických úvah o česko-slovenskej vzájomnosti veľmi nepúšťal: „*Pokladal sa mlčky, ako by samozrejme, za člena širšieho národa Čechov a Slovákov, plniac všetky prirodzené povinnosti a záväzky, ktoré mu z tohto pomeru ako verejnému činnému mužovi vyplývali.*“¹⁴ Ako zodpovedný redaktor, majiteľ, vydavateľ a nakladateľ Hlasu v jednej osobe musel vykonávať množstvo dôležitej práce nielen redigovaním príspevkov, korigovaním celého čísla, ale hlavne finančným zabezpečením časopisu. Raz do roka uverejnil v Hlase pod názvom Čo sme vykonali bilancovanie hlasistického úsilia. Dovoľával sa pomoci a aktívnejšej spolupráce zo strany sympatizantov a na príspevky zvonku bol odkázaný. V jeho korešpondencii je takýchto žiadostí niekoľko.¹⁵

10 V tom istom čase, keď sa rodil Hlas, zriadil si Blaho vo svojom rodnom mestečku lekársku ordináciu. Jeho záujem však aj naďalej patril riešeniu problémov bežného života obyvateľov Skalice a spolkovej činnosti.

11 Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP) Praha, F. Pastrnek, List P. Blaha (Viedeň) F. Pastrnkovi z 8. 9. 1897. V liste ho oboznámil s obsahom stretnutí so Šrobárom a martinských schôdzok mládeže ohľadom časopisu.

12 JANŠÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu...*, s. 150 – 151.

13 ŠROBÁR, V. Naše snahy. In *Hlas*. 1898, roč. 1, č. 1, s. 6. K hlasistom bližšie pozri: PODRIMAJSKÝ, M. *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava: Veda, 1983, s. 181 – 198; BUTVIN, J. Hlasisti, vznik slovenského klerikálneho a maloagrárneho hnutia v rokoch 1898 – 1904. In *Historický časopis*. 1983, roč. 31, č. 5, s. 727 – 747.

14 JANŠÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu...*, s. 224.

15 Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (SNK ALU) Martin, A 102, List P. Blaha Adolfovi Petrovi Zátareckému zo 14. 10. 1898. SNK ALU Martin, A 102, List P. Blaha nezistenému z 28. 7. 1898 a i.

Starosti mu prinášali aj nedorozumenia s najbližšími spolupracovníkmi, najmä so Šrobárom. K ich starším názorovým nezhodám pribudli ďalšie, aj keď nezásadné, ktoré sa týkali administrácie časopisu, zastaranej tlačiarne a finančných problémov.¹⁶ Ďalšou okolnosťou, ktorá poznamenala vydávanie Hlasu, bola rozdielnosť ich pováh. Nezanedbateľná bola ich odlúčenosť, pretože Blaho žil a pôsobil v Skalici, Šrobár v Ružomberku, a tak boli odkázaní na neustále korešpondovanie. Tieto skutočnosti nahľadávali prvotné nadšenie a zápal tvorcov Hlasu, odrazilo sa to na jeho zameraní, postupne sa časopis stával akousi voľnou tribúnou a napokon skončil v slepej názorovej uličke. V roku 1901 sa rozpory medzi Blahom a Šrobárom natoľko vyhrotili, že hrozil zánik časopisu a tak členovia spolku Detvan, v snahe tomu zabrániť, zorganizovali v Skalici v auguste 1901 zjazd mládeže stojacej okolo Hlasu. Blaho naďalej požadoval neustálu aktivitu, mnohým spolupracovníkom vyčítal lenivosť, málo zápalu pre národnú prácu. Jeho návrh revízie programu Hlasu spočíval hlavne v troch smeroch: dať bokom náboženskú otázku, prestať propagovať tolstojizmus a nepresadzovať český masarykovský realizmus v jeho celkovej podobe do rozdielneho slovenského prostredia, lebo podľa Blaha „*my nie sme českí realisti, my sme slovenskí ľudia, i náš tolstojizmus má hranice*“.¹⁷ Medzi otázkami, ktoré sa na zjazde pertraktovali, bola požiadavka rozvíjať česko-slovenskú vzájomnosť, hovorilo sa o prínose štúdia Slovákov na českých školách a riešili sa i otázky udržania časopisu Hlas pri živote. Prítomní sa zhodli na tom, že je potrebné zabrániť úpadku Hlasu opätovným sformulovaním jeho hlavného poslania.¹⁸ Mala sa uskutočniť revízia zamerania časopisu v duchu Blahových pripomienok. K tomu však už nedošlo. Posledné číslo Hlasu vyšlo v Skalici na jeseň 1902. Keďže sa Šrobár nechcel zmieriť s porážkou, preniesol redakciu a vydávanie časopisu do Ružomberka, ale aj tu vyšli iba dva ročníky a koncom roka 1904 Hlas zanikol.

Pavol Blaho ešte počas pôsobenia v hlasistickom hnutí prejavil viackrát nespokojnosť so slabým záujmom slovenskej mládeže o prácu v prospech slovenského národa, čo tlmočil aj v liste Pastrnkovi z októbra 1898. Pošťažoval sa mu: „*Dnes nepracuje na Slovensku z mladšej generácie nik, nielen že nepracuje sa v smeroch v našom programe označených, ale vôbec nič ani len dopisy nedopisujú sa. Tá peknoduchá mláď je náležite zmaďarizovaná, žiť, nič nerobiť, milovať svoju krásnu reč slovami,... byť priateľom sedliaka, ale štítiť sa jeho haleny. Taký je životný názor 99% mladšej generácie. Názoru na svoje slovenské povolanie vôbec nemajú.*“¹⁹ Z tohto dôvodu venoval slovenskej mládeži zvýšenú pozornosť. Svojou činnosťou bol pre nich príkladom ako uplatňovať drobnú prácu medzi slovenským ľudom, ale ovplyvnil aj ich postoj a nazeranie na česko-slovenskú spoluprácu. Jedným z Blahových sympatizantov bol študent viedenského Pázmanea a neskorší poslanec uhorského snemu Ferdinand Juriga, ktorý sa s Blahom zblížil počas pobytu vo Viedni,

---

16 TIBENSKÝ, J. – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. *Priekopníci...*, s. 309.

17 SNK ALU Martin, 38L 4, List P. Blaha F. Houdkovi z 12. 3. 1901.

18 JANŠÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu...*, s. 312 – 313.

19 LA PNP Praha, F. Pastrnek, List P. Blaha F. Pastrnekovi z 12. 10. 1898.

najmä keď mu veľmi pomohol pri riešení vážnej rodinnej záležitosti.²⁰ Blahovou zásluhou sa mladý Juriga oboznámil s programom hlasistického hnutia, ktorého súčasťou bola aj myšlienka rozvíjania česko-slovenskej vzájomnosti. Ako vyplýva z listu adresovaného Pastrnkovi, Blaho spoluprácu s drobným klérom neodmietal, naopak ju vítal, i keď k nej pristupoval diferencovane z hľadiska prospešnosti slovenským národným záujmom.²¹ Ako hlasista a významný národný činiteľ ovplyvnil Blaho aj Ivana Dérera, ktorý sa k tomu priznal v práci *Rozpomienky na starý Prešporok*: „*Ako rodák z Malaciek a mnoho rokov tam účinkujúci, bol som vo svojom vývine pod vplyvom a vlastne i odchovancom pokrokovej, realistickej a hlasistickej školy Dra Pavla Blahu z blízkej Uhorskej Skalice. Prakticky sa na Slovensku po prvé a účinnejšie uplatňoval hlasizmus v Skalici a v krajoch s ňou susediacich. Blaho nás učil, že zmenu neblahých pomerov na Slovensku docieľiť možno nie vysokou politikou (poslancovaním), ale len drobnou osvetovou prácou medzi ľuďom, poskytnutím mu dobrého časopisectva, zakladaním a prevádzkovaním hospodárskych družstiev, čítacích a vzdelávacích spolkov a krúžkov, ochotníckym divadelníctvom, organizovaním výprav na poznanie drobnej národnej práce medzi ľuďom do susednej Moravy, dopravovaním slovenských chlapcov na české, hlavne nižšie odborné školy na Morave a v Čechách, prevádzkaním komunálnej politiky v obciach, v hasičských a iných komunálnych spolkoch atď.*“²²

Pavol Blaho vítal a podporoval spoluprácu českej, slovenskej a moravskej mládeže, čo dokazoval aj účasťou na ich podujatiach. Zúčastnil sa Zjazdu mládeže v Luhačovicích v dňoch 19. a 20. júla 1902, ktorý zorganizovali študenti z akademického odboru pri Československej jednote (ČJ) v Prahe, slovenského spolku Detvan v Prahe a akademického feriálneho klubu Kollár. Blaho vystúpil s prednáškou o význame hlásateľa všeslovenskej vzájomnosti Jána Kollára.²³ V nasledujúcom roku 1903 zase on pozval do Luhačovic členov akademického odboru ČJ a slovenského spolku Detvan z Prahy, ktorí pod vedením Milana Rastislava Štefánika zorganizovali počas prázdnin poznávací zájazd na Slovensko, moravské Slovácko a Valašsko. Súčasťou programu zájazdu pražských študentov bolo stretnutie s Pavlom Blahom a so správcom kúpeľov Luhačovice Cyrilom Holubym, na ktorom Štefánik informoval o spolupráci slovenskej a moravskej mládeže v Prahe. Účastníci zájazdu sa

20 HRONSKÝ, M. Ferdinand Juriga. In Kováč, D. a kol. *Muži deklarácie*. Bratislava : Veda, 2000, s. 104.

21 PEKNÍK, M. Cesty čechoslovakizmu pred prvou svetovou vojnou. In Pekník, M. a kol. *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika. Slovenské národné rady. Čechoslovakizmus*. Bratislava : Veda, 2000, s. 524. Odmietavé stanovisko k hlasitom zaujal Juriga v otázke ich popierania samobytnosti slovenského národa.

22 SNK ALU Martin, 43 RR 6. DÉRER, I. *Rozpomienky na starý Prešporok*; DÉRER, I. Priekopník demokracie. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu*. Zost. M. Pácalt. Bratislava : Slovenská Grafia, s. 13.

23 LA PNP Praha, ČJ. VOCHALA, J., Poznámky k dejinám styků ČJ v Praze s Detvanem a slovenskými studenty v Praze.

v Luhačoviciach niekoľko dní zdržali, prezreli si kúpele a okolie a už tu – na moravsko-slovenskom pohraničí sa venovali štúdiu národopisného bohatstva.²⁴

V dňoch 13. – 15. augusta 1905 sa uskutočnilo v Hodoníne významné podujatie – Prvý zjazd priateľov Slovače, kde sa stretla slovenská mládež z Moravy a Uhorska. Jedným zo spoluorganizátorov zo slovenskej strany bol Pavol Blaho. Popri hlavnom rečníkovi Milanovi Hodžovi vystúpil s prednáškou, v ktorej veľmi pútavo hovoril o drobných slovenských hospodárskych podnikoch ako boli potravinové spolky, úverné družstvá a pod., a o začiatkoch roľníckej organizácie. Upozornil na úlohy českej verejnosti voči Slovákom. Z českej strany boli na zjazde okrem predstaviteľov ČJ aj niektorí poslanci ako Josef Anýž, František Udržal, Jindřich V. Houra, Adolf Stránský.²⁵ Aj o niekoľko rokov neskôr, v dňoch 13. až 15. augusta 1911 sa zúčastnil zjazdu pokrokového študentstva a slovenskej mládeže z Moravy a Uhorska v Hodoníne. Aj tu bol jedným z hlavných rečníkov popri Masarykovi, Šrobárovi, Antonovi Štefánkovi, Štefanovi Janšákovi, Karlovi Kálalovi a i.²⁶

Blaho myšlienku česko-slovenskej vzájomnosti naplňoval v praxi konkrétnym obsahom a jeho činnosť v tomto smere mala rôzne podoby. Praktizoval ju po svojom návrate do Skalice po ukončení vysokoškolského štúdia. Zúčastňoval sa slovenských večerov v moravských a českých mestách, kde vystupoval s informatívnymi prednáškami, ktoré následne spestrili divadelné predstavenia a spev skalických ochotníkov, jeho prostredníctvom putovali české knihy a časopisy na Slovensko a slovenské do Čiech, zapojil sa do študentskej akcie – vysielal slovenskú mládež na štúdium do českých stredných a vysokých škôl a začal rozvíjať hospodárske kontakty s českými hospodárskymi pracovníkmi. Rôznorodosť Blahových aktivít ocenil v spomienkach slovenský politik Ivan Déer: „*Bol vari prvým slovenským človekom vôbec, ktorý československú myšlienku nehlásal len v teórii, ale v najťažších okolnostiach maďarského útlatku i prakticky uskutočňoval. Niet iného Slováka, ktorý by bol mal toľko stykov s českými krajinami, ktorý by bol toľko prednášal v Čechách a na Morave, ktorý by toľko slovenských žiakov a učňov umiestňoval v historických krajinách ako Blaho.*“²⁷ Pri rozvíjaní česko-slovenskej spolupráce nepopieral českú ani slovenskú národnú samobytnosť, čo však podľa neho nevylučovalo dostať ich spoluprácu na vyššiu úroveň – národnú jednotu československú.²⁸

V prvých rokoch pobytu v Skalici (1898 – 1900) boli preňho vzorom pri rozvíjaní česko-slovenskej spolupráce majiteľ tlačiarne v Ružomberku Karol Salva a český slovakofil a učiteľ Karel Kálal. Po dohode s dejateľmi na blízkej Morave spoločne organizovali večierky v mestách a mestečkách prístupné pre slovenskú spoloč-

---

24 LA PNP Praha, ČJ. VOCHALA, J., Luhačovské porady jež ideově vyzbrojovali mladou generaci československou.

25 Česi a Slováci. (Hodonínska reč poslanca Hodžu). In *Slovenský týždenník*. 1905, roč. 3, č. 34, s. 2.

26 Porady mládeže. V Hodoníne. In *Průdy*. 1911 – 1912, roč. 3, č. 5, s. 402.

27 DÉRER, I. *Priekopník demokracie...*, s. 13.

28 LA PNP Praha, ČJ. Józsa Vochala, P. Blaho buditeľ národného povedomia československého.

nosť a naklonené myšlienke česko-slovenskej vzájomnosti. Blaho reagoval najmä na zvýšený záujem moravskej verejnosti o folklór. Využil tak príležitosť, ktorá sa mu ponúkla v máji 1902, keď Združenie moravských umelcov na čele s maliarom Józom Úprkom usporiadalo v Hodoníne výstavu moravských a slovenských výtvarných umelcov. Organizátori sa dohodli, že výstava bude koncipovaná ako veľká reprezentačná výstava slovenského umenia a zároveň aj spoločná pre moravsko-slovenských a uhorsko-slovenských maliarov. Takýmto spôsobom mala byť symbolizovaná kultúrna jednota moravských a uhorských Slovákov. Výstavu otvorili 4. mája 1902. Spolu s Józom Úprkom prezentovali svoje práce slovenskí maliari Tomáš Andraškovič, Milan Mitrovský, Jaroslav Augusta, Karol M. Lehotský a Jozef Hanula. Okrem obrazov bola na výstave predstavená slovenská keramika, výšivky, čipky, plachty, čepce, knihy. Blaho využil príležitosť a priviedol na podujatie skalických ochotníkov – roľníkov a remeselníkov, ktorí v rámci výstavy vystúpili (11. mája 1902) s divadelnou hrou Rozmarín. Autorom hry zo života slovenského ľudu bol slovenský dramatik František Urbánek, ktorý si predstavenie pozrel. Na výstavu prišiel aj francúzsky sochár, maliar a grafik Auguste Rodin.²⁹

Hodonínske predstavenie Rozmarínu malo na Morave široký ohlas. Blahovi prichádzali pozvania na rôzne podujatia – Heřmanův Městec pozval skalických ochotníkov na slávnosť odhalenia pamätnej tabule na rodnom dome popredného slovakofila Rudolfa Pokorného, akademický spolok Zora v Brne, Sokol v Uherskom Brode a Národ vo Viedni si považovali za česť prijať Blaha s jeho ochotníkmi. Po provinčných mestách južnej Moravy prejavili záujem aj mestá ako Olomouc, Přerov, Prostějov, Brno, Kolín i Praha. O úspechoch vystúpení ochotníkov a svojej práce sa Blaho s hrdosťou podelil s Kálalom, ktorému v roku 1902 napísal: „*Jsem rovněž přesvědčen, že Skalice je brána české kultúry na Slovensko. Snad znáte moje myšlenky o Mor. Slovensku; říkávám, že vzájemnost odtud třeba začít.*“³⁰ Blaho sa stal vďaka kultúrno-osvetovej činnosti na susednej Morave známou osobnosťou. Jeho popularita ešte stúpila po tom, ako sa v roku 1906 stal poslancom uhorského snemu. Popri gratuláciách mu prichádzali pozvania na prednášky. Bol známy ako dobrý rečník a veľmi spoločenský človek. Jeho prednášky sa tešili u českej verejnosti obľube a tak nie div, že ho často pozývali viaceré české a moravské mestá a mestečka, aby k nim zavítal a vystúpil. V centre pozornosti Blaha ako prednášateľa boli najčastejšie otázky týkajúce sa podmienok pre vývoj slovenského národného hnutia v Uhorsku, venoval sa tiež zdôrazňovaniu významu rozvíjania česko-slovenských vzťahov, najmä v rôznych oblastiach hospodárskej spolupráce a objasňovaniu situácie v slovenskom školstve. Taktiež školy sympatizujúce s myšlienkou česko-slovenskej vzájomnosti spájali slovenské večery s prednáškami, na ktoré pozývali slovenských prednášateľov, často práve Pavla Blaha. Napr. vedenie českej reálky v Uherskom Brode ho pozvalo na slovenský večer 19. októbra 1901, kde sa prezentoval prednáškou o kultúrnych a hospodárskych pomeroch Slovenska.

29 BLAHO, P. Slovenské maliarstvo. In *Hlas*. 1902, roč. 4, č. 9, s. 281. SVOBODA-VRŠATSKÝ, A. D. Hodonínský sviatok. In *Národné noviny*. 1902, roč. 33, č. 57, s. 2 – 3.

30 JANŠÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu...*, s. 150.

Záujem o Blahove prednášky prejavili aj rôzne inštitúcie, ako napr. Klub českých turistov v Kroměříži, Československá obchodnícka beseda a i. V Brne v decembri 1903 odznela Blahova prednáška na tému O vzájomných stykoch československých na poli obchodnom. V máji 1905 si jeho prednášku o hospodárskych pomeroch na Slovensku vypočuli účastníci slovenského večera v Prostějove, kde zavítal na pozvanie tunajšieho miestneho odboru ČJ. Pozvanie obdržal aj od miestneho odboru ČJ v Kroměříži a na ich slovenskom večeri 9. mája 1908 hovoril o kultúrnych pomeroch na Slovensku. Atmosféru tohto podujatia výstižne popísal moravský katolícky kňaz a blízky Blahov spolupracovník Alois Kolísek: „*Radostné bolo moje stretnutie s Blahom na jednom pódiu napr. v Kroměříži r. 1908, kde Blaho mal všeobecnú prednášku o Slovensku, ja o umeleckých pomeroch, Hanička Ivanková prednášala slovenské piesne na cymbale. Blaho viedol i sám hral slovenské divadlo so svojimi ľudovými umelcami zo Skalice.*“³¹ Po prednáške sa uskutočnila finančná zbierka, ktorú mienil Blaho využiť na podporu slovenských študentov. O úspechu Blahových prednášok hovorí ďakovný list miestneho odboru ČJ v Plzni, kde vystúpil na slávnostiach slovenskej mládeže: „*Tam, kde slovom takovým o Slovensku se mluví, tam jistě vzejde celá řada nových pracovníků pro drahý náš slovenský lid.*“³² Častejšie mali možnosť vypočuť si Blahove prednášky miestni obyvatelia a hostia jeho druhého pôsobiska – Luhačovic. Začiatkom júna 1910 tu hovoril o voľbách v Uhorsku. Podobnej téme sa venoval i na slovenskom večeri konanom miestnym odborom ČJ v Luhačoviciach 11. júna 1912, kde si početné poslucháčstvo nielen pozorne vypočulo jeho prednášku, ale v dobrovoľnej zbierke odovzdalo pre potreby ČJ 46 korún a 64 hal. Nezriedka, po krátkom oddychu po prednáške, spestril program podujatia spevom slovenských piesní. V roku 1913 viackrát vystúpil s informatívnymi prednáškami, v ktorých sa podelil s dojmami a poznatkami z pobytu v USA.³³ Blahove prednášky boli prevažne súčasťou slovenských večerov so slovenským kultúrnym programom. O ten sa zvyčajne postarali slovenskí herci – ochotníci zo Skalice, ktorí ho na týchto podujatia sprevádzali. Napr. vo februári 1911 viedol Blaho výpravu slovenských hercov – ochotníkov zo Skalice do Náchodu, ktorí tu odohrali divadelné predstavenie Rozmarín. Obecenstvo tak mohlo vidieť slovenské zvyky, tance, spev a hudbu. Jeho prednášková činnosť vyvrcholila v rokoch 1910 až 1913. Do programu jeho vystúpení pribudol nový prvok, aby ním prilákal aj ženy. A tak divadelné vystúpenie, prednáška či umelecký večierok boli spojené s výstavami slovenského ľudového umenia. Obsahovali krásne výšivky a čipky, dovtedy často neznáme, bohaté kroje, košíkárске a drevené výrobky. Zväčša išlo o produkty Družstva pre speňaženie ľudového priemyslu v Uhorskej Skalici, spojené boli s predajom alebo získavaním objednávok. Blaho sa snažil vzbudiť záujem o Slovákov v čo najširšej českej verejnosti, a tak „*divadlom uspokojoval kultúrnu potrebu*

---

31 KOLÍSEK, A. „Za tú našu slovenčinu“. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu*. Zost. M. Pácalt. Bratislava : Slovenská Grafia, s. 32.

32 SNA Bratislava, P. Blaho, č. 18, inv. č. 935. List MO ČJ v Plzni P. Blahovi z 10. 5. 1912.

33 Luhačovská kronika. Čtvrtou prednáškou p. dra. P. Blahy... In *Luhačovské listy*. 1913, roč. 5, č. 26, s. 2.

väčšiny, prednáškami ukazoval najmä inteligencii nové cesty, po ktorých sa možno dostať k cieľu, výšivkami prilákal ženy, ilustrovaním hospodárskeho stavu Slovenska vyvolával reakciu priemyselníkov a obchodníkov, piesňou uspokojoval citové vzrušenie rojkov a romantikov, popisom krajinných krás získaval záujem tých, čo vedia cestovať a výlety robiť“.³⁴ Všetky pozvania boli preňho vzácne a snažil sa ich neodmietnuť. Od roku 1903 pravidelne každý rok prednášal v Československej obchodníckej besede v Brne. Jeho vystúpenia súviseli s rozvojom vlastných aktivít v hospodárskej oblasti, zvlášť s potravinovými spolkami na západnom Slovensku. Informácie ním ponúkané otvárali cestu českému obchodu a českým výrobkom na Slovensku. Uvedomoval si význam hospodárskej spolupráce medzi Čechmi a Slováckmi a pri viacerých príležitostiach prízvukoval, že z hospodárskej slobody a samostatnosti sa rodí i politická sloboda a kto skôr obchodne zaujme Slovensko, tomu bude patriť.

Medzi Blahove aktivity v hospodárskej spolupráci medzi Čechmi a Slováckmi patrilo organizovanie zájazdov Slováckov na hospodárske výstavy do Prahy a na Moravu. Zvlášť mu záležalo na rozvíjaní spolupráce medzi českými a moravskými na jednej strane a slovenskými poľnohospodármi na strane druhej. Išlo mu o zabezpečenie priamych kontaktov poľnohospodárskych odborníkov z Čiech s ich slovenskými kolegami. Na Blaha sa obracali niektorí z významných českých organizátorov družstevníctva: „*Je pravda, že jest úžitkem, jsou-li i jiné vrstvy národa informovány o zemědělských otázkach, ale pro praktický život je třeba pro řešení Vaší otázky na podkladě agrárním hlavně sedláků... Proto Vás snažně prosím, ... aby jste laskavě působil k tomu, aby na porady přišli sedláci, aby došlo konečně ke skutkům!*“³⁵ V roku 1908 stál na čele početnej slovenskej výpravy na hospodársku výstavu do Prahy. Už samotná účasť na nej spôsobila záujemcom veľké problémy, pretože narazili na prekážky zo strany uhorských úradov. Tie sa im snažili rôznymi prostriedkami zabrániť účasti, dva neurčitky za sebou)sa výstavy. Situácia nebola priaznivá ani po návrate účastníkov na Slovensko, pretože sa proti nim chystali zakročiť uhorské úrady. Dokladuje to aj varovný list advokáta Ivana Déreera Blahovi, ku ktorému sa dostali informácie o tom, že sa chystajú vyšetrovania účastníkov výpravy v Prahe. Déerer mu odporúčal: „*Prvú vec čo urob, nech je, aby si pochodil lidí, ktorí s Tebou v Prahe boli. Dľa informácií mójho apu a dra. Ivanky přešporský fiškus pozdvihnul obžalobu proti každému jednému účastníkovi patričnej výpravy. ... Treba tedy pochodit' lidí a im vysvetlit', že pri případnom vypočutí nech odoprú výpověď. Nech žiadajú, aby sa vzalo do zápisnice, že oni o tejto věci nič vypovědat' nechcú. Toto treba ľudom vysvetlit', hlavne tedy to, že obžalovaný má zákonitě právo odpověď odopret' a sprísahaný byť nesmie* (zdôraznil I. D. – pozn. N. J.). *Lebo velice lahko je možné, že notári, žandári atď., čo vyšetrovanie viesť budú, ich tým strasiť budú, že musíte na to přísahu zložit'! Nech sa tedy mylit' nedajú, tým menej tak*

34 JANSÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu...*, s. 155.

35 JANSÁK, Š. *Život dr. Pavla Blahu...*, s. 166. Išlo o česko-slovenské porady v Luhačoviciach a list Františka J. Kroihera.

počas vyšetrovania ani svedka sprisahat' neslobodno.³⁶ Na záver listu poznamenal, že podľa neho z toho nič nebude, ale pre istotu Blaha varoval. Jeho aktivity neunikli ani pozornosti provládných Slovenských novín, ktoré nepriaznivo reagovali na túto činnosť: „Dožijeme sa možno, že Dr. Blaho nebude robiť so slovenskými roľníkmi výlety do Čiech a na Moravu a s cieľom poučovania vyhľadá tu v Uhorsku vzorne zariadené gazdovstvá, výstavy na stroje, priemyselné a gazdovské články, ktoré si aj Česi radi obzerajú.“³⁷ Ani uvedené prekážky a kritika Blaha neodradili, naďalej organizoval výpravy na hospodárske výstavy alebo tematické pobyty v Čechách a na Morave, pretože ich považoval za jeden z prostriedkov rozvíjania kontaktov medzi slovenským a českým dedinským ľudom. Slovenskí roľníci mali tak možnosť spoznať moderné vymoženosti v hospodárstve, zariadenie družstiev, roľnícke liehovary, cukrovary a pod. Najpočetnejšou z takýchto výprav so 172 účastníkmi bola Blahom zorganizovaná exkurzia v roku 1912 po moravských družstvách.³⁸

Zvláštnu pozornosť venoval starostlivosti o výchovu mladých hospodárskych pracovníkov. Keďže Slováci nemali možnosť vychovávať a vzdelávať ich na slovenských školách, pôsobil vo svojom okolí na rodičov, aby vysielali svoje deti na české školy, ktoré boli mládeži prístupné po jazykovej stránke. Spočiatku agitoval dospievajúcu slovenskú mládež pre štúdium na pražskej univerzite a technike, neskôr ich upriamoval na stredné školy rôzneho typu – gymnáziá, reálky, meštianky, obchodné školy, zimné hospodárske školy a pod. Zvlášť upozorňoval na školy na moravskom pohraničí: reálku v Hodoníne a v Uherskom Brode, gymnázium v Strážnici a Kyjove, obchodnú školu v Uherskom Hradišti a iné. Táto práca bola náročná a správaná rôznymi ťažkosťami a problémami, stretla sa aj s nepochopením. Niektorí Blahovi oponenti zo slovenského tábora kritizovali túto jeho činnosť a neunikla ani pozornosti provládných Slovenských novín, vychádzajúcich v Budapešti: „Dr. Blaho, ktorý v minulých rokoch lífroval slovenských šuhajov do českých škôl, kde sa len česky naučiť môžu, čo im vôbec nie je treba, kde si ale úradnú reč štátu uhorského osvojiť nemôžu... Možno sa dožijeme, že raz bude tak ochotne lífrovať slovenských mladíkov do uhorských škôl, jak doteraz lífruje do cudzích nám českých škôl.“³⁹

Mimo jeho pozornosti neostala ani remeselnícka mládež. Venoval sa jej v rámci spolupráce s národnoobránnym a slovakofilským spolkom Československá jednota v Prahe, ktorého bol dôverníkom pre Skalicu a okolie a zároveň aj dopisovateľom. Patril k častým návštevníkom zasadnutí výboru a valných zhromaždení ČJ, kde tlmočil názory na činnosť spolku, predostrel návrhy a odporúčania na skvalitnenie pôsobenia ČJ vo vzťahu k Slovákom. Od ustanovenia ČJ (7. mája 1896) bol v kontakte s jej funkcionármi. Veľmi blízke vzťahy udržiaval najmä s prvým starostom spolku Františkom Pastrekom, dopisoval si aj s ďalšími starostami Jindři-

36 SNA Bratislava, P. Blaho, č. 5, inv. č. 133. List I. Dérera P. Blahovi zo 16. 11. 1908.

37 Jedno osvedčenie. In *Slovenské noviny*. 1910, roč. 25, č. 112, s. 1.

38 JURČIŠINOVÁ, N. Význam Československých porád v Luhačovicích pred I. svetovou vojnou. In *Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín*. Zost. E. Harbulová, P. Švorc. Prešov; Bratislava; Viedeň : Universum, 1999, s. 148.

39 *Jedno osvedčenie...*, s. 1.

chom Rychlíkom, Františkom Táboorským a Josefom Rotnáglom. Spolok krátko po ustanovení rozvinul tzv. učňovskú akciu, v rámci ktorej umiestňoval slovenských chlapcov na vyučenie sa remeslu u českých majstrov rôznych povolání, ktorí prejavili ochotu prijať ich.⁴⁰ Blaho participoval na realizácii učňovskej akcie spolku tým, že agitoval vo svojom okolí rodičov, aby vysielali svojich synov na vyučenie sa remeslu u českých majstrov. Podieľal sa aj na realizácii knižnej akcie ČJ, keď pomáhal umiestňovať knihy i celé knižnice na Slovensko. Keďže pri viacerých súvislostiach upozorňoval na význam českej školy pre Slovákov, zapájal sa i do práce spolku so slovenskou mládežou študujúcou na českých stredných a vysokých školách tým, že posielal slovenských chlapcov zo svojho okolia do Prahy a do iných českých miest na stredné školy. Najviac sa zaslúžil pri organizovaní slovenskej poľnohospodárskej mládeže pre štúdium na českých zimných hospodárskych školách, v tomto smere sa popri predsedovi českého agrárneho dorastu B. Svobodovi zaradil k najaktívnejším. Blahova spolupráca so spolkom si v tej dobe vyžadovala vedenie bohatej korešpondencie, veľa cestovania, vysvetľovania, vyhľadávania a prehovárania, kým sa mu podarilo zozbierať po slovenských dedinách mládencov, ktorí chceli študovať či vyučiť sa remeslu v Čechách, či na Morave a postarať sa aj o ich umiestnenie. S tým boli spojené značné náklady, ktoré si vo veľkej miere hradili sami slovenskí spolupracovníci ČJ, teda aj Blaho.

Blaho si svojou aktivitou a podieľaním sa na rôznorodéj činnosti ČJ získal dôveru členov jej ústredia, čo sa prejavilo ich kladnou reakciou na jeho návrh zriadiť Informačnú kanceláriu v Skalici, ktorá začala oficiálne svoju činnosť 15. novembra 1905 a ČJ ju finančne podporovala. Podľa predstáv Blaha mala kancelária podávať „správy o hospodárskych poměrech na Slovensku a činila by tak v tom přesvědčení, že by to byl účinnivý prostředek k provedení vzájemnosti československé“⁴¹ a zároveň mala plniť dve úlohy: otvoriť Slovensko českému priemyslu a obchodu a oslobodiť ho od cudzieho nepriateľského obchodu a priemyslu. Slovensko sa malo s plnou vážnosťou začleniť do českého národohospodárskeho programu. Do povedomia slovenskej i českej spoločnosti vošla prostredníctvom dokumentu Dôverný len pre obchodníkov, vývozcov a priemyselníkov!, ktorý vypracoval správca kancelárie Blaho. Obrátil sa ním na slovenských a českých obchodníkov a priemyselníkov s ponukou na spoluprácu. V úvode poukázal na význam česko-slovenskej spolupráce, v ktorej nastal v poslednom čase „živý ruch“, uviedli sa v nej do života nové prístupy a získali reálnu podobu. Za takejto situácie „všetci pracovníci na poli vzájemnosti česko-slovenskej uznávají, že národohospodárske styky Slovenska s krajinami koruny českej sú jedine v tom stave náš bratský zväzok upevniť a upraviť celú myšlienku v ten smer, z ktorého kynú výhody spoločné a z ktorého sa vyvinúť môže vzájomné upevnenie nášeho hospodárskeho života, oživenie vývozu českého na Slovensko, zabezpečenie nových trhov pre český priemysel, presunutie

40 Blížšie: JURČIŠINOVÁ, N. Pomoc Československej jednoty pri výchove slovenského remeselnického dorastu. In *Česko-slovenská historická ročenka 2002*. Brno : Masarykova univerzita, 2002, s. 277 – 293.

41 SNA Bratislava, Pavol Blaho, č. 67, inv. č. 1887. Informačná kancelária v Skalici.

obchodu do našich rúk a konečne emancipácia Slovenska od židovsko-nemeckého obchodu a viedeňských výrobkov”.⁴² Po sľubnom začiatku sa činnosť kancelárie už v roku 1906 prerušila. Dôvodmi neúspechu boli aj nedostatok finančných prostriedkov, absencia administratívnej sily, nedostatočný záujem českých obchodných kruhov a i. Blaho obnovil činnosť kancelárie v októbri 1908. Na Slovensku pracovala kancelária prostredníctvom dôverníkov. Tí za určitú províziu mali podávať kancelárii rýchle, podrobné a vierohodné správy o solídnosti firiem a ich spoľahlivosti, o majetkových pomeroch záujemcov o úver, o spoľahlivosti ľudí, ktorí sa hlásili na konkurz, o finančnom stave Židov, najmä však informácie o poskytnutí úveru, o poisťovniach na Slovensku a o možnostiach založenia nových a pod.⁴³

Významné bolo Blahovo pôsobenie v kúpeľoch Luhačovice, kde ordinoval ako sezónny lekár.⁴⁴ Z tohto moravského kúpeľného mestečka pomohol vytvoriť stredisko česko-slovenskej vzájomnosti. Išlo mu o to, aby sem priviedol veľa Slovákov a zoznámil ich s Čechmi, preto ich stále viac dával dohromady, vzájomne zoznamoval napr. českých kňazov so slovenskými, slovenských učiteľov s českými, roľnícku mládež zo západného Slovenska skontaktoval s českým agrárnym dorastom, slovenským roľníkom sprostredkoval kontakty s českými agrárnymi poslancami a pod. Blaho bol spoluorganizátorom česko-slovenských dôverných porád v Luhačoviciach, ktoré sa každoročne konali od roku 1908 do roku 1913. Jeho meno nachádzame už medzi prvými 26-timi účastníkmi porád v roku 1908, popri zástupcoch Slovákov ako Bohdan Pavlů, Svetozár Hurban Vajanský, Cyril Holuby a i.⁴⁵ Od roku 1908 sa súčasťou luhačovických porád stávali samostatné dôverné porady slovenských politických a kultúrnych činiteľov, ktorým predsedal Pavol Blaho. Slováci mohli na týchto schôdzach slobodne a nezávisle riešiť svoj vzťah, politický pomer a taktiku voči uhorskému štátu.

Rozsiahlou kultúrnou a osvetovou činnosťou, ako aj výrazným podielom na organizovaní slovenskej účasti na luhačovických poradách ČJ sa zaslúžil o rozvoj česko-slovenských vzťahov. Umožňovalo mu to aj pôsobenie v Luhačoviciach ako sezónneho kúpeľného lekára od roku 1903. Dal o sebe vedieť aj na stránkach miestnych novín – *Luhačovských listoch lázeňských* a neskôr *Luhačovských listoch*, kde nielen upozorňoval na svoju lekársku prax skromnou reklamou – MUDr. Pavol Blaho, lázeňský lekár, Janův dům,⁴⁶ ale aj príspevkami o význame luhačovických liečivých prameňov z hľadiska medicíny a o pobyte Slovákov v kúpeľoch. V roku

---

42 SNA Bratislava, Pavol Blaho, č. 67, inv. č. 1892. Informačná kancelária v Skalici.

43 SNA Bratislava, Pavol Blaho, č. 67, inv. č. 1889. Informačná kancelária – vznik a zánik (koncept).

44 Bližšie : HOLEC, R. Kúpeľný lekár a Slovák – Príklad Pavla Blaha. In: Človek na Moravě v první polovině 20. století. Ed. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř, L. Vykoupil. Brno : CDK, 2006, s. ????

45 LA PNP Praha, ČJ. Zoznam účastníkov luhačovických porád.

46 Bližšie: Luhačovské listy lázeňské. Časopis venovaný zábavě, poučení a lázeňským zájmům Luhačovic. Ich redaktorkou bola Marie Calma, vydavateľom a zodpovedným redaktorom MUDr. Z. Janke. Vychádzali v stredu a v sobotu.

1909 uverejnil dva články pod názvom *Slováci v Luhačoviciach*. Poukázal v nich na význam Luhačovíc pre Slovákov a naznačil aj ich poslanie: „*Luhačovice majú liečiť, tešiť, budiť, lámať puta, privinovať bratov sestry, presvedčovať o jednote krvi, dokazovať kultúrnu jednotu národa – československého a rodné naše bratstvo. Ony majú tvoriť most pre slabých umrtných Slovákov a pre chrabrych výbojných Čechov!*“⁴⁷

Keďže sa podieľal na prípravách česko-slovenských snemov v Luhačoviciach, mal možnosť ovplyvňovať ich obsah i program. Jeho zásluhou sa na nich hovorilo o potrebe vybudovať svojpomocnú organizáciu roľníctva, o význame agrárneho hnutia, o poľnohospodárstve a o družstevníctve s osobitným zreteľom na podmienky Slovenska. Propagoval tiež štúdium slovenskej roľníckej mládeže na školách v Čechách a na Morave. Blahovej pozornosti neunikli ani problémy s hromadnými odchodmi slovenských robotníkov za prácou do Čiech, a najmä na Moravu. Išlo o sezónne poľnohospodárske práce. Upozorňoval na potrebu organizačného podchytenia tejto masovej akcie, nakoľko sa mohli celé skupiny sezónnych robotníkov ocitnúť v rukách nezodpovedných individuí. Navrhol preto, aby bol na porady v Luhačoviciach pozývaný aj vedúci úradník Zemského úradu práce, prostredníctvom ktorého by táto výmena mala legalizovanú a solídnu podobu. Často sa zapájal do diskusie a vyjadroval sa k rôznym otázkam. Keďže spolupracoval s ČJ pri umiestňovaní slovenských chlapcov u českých majstrov na vyučenie sa remeslu, zapojil sa do diskusie k tejto téme. V roku 1913 napr. reagoval na prednášku inšpektora Technologického múzea v Prahe a českého poslanca Leopolda Weignera O remeselníckom školstve a o výchove remeselníckeho dorastu. Upozornil na to, že pri uplatnení chlapcov po vyučení sa remeslu nemala rozhodujúci význam znalosť maďarčiny, že odberatelia si radšej kúpili produkt a zadali prácu zručnému, poctivému a lacnejšiemu odchovancovi v Čechách a na Morave, než domácemu, i keď ovládajúcemu maďarčinu, pretože „*v Uhorsku nie je zmysel pre solídnosť a remeselná schopnosť je na nízkom stupni*“.⁴⁸

Intenzívnejšiemu pestovaniu spolupráce Čechov a Slovákov kládli neustále prekážky opatrenia uhorských úradov. Pokladali tieto kontakty za škodiace záujmom uhorského štátu, a tak bol Blaho pre svoju aktívnu pozíciu pri ich rozvíjaní začlenený do kategórie sledovaných osôb. Bolo o ňom verejne známe, že v západoslovenskom regióne stál na čele národného hnutia a udržiaval čulé kontakty s moravskými a pražskými národovcami. Jedným z opatrení uhorskej vlády bolo zriadenie zvláštnej pohraničnej polície proti českým turistom, ktorým sa mala zamedziť návšteva Slovenska. Z tohto dôvodu dostal Blaho pokutu 400 korún za návštevu žurnalistov z Hodonína, ktorí sa uňho zastavili, aby sa len naraňajkovali a vypili kávu.⁴⁹

Pavol Blaho už pred vojnou kontinuálne uvádzal do praxe ideu česko-slovenskej spolupráce a svojim celožitným účinkovaním v česko-slovenskom pohraničí ju

47 BLAHO, P. Slováci v Luhačoviciach II. In *Luhačovské listy lázeňské*. 1909, roč. 1, č. 10, s. 2.

48 Československá vzájomnosť. In *Národný hlásnik*. 1913, roč. 46, č. 33, s. 3.

49 LA PNP Praha, ČJ. Proti českým turistom veľké akcie, Budapesti Hirlap 24. 9. 1907 (úvodník).

fakticky naplňal. Túto jeho činnosť výstižne zhodnotil a ocenil posledný predvojnový starosta ČJ Josef Rotnagl, ktorý ho nazval praktickým politikom, pretože chápal, že Slováci potrebujú v ťažkom boji proti maďarizácii pochopenie a podporu v prvom rade od Čechov. Preto znova a znova chodil Blaho do českých a moravských miest, aby informoval o živote Slovákov, presvedčoval o veľkom význame Slovenska a získaval pre slovenskú vec rozum i srdce svojich početných poslucháčov,⁵⁰ čím prispel k zblíženiu Slovákov s Čechmi pred prvou svetovou vojnou.

Začiatok prvej svetovej vojny zastihol Blaha v Luhačoviciach. Aby sa vyhol prenasledovaniu, prihlásil sa ako člen moravskej lekárskej komory a absolvent vienedskej univerzity za lekára záložnej nemocnice v Kroměříži. Napriek tomu ho uhorské úrady vypátrali a poslali do vojenskej nemocnice v Belehrade. Počas posledných dní vojnových udalostí ťažko ochorel, prekonal infekčnú chorobu a tak bol do istej miery izolovaný od rušného politického diania v závere roka 1918. Po urovnaní povojnových pomerov a vzniku Československa bol menovaný za vládneho referenta pre poľnohospodárstvo (orbu) v Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. Opäť sa tak dostal do blízkeho vzťahu so Šrobárom, ktorý bol poverený vedením tohto ministerstva, ale tentoraz boli spoločne postavení pred náročnú úlohu – v počiatočnej fáze zviať zápas o udržanie Slovenska v novom štáte a budovať Československo, o vznik ktorého sa veľkou mierou pričínili rozvíjaním spolupráce medzi Čechmi a Slovákmí v predvojnovom období.

Pramene a literatúra

- BLAHO, P. Slováci v Luhačoviciach II. In *Luhačovské listy lázeňské*. 1909.
- BLAHO, P. Slovenské maliarstvo. In *Hlas*. 1902.
- BUTVIN, J. Hlasisti, vznik slovenského klerikálneho a maloagrárneho hnutia v rokoch 1898 – 1904. In *Historický časopis*. 1983, roč. 31, č. 5, s. 727-747.
- DÉRER, I. Priekopník demokracie. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu*. Zost. M. Pácalt. Bratislava : Slovenská Grafia, s. 13 – 14.
- HOLEC, R. Kúpeľný lekár a Slovák – Príklad Pavla Blaha. In *Človek na Moravě v první polovině 20. století*. Ed. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř, L. Vykoupil. Brno : CDK, 2006, s. 224 – 237.
- HRONSKÝ, M. Ferdinand Juriga. In Kováč, D. a kol. *Muži deklarácie*. Bratislava : Veda, 2000, s. 102 – 122.
- JANŠÁK, Š. *Život Dr. Pavla Blahu*. Zv. II. Trnava : Spolok Sv. Vojtecha, 1947. 456 s. Jedno osvedčenie. In *Slovenské noviny*. 1910.
- JURČIŠINOVÁ, N. Pomoc Československej jednoty pri výchove slovenského remeselníckeho dorastu. In *Česko-slovenská historická ročenka 2002*. Brno : Masarykova univerzita, 2002, s. 277-293.
- JURČIŠINOVÁ, N. Význam Československých porád v Luhačoviciach pred 1. svetovou vojnou. In *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín*. Zost. Ľ. Harbulfová, P. Švorc. Prešov; Bratislava; Viedeň : Universum, 1999, s. 143 – 151.

---

50 ROTNÁGL, J. K šedesátinám Dra Pavla Blahy. In *Průdy*. 1927, roč. 11, č. 3, s. 160.

- KOLÍSEK, A. „Za tú našu slovenčinu“. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu*. Zost. M. Pácalt. Bratislava : Slovenská Grafia, rok, s. 32 – 33. *Luhačovské listy*. 1913.
- PEKNÍK, M. Cesty čechoslovakizmu pred prvou svetovou vojnou. In Pekník, M. a kol. *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika. Slovenské národné rady. Čechoslovakizmus*. Bratislava : Veda, 2000, s. 521 – 537.
- PODRIMAVSKÝ, M. *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava : Veda, 1983. 244 s.
- ROTNÁGL, J. K šedesátnám Dra Pavla Blahy. In *Prúdy*. 1927.
- ŠROBÁR, V. Naše snahy. In *Hlas*. 1898.
- TIBENSKÝ, J. – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M. *Priekopníci slovenskej kultúry*. Bratislava : SPN, 1975. 314 s.
- SVOBODA-VRŠATSKÝ, A. D. Hodonínský sviatok. In *Národné noviny* 1902.

Priemyselná rafinéria liehu v Prešove a jej činnosť v rokoch 1903 – 1945^{1*}.

Patrik Derfiňák

DERFIŇÁK, Patrik. Industrial refinery of distillery in Prešov and its activity in years 1903 – 1945. In Annales historici Presovienses. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1-2, p. X-X

The benefit is presented history of the first spirit refinery in Prešov which had significant position for development of distillery industry at the beginning of 20 st century in town and also in a whole region. It describes inception and activity of refinery and also voluntary transformation to new joint stock company. Attention is presented technical fixtures of company, financial results and some its representatives.

Key words: Prešov, spirit, refinery.

Priemyselné podnikanie v regióne Šariša sa v samom závere 19. a na začiatku 20. storočia, až na malé výnimky, obmedzovalo na kapitálovo menej náročné odvetvia ľahkého priemyslu. Medzi nimi, okrem mlynárskeho, zohrával dôležitú úlohu predovšetkým liehovarnícky priemysel. Najmä v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia Prešov, rovnako ako celý región Šariša, patril medzi významné centrá liehovarníctva nielen v rámci dnešného Slovenska, ale i celého Uhorska. V tomto období v priestore Šariša pôsobilo niekoľko desiatok menších poľnohospodárskych liehovarov. Na začiatku 20. storočia vznikla aj veľká, moderne vybavená rafinéria liehu.²

- 1 * Príspevok vznikol ako výstup z grantového projektu KEGA č. 3/7499/09, Pramene k dejinám techniky a priemyselnej výroby na východnom Slovensku v období novoveku.
- 2 Napriek nespornému významu poľnohospodárskych liehovarov pre celý región Šariša, kde v priebehu 19. a na začiatku 20. absentovali významnejšie priemyselné podniky, ich skúmaniu doteraz nebola venovaná systematickejšia pozornosť. Parciálne informácie o nich sa objavujú predovšetkým v prácach historikov pred rokom 1918. Z ďalších bádateľov sa v druhej polovici 20. storočia tejto problematike venovala napríklad K. Vadkertyová, celkovo však problematike nebola, okrem niektorých parciálnych prác, venovaná systematická pozornosť a absencie publikácia mapujúca priestor východného Slovenska. Z viacerých problémov, ktoré sa objavujú pri charakteristike jednotlivých liehovarov k tým základným patrí nejednoznačnosť samotného pojmu liehovar. V tejto súvislosti pojem poľnohospodársky liehovar je podľa ustanovení zákona č. 467/2002 Zákona o výrobe a uvádzaní liehu na trh časť b) prevádzka, ktorá spracúva prevažne neštandardné poľnohospodárske produkty a produkty štiepenia škrobu. Priemyselný liehovar v súčasnosti rovnaký zákon, v časti a) definuje ako podnik na spracovanie melasy ako základnej suroviny, resp. škrobnatých surovín a ostatných surovín prevoditeľných do skvasiteľnej formy. Okrem toho, že súčasný zákon rozlišuje aj ovocný liehovar ako rafinériu liehu definuje podnik, ktorý spracováva surový lieh vyrobený v poľnohospodárskych liehovaroch a priemyselných liehovaroch alebo vyrába rafinovaný lieh priamo zo surovín pripravených skvasením cukornatých roztokov pochádzajúcich zo škrobnatých surovín, cukrových surovín a z iných poľnohospodárskych surovín.

Počiatky histórie výroby liehu a pálenky v priestore Uhorska siahajú do obdobia stredoveku, niekde okolo 15. storočia. Medzi prvé zmienky o liehu, resp. pálenke na našom území možno zaradiť informáciu z roku 1439, ktorá sa viaže k Bratislave. V tomto prípade sa predpokladá, že do mesta sa dostala ako import z Viedne. Vo všeobecnosti sa však výroba a používanie pálenky až do 17. storočia v Uhorsku výraznejšie nerozšírila.³ Počiatky významnejšej výroby liehu a liehovín tak aj v oblasti Šariša siahajú až do obdobia 17. – 18. storočia. V tom čase sa tu v rámci daňových súpisov objavovala evidencia tzv. kotlíkov, v ktorých sa pálené pripravovalo, a od ktorých sa následne vyberali vrchnosťou aj presne určené poplatky. V tomto smere sa v druhej polovici 17. storočia objavujú zmienky o pálenke medzi príjmami miest Prešov a Bardejov. Okrem mnohých iných sa v nich hovorí o dani, resp. poplatkoch odvádzaných z pálenky, ktorá bola v tom čase pripravovaná z vína.⁴ Predtým tu pálenka, podobne ako vo väčšine ostatných oblastí Uhorska, bola takmer neznáma, resp. jej používanie bolo iba minimálne.⁵ Polovica sedemnásteho storočia bola tiež obdobia, kedy sa vyrobená pálenka začala popri iných tovaroch zo Šariša vyvážať predovšetkým do poľských miest.⁶

Spočiatku pálenka slúžila predovšetkým na medicínske účely, až neskôr aj na priamy konzum. Aj v priebehu 18. storočia sa používanie, resp. pálenie alkoholu tešilo postupne narastajúcej pozornosti obyvateľstva, na čo reagovalo napríklad vedenie mesta Prešov nielen zavedením viacerých poplatkov, ale aj povinnosťou pre mestských prisázných. Medzi nimi sa tak napríklad objavujú osoby poverené dozorom nad ľuďmi páliacimi pálenku, čapujúcimi pálenku, resp. dozorcovia nad liehom a liehovými nápojmi.⁷ Od konca 18. storočia sa liehovárništvo stalo postupne všeobecne rozšíreným a dôležitým výrobným odvetvím. O jeho výhodnosti svedčí skutočnosť, že od roku 1820 je už takmer v každej uhorskej stolici osobitne vykazované. Rýchly rozvoj zaznamenala výstavba poľnohospodárskych liehovarov, umiestňovaných priamo na šľachtických veľkostatkoch. Predovšetkým v oblastiach, ktoré sa nachádzali vo väčšej vzdialenosti od miest a obchodných centier, prípadne boli horšie dostupné, sa výstavba liehovaru stala vhodným prostriedkom na zhodnotenie poľnohospodárskej produkcie, ktorú sa vzhľadom na dopravné náklady ne-

3 Vo všeobecnosti sa presadzuje teória, podľa ktorej sa znalosť výroby liehu a liehových nápojov rozšírila v Uhorsku na základe informácií a priameho exportu prenikajúcich z oblastí susediacich s Uhorskom na severe a juhu. Bližšie napríklad: Szesz Lexikon <http://www.kislexikon.hu/szesz.html>.

4 TÓTH, S. *Sárosvármegye monográfiája III.* Budapest, 1912. s. 596. Až neskôr sa v samotnom Prešove rozšírila výroba pálenky aj z ovocia a obilí.

5 Aj v slobodných kráľovských mestách na území dnešného Slovenska sa právo na pálenie liehu, resp. liehovín začína objavovať až medzi rokmi 1638 – 1641.

6 MAREČKOVÁ, M. *Spoločenská štruktúra Prešova v 17. stolytí.* Brno : Universita J. E. Purkyně, 1984. s. 112.

7 Bližšie napríklad TÓTH, S. *Sárosvármegye monográfiája III.* Budapest, 1912. s. 570. Pri práci s ľuďmi venujúcimi sa výrobe a predaju liehovín sa požadovala predovšetkým znalosť slovenského (tót) jazyka, keď okrem dozoru nad samotnými výrobcami pálenky bolo potrebné koordinovať činnosť dozorcov nad liehom, ich sluhami a ľuďmi, ktorí sa venovali vypaľovaniu vína na pálenku.

oplatilo predávať. S tým následne súviselo aj postupné potláčanie alebo úplné likvidovanie práv poddaných páliť alkohol vo vlastnej rěži.

V tomto období sa už uhorský lieh navyše stáva dôležitým exportným artiklom, ktorý okrem rakúskych krajín v stále väčšom objeme smeruje aj do ďalších okolitých štátov. Práve okolo roku 1820 sa vďaka rýchlemu zavádzaniu výkonnejších destilačných zariadení začína rýchly rozvoj uhorského liehovarníctva ako samostatného priemyselného odvetvia. Výroba i surovinová základňa, ktorá sa využívala pri jeho výrobe si pritom zachovávala značné regionálne špecifiká. Kým, najmä v prvej polovici 19. storočia, sa na výrobu liehu a liehovín v južných a východných oblastiach Uhorska využívalo ovocie, predovšetkým slivky, v severných stoliciach sa skôr uprednostňovala výroba liehu z obilnín a zemiakov. V samotnej Šarišskej stolici spomína napríklad E. Fényes až 94 väčších páleníc, kde sa prevažne zo zemiakov a v menšej miere z obilia pripravoval lieh. Pritom osobitne spomína likérku v Šebeši.⁸

Dôležitý medzníkom pre dejiny aj šarišského liehovarníctva bol rok 1849, kedy sa po potlačení revolúcie zaviedli na celom území Uhorska štátne dane z liehu. Súčasne zrušenie poddanstva a zmena vo vlastníckych pomeroch veľkej časti pôdy nútili majiteľov veľkostatkov hľadať nové formy zvyšovania príjmov. Jednou z možností bolo aj budovanie nových poľnohospodárskych liehovarov.⁹ Od prvej polovice 19. storočia, v súvislosti so stále stúpajúcou spotrebou pálenky a tiež spomenutými zmenami vlastníckych pomeroch, sa na výrobu liehu, popri dovedty používanom ovocí a obilí, začali v stále väčšej miere používať v regióne Šariša aj zemiaky.¹⁰

Nárast počtu malých poľnohospodárskych liehovarov pri tunajších veľkostatkoch bol odzrkadlením snahy majiteľov čo najviac vyťažiť z ich poľnohospodárskej produkcie. Ich zriaďovaním sa usilovali využiť najmä vo všeobecnosti pomerne vysoké ceny liehu. V roku 1874 sa tak napríklad v rámci evidencie priemyselných podnikov na území Šarišskej stolice uvádzali viac ako tri desiatky menších poľnohospodárskych liehovarov.¹¹ Zariadenie takýchto, spravidla sezónne pôsobiacich prevádzok, bolo pomerne jednoduché. Snahou ich majiteľov bolo v prvom rade produkovať lieh s čo najnižšími nákladmi. Mzdy vyplácané zamestnancom i úroveň technickej vybavenosti takýchto prevádzok tejto snahe plne zodpovedala. Príkladom takéhoto podniku, síce pomerne jednoducho vybaveného, napriek tomu však pracujúceho s dobrou rentabilitou môže byť liehovar v Ruských Pekľanoch, patriaci počas celej svojej existencie rodine Pillerovcov.¹²

---

8 FÉNYES, E. Magyarország leírása. I. rész. Pest, 1847. s. 288. V tomto prípade išlo o Nižný Šebeš, dnes Nižná Šebastová, súčasť Prešova, kde aj neskôr, až do polovice 20. storočia, pracoval väčší poľnohospodársky liehovar.

9 Bližšie napríklad TÓTH, S. Sárosvármegye monográfiája III. Budapest, 1912. s. 490.

10 ADAM, J. Domáca výroba pálenky na Slovensku v 17. – 18. storočí. In Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska. Eds. Baďurík, J. – Kónya, P. – Pekník, R. Prešov: Lana, 2001. s. 97 - 102.

11 ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. 1874. i.č. 255. kr. 34.

12 ŠA Prešov. Fond Rodina Pillerova. Hospodársky liehovar v Ruských Pekľanoch. i.č. 160. kr. 21.

Napriek snahe úradov i neustálym výzvam na zintenzívnenie podnikateľských aktivít, objavujúcich sa v závere 19. storočia, bol celý priemyselný potenciál Šariša vo všeobecnosti charakterizovaný ako málo významný. V roku 1891, okrem najväčšieho priemyselného podniku, ktorým bol akciový parný mlyn vo Veľkom Šariši, sa na území stolice nachádzali iba dve väčšie parné pily, štátu patriaci solivarský podnik, dve syrárne, zápalkáreň, dve sklárne a tri väčšie mlyny spojené s pilami. Najpočetnejšiu výrobnú zložku tvorilo v rámci celého Šariša päťdesiat malých vodných mlynov a celkovo 52 menších poľnohospodárskych liehovarov.¹³

Neustále rastúci počet liehovarov, ich stúpajúca produkcia, a následne aj klesajúca cena surového liehu viedli už koncom 19. storočia podnikavejšiu časť šarišských statkárov k myšlienke vybudovať priamo v Prešove veľkú rafinériu liehu. Ich prvoradou snahou pritom bolo zabezpečiť stabilný odbyt a lepšie zhodnotenie svojej vlastnej produkcie. Nemaľou mierou k rozhodnutiu vybudovať nový podnik prispeli aj neúspešné rokovania o dodávkach liehu do levočskej rafinérie. Neúspech nespôsobil iba podmienka nákupu akcií levočského podniku, ale aj slabé garancie odberných kvót a nižšia výkupná cena v dôsledku vysokých dopravných nákladov.¹⁴ Po niekoľkoročných prípravách bol tak nakoniec v roku 1903 založený Spolok poľnohospodárskych dorábateľov župy Šarišskej na rafinovanie a odpredaj liehu.¹⁵ Jeho zakladatelia nezvolili, ako bolo v tom čase zvykom, bežnú podobu akciovej spoločnosti, ale menej používanú družstevnú formu podniku. Urobili tak z viacerých dôvodov. Prvým bola lepšia kontrola vlastníckych pomerov v rafinérii, rovnako ako možnosť ľahko vstupovať a vystupovať zo spoločnosti. Ďalším, minimálne rovnako dôležitým dôvodom bola nízka kapitálová náročnosť takejto formy podnikania. Najdôležitejšie však bolo, že formou nákupu jednotlivých podielov sa členovia družstva súčasne zaviazali dodávať presné, na každý podiel viazané množstvo surového liehu na ďalšie spracovanie.

Definitívny zámer založiť modernú rafinériu bol zverejnený na zasadnutí liehovárnickej sekcie Hospodárskeho spolku Šarišskej stolice dňa 26. januára 1903.¹⁶

13 TÓTH, S. *Sárosvármegyei monográfiája III.* Budapest 1912. s. 496.

14 ŠA Prešov. Fond Rodina Pillerova. Hospodársky liehovar v Ruských Pekľanoch. i.č. 160. kr. 21.

15 V origináli *Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelő és Szesztértekesítő Szövetkezete*. Samotný názov podniku, i jeho vlastnícka štruktúra, však prechádzali v priebehu prvej polovice 20. storočia viacerými zmenami. Oficiálny maďarský, resp. nemecký názov podniku *Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelő és Szesztértekesítő Szövetkezete*, by sme mohli preložiť ako Spolok poľnohospodárskych dorábateľov župy Šarišskej na rafinovanie a odpredaj liehu. V samotnom texte však pre zjednodušenie a zjednotenie rôzniacich sa názvov používame spojenie *Prešovská priemyselná rafinéria liehu*.

16 V origináli *A Sárosmegyei Gazdasági Egyesület*. Spolok vznikol už v roku 1845 a jeho prvoradou snahou bolo pomáhať pri speňažovaní a celkovom zhodnocovaní miestnej poľnohospodárskej produkcie.

Jej predseda, Koloman Piller¹⁷, vo svojom vystúpení predložil oficiálny návrh a vysvetlil i dôvody na výstavbu rafinérie. Podľa jeho názoru hlavným dôvodom jej výstavby sa stala skutočnosť, „že pomery pri predaji a zhodnocovaní liehu vyprodukovaného v miestnych, šarišských poľnohospodárskych liehovaroch kvôli nízkym cenám sú už neúnosné.“¹⁸

Rokovaním s bankami a jednotlivými šarišskými producentmi liehu poverili predsedu prípravného výboru, baróna Imricha Ghillányho a tajomníka Hospodárskeho spolku Šarišskej stolice, Aladára Lukovitsa. Už 2. marca 1903 sa tak vďaka ich úsiliu uskutočnila prvá spoločná schôdza šarišských liehovarníkov. Na jej základe prebehli aj prvé rokovania s Prešovskou sporiteľňou, ktorá prejavila najväčší záujem o spoluprácu so vznikajúcim podnikom. Vedeniu finančného ústavu preto zástupcovia prípravného výboru predložili už vypracované predbežné projekty a návrh stanov.

Zakladateľmi spoločnosti boli miestni veľkostatkári, majitelia a nájomcovia liehovarov pôsobiacich predovšetkým v priestore samotnej Šarišskej stolice. Dokumentuje to aj prvá správna rada, ktorú si zvolili na zakladajúcom valnom zhromaždení 27. apríla 1903. Všetkých jej sedem členov patrilo medzi politicky a spoločensky dôležité, rešpektované osobnosti. Všetci boli súčasne významne zapojení do výroby a predaja liehu. Samuel Adler bol nájomcom liehovaru v Kapušanoch, Samuel Goldberger zasa nájomcom liehovaru v Červenici. Gróf Hugo Wengerszky vlastnil veľkostatok a liehovar v Nižnej Šebastovej, Gyula Bujanovics v Uzovciach a barón Imrich Ghillányi vo Fričovcih. Vlastníkmi pôdy a poľnohospodárskych liehovarov boli tiež známi prešovskí advokáti, dr. Gyula Schmidt a dr. Teofil Rosenberg. Obaja zabezpečovali pre podnik aj právne služby. V podobnom zložení pracovala aj prvá dozorná rada, kde popri Móricovi Ilkovicovi, nájomcovi liehovaru v Záhradnom, tu boli aj dvaja veľkostatkári, Ernő Hedry z Radatic a Elek Péchy z Hermanoviec.¹⁹

---

17 Koloman Piller (1845 – 1920), jeden z najvýznamnejších šarišských veľkostatkárov, stoličných funkcionárov a podnikateľov, pochádzajúci zo zemianskej rodiny, ktorá sa v tomto priestore usadila v 18. storočí.

18 A Sárosmegeyi Gazdasági Egyesület évi jelentése 1903 - évi működéséről. Eperjes 1904. s. 41. V texte aj ďalej uvádzame termín Hospodársky spolok Šarišskej stolice ako ekvivalent maďarského Sárosmegeyi Gazdasági Egyesület.

19 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie, i. č. 530. B I 92. kr. 30. Zakladajúce valné zhromaždenie. Zápisnica z 27. apríla 1903. Viacerí z nich vlastnili väčšie akciové podiely a zasadali aj v ďalších správnych radách miestnych podnikov. Napríklad v správnej a dozornej rade parného akciového mlyna vo Veľkom Šariši zasadali S. Adler, I. Ghillányi, G. Schmidt a T. Rosenberg. Súčasne však pôsobili aj v ďalších spoločnostiach. Bližšie napríklad DERFIŇÁK, P. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845-1923). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 6/2006. s. 169-197, alebo DERFIŇÁK, P. Z minulosti prešovskej elektrárne (1894 – 1932). In Zborník vedeckých prác Katedry ekonomickej a ekonomiky. Anno 2010. Ed. Kotulič, R. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2010. s. 265 – 280.

Nákupom podielov, pričom cena jedného bola 100 K, získali členovia družstva právo prednostne dodávať do rafinérie svoj lieh. Vlastníctvo každého jednotlivého podielu zaručovalo odber 20 hl surového liehu. V prípade záujmu a dostatku voľných spracovateľských kapacít sa však vedenie rafinérie nevyhýbalo ani nákupu liehu nad tento limit, prípadne nákupu surového liehu na spracovanie aj z iných oblastí. Išlo však, vzhľadom na vysoké dopravné náklady, skôr o výnimočné prípady. Navyše, už v závere roka 1904 malo družstvo 25 členov, ktorí vlastnili 1141 podielov a v ideálnom prípade mohli naplniť takmer celú spracovateľskú kapacitu rafinérie. Tá sa svojou ročnou kapacitou 25 000 hektolitrov radila medzi v tom čase najväčšie na území dnešného Slovenska.²⁰ Aj keď spravidla zostávala v úzadí za známejšími rafinériami a liehovarmi v Leopoldove či Levoči, mohla v prípade, že by mala dostatok vstupných surovín zabezpečiť spracovanie zhruba 4 - 5 % surového liehu vyrobeného na celom dnešnom území Slovenska.

Vďaka pomerne vysokému počtu predaných a plne splatených podielov, ktorých hodnota spolu presahovala hranicu 100 tisíc korún, mohla nová spoločnosť rýchlo rozbehnúť svoju činnosť. Napriek tomu, že všetky prostriedky sa použili na výstavbu a zariadenie komplexu rafinérie nachádzajúceho sa priamo pri železničnej trati Prešov – Sabinov – Lipany – Orlov, perspektíva nového moderného podniku prilákala k jeho financovaniu, aj inak v tomto smere veľmi konzervatívne, miestne bankové ústavy. Prešovská sporiteľňa poskytla okamžitý rozbehový úver vo výške 50 tisíc korún za výhodný, iba päťpercentný úrok.²¹ Napriek tomu, že sama nepatriala k producentom liehu, dostala možnosť zakúpiť si podiely rafinérie. V plnej miere to využila a zaplatila sto podielov, podobne ako Hospodársky spolok Šarišskej stolice.

Peniaze získané z predaja podielov a rozbehového úveru boli použité na nákup pozemku, kde mala nová rafinéria stáť, výstavbu nevyhnutne potrebných budov a nákup zariadenia. (na ktorom)Prípravná komisia vybrala pozemok Márie Langovej, nachádzajúci sa pri tzv. „malej železničnej stanici“ v Prešove. Rozhodli najmä prijateľná cena a bezprostredná blízkosť hlavnej železničnej trate, ku ktorej malo dať pristavať prípojku vedenie košicko - bohumínskej železnice.²² Výstavbou továrenských budov bol poverený prešovský staviteľ Ján Gasch, vnútorné technické za-

---

20 V sporadických zmienkach o tomto podniku, ktoré sa v literatúre objavujú, sa možno stretnúť aj s inými údajmi o jeho spracovateľskej kapacite. Vo výške až 34 000 hl ročne ju napríklad nachádzame v práci Dejiny Prešova II. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 63. Takéto množstvá surového liehu však podnik iba z priestoru Šariša nakupovať nemohol ani pri svojom vzniku, ani neskôr. Vážne ťažkosti mal často aj s naplnením pôvodne uvádzanej kapacity.

21 Sporiteľňa pritom patrila v tomto smere k veľmi konzervatívnym finančným ústavom a do financovania priemyselného podnikania sa zapájala iba vo výnimočných prípadoch. In: DERFIŇÁK, P. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845-1923). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 6/2006. s. 169-197.

22 KOTULIČ, R. Analýza oceňovania a zdaňovania poľnohospodárskej pôdy na území SR. In *Zborník príspevkov z konferencie mladých vedeckých pracovníkov FEM Mladá veda, jej prínosy a perspektívy*. Nitra : SPU, 2000. s. 72 – 74.

riadenie, jeho dopravu a nainštalovanie zabezpečila firma „Sangerhausen“ - strojný závod.

Výstavba podniku sa začala v máji 1903 a už 15. novembra toho istého roku boli vyrobené aj prvé hektolitre rafinovaného liehu. Továrenská hlavná budova, ktorá dodnes slúži na výrobu a spracovanie liehovín, obsahovala v tom čase zariadenie na rafinovanie liehu, kotolňu, nádrže na surový i rafinovaný lieh, priestory na preberanie surového liehu a kanceláriu riadiacu finančné záležitosti. V administratívnej budove, umiestnenej na dvore továrne, sa nachádzali ďalšie kancelárie, byt určený pre vrátnika a vedúceho podniku. Celkové náklady na výstavbu rafinérie dosiahli, vrátene ceny pozemku, 140 tisíc korún. Na augustovom zasadnutí podielnikov bol za prvého riaditeľa rafinérie zvolený Lajos Goldberger, prevádzkujúci súčasne aj liehovar v Červenici. Bol tiež v tom čase najväčším dodávateľom surového liehu do rafinérie. Spomedzi 1104 splatených podielov a prihláseného kontingentu 17939 hl liehu, vlastnil 74 podielov a mal právo na dodanie 1471 hl.²³

Prostriedky, ktoré spoločnosť pri svojom založení získala prostredníctvom predaja podielov a prvého úveru, sa prakticky všetky investovali do výstavby výrobných priestorov a ich zariadenia. Na financovanie jeho prevádzky preto Prešovská sporiteľňa poskytla nový prevádzkový úver v celkovej výške 300 tisíc korún, opäť s výhodným, iba päťpercentným ročným úrokom. Navyše sa vedenie finančného ústavu zaviazalo, že na seba bezplatne preberie prijímanie vkladov a zabezpečovanie všetkých platieb pre rafinériu.²⁴

Napriek tomu, že nová rafinéria začala svoju činnosť rýchlo, s relatívne nízkymi nákladmi a vzhľadom na miestne pomery s dobrou perspektívou, už prvé roky naznačili, že jej prevádzka nebude celkom bez rizika. Konkrétne sezóna 1904/1905 priniesla novému podniku a jeho vlastníkom prvé, pomerne ťažké straty. Hlboká odbytová kríza postihla celý liehovarnícky priemysel. Situácia pri nákupe a predaji liehu v samotnom Uhorsku bola z viacerých dôvodov veľmi komplikovaná. Liehovarnícky kartel, ktorého súčasťou sa stala aj prešovská rafinéria, určil nevhodné, vzhľadom na situáciu na trhu príliš vysoké predajné ceny liehu. Podniky, ktoré pracovali mimo kartelu tak mohli predávať vyprodukovaný lieh zhruba o jednu až dve koruny za hektoliter lacnejšie, ako tie ostatné. Vzhľadom na značnú vzdialenosť a náročnejšie dopravné spojenia bolo potrebné pripočítať k výslednej predajnej cene produkcie prešovskej rafinérie ďalšie náklady. Výsledná cena tak bola často aj o 4 - 5 korún na hektoliter vyššia ako u nezávislých rafinérii a liehovarov pracujúcich

---

23 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. i.č. 530. B I 92. kr. 30. Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szeszértékesítő Szövetkezete. In A Sárosvármegyei Gazdasági Egyesület évi jelentése 1903 - évi működéséről. Eperjes 1904. s. 44 – 45.

24 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. i.č. 530. B I 92. kr. 30. Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szeszértékesítő Szövetkezete. In A Sárosvármegyei Gazdasági Egyesület évi jelentése 1903 - évi működéséről. Eperjes 1904. s. 44 – 42. DERFIŇÁK, P. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845 – 1923). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 6/2006. s. 182.

priamo pri Budapešti. Pritom najmä veľké budapeštianske priemyselné podniky predstavovali najväčších, rozhodujúcich odberateľov rafinovaného liehu na uhorskom trhu. Kvôli tomu bol predaj spracovaného liehu z prešovskej rafinérie, hoci aj na úrovni výrobných cien, veľmi komplikovaný. Postupne sa, iba vďaka dlhodobým zmluvne potvrdeným obchodným spojeniam, predsa podarilo vyrobiť lieh, aj keď s miernou stratou, predat'. Časť svojej produkcie však rafinéria musela so stratou umiestniť aj na trhoch v rakúskej časti monarchie.²⁵

Zlá úroda kukurice, krmovín a aj zemiakov spôsobili v jesenných a zimných mesiacoch roku 1904 opätovné rýchle zvýšenie ceny liehu. Na základe toho boli vypočítané nákupné ceny surového liehu až na 51,5 K za hektoliter. Vysoké ceny však mali za následok takmer okamžitý prudký pokles spotreby a predaja liehu. V dôsledku toho už v januári 1905 tak opäť došlo k postupnému poklesu cien surového liehu na 49,5 K za hektoliter. V tom čase rafinéria mala na sklade nepredané zásoby v objeme 3764 hl, čo okamžite spôsobilo účtovnú stratu 7528 K. Ceny liehu však klesali aj v nasledujúcich mesiacoch. V máji bolo možné, aj to s veľkými ťažkosťami, predat' hektoliter liehu už iba za 46,5 korún. Prešovský podnik kvôli tomu vykazoval nárast účtovnej straty na 24 387 K. V priebehu júla pokles pokračoval, pričom cena padla na 42,5 K za hektoliter. V tomto období mala rafinéria na sklade 8597 hl liehu a jej vedenie muselo priebežne vykazovať stratu 34 388 K.²⁶

V auguste 1905 sa prudký a všeobecný prepád cien liehu ešte viac prehĺbil, keď dosiahli hodnotu 38,5 K za hl. Celkový pokles cien v priebehu roka až o trinásť korún za hektoliter by v konečnom dôsledku znamenalo pre rafinériu stratu až 93 599 K. To by pri absencii významnejších rezerv predstavovalo stratu viac ako 80 % celého jej základného kapitálu. Vedeniu sa túto situáciu podarilo zmierniť priebežným predajom spracovaného liehu i rôznymi úspornými opatreniami. Najväčšie množstvá liehu sa podarilo predat' iba s relatívne nižšou stratou, konkrétne 5112 hl za 49,5 K a 8556 hl za 47,5 K. Výsledná strata, v prakticky jednej z prvých sezón, 1904/1905, tak nakoniec dosiahla sumu 61 615,18 K.²⁷

Podrobnejšia analýza hospodárenia rafinérie umožňuje konštatovať, že na spracovanie bolo, aj napriek kríze, od jednotlivých podielnikov prevzatých 22526 hl surového liehu. Jeho spracovanie si vyžiadalo náklady vo výške 40656,42 K, tj. 1,81 K na hl. Z tohto následne vychádzalo vedenie podniku pri vypracovaní písomného návrhu na vyrovnanie vzniknutej straty, ktorý bol predložený na schválenie podielnikom. Podľa neho sa z dovedty vytvorených rezervných fondov mali použiť všetky prostriedky, celkovo 4216 K. Okrem toho sa s jednotlivými členmi družstva malo dohodnúť, že v čase prudko klesajúcich cien dodaných 17773 hl liehu znížia nákupné ceny na každý hektoliter o 3 K. Tým sa malo ušetriť 53319,39 K. Zostávajúca

25 Dejiny Prešova II. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 63.

26 Výsledky boli priebežne uzatvárané k 31. júlu 1905, pričom sa stále počítalo s cenovým obratom, ktorý sa mal dostaviť v krátkej dobe a následným výrazným zlepšením celkového hospodárskeho výsledku.

27 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. i.č. 530. B I 92. kr. 30. Správa vedenia podniku podielnikom zo dňa 23. 10. 1905.

strata 4079, 25 K by bola prenesená na nový účet do nasledujúceho roku. Veľmi citlivú otázku zníženia výkupných cien liehu pre podielnikov rafinérie odôvodnilo jej vedenie nasledovne: „...*Takéto vysporiadanie považujeme za najviac spravodlivé. Naším členom sa takto nestala takmer žiadna ujma, pretože jednak dostali vopred zálohy za dodaný lieh, a jednak za tento lieh im boli uznané ceny v priemere o 3-4 K na hl. vyššie, ako bola momentálna cena na trhu.*“²⁸

Napriek tomu, že tento spôsob vyrovnania straty bol podielníkmi nakoniec prijatý, nebolo to celkom bez výhrad. Poškodení výrazným poklesom hodnoty svojich podielov, a bez očakávaných dividend zo zisku, sa cítili byť najmä podielníci, ktorí neboli producentmi liehu, a pritom vlastnili značné množstvo cenných papierov. Išlo predovšetkým o Prešovskú sporiteľňu a Hospodársky spolok Šarišskej stolice. Svoje pôvodné očakávania si tak aspoň čiastočne mohli splniť až v priebehu nasledujúcich rokov.²⁹ Neúspešná sezóna a pomerne výrazné straty nútili vedenie rafinérie opatrnejšie pristupovať k stanovovaniu výkupných i predajných cien liehu. O to viac, že okrem nadmernej produkcie či silnej konkurencie na hospodárenie podniku vplývali aj ďalšie faktory, napríklad stav úrody poľnohospodárskych plodín, dopravné náklady či náklady na prevádzku.

Sezóna sa v prešovskej rafinérii každoročne uzatvárala počas prvých jesenných mesiacov. Osobitne očakávané bolo jubilejné piate výročné valné zhromaždenie, ktoré malo hodnotiť sezónu 1907/1908. Vo všeobecnosti sa považovalo za dôležitý medzník, ktorý by umožnil hodnotiť životaschopnosť nového podniku i jeho ďalšiu perspektívu do budúcnosti. Jubilejná spracovateľská sezóna však pripadla na obdobie, ktoré bolo z hľadiska odbytu a hospodárenia podnikov, najmä potravinárskeho priemyslu, veľmi náročné. Pokles produkcie vykazovali aj tradičné, v rámci celého Uhorska dlhodobo silné odvetvia mlynskeho či cukrovarníckeho priemyslu. Všeobecne vysoké ceny znižovali odbyt aj výrobcom mäsa. Samotným liehovarníkom navyše v tomto období komplikovali život viaceré zákony uhorskej vlády, ktoré zvýšili predovšetkým ich daňové zaťaženie.

Napriek všeobecne očakávanému poklesu výroby však majitelia prešovskej rafinérie liehu nakoniec mohli konštatovať, že s ťažkosťami sa dokázali vyrovať pomerne úspešne. V prvom rade dokázali vykúpiť, spracovať a predáť všetok surový lieh, ktorý vyprodukovali a ponúkli podniku na predaj jednotlivé šarišské poľnohospodárske liehovary. Ich majitelia, ktorí boli súčasne aj podielníci rafinérie, spočiatku jednali o cene 50 korún za hektoliter surového liehu. No keďže bežná cena na trhu sa dlhodobejšie ustálila okolo 47 - 48 korún, akceptovali v tomto smere nakoniec aj ponuku vedenia rafinérie. Vzájomná dohoda umožnila spracovávať dodávanú surovinu postupne a počkať s predajom. Ako sa rýchlo ukázalo, v tomto prípade

---

28 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. i.č. 530. B I 92. kr. 30. Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szeszértékesítő Szövetkezete. In A Sárosvármegyei Gazdasági Egyesület évi jelentése 1904 - évi működéséről. Eperjes 1905. s. 5 – 6.

29 Už v nasledujúcom roku bolo možné, na základe úspešného hospodárenia, vyplatiť prvé 4% výnosy z cenných papierov.

bolo výhodné, hoci aj za cenu zvýšených nákladov, čakať, kým cena rafinovaného liehu na trhu nezačne opäť stúpať. Prvých 5000 hektolitrov sa v spracovateľskej sezóne 1907/1908 predalo už za 54 korún. Neskôr ceny, v dôsledku nižšej produkcie, postupne stúpili dokonca až na 60 - 62 korún za hektoliter.

Zložitosť obchodovania s liehom, dopravné náklady, dane, cenové výkyvy i sezónnosť výroby v tom čase nútili malých výrobcov predávať rýchlo a na čo najmenšie vzdialenosti. (prehodiť) Inak sa veľmi ľahko dostávali do straty. Preto mohlo vedenie podniku s hrdosťou vyhlásiť: *"...toto ťažké obdobie opäť dokázalo potrebnosť a životaschopnosť takejto veľkej rafinérie, ktorá sa ukázala byť významnou pomocou pre výrobcov v celom šarišskom regióne"*.³⁰(prebytočné)

Môžeme celkom oprávnenne polemizovať o škodlivosti alkoholu pre miestne obyvateľstvo. Opilstvo, ako dôsledok zlých materiálnych pomerov, sa v priestore Šariša už od polovice 19. storočia stávalo často terčom kritiky miestnych lekárov, kňazov i literátov.³¹(prebytočné) Rovnako možno súhlasiť s názormi o často neúmernom zvyšovaní cien zemiakov, predstavujúcich základnú surovinu na výrobu liehu. Tým opäť trpeli predovšetkým ekonomicky najslabšie vrstvy obyvateľstva, pre ktoré sa zemiaky postupne stali základnou potravinou. No na druhej strane práve komplikované obdobia, akou bola napríklad sezóna 1907/1908, dokázali, že rafinéria ako spracovateľ miestnej suroviny, zamestnávateľ väčšieho množstva pracovníkov a výrobca finálnych produktov prináša svojim majiteľom i regiónu značné výnosy. Roľníci i veľkostatkári najmä v období, keď dochádzalo k nadprodukcii zemiakov, mohli svoju úrodu pomerne výhodne predávať a spracovávať v poľnohospodárskych liehovaroch. (vyhodiť) Surový lieh, ktorý sa v nich vyrobil, vykúpila za dohodnuté ceny rafinéria. Tým sa pre prvovýrobu zabezpečil malý, ale stabilný zisk. V roku 1908 sa navyše k dohodnutej výkupnej cene 48 korún za hektoliter, vďaka úspešnému predaju hotových výrobkov, doplácalo výrobcovi liehu ešte po 6 korún a 50 halierov za každý dodaný hektoliter. Okrem toho, keďže boli súčasne aj podielníkmi rafinérie, dostali ešte po oficiálnom vyhodnotení hospodárskeho roka a schválení valným zhromaždením 4 % výnosy z cenných papierov tohto podniku.³²

30 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. i.č. 530. B I 92. kr. 30. Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelő Szeszfinomító és Szesztértekesítő Szövetkezete. In A Sárosvármegyei Gazdasági Egyesület évi jelentése 1904 - évi működéséről. Eperjes 1905. s. 5 - 6.

31 Známe v tomto smere je najmä úsilie a práca bardejovského farára Jána Andraščíka (1799 - 1853). Nielen svojim najznámejším dielom Šenk palenčení, ale aj neúnavnou snahou o zkladanie spolkov miernosti, bojom proti alkoholizmu a snahou obmedzovať výrobu v šarišských páleniciach upútal pozornosť viacerých bádateľov. Bližšie napr. SEDLÁK, I. Strieborný vek I. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970. s. 262 - 271, resp. SEDLÁK, P. Hnutie Spolkov striezlivosti na Slovensku v rokoch 1844-1874. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998. s. 64 - 69.

32 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie. i.č. 530. B I 92. kr. 30. Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelő Szeszfinomító és Szesztértekesítő Szövetkezete. In A Sárosvármegyei Gazdasági Egyesület évi jelentése 1904 - évi működéséről. Eperjes 1905. s. 6.

Napriek týmto, vcelku, úspešným výsledkom, muselo vedenie podniku pred vlastnými podielnikmi konštatovať, že sa im v jednotlivých rokoch nepodarilo vždy zabezpečiť dostatok vstupných surovín. To následne neumožňovalo plné vyťaženie celej spracovateľskej kapacity podniku, a tým aj dosiahnutie maximálnych výnosov. Počas sezóny sa totiž podarilo nakúpiť iba sotva osemnásťtisíc, namiesto plánovaných 20 - 25 000 hektolitrov surového liehu. V tomto smere bola stále silnejšie pocitovaná konkurencia najmä spišských rafinérií. Rovnako vážnym problémom boli aj stále stúpajúce ceny uhlia, ktoré sa nakupovalo pre viaceré parné stroje inštalované v podniku. No i napriek tomu, že spoločnosť nepracovala s maximálnou efektívnosťou, rafinéria liehu predstavovala v tom čase jeden z mála prosperujúcich väčších priemyselných podnikov na území mesta Prešova.³³

Napriek tomu je však potrebné konštatovať, že hoci dokázala spracovať pomerne veľké objemy surovín a z finančného hľadiska bola nepochybne úspešná, nedokázala vytvoriť priamo v Prešove väčšie množstvo pracovných príležitostí. Sčasti bola dôvodom sezónnosť výroby, sčasti skutočnosť, že samotný proces spracovania liehu nevyžadoval, vzhľadom na uspokojivé technické vybavenie, väčšiu obsluhu. Ani snaha o väčšiu finalizáciu produkcie v podobe zavedenia výroby rumu a rôznych likérov nevedlo k vytvoreniu nových pracovných miest. V každom prípade, podnik až do prvej svetovej vojny nikdy nezamestnával trvalo viac ako dvadsať pracovníkov.³⁴

Medzi pomerne náročné sezóny patrila aj v poradí šiesta, v rokoch 1908/1909. Spočiatku pomerne vysoké ceny liehu a dobrý odbyt sa v priebehu jesenných mesiacov, vďaka výnimočne dobrej úrode sliviek a hrozna, zmenili na postupný pomalý prepad. Ten trval až do letných mesiacov roku 1909. V tom čase už bolo isté zničenie značnej časti novej úrody sliviek a tiež veľkej časti ostatného ovocia, čo sa prejavilo na opätovnom postupnom náraste cien liehu. Vedenie rafinérie, vychádzajúc z predošlých skúseností, sa predovšetkým usilovalo o veľmi opatrné obchodovanie so vstupnými surovinami i rafinovaným liehom. To malo na jednej strane za následok skutočnosť, že až do začiatku leta 1909 nebol predaný všetok vyprodukovaný lieh. No na druhej strane od augusta 1909 rastúci dopyt a stúpajúce ceny výrazne zlepšili hospodárenie rafinérie.

Napriek tomu, že v porovnaní s predošlým rokom sa spracovalo menej liehu, podnik neutrpel žiadne významnejšie straty. Od jednotlivých podielnikov bolo postupne dodaných 18 646,84 hl surového liehu, za ktorý rafinéria vyplácala stabilnú cenu 50 K za hl. Okrem toho zostal v pokladnici i na účtoch dostatok prostriedkov na odpisy, odmeny úradníkom (2000 K), správnej rade (3800 K) a na 4 % dividendy

---

33 V tom čase, ak nepočítame štátom vlastnený podnik na ťažbu soli, z väčších súkromných spoločností v Prešove pôsobili iba Veľkošarišský parný mlyn, ktorý mal v meste riaditeľstvo a administratívu, Prešovská elektráreň, a viac ako štyridsať pracovníkov zamestnávajúca Kóschova tlačiareň. Bližšie napríklad: DERFIŇÁK, P. Arpád Kósch, významný prešovský kníhtlačiar a vydavateľ. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. Domenová, M. Prešov : ŠVK, 2007. s. 46 – 61.

34 Dejiny Prešova II. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 67.

(4488 K) pre majiteľov podielov. Vedenie podniku sa snažilo zefektívniť výrobu a znížiť stále stúpajúce náklady na výrobu a prevádzku parných strojov. Rozhodli o zmene používaného paliva, z uhlia prešli na vykurovací olej. V sezóne 1908/1909 si to vyžiadalo náklady 10 046,85 K, a pre nasledujúce obdobie ďalších 3716,89 K. Pozitívny efekt novo inštalovaného zariadenia na spaľovanie oleja sa však prejavil veľmi rýchlo. Už po roku prevádzky bola vďaka nemu dosiahnutá úspora za palivo vo výške viac ako 10 tisíc korún.³⁵

V nasledujúcom obchodnom roku sa spočiatku zvýšené ceny liehu dlho neudržali, a došlo k ich opätovnému poklesu. Hlavným dôvodom nebola podľa odborníkov nadmerne stúpajúca produkcia či nastupujúca hospodárska kríza. Predstavovala ho najmä účinnejšia cenová politika rafinérií, liehovarov, ale i samotnej vlády. Ceny liehu sa totiž dlhé roky určovali zo dňa na deň iba na základe osobných úvah a skúsenosti, pričom všetky zúčastnené strany sledovali výhradne vlastné ciele. Predovšetkým zo strany rafinérii zaznievali značné výhrady voči cenovej politike výrobcov surového liehu. Tá v tomto období ohrozovala samotnú existenciu niektorých rafinérií, pričom ako konkrétny príklad bol uvádzaný rozdiel medzi cenou hektolitra surového a rovnakého množstva rafinovaného liehu. V prípade prešovskej rafinérie bol pokles tohto rozdielu osobitne výrazný. V rokoch 1902 - 1904, kedy vznikala a začala svoju výrobu, predstavoval tento rozdiel osem korún. V roku 1909 predstavoval cenový rozdiel medzi oboma druhmi liehu už len tri koruny. Pritom sa tento pokles nerealizoval na základe zníženia nákladov rafinérií, ale iba nárastom ceny surového liehu. Keďže priemyselné podniky, najvýznamnejší odberatelia rafinovaného liehu, ho už roky odoberali za pevne stanovené ceny, možnosti na úspešnú činnosť rafinérií sa každoročne zmenšovali.

Samotné vedenie prešovskej rafinérie si uvedomovalo všetky tieto skutočnosti. Keďže sami boli vlastníkami poľnohospodárskych liehovarov, mali, prirodzene, záujem na maximalizácii ziskov z nich. Rovnako si uvedomovalo, že ďalšiu potrebnú modernizáciu si podnik bude musieť zabezpečiť z vlastných zdrojov, cestou úspor, odpisov, úspešného obchodovania a vytvárania rezerv. Nikdy však pritom nezabudli dodať, že sa to má diať pri zachovaní čo najvýhodnejších výkupných cien pre prvovýrobcov. Aj v roku 1909/1910 pokračovali v uplatňovaní vysokých odpisov (21726,91 K), ktoré mali prispieť k vytvoreniu dostatočných zdrojov na modernizáciu podniku. Súčasne však vedenie za dodaný lieh zaplatilo dodávateľom 1 125 806,92 K, prideliť sa odmeny správnej rade (3800 K) i úradníkom (2600 K). Pre podielnikov zostalo ešte dosť prostriedkov na pravidelné štvorpercentné dividendy (4684 K).³⁶

Vedenie podniku sa v tom čase významnejšie nemenilo. Správnu radu aj naďalej tvorili predovšetkým veľkostatkári a majitelia poľnohospodárskych liehovarov

35 A Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szeszértékesítő Szövetkezete 1908/9. évi jelentése. In *Gazdasági Értesítő*. 1909, roč. 14, č. 10. s. 90 – 93.

36 A Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szeszértékesítő Szövetkezete 1909/10. évi jelentése. In *Gazdasági Értesítő. Mezőgazdasági Lap*. 1910, roč. 15, č. 10. s. 105 – 106. Správa z valného zhromaždenia z 25. septembra 1910.

z priestoru Šariša. Predsedom družstva bol stále K. Piller, funkciu predsedu správnej rady zastával Žigmund Péchy. Jej členmi boli ďalej barón I. Ghillányi, E. Péchy, dr. G. Ghillányi, G. Bujanovics, M. Ilkovits, dr. T. Rosenberg, ktorý bol súčasne aj právnym zástupcom spoločnosti, a L. György. Posledne menovaný už nebol vlastníkom ani nájomcom poľnohospodárskeho liehovaru, ale pracoval ako riaditeľ rafinérie. Okrem neho, popri prevažne sezónnych robotníkoch, podnik zamestnával ďalších piatich ľudí v úradníckych pozíciách. Ako účtovníka zaradili I. Molnára, pomocným účtovníkom bol G. Kardos, pisárkou na stroji F. Ganzfriedová, vedúcim výrobnjej prevádzky D. Waldmann a skladníkom A. Szepesi. Rafinéria v prvom desaťročí 20. storočia oficiálne vykazovala ročnú spracovateľskú kapacitu 25 000 hl surového liehu, pričom sama produkovala rafinovaný a denaturovaný lieh, vínný lieh, ocot a rôzne oleje.³⁷

Medzi náročné, no napriek tomu pomerne úspešné obdobia, ktoré dokumentujú náročnosť práce v rafinérii, sa zaradila napríklad sezóna 1911/1912. Mimoriadne suché leto roku 1911 spôsobilo v celej západnej Európe veľmi slabú úrodu plodín vhodných na výrobu liehu. Preto v prvej polovici sezóny dochádzalo k prudkému zdražovaniu vstupných surovín pre liehovary, a súčasne prevládol názor, že sa nepodarí vyrobiť ani základné množstvo liehu potrebného pre európske trhy. To malo za následok nárast cien liehu do dovtedy nevídaných výšok. Ako sa však ukázalo, úroda nakoniec nebola až natoľko zlá, ako predpovedali odborníci. Navyše mimoriadne vysoké ceny liehu prispeli k výraznému obmedzeniu jeho spotreby. Všetky tieto okolnosti spôsobili, že väčšina liehovarov a rafinérií v Uhorsku nakoniec disponovala vysokými zásobami drahého a nepredaného liehu.

V priestore Šariša sa situácia nevyvíjala až tak dramaticky. V roku 1911 bola tunajšia úroda zemiakov pomerne dobrá, liehovary pracovali na plný výkon a ich majitelia sa usilovali čo najviac využiť vysoké nákupné ceny surového liehu. Tie v jesenných a prvých zimných mesiacoch postupne stúpali z 54 až na 66 korún za jeden hektoliter liehu. Vedenie rafinérie sa rozhodlo ponúknuť pre podielnikov ceny 66,46 K za každý dodaný hektoliter surového liehu, čo robili v rámci zvyhodňovania ich podielov pred ostatnými producentmi. Už v polovici sezóny, v prvých mesiacoch roku 1912 však pre celkový pokles cien liehu v celej Európe bolo potrebné obmedzovať aj nákupné ceny. Pre podielnikov rafinérie sa však aj po zvyšok sezóny podarilo, hoci za cenu menších strát, udržať nákupnú cenu na 66 korunách.³⁸

Vedenie rafinérie počas sezóny zamestnávala myšlienka potreby založenia centrály, ktorá by koordinovala ceny i predaj liehu v Uhorsku, a vytvárala silnú oporu pri presadzovaní záujmov liehovarníkov. Dovtedajšia centrála, ktorej členom bola aj rafinéria v Prešove, vykazovala neuspokojivé výsledky. Preto, aj napriek nesúhlasu majiteľov rafinérie v Győri, bola v roku 1912 založená nová centrála pod názvom „Központi Szeszipar Részvénytársaság“. Prešovská rafinéria sa stala jej členom, podarilo sa jej priamo počas jednaní na zakladajúcom valnom zhromaždení presadiť

---

37 *Sárosvármegyei Kalauz*. Szerkesztette Kósch, A. Eperjes, 1910. s. 137.

38 A Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szesztértékesítő Szövetkezetének 1911/12. évi jelentése. In *Gazdasági Értésítő*. 1912, roč. 17, č. 11. s. 128.

aj možnosť obojsmerného voľného prechodu členov medzi starou a novou centrárou.

V rámci prevádzky prešovskej rafinérie bola v roku 1912 opäť riešená otázka ďalšieho rozšírenia spracovateľských kapacít. V sezóne 1911/1912 sa totiž nepodarilo spracovať všetok vykúpený lieh. Preto bolo rozhodnuté o vybudovaní druhého rafinačného zariadenia, aj keď predbežne bez presného časového harmonogramu. Zvýšenie výrobných kapacít sa stávalo o to potrebnnejším, že v roku 1912 sa pripravoval vstup nových podielnikov. Celkovo päť nových záujemcov o členstvo mohlo zvýšiť prísun surového liehu o ďalších takmer 3000 hektolitrov ročne. Aj keď podnik dosiahol solídny zisk, umožňujúci vyplácať podielnikom okrem vysokých výkupných cien liehu aj 4% dividendy, nevyhol sa v priebehu sezóny ani stratám. Preto sa rozhodlo vedenie rafinérie všetky postupne vzniknuté pochybné pohľadávky jednorázovo odpísať v celkovej sume 6085,54 K.(hodiť za „sa“) Hoci súčasne konštatovalo, že prostredníctvom súdnych sporov sa pokúsi vymôcť čo najviac z týchto pohľadávok, v nasledujúcich rokoch sa podarilo získať sotva desatinu tejto sumy.³⁹

V spracovateľskom roku 1912/1913 sa situácia menila pomerne rýchlo a dramatickým spôsobom. Na začiatku roku 1912 boli ceny liehu na svojom dlhodobom maxime. Následne, po otvorení niekoľkých veľkých prevádzok, liehovarov, cukrovarov a rafinérií spracovávajúcich aj cukrovú repu, prípadne odpad po výrobe cukru, sa situácia náhle zmenila. Ponuka surového i rafinovaného liehu vysoko prevážila nad dopytom, čo sa odrazilo na prudkom poklese jeho ceny. Preto aj množstvá, ktoré prešovská rafinéria odoberala na základe odberných kvót od jednotlivých podielnikov sa po úprave iba s ťažkosťami darilo predávať ďalej, aj napriek, v porovnaní s predošlým rokom, oveľa nižšej cene. Svojim dodávateľom platila iba 51 K za každý dodaný hektoliter. Náhla zmena pomerov tak otriasla celým uhorským liehovarníckym priemyslom. Nakoniec samotná vláda musela pristúpiť k obmedzeniu povolení na otváranie nových prevádzok liehovarov a rafinérií. To však iba čiastočne, a navyše pomerne neskoro, zmiernilo už spôsobené škody. Nadbytok liehu bol tak vysoký, že ho, aj napriek stratám, museli jednotlivé uhorské liehovary prostredníctvom rakúskeho liehovarníckeho kartelu vyvážať do ostatných častí monarchie.⁴⁰

I v samotnej prešovskej rafinérii sa ešte na začiatku sezóny 1912/1913 pracovalo na ďalšom zvýšení spracovateľských kapacít, preto bolo nainštalované aj druhé zariadenie na rafináciu liehu. Bez neho by nebolo možné spracovať stále stúpajúce dodávky surového liehu. Rozsiahla odbytová kríza nesporne prispela k tomu, že rafinéria získala siedmich nových podielnikov s 245-timi podielmi. Tí takto získali istotu odbytu svojej produkcie a prípadné straty preniesli na podnik. V jesenných mesiacoch roku 1913 tak počet členov stúpol na 36 s celkovo 1456-timi splatenými podielmi.

39 A Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szeszértékesítő Szövetkezetének 1911/12. évi jelentése. In *Gazdasági Értesítő*. 1912, roč. 17, č. 11. s. 128 – 129. Správa správy z 21. novembra 1912.

40 A Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szeszértékesítő Szövetkezte. In *Gazdasági Lapok*. 1913, roč. 18, č. 11. s. 159.

V tom istom období došlo aj k vážnej zmene v samotnom účtovníctve podniku. Počas prvých desiatich rokov jeho činnosti sa na celý hnuťelný i nehnuteľný majetok uplatňovala jednotná odpisová sadzba vo výške 7%. Ukázalo sa však, že v prípade budov ide o príliš vysoké odpisy, ktoré navyše veľmi znevýhodňujú odchádzajúcich, a súčasne naopak zvyhodňujú pristupujúcich nových členov. Preto, počínajúc sezónou 1912/1913, sa začala v prípade budov uplatňovať iba 2% odpisová sadzba. Pre zariadenie sa naďalej používala 7% sadzba. Napriek všeobecným ťažkostiam s odbytom i nízkymi cenami liehu zostalo aj po odpisoch dosť prostriedkov na udržanie 4% výnosu z členských podielov (5824 K), odmien pre dozornú a správnu radu (3800 K) i odmeny pre úradníkov (3020 K). Za dodaný lieh sa členom družstva vyplatilo 1 429 190 K a 41 halierov.⁴¹

Rafinéria v družstevnej podobe vcelku úspešne prečkala obdobie prvej svetovej vojny. Po prekonaní ťažkostí s dodávkami surovín i prechodného nedostatku pracovných síl, mohla úspešne spracovávať a predávať všetok surový lieh, ktorý sa podarilo vykúpiť. Napríklad obchodný rok 1915/1916 mohla správna rada zhodnotiť ako z finančného hľadiska veľmi dobrý. Napriek miernemu poklesu počtu členov i splatených podielov, zostal po uhradení prevádzkových a mzdových nákladov i realizácii odpisov dostatok prostriedkov nielen na výplatu maximálnej 6% dividendy (16 032 K), ale aj na odmeny pre vedenie podniku (3800 K). Celkovo dvetisíc korún navyše venoval podnik na podporu rôznych charitatívnych spolkov a rôznych organizácií. Dodávateľom z regiónu Šariša bolo pritom v priebehu obchodného roka za vyprodukovaný lieh vyplatených 3 353 824,42 korún.⁴²

Kvôli nedostatku vstupných surovín muselo pritom vedenie podniku pristúpiť k viacerým nepopulárnym opatreniam. Vzhľadom na situáciu ich dokonca neváhalo uplatňovať aj voči vlastným zakladajúcim členom. Súčasne však neboli ani najmenšie problémy s odbytom produkcie, pričom cena liehu neustále stúpala. Z tohto dôvodu rástla konkurencia medzi liehovarmi a rafinériami, a preto na mimoriadnom valnom zhromaždení, 4. septembra 1916, bolo potrebné prijať uznesenie, ktoré zaväzovalo všetkých členov družstva dodávať vyrobený surový lieh presne podľa uzavretých zmlúv. Pokiaľ by niektorý z členov svoje záväzky neplnil a predával by surový lieh do iných rafinérií, mal byť za to pokutovaný. Za každý nedodaný hektoliter mal zaplatiť sumu 25 korún. Pokuta mala byť odškodnením pre ostatných členov družstva, a súčasne mala zabrániť cenovej vojne medzi rafinériami pri výkype základnej suroviny. Vojnový nedostatok sa dokonca vedenie rafinérie rozhodlo využiť na ďalšie rozšírenie výroby. Okrem tradičných výrobkov sa produkcia mala rozšíriť aj o výrobu rumu a likérov, čo malo priniesť ešte lepšie zhodnotenie produkovaného liehu.⁴³ Vojnová inflácia i celkovo z ekonomického hľadiska veľmi nepre-

---

41 A Sárosvármegyei Mezőgazdasági Szesztermelők Szeszfinomító és Szeszértékesítő Szövetkezete. In *Gazdasági Lapok*. 1913, roč. 18, č. 11. s. 160.

42 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie, i.č. 530. B I 92. kr. 30. 92/18 Správa z valného zhromaždenia zo dňa 13. novembra 1916.

43 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie, i. č. 530. B I 92. kr. 30. 92/18. Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia z 4. septembra 1916.

hľadné pomery panujúce v Uhorsku počas prvej svetovej vojny umožňujú iba sčasti, a s viacerými obmedzeniami, rekonštruovať hospodárenie podniku. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že napriek celkovo nižším objemom spracovaného liehu bol každoročne dosahovaný zisk umožňujúci nielen výplatu maximálnych 6% výnosov, ale aj investovanie do vojnových štátnych pôžičiek.⁴⁴

Obdobie po prvej svetovej vojne sa nieslo pre prešovskú rafinériu v znamení viacerých mimoriadnych zmien a udalostí. Na jednej strane utrpela značné straty pri prieniku jednotiek Maďarskej republiky rád na východné Slovensko v jarných mesiacoch roku 1919. Vedenie spoločnosti v neskorších správach pre ministerstvo financií vyčíslilo straty na liehu odvezenom týmito jednotkami na viac ako 1 200 000 korún. Rovnako dlho, prakticky až do konca roku 1924, zostávala nevyriešená aj otázka zdanenia 203,79 hl liehu, ktorý v mesiacoch november a december 1918, nie vinou spoločnosti, vytekol do rieky Torysy. Ani v tomto prípade nešlo o maličkosť, keďže hodnota vytečeného liehu bola stanovená na 362 246 Kč a 20 halierov.⁴⁵

Na sedemnástom výročnom valnom zhromaždení, hodnotiacom nielen záverečné mesiace prvej svetovej vojny, ale aj škody vzniknuté počas vpádu maďarských jednotiek na východné Slovensko musela správna rada konštatovať, že: „... za v roku 1917/1918 vytečený lieh zaplatená daň, rovnako ako vo veci maďarskou radovou republikou zapríčinennej škody, do dnešného dňa nebolo obdržané vyjadrenie ministerstva“.⁴⁶

No aj napriek týmto účtovne a daňovo dlhodobo nevysporiadaným záležitosťiam, sa koncom roku 1920 vykázal z hospodárenia rafinérie čistý zisk vo výške 62 031,77 korún. Ten bol rozdelený nasledovne: 17 364,05 K použilo vedenie rafinérie na odpisy zariadenia a budov. Celkovo 5000 korún predstavovala odmena, vyplatená riaditeľstvu. Spolu 3797,30 korún sa pridelo ako drahotný príplatok úradníkom pracujúcim v rafinérii. Aj ďalších 19 635 K sa použilo na doplnenie infláciou a drahotou výrazne znížených plátov zamestnancov. Napriek tomu zostalo dosť prostriedkov, aby podielnikom mohli byť vyplatené maximálne, šesť percentné dividendy v celkovej výške 16 152 K. Ako prenos sa do nového roka previedlo zostávajúcich 83,22 K.⁴⁷

Počas samotnej kampane 1919/1920 došlo k pomerne silnému poklesu výroby a spracovania liehu v rámci celého Slovenska. Tento pokles bol spôsobený najmä skutočnosťou, že pre liehovary nebol k dispozícii dostatok surovín. Chýbali predo-

44 Tieto cenné papiere po roku 1918 zaťažovali bilanciu družstva a z veľkej časti boli odpísané do roku 1922, kedy v rámci vytvorenia novej akciovej spoločnosti a likvidácii pôvodného družstva došlo k vyrovnávaniu všetkých aktív a pasív.

45 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie, i. č. 530. B I 92. kr. 30. 7/22. Žiadosť o predĺženie lehoty na odovzdanie záverečných účtov za roky 1920 a 1921, z 8. marca 1922.

46 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie, i. č. 530. B I 92. kr. 30. Zápisnica z valného zhromaždenia uskutočneného 6. decembra 1920.

47 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov. Firemné oddelenie, i. č. 530. B I 92. kr. 30. Zápisnica z valného zhromaždenia uskutočneného 6. decembra 1920.

všetkým zemiaky, ktoré sa v predošlých desaťročiach postupne stali rozhodujúcou surovinou pre výrobu surového liehu v malých poľnohospodárskych liehovaroch. Zemiaky ako dôležitú potravinu totiž vzalo pod svoju správu ministerstvo usilujúce sa v prvom rade zabezpečiť dostatočné zásobovanie obyvateľstva. Z dôvodu úradne vytvorených obmedzení bolo možné v liehovaroch spracovávať iba zemiaky nevhodné pre konzum. Navyše, keďže sa v praxi toto nariadenie často obchádzalo, jednotlivým liehovarom a rafinériám sa určili presné výrobné kontingenty.⁴⁸

Od roku 1922 spoločnosť začala pracovať pod názvom „Prešovská rafinéria liehu, úč. Spoločnosť v Prešove.“⁴⁹ Predmetom výrobnjej činnosti firmy, ktorá však stále zostávala vo vlastníctve Spolku poľnohospodárskych dorábateľov župy Šarišskej na rafinovanie a odpredaj liehu, sa stalo rafinovanie liehu, výroba likérov a iných liehových nápojov, výroba chemických látok, zakladanie a udržiavanie poľnohospodárskych a lesných podnikov, rovnako ako obchodovanie s vlastnými i cudzími výrobkami. Na základe dohody z 1. septembra 1921 odovzdal Spolok novej akciovej spoločnosti všetky pozemky, obytné, hospodárske a továrenské budovy, ktoré k rafinérii patrili, strojné zariadenie, dopravné i skladovacie sudy a železničnú vlečku. Akciový kapitál novej spoločnosti bol stanovený na 2 500 000 Kč a rozdelený na 6250 akcií v nominálnej hodnote po 400 Kč. Z tejto hodnoty bolo vyčlenených 3750 akcií v hodnote po 400 Kč, spolu 1 500 000 Kč. Tie oficiálne previedli Spolku ako protihodnotu za odovzdaný hnutelný a nehnuteľný majetok. Zostávajúcich 2500 akcií po 400 Kč, v celkovej hodnote jeden milión korún, priamo odkúpili noví akcionári.

O rozdelení jednotlivých podielov v akciovej spoločnosti dáva prehľad zápisnica z valného zhromaždenia z apríla roku 1922. Podľa nej Spolok poľnohospodárskych dorábateľov župy Šarišskej pre rafinovanie a odpredaj liehu v zastúpení J. Bujanovicsom, ktorý vlastnil 3750 akcií, Živnostenská banka zastúpená B. Šmidtom s 1210 akciami a Družstvo hospodárskych liehovarov pre predaj liehu so sídlom v Prahe zastúpené A. Berkom a počtom 625 akcií. Ďalšie podiely patrili už individuálnym akcionárom: E. Foltinek – 625 kusov, T. Rosenberg – 10, J. Bujanovics – 10, A. Ardó – 10 a L. Ghillány tiež 10 kusov.⁵⁰

Definitívne prevzatie prevádzky rafinérie novou spoločnosťou znamenalo postupnú likvidáciu pôvodného Spolku poľnohospodárskych dorábateľov župy Šarišskej pre rafinovanie a odpredaj liehu. O ukončení jeho činnosti podáva bližšie infor-

---

48 STRHAN, M. Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921 – 1923. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960. s. 174 – 175.

49 Stalo sa tak na základe výnosu Ministerstva vnútra po dohode s Ministerstvom obchodu a financií dňa 11. marca 1922.

50 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272-25. kr. 53. Zápisnica z valného zhromaždenia 4. apríla 1922. Aj napriek tomu, že formálne si väčšinu akcií udržali pôvodní členovia družstva, rafinéria sa dostala do záujmovej sféry i faktickej závislosti na pražskej Živnostenskej banke. Strata samostatnosti bola v nasledujúcich rokoch vyvážená prídelmi liehu na spracovanie prostredníctvom rôznych organizácií, čo umožnilo rafinérii vykazovať pomerne vyrovnané hospodárske výsledky.

mácie správa o revízii, ktorú vykonali pracovníci Ústredného družstva v Bratislave v máji roku 1924. Podľa nej mal Spolok dňa 31. augusta 1923 ešte 34 členov s 1296 splatenými podielmi v hodnote po 200 korún, teda celkovej výške 259 200 Kč. V deň konania revízie však už nemal žiadnych členov a jeho likvidácia bola riadne prevedená a pred ukončením. Zostávajúca hotovosť, ktorá po vyrovnaní všetkých pohľadávok a záväzkov predstavovala k dňu 28. apríla 1924 sumu 177 564,78 Kč, bola rozdelená každému z členov v pomere podľa počtu splatených podielov, ktoré vlastnil a vyplatená v hotovosti.⁵¹

Už 1. septembra 1922, keď bola uzavretá sezóna 1921/1922, mohla nová akciová spoločnosť zostaviť svoju prvú bilanciu. Do rafinérie bolo celkom prijatých 16 993,9 hl surového liehu. Z toho výkup od pôvodných členov Spolku predstavoval 12 633,13 hl. Z pražskej liehovej predajne bolo rafinérii na spracovanie pridelených 4360,77 hl. surového liehu. Spracovať sa pritom podarilo iba 13902,10 hl liehu, zostatok, celkovo 3091,80 hl, zostal na sklade nespracovaný. Dôvodom nespracovania bol predovšetkým nedostatok vody v letných mesiacoch, keď celý región Šariša sužoval nedostatok zrážok. Ako slabší bol hodnotený aj odbyt liehovín vyrábaných rafinériou a predávaný do maloobchodnej siete. Celkovo obchod s liehom nielen v tomto, ale i v nasledujúcich rokoch veľmi trpel pre pašovanie lacnejšieho, hoci menej kvalitného liehu z poľskej strany hraníc. Z rovnakého dôvodu sa znížil aj predaj rumu a likérov. Kvôli celkovému zlepšeniu kvality produkovaných likérov, i v dôsledku podmienky, že rafinačná odmena zo strany štátu sa mala vyplatiť iba v prípade, že sa uskutočnia investície do zlepšenia továrenského vybavenia, vedenie podniku sa rozhodlo ísť cestou nákup nových moderných prístrojov.⁵²

Aj napriek značným odpisom a úhrade starších záväzkov dosiahla rafinéria v sezóne 1921/1922 čistý zisk 211 151,21 Kč. Z toho ako 5% dividendy pre akcionárov bolo použitých 125 000 Kč, do rezervného fondu smerovalo 14 319,84 Kč a ako odmena pre členov správnej a dozornej rady 3587,86 Kč.⁵³ K začiatku februára 1922 vzniklo aj osobitné ocenenie majetku spoločnosti. Všetky jej aktíva boli ocenené na 4 478 202,35 korún, pričom jednoznačne najvyššou položkou boli dlžníci, resp. pohľadávky, ktoré voči nim evidovali vo výške 2 319 176,05 Kč. Druhé najväčšie aktívum spoločnosti tvorilo továrenské zariadenie, ocenené na 817 500 Kč. Ďalej nasledovali budovy 300 000 Kč a pozemky 100 000 Kč. Pomerne nízka bola pokladničná hotovosť, iba 56 752,04 Kč i položka cenných papierov 16 728 Kč.⁵⁴

51 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 530. sig. B I 92. Spolok poľnohospodárskych dorábateľov župy Šarišskej na rafinovanie a odpredaj liehu. Správa o revízii z 12. – 13. mája 1924.

52 Záverečné účty za obchodný rok 1921/1922. I. ročník. Prešov 1922. Správa pre akcionárov. s. 3.

53 Záverečné účty za obchodný rok 1921/1922. I. ročník. Prešov 1922. s. 4.

54 Na druhej strane ako najväčšie pasívum bol vykazovaný akciový kapitál spoločnosti vo výške 2 500 000 Kč a záväzky v objeme 1 684 251,14 Kč. Bližšie: Záverečné účty za obchodný rok 1921/1922. I. ročník. s. 7 – 8.

Aj nasledujúca, v poradí druhá sezóna Prešovskej rafinérie liehu, úč. spoločnosti, prebiehajúca v rokoch 1922/1923, vykazovala približne rovnaké finančné výsledky ako tá predchádzajúca. Akcionárom bola opäť odsúhlasená 5% dividenda. Dotovaný bol aj rezervný fond, tentokrát sumou 14 353,82 Kč. Hoci dosiahnutý zisk bol o niečo vyšší ako v predošlom roku, keď dosiahol výšku 248 112,05 Kč, súčasne sa realizovali aj väčšie odpisy. Tie súviseli jednak s likvidáciou starších nedobytných pohľadávok, jednak s novými investíciami do vybavenia podniku.⁵⁵ Na stabilných výsledkoch spoločnosti akoby sa neprejavovala povojnová hospodárska kríza, ktorá Československo postihla v rokoch 1921 – 1923. Celkovo liehovarnícky priemysel bol pritom touto krízou dosť vážne poškodený. (detto) Už v sezóne 1921/1922 sa napríklad export liehu do zahraničia zastavil úplne a straty vyplývajúce z nadvýroby liehu na seba postupne preberal štát prostredníctvom svojich inštitúcií. Takmer identická situácia bola aj v nasledujúcej sezóne 1922/1923. Vo všeobecnosti istú úľavu prinieslo až výraznejšie zníženie objemu výroby i samotných cien liehu v rámci celej republiky v sezóne 1923/1924.⁵⁶

Od roku 1924, keď sa už aj navonok postupne upravovala situácia na trhu s liehom, pristúpilo vedenie Prešovskej rafinérie liehu, úč. spoločnosti k pokusom o ďalšie rozširovanie svojho podnikania. I keď hlavnou prioritou aj naďalej zostávalo spracovávanie produkcie menších poľnohospodárskych liehovarov z priestoru Šariša, roku 1923 bola vedením spoločnosti opäť podaná žiadosť o vydanie povolenia na predaj liehových nápojov v maloobchodnej sieti. Dňa 18. januára 1924 Finančné riaditeľstvo v Prešove túto žiadosť schválilo. Rovnako postupovalo vedenie firmy aj pri svojej nasledujúcej žiadosti. Ešte začiatkom roku 1924 požiadalo o vydanie ďalšieho povolenia, v tomto prípade na výrobu likérov, rumu a ich nasledujúci predaj vo veľkom ďalším podnikateľským subjektom.⁵⁷

V oboch prípadoch však bolo vydané povolenie obmedzené iba na liehoviny, ktoré spoločnosť vyrábala vo vlastnej výrobni a distribuovala ich ďalším odberateľom v zapečatených fľašiach. Podrobnejšie informácie o vyrábaných množstvách likérov a rumu, predovšetkým v prvých rokoch činnosti chýbajú. Preto zatiaľ nie je možné určiť presný podiel tohto sortimentu na dosahovaných výsledkoch rafinérie. Aj vzhľadom na pomerne silnú konkurenciu výrobcov liehovín, ktorá už v tom čase existovala v samotnom Prešove, však nemožno aspoň spočiatku predpokladať mimoriadne veľký prínos z výroby a predaja likérov a rumu.⁵⁸

55 Záverečné účty za obchodný rok 1922/1923. II. ročník. Prešov 1923.

56 FALTUS, J. Povoynová hospodárska kríza v rokoch 1921 – 1923 v Československu. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. s. 149 – 150.

57 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. sig. 592. kr. 53. 10/1924. Povolenie na výrobu a následný predaj rumu a likérov bolo vydané Finančným riaditeľstvom 27. septembra 1924.

58 O vzájomnej konkurencii výrobcov liehovín a ťažkostiach pri predaji vlastnej produkcie v dostatočnej miere vypovedajú napríklad osudy prešovských spoločností UNITAS a Sylvia. Prvá z nich vykazovala síce počas svojej činnosti v dvadsiatych a tridsiatych rokoch pomerne pravidelne zisk. V priebehu celého tohto obdobia ho však vlastne využívala iba na umorovanie vysokej straty z prvých rokov svojej činnosti spôsobenej silnou konkurenciou

Celkovo v rámci svojej výročnej správy však mohlo vedenie Prešovskej rafinérie liehu, úč. spoločnosti hodnotiť sezónu 1923/1924 ako pomerne úspešnú. Aj napriek tomu, že účtovne došlo k poklesu hodnoty majetku spoločnosti o takmer 330 tisíc korún, nebolo to považované za negatívum, keďže rozhodujúca časť týchto prostriedkov pochádzala z odpisov, zníženia a zrealnenia hodnoty technického vybavenia podniku a predovšetkým z výrazného zníženia objemu pochybných pohľadávok. Mnohé z nich vznikli v predošlých rokoch, keď sa platobná disciplína odberateľov liehu, najmä v dôsledku povojnovej hospodárskej krízy, výrazne zhoršila.⁵⁹ Čiastočné zlepšenie finančnej disciplíny i celkovej situácie na trhu s liehom sa prejavilo aj na výraznom náraste zisku spoločnosti. Ten, v porovnaní s predošlým rokom, stúpol takmer o 26%. Správna rada tak mohla akcionárom ponúknuť na ďalšie rozdelenie čistý zisk vo výške 312 265 Kč.⁶⁰

Positívny trend nárastu ziskovosti spoločnosti pokračoval aj v nasledujúcom roku. Uspokojivo sa rozvíjala aj výroba a predaj liehovín vo vlastnej réžii, čo spolu s ďalším celkovým znížením výšky pohľadávok za odobratý alkohol, umožnilo nielen realizovať pomerne vysoké odpisy, ale vykazovať aj vyššie zisky. Čistý zisk spoločnosti tak v porovnaní s predošlým rokom stúpol o 16,4% a na rozdelenie pre akcionárov mohlo byť riaditeľstvom a správnou radou 363 376,13 Kč.⁶¹

Obchodný rok 1925/1926 predstavuje, predovšetkým podľa dosiahnutých hospodárskych výsledkov, veľmi úspešné obdobie. Rafinéria vykázala celkovo najvyšší čistý zisk v priebehu celých dvadsiatich rokov dvadsiateho storočia. V porovnaní s predošlým rokom bol vyšší celkovo až o 27,6% a dosiahol hodnotu 463 566,33 Kč. Zvýšenie zisku mohlo byť ešte vyššie, keby sa rafinéria nemusela venovať odpisom strát z predošlých období. Na valnom zhromaždení akcionárov totiž správa podala návrh, aby okrem správy o hospodárení a rozdeľovaní čistého zisku schválili aj ďalšiu významnú položku. Na základe ich hlasovania tak zo straty, ktorú ban-

---

a celkovými nákladmi na prevádzku. Bližšie ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Unitas, továrňa na rum a likéry, účastinná spoločnosť Prešov. i. č. 593. B II 273. Rovnako obmedzujúcim sa v priebehu dvadsiatich rokov prejavilo existujúce nerovnomerné daňové zaťaženie výrobcov alkoholu na území Slovenska, v porovnaní s výrobcami v Čechách, na Morave a Podkarpatskej Rusi. Výrazne daňovo zvýhodnené, najmä moravské liehoviny, následne vytlačali slovenskú domácu produkciu, keďže miestne pálenice im neboli schopné cenovo konkurovať. Príkladom nádejného podniku, ktorý sa napriek dobrým východiskovým podmienkam dokázal udržať kvôli daňovému zaťaženiu v prevádzke iba dva roky je prešovské družstvo Sylvia. Bližšie napríklad ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, „Sylvia“ – ústredná pálenica šarišských hospodárov. i.č. 562. B II 232. kr. 46., resp. DERFIŇÁK, P. Likvidovali ju desať rokov. In Prešovský večerník. 2009, roč. 20, č. 4714. s. 11.

- 59 Vedenie podniku taktiež postupne odpísalo niektoré zo starších, menších pohľadávok voči firmám, ktoré počas krízových rokov zbankrotovali.
- 60 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 10/1924. Správa z valného zhromaždenia.
- 61 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 6/1925.

krotom banky Bohemia utrpela Jednota rafinérií liehu československých v Prahe v celkovom objeme 174 628,64 Kč, bola z pohľadávok priemyselnej rafinérie liehu v Prešove odpísaná suma 17 462,86 korún. Túto operáciu akcionári tiež bez väčších výhrad schválili.

Z vykázaného zisku by sa mohli postupne začať vytárať nielen daňové rezervy, na ktoré sa v tomto roku vyčlenilo 100 tisíc korún, ale pokryli sa aj ďalšie staršie, účtovne neuzavreté položky. Predovšetkým bolo možné odpísať zvyšok nákladov, ktoré si vyžiadalo samotné založenie novej účastinnej spoločnosti (25 000 Kč). Dostatočne vysoký zisk umožňoval realizovať aj pomerne vysoké odpisy nepotrebného majetku a starších pohľadávok. Celkovo sa na tento účel použilo 192 042,38 Kč. Okrem 5% dividend, na ktoré sa zo zisku použilo 125 000 Kč, vedenie spoločnosti vložilo do riadneho rezervného fondu ďalších 14 652,39 Kč. Odmeny pre správnú a dozornú radu si vyžiadali ďalších 4987,15 Kč. Zostatok, celkovo 1884 korún a 41 halierov, vedenie spoločnosti previedlo na nový účet.⁶²

Nárast zaznamenal aj celkový objem účtovne vykazovaného majetku, ktorý v priebehu roka stúpol o viac ako sto tisíc korún.⁶³ Menej pozitívnu skutočnosť predstavoval fakt, že najväčšiu časť nárastu bilancií spôsobil nárast objemu pohľadávok nielen za dodaný spracovaný lieh, ale aj pohľadávky z veľkoobchodnej a maloobchodnej činnosti s alkoholom vlastnej výroby. Pohľadávky a nárast zásob, najmä rumu, dosiahli v porovnaní s predošlým obdobím nárast o takmer 600 tisíc korún. Rum, ale aj ďalšie liehoviny sa predávali horšie aj v dôsledku stále silnejšej konkurencie. Tú zvyšovali jednak viaceré miestne výrobné liehovín, jednak neustále stúpajúci dovoz rôznych druhov alkoholu aj z iných častí Československej republiky.

Bilancia prvých piatich rokov činnosti Prešovskej rafinérie liehu, úč. spoločnosti, však v konečnom dôsledku vyznela priaznivo. Stabilizácia podnikových aktív i v rokoch 1922 – 1926, neustále stúpajúci zisk, vytvárali aj do budúcnosti dobrú východiskovú situáciu a predpoklad na pravidelnú výplatu dividend akcionárom. Bližší prehľad o výsledkoch hospodárenia rafinérie ponúka tabuľka č. 1.

---

62 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Záverečné obchodné účty na obchodný rok 1925-1926. V. ročník. Prešov 1926. s. 3.

63 Aktíva spoločnosti vzrástli v priebehu roka o 100 190,20 Kč a celkovo dosiahli výšku 5 298 232,44 Kč. Bližšie ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Záverečné obchodné účty na obchodný rok 1925-1926. V. ročník. Prešov 1926.

Tabuľka č. 1. Prehľad o zisku a výnosoch Prešovskej rafinérie liehu, úč. spoločnosti v rokoch 1924 – 1931.

Rok	Čistý zisk (Kč)	Dividenda (%)	Rok	Čistý zisk (Kč)	Dividenda (%)
1924	312 256	4	1928	400 677,85	6
1925	363 376,13	5	1929	402 842,03	6
1926	463 566,33	5	1930	349 500,55	6
1927	420 378,44	6	1931	354 646,90	6

(Zdroj: Záverečné obchodné účty na obchodný rok 1924 – 1931.)

V nasledujúcich rokoch sa aspoň navonok situácia podniku výraznejšie nemennila. Nezmenili sa ani vlastnícke pomery v rámci rafinérie, hoci menoslov akcionárov, zastupujúcich na pravidelne organizovaných výročných valných zhromaždeniach rôzne veľké balíky akcií, sa aspoň sčasti obmieňal. Na valnom zhromaždení, uskutočnenom v roku 1927, tak napríklad po 1250 akcií zastupovali A. Berka a B. Šmidt, 1000 akcií zastupoval J. Bujanovics, 750 A. Ardó a po 500 I. Schwarz, D. Piller, dr. T. Rosenberg a E. Péchy. Najmä spomedzi nich bola následne zvolená aj nová správna rada, ktorá mala spoločnosť viesť ďalšie tri roky. Za predsedu určili J. Bujanovicsa, za podpredsedu A. Berku. Ako členovia správnej rady boli zvolení Bohumír Šmidt, dr. Gejza Rehák, Izsó Schwarz, Alfréd Ardó, Vladimír Malinský, Ladislav Ghillányi, Imrich Péchy, dr. Miroslav Šaršún, dr. Teofil Rosenberg a Ing. Emanuel Foltínek.

Riadne valné zhromaždenie však muselo súčasne, okrem mierneho zníženia čistého zisku spoločnosti, na 420 378,44 Kč, konštatovať aj ďalšie nepríjemné skutočnosti. Z nich najdôležitejšou bol ďalší nárast pohľadávok, ktoré rafinéria evidovala voči svojim odberateľom, a tiež zásob nepredaného rumu a likérov. Výška zásob dosiahla úroveň takmer pol milióna korún a možnosti na ich rýchle zníženie boli dosť obmedzené. Tento stav sa odrazil aj na úrovni prostriedkov, ktoré mala spoločnosť v pokladnici a na účtoch v peňažných ústavoch. Kým k 31. augustu 1926 mala spoločnosť okamžite k dispozícii 276 662,82 Kč, o rok neskôr to bolo iba 83 326,56 Kč. Navyše v priebehu roka významne stúpili aj prevádzkové náklady rafinérie. Kým v sezóne 1926/1926 predstavovali 371 682,37 Kč, v sezóne 1926/1927 stúpili na 598 275,13 Kč.⁶⁴ Väčšine akcionárov, ktorí sa zúčastnili na valnom zhromaždení bolo jasné, že finančná situácia rafinérie sa zhoršuje, hoci platby za dodávaný lieh zatiaľ neboli priamo ohrozené. Aj napriek tomu sa z dosiahnutého zisku mohli realizovať nielen pomerne značné odpisy (188 569,96 Kč), doplnenie daňovej rezervy (30 000 Kč) a výplata odmien pre členov správnej a dozornej rady (31 000 Kč), ale aj 6% dividendy pre akcionárov (150 000 Kč) a tiež dotáciu do rezervného fondu spoločnosti (20 181,75 Kč).

Obchodný rok 1927/1928 predstavoval dôležitý medzník v ďalšom vývoji spoločnosti. Došlo v ňom totiž k realizácii dlhšie pripravovanej rekonštrukcie a tiež

64 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Záverečné účty za obchodný rok 1926 – 1927. VI. ročník. Prešov 1927.

investíciám do nového technického vybavenia podniku. Celkové náklady sa pritom vyšplhali na viac ako 530 tisíc korún. Aj napriek stavebným úpravám a inštalovaniu nových zariadení sa podarilo udržať celkový objem výroby liehu na dostatočne vysokej úrovni. Dosiahnutý zisk spoločnosti, v porovnaní s predošlým obdobím preto klesol iba nepatrne, na 400 677,85 Kč.⁶⁵ Z týchto prostriedkov až polovica smerovala do odpisov, tzv. „základiny klesnutia hodnôt“. V tomto roku tam previedli 200 349,19 Kč. Po vyčlenení 6% dividend (150 000 Kč), odmien pre správnu a dozornú radu (29 000 Kč) či dotovaní rezervného fondu (20 032,86 Kč), zostávajúcich 1295,80 Kč bolo prevedených na nový účet. Na celkovo úspešnom roku sa do veľkej miery podieľalo aj výrazné zníženie objemu zásob o viac ako 160 tisíc korún. Naďalej však zostávala vysokou položka pohľadávok, ktorých rafinéria evidovala v objeme viac ako 2 919 tisíc korún. Na druhej strane mala voči ďalším subjektom záväzky vo výške 1 872 157,78 Kč. Isté obavy do budúcnosti vyvolávala u akcionárov stále rastúca úroveň nákladov na prevádzku podniku, ktoré k 31. augustu 1928 presiahli úroveň 702 tisíc korún.⁶⁶

Modernizácia podniku, spojená s miernym zvýšením jeho výrobných kapacít, bola vzhľadom na situáciu v hospodárení s liehom primeraná a plne odôvodnená. Počet páleníc, ktoré vyrábali alkohol predovšetkým z ovocia, klesol na Slovensku v sezóne 1927/1928 na 151 a v celej republike na 516. To v porovnaní so stavom z rokov 1921/1922, keď páleníc bolo až 2495 predstavovalo zhruba pätinu pôvodného stavu. O viac ako polovicu klesla aj ich produkcia. Celkové vyrobené množstvo alkoholu v rámci Československa v sezóne 1927/1928 nedosiahlo úroveň sezóny 1921/1922, keď na 1 obyvateľa pripadlo 4,72 litra čistého liehu.⁶⁷ To viedlo ku konštatovaniu o celkovo stabilnej situácii v liehovarníctve, kde sa výroba i spotreba udržiavali najmä v priebehu druhej polovice dvadsiatych rokov na približne vyrovnanej úrovni, keď postupne klesajúci vývoz stačila nahradiť stúpajúca domáca spotreba. Vyrovnanú hladinu si udržiavali aj zásoby, ktoré spravovali štátom kontrolované organizácie. V sezóne 1927/1928 boli dokonca na jednej z najnižších úrovní, keď zásoby okamžite k dispozícii predstavovali objem 147 tisíc hektolitrov čistého liehu.⁶⁸

Aj v nasledujúcej sezóne 1928/1929 sa podniku podarilo udržať zisk na rovnakej úrovni ako v predošlých obdobiach. Celkovo dosiahol 402 842,03 Kč. Opäť takmer polovicu z neho, spolu 196 601, 01 Kč, uložilo vedenie podniku, so súhla-

---

65 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 18/1928. Záverečné účty za obchodný rok 1927 – 1928. VII. ročník. Prešov 1928. V porovnaní s predošlým rokom išlo o pokles iba o zhruba 4,7%, čo vzhľadom na prestavbu podniku i situáciu na trhu s liehom a alkoholickými nápojmi, možno hodnotiť ako úspech.

66 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 18/1928. Záverečné účty za obchodný rok 1927 – 1928. VII. ročník. Prešov 1928.

67 Statistický prehľad republiky Československé. Praha : Státní úřad statistický, 1930. s. 114 – 115.

68 Statistický prehľad republiky Československé. Praha : Státní úřad statistický, 1930. s. 113.

som akcionárov, do základiny „klesnutia hodnôt“. Podobne ako v predošlom roku bola akcionárom vyplatená 6 % dividenda (150 000 Kč), dotovaný rezervný fond (20 624,47 Kč) a udelené odmeny členom správnej a dozornej rady (35 000 Kč). Do nového roku bol prevedený zostatok vo výške 616,55 Kč. Aj v tomto roku sa ďalej, celkom úspešne darilo postupne znižovať objem zásob hotových výrobkov, ktorý klesol na úroveň 185 962,55 Kč. Mierne, zhruba o stotisíc korún, klesli aj pohľadávky spoločnosti. Naďalej ich však v rámci účtovníctva evidovali vo výške 2 883 732,30 Kč. Toto zlepšenie sa prejavilo predovšetkým na náraste objemu hotových prostriedkov na bankovom účte i v pokladnici spoločnosti, ktoré v čase uzávierky dosiahli výšku 328 865,90 Kč. Na druhej strane však opäť výrazne vzrástol objem prevádzkových a mzdových nákladov, keď postupne stúpili na 866 050,77 Kč. V rámci pasív sa približne o stotisíc korún znížili aj záväzky spoločnosti voči iným podnikateľským subjektom. Fond „klesnutia hodnôt“, z ktorého bolo možné financovať opravy a nákupy technického vybavenia podniku, rovnako ako rekonštrukcie budov, dosiahol výšku 1 216 147,99 Kč, čo predstavovalo takmer polovicu základného kapitálu rafinérie.⁶⁹

V priebehu roku 1929/1930 sa na činnosti rafinérie začali prejavovať prvé, zatiaľ nevýrazné, prejavy blížiacej sa hospodárskej krízy. Odzrkadlilo sa to nielen na klesajúcom zisku spoločnosti a znižujúcej sa hotovosti v jej pokladnici, ale aj na stúpajúcich pohľadávkach voči odberateľom a opätovne narastajúceho objemu zásob tovaru nachádzajúceho sa na sklade. Vedenie podniku sa na situáciu pokúsilo reagovať. No v priebehu roku sa podarilo iba nepatrne znížiť náklady na prevádzku. Tie, vďaka niektorým prijatým úsporným opatreniam, klesli na 775 195,33 Kč. Popri rastúcich pohľadávkach, stúpali spoločnosti aj záväzky, ktoré mala najmä voči svojim dodávateľom. V auguste 1930 už dosiahli výšku 1 925 925,95 Kč. Významné zmeny sa uskutočnili v celkovej štruktúre aktív podniku. Ich stav sa v priebehu roka znížil o 20,5 % a účtovná hodnota majetku rafinérie sa tak ustálila na 4 774 487,85 Kč. Napriek všeobecnému zhoršeniu hospodárskej situácie spoločnosť stále vykazovala pomerne stabilný zisk. V sezóne 1929/1930 v celkovej výške 349 500,55 Kč.⁷⁰ Vďaka tomu sa darilo udržať aj tradičnú výšku vyplácaných dividend pre svojich akcionárov a rafinéria dokonca venovala 10 000 korún na základinu T. G. Masaryka. Straty, ktorá zaznamenala rafinéria, i odpisy rôznych už nedobytných pohľadávok z predošlých rokov, však napriek tomu viedli k potrebe účtovne upraviť stav majetku i hospodárenie spoločnosti a vypracovať tzv. stabilizačnú súvahu.

Takúto súvahu, spolu so správou o hospodárení za roky 1930/1931 uverejnilo vedenie spoločnosti v rámci pravidelne publikovaných prospektov. Samotné hospodárske výsledky spoločnosti sú porovnateľné s tými, ktoré dosiahla v predošlom

69 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 21/1929. Záverečné účty za obchodný rok 1928 – 1929. VIII. ročník. Prešov 1929.

70 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Záverečné účty za obchodný rok 1929 – 1930. IX. ročník. Prešov 1930.

roku. Zisk vo výške 354 646,90 Kč umožňoval nielen vyplatiť stabilné 6% dividendy (150 000 Kč), dotovať rezervný fond (20 490 Kč) či vyplatiť odmeny členom správnej a dozornej rady (33 000 Kč), ale tiež štedro dotovať základinu „klesnutia hodnôt“ (149 678,20 Kč). Ako pozitívum hodnotilo vedenie spoločnosti aj postupné znižovanie objemu pohľadávok, na niečo viac ako 2,6 milióna Kč. Pokračovalo i znižovanie stavu zásob, ktoré klesli na hodnotu 191 tisíc korún. Výrazným faktorom, ktorý podstatne zvýšil úroveň aktív rafinérie opäť na takmer predošlú úroveň, bol nárast účtovnej hodnoty zariadenia továrne a jednotlivých továrenských budov. Mierne, na úroveň 707 337,70 Kč, sa znížili aj náklady na prevádzku rafinérie. V rovnakej miere, ako pohľadávky, sa podarilo redukovať aj záväzky spoločnosti voči svojim dodávateľom spomedzi majiteľov šarišských poľnohospodárskych liehovarov. Tie klesli na 1,22 milióna Kč.

Nárast hodnoty budov a zariadenia i celkové účtovné zlepšenie finančných ukazovateľov podniku vysvetľuje stručná informácia predložená akcionárom pod názvom „Obchodná zpráva o stabilizačnej súvahe“. Informovala ich o tom, že k 1. septembru 1930 bola, presne v duchu zákona o stabilizačnej súvahe, odpísaná celá, dovtedy pravidelne dotovaná a od dane oslobodená, amortizačná základina. Touto účtovnou operáciou sa vyrovnali rôzne straty a odpísali rôzne nedobytné pohľadávky, sčasti postupne vytvorené v predošlom období, sčasti spôsobené hospodárskou krízou. Následne bolo vykonané nové ocenenie budov, strojného zariadenia a rôzneho vybavenia. To bolo do novej súvahy zaradené pod vtedajšími, aktuálnymi cenami, ktoré stanovil znalec. Vychádzal pri tom najmä z predpokladov ich budúcej výnosnosti. Nehnuteľnosti v posudkoch boli zhodnotené „iba mierne“. Takýmto preúčtovaním vznikol nový, tzv. stabilizačný prebytok 1 479 442,75 Kč, ktorý bol opätovne zaúčtovaný v prospech stabilizačného fondu.⁷¹ Dozorný výbor spoločnosti následne celú operáciu odsúhlasil s konštatovaním, že ceny určené v stabilizačnej súvahe sa ešte stále pohybujú pod cenami odhadnými a stabilizačná súvaha bola zostavená opatrne a podľa zákona.⁷² Napriek tomu, že išlo vlastne o účtovné operácie prevádzané s cieľom vyčistiť bilancie od nedobytných pohľadávok a zrealiť situáciu podniku, názorne dokumentujú ako ľahko sa dalo v prípade potreby manipulovať s výsledkami hospodárenia i majetkom akcionárov.

V období veľkej hospodárskej krízy, ktorá aj Prešov a jeho okolie postihla, predovšetkým v rokoch 1930 – 1932, stál stále na čele podniku, ako jeho riaditeľ, Eugen

---

71 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Obchodná zpráva o stabilizačnej súvahe. In Stabilizačná súvaha k 1. septembru 1930 a záverečné účty na obchodný rok 1930 – 31. X. ročník. Prešov 1931.

72 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Revízná zpráva ku stabilizačnej súvahe. In Stabilizačná súvaha k 1. septembru 1930 a záverečné účty na obchodný rok 1930 – 31. X. ročník. Prešov 1931. Takéto účtovné operácie vedúce k úpravám bilancií a celkovej hodnoty majetku podnikov neboli v tomto období ničím výnimočným. Na jednej strane síce zlepšovali zverejňované výsledky, na druhej strane však vážne narúšali dôveryhodnosť celého účtovného systému a hodnotenia situácie, v akej sa podniky reálne nachádzali.

Arje. K zmenám vo vedení, či na úradníckych miestach dochádzalo počas dvadsiatych a tridsiatych rokov iba v minimálnej miere. Na prelome rokov 1930/1931 v rafinérii pracovali vedúci továrne Béla Berényi, korešpondent a účtovník Béla Moskovits a účtovník korešpondent Willibald Patzelt. Okrem hospodárskej krízy, ktorá ovplyvnila všetky oblasti života tunajšieho obyvateľstva, na hospodárske výsledky podniku stále vplývala aj silná konkurencia výrobcov liehovín v samotnom Prešove. Okrem samotnej Prešovskej rafinérie liehu, úč. spoločnosti, tu rôzne likéry, liehoviny a predovšetkým rum vyrábalo a predávalo ďalších šesť spoločností. Okrem „Unitas“, továrne na rum a likéry, úč. spol., to boli Hartmann Mikuláš, továreň na rum a likéry, firma Preisz Ludevít, továreň na rum a likéry, Slávia, továreň na rum a likéry, Schwarcz a Glasner, továreň na rum a likéry, úč. spol. a Prvá slovenská továreň na rum a likéry Suchy Oldrich a spol.⁷³

Aj v nasledujúcom obchodnom roku 1931/1932 sa vedeniu podniku podarilo udržať stabilnú úroveň hospodárenia. Zisk spoločnosti síce opäť mierne klesol, stále však postačoval nielen na výplatu 6% dividend akcionárom, dotovanie rezervného fondu (18 670 Kč) a odmeny pre správnu a dozornú radu (17 000 Kč), ale poskytoval dostatok prostriedkov aj na opätovnú tvorbu základiny „klesnutia hodnôt“, kam smerovalo 149 678,20 Kč. Vykonané úsporné opatrenia viedli opäť k miernemu poklesu prevádzkových nákladov spoločnosti, ktoré dosiahli 672 546,60 Kč. O tom, že situácia v odbyte rafinovaného liehu a v rafinérii vyrábaných liehovín nebola úplne bezproblémová, svedčí nielen takmer trojnásobný nárast zásob, ktoré mal podnik na sklade, ale aj presun časti voľných prostriedkov do cenných papierov. Tie sa, ako rýchlo speňažiteľná rezerva, objavili v bilancii vo výške 174 619,25 Kč. Vcelku úspešne sa vedeniu spoločnosti darilo, aj napriek stále pretrvávajúcej hospodárskej kríze, znižovať záväzky, ktoré malo voči iným podnikateľským subjektom. Počas roka klesli na úroveň okolo 1,1 milióna korún. Na druhej strane podnik vo svojich bilanciách vykazoval položku stabilizačný fond, ktorý však bol krytý iba opätovne sa tvoriacim amortizačným, resp. fondom na „klesnutie hodnôt“. Do tohto fondu v obchodnom roku 1931/1932 smerovalo prvých 149 678,20 Kč, čo však predstavovalo iba 10% celkovej potreby.⁷⁴

Na opätovne stúpajúcich aktívach spoločnosti malo najväčší podiel opäť zvýšenie hodnoty zariadenia továrne a ďalší nárast objemu cenných papierov, až do výšky 402 tisíc korún. Napriek stále celkovo komplikovanej hospodárskej situácii sa na stabilnej úrovni, porovnateľnej s predošlým rokom, darilo udržiavať úroveň pohľadávok a zásob tovaru. Nebola to však iba zásluha vedenia rafinérie. Významnú úlohu tu zohrávala aj skutočnosť, že podnik, ako súčasť koncernu pražskej Živ-

73 *Adresár mesta Prešova a prešovského okresu*. Sostavil Spányi, A. Prešov : Knihtlačiareň Minerva, 1931. s. 226.

74 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 18/1930. Záverečné účty za obchodný rok 1929 – 1930. IX. ročník. Prešov 1930. Stabilizačný fond, kam sa preúčtovali všetky straty, nedobytné pohľadávky a ďalšie problémové položky, spoločnosť vykazovala vo svojich účtovných súvahách dlhodobo, až do štyridsiatych rokov.

nostenskej banky, sa mohol opierať o jej odbytovú základňu a rôzne výhody s tým spojené. Značný vplyv na hospodárenie spoločnosti však mali opäť prudko narastajúce prevádzkové náklady, v celkovej výške 840 748,85 Kč. Očistenie bilancií od nevýnosných aktív malo napriek tomu pozitívny vplyv na hospodársky výsledok podniku. Ten stúpol na takmer 400 tisíc korún, čo umožnilo nielen vyplácať stabilnú 6% dividendu, čo si vyžiadalo 150 000 Kč, ale aj štedro dotovať amortizačný fond sumou 187 866,50 Kč a rezervný fond 20 800 Kč. V porovnaní s predošlým rokom podstatne vzrástli aj odmeny pre členov správnej a dozornej rady. Tie vyplátili v objeme 34 000 Kč.⁷⁵

Aj napriek úsporám, ktoré sa opäť podarilo dosiahnuť pri prevádzkových nákladoch spoločnosti sa obchodný rok 1933/1934 nezaradil medzi najúspešnejšie v histórii spoločnosti. Výroba dynalkoholu, ktorej sa podnik v predošlom období pomerne úspešne venoval, bola v tomto období zastavená, pričom v nasledujúcich rokoch sa vedenie usilovalo opätovne sústrediť predovšetkým na rafinovanie surového liehu z okolitých poľnohospodárskych liehovarov. Vo všeobecnosti sa tento stav, zastavenie výroby dynalkoholu i vlastnej výroby liehovín určených pre maloobchodný predaj, hodnotil ako dôsledok hospodárskej krízy, ktorá podniku spôsobila značné ťažkosti.⁷⁶ Ako však konštatovalo záverečné hodnotenie inšpektorov košického Priemyselného inšpektorátu, ktoré bolo zostavené v roku 1934, podnik bol napriek všetkému dobre udržiavaný a dostatočne vybavený.

Lepšiu predstavu o tom, ako rafinéria v polovici tridsiatych rokov vyzerala a s akým vybavením pracovala, poskytuje práve spomínaný inšpekčný záznam. Hneď na úvod konštatoval, že pôvodný starý závod bol zrekonštruovaný v roku 1928 a celkovo modernizovaný postavením nového kontinuálneho rektifikačného prístroja od firmy Barbet. Výsledne tak podnik pozostával z kotolne, pomocnej dielne, dvojposchodovej rektifikačnej miestnosti, skladiska liehu a surovín, osobitného skladiska na uskladnenie dynalkoholu. Osobitné skladisko bolo potrebné, keďže pri jeho výrobe dochádzalo k miešaniu liehu a ďalších dvoch hlavných prísad, benzínu a benzolu. Všetky výrobné miestnosti boli charakterizované ako dostatočne svetlé, priestrané a vzdušné.

Podnik celkovo z hľadiska bezpečnosti práce v podstate spĺňal požadované normy. Východy zo skladov i výrobné boli charakterizované ako dostatočné, rovnako ako sčasti drevené, sčasti kovové schodiská so zábradliami, umiestnené v budovách. Ako dostatočné bolo hodnotené aj elektrické osvetlenie, rovnako ako protipožiarne zabezpečenie. To pozostávalo, vzhľadom na riziká, ktoré vyplývali z celkovej povahy výroby, z dvoch vlastných studní s možnosťou doplnenia hasiacich hadíc a niekoľkých hasiacich prístrojov.⁷⁷

---

75 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 18/1933. Záverečné účty za obchodný rok 1932 – 1933. XII. ročník. Prešov 1933.

76 Dejiny Prešova II. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 131.

77 ŠA Prešov. Fond Priemyselný (živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938. Prešovská rafinéria liehu, úč., spol.. Prešov. i. č. 2209. kr. 16. Inšpekčný záznam.

Zodpovedný zástupca rafinérie, v polovici tridsiatych rokov to bol M. Klein, určo-
val, pre komunikáciu s pravidelne prichádzajúcimi inšpektormi, kompetentného
úradníka. Počas rokov 1934 – 1944 ním bol vždy B. Berényi, ktorý kontroly spre-
vádzal a informoval o dôležitých skutočnostiach. Najdôležitejšími informáciami
zaujímavými vyslaných inšpektorov, boli tie, ktoré sa týkali priamo zamestnancov
podniku pôsobiacich najmä v robotníckych profesiách. V roku 1934 ich v podni-
ku pracovalo jedenásť, najviac v profesii kurič a rafinér. Z iných kvalifikovaných
robotníkov podnik zamestnával iba zámočníka. Ďalšie miesta boli určené nekvali-
fikovaným pomocným robotníkom, sluhom a nočným strážnikom. Táto štruktúra
zamestnancov sa udržiavala aj v nasledujúcich rokoch, pričom najviac pracovníkov
v robotníckych pozíciách bolo vykazovaných v roku 1943, celkovo štrnásť. Všetci
zamestnanci boli prihlásení na nemocenské, starobné aj úrazové poistenie. Okrem
toho však nemali žiadne ďalšie výhody, snáď okrem záchodu priamo v areáli pod-
niku a dostupnej pitnej vody z mestského vodovodu. Pracovná doba musela reš-
pektovať sezónnosť výroby, ale súčasne aj dodržiavať zákony, ktoré v tom čase
platili. Preto boli robotníci rozdelení do troch pracovných zmien, v prípade potreby
sa vytvorila aj štvrtá, ktoré sa v pravidelných osemhodinových intervaloch strie-
dali. Jednotlivé skupiny si ranné, poobedňajšie a nočné zmeny vždy v týždňových
intervaloch vymieňali.

Napriek hodnoteniam inšpektorov i celkovému objemu výroby bolo technické
vybavenie podniku pomerne skromné. Jeho vedenie po skončení výroby dynalko-
holu, uvádzalo ako jediný vyrábaný produkt, rafinovaný lieh. Na jeho úpravu slúžili,
okrem kontinuálneho rektifikačného prístroja, jeden parný a v roku 1934 celkovo
štyri elektromotory.⁷⁸ Okrem toho boli v podniku nainštalované ešte dva odparova-
cie kotly a tri parné pumpy. V súvislosti s technickým vybavením a otázkou okolo
spracovateľskej kapacity rafinérie bola osobitne zdôrazňovaná skutočnosť, že je za-
meraná výhradne na spracovávanie domácich surovín. Samotná spracovateľská ka-
pacita bola v roku 1934 stanovená iba na 14 500 hl surového liehu ročne, resp. 105 hl
denne. Začiatkom štyridsiatych rokov rafinéria však vykazovala zvýšenie spracova-
ateľskej kapacity až na 30 000 hl surového liehu ročne. Keďže v nasledujúcich rokoch
nedošlo k významnejšej modernizácii zariadenia podniku, ani väčšej rekonštrukcii,
je potrebné konštatovať, že údaj z roku 1934, uvádzajúci spracovateľskú kapacitu

---

V podobnom stave bolo zariadenie podniku udržiavané až do polovice štyridsiatych rokov. Následne sa postupne objavovali sporadické výhrady jednotlivých inšpektorov týkajúce sa doplnenie náterov stien, potreby prikryť dreveným obložením inštalované elektromotory a doplnenia elektrického núdzového osvetlenia.

78 Počet a výkon inštalovaných elektromotorov bol jedným z mála prípadov, keď v druhej po-
lovici tridsiatych a na začiatku štyridsiatych rokov dochádzalo v rámci podniku k väčším
investíciám, resp. modernizácii. Ich počiatkový počet, štyri kusy, sa do roku 1943 postupne
zdvojnásobil, až na konečných osem kusov. ŠA Prešov. Fond Priemyselný (živnostenský) in-
špektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938. Prešovská rafinéria liehu, úč., spol.. Prešov.
i. č. 2209. kr. 16. Inšpekčný záznam.

podniku na 14 500 hl ročne, odzrkadľuje iba objem realizovanej výroby v danom období a nie celkové možnosti účastinnej spoločnosti.⁷⁹

Nízka pokladničná hotovosť v závere obchodného roku 1933/1934, i narastajúci objem pohľadávok, ktoré stúpili na viac ako 2,5 milióna korún, podobne ako stúpajúce dane, sťažovali hospodárenie rafinérie. Celkové ťažkosti a spomaľovanie obehu finančných prostriedkov sa prejavovali aj na náraste záväzkov rafinérie voči svojim partnerom. Celkový hospodársky výsledok, ktorý sa skončil ziskom vo výške 347 583,05 Kč túto situáciu zatiaľ významnejšie neovplyvnil. Vedenie podniku preto mohlo ponechať výplatu dividend na tradičnej, 6% úrovni, rovnako ako dotovanie všetkých fondov. Výraznejšie sa znížila výška odmien pre členov správnej a dozornej rady (21 000 Kč), pričom stále nevyjasnená zostávala otázka, čo s evidovaným stabilizačným fondom, ktorý neúmerne zaťažoval bilanciu podniku. Ako najpriateľnejšie riešenie sa javilo účtovné prevedenie aspoň časti prostriedkov z tohto fondu do akciového kapitálu spoločnosti.

V samom závere roku 1934 sa preto uskutočnilo mimoriadne valné zhromaždenie akcionárov, ktoré vo svojej pomerne podrobnej zápisnici zachytil verejný notár a súčasne starosta Prešova dr. A. Duchoň. Priebeh jednania zaznamenal na požiadanie riaditeľa podniku, ktorým bol v tom čase Eugen Arje. Prítomných bolo iba desať akcionárov, ktorí zastupovali všetkých 6250 vydaných akcií. Z toho po 1250 akcií zastupovali A. Berka a B. Schmidt. Kým prvý stále zastával funkciu vrchného riaditeľa Družstva hospodárskych liehovarov v Prahe, druhý bol riaditeľom filiálky Živnostenskej banky v Košiciach. Ďalších 950 akcií zastupoval J. Bujanovics, a po štyristo kusov ďalší akcionári, konkrétne A. Bánó, A. Péchy, dr. T. Rosenberg, dr. D. Piller, G. Hedry, I. Péchy a A. Ardó.⁸⁰

Všetci zúčastnení deponovali účastiny u filiálky Živnostenskej banky v Košiciach, pričom potvrdenie vydané bankou predstavovalo súčasť spisovanej zápisnice. V tomto prípade išlo o mimoriadne valné zhromaždenie, ktorého jediným bodom sa stalo rokovanie o návrhu, ktorý po úvodnom privítaní predniesol predseda správnej rady, J. Bujanovics. Jeho podstatou bolo postupné umorovanie stabilizačného fondu, ktorého účtovne vykazované prostriedky by sa využili na zvýšenie základného kapitálu spoločnosti o 625 000 Kč. Tým by sa základný kapitál spoločnosti zvýšil z 2,5 milióna korún na 3 125 000 Kč. Išlo hlavne o to, aby podnik takýmto postupom získal dostatočné, zákonom pre tento druh podnikania požadované, rezervy. Valné

---

79 Bližšie ŠA Prešov. Fond Priemyselný (živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938. Prešovská rafinéria liehu, úč., spol.. Prešov. i. č. 2209. kr. 16. Inšpekčný záznam. Údaj o spracovateľskej kapacite vo výške 14 500 hl surového liehu ročne prevzali aj autori monografie venovanej dejinám Prešova, ktorá ako jediná prináša, aj keď veľmi stručne, informácie o pôsobení rafinérie, hoci už v nasledujúcom konštatujú zvýšenie výroby v obchodnom roku 1934/1935 na úroveň tridsať tisíc hektolitrov ročne. Bližšie Dejiny Prešova II. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 131.

80 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 29/35. Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia uskutočneného 30. decembra 1934. Vyhotoval dr. A. Duchoň. Všetci akcionári, okrem prvých dvoch, ako svoje zamestnanie uviedli statkár.

zhromaždenie návrh jednohlasne prijalo. V konečnom dôsledku sa od akcionárov nežiadalo vloženie žiadnych nových prostriedkov, celá operácia sa mala realizovať z prostriedkov firmy a v jej réžii. V praxi sa to uskutočnilo tak, že v hornej polovici jednotlivých už vydaných účastín červenou, trvalou farbou, mali opečiatkovať. Vďaka tomu, a súčasnému doplneniu textu v znení: „...*Nominálna hodnota tejto účastiny v smysle zákona zo dňa 15. júla roku 1927 Sb. z. A n. č. 78 o stabilizačných súvahách na základe usnesenia valného zhromaždenia zo dňa 30. decembra 1934, bola z Kč 400 na Kč 500 zvýšená*“⁸¹, sa zvyšovanie základného kapitálu spoločnosti realizovalo rýchlo a bez väčších dodatočných nákladov.

Obchodný rok 1934/1935 nepriniesol pre Prešovskú rafinériu liehu očakávané zlepšenie jej ekonomickej situácie. Skôr naopak. Aj napriek tomu, že sa podarilo udržať zisk na úrovni predošlých rokov, rovnako ako odvody do rôznych fondov a výšku dividend, celková finančná situácia podniku sa skôr opäť mierne zhoršovala. Ďalšie výrazné zníženie hotovosti v pokladnici, kde sa nachádzalo sotva 67 tisíc korún, ale najmä ďalšie výrazné zvyšovanie pohľadávok až k hranici troch miliónov korún, kompenzovalo vedenie podniku iba účtovným nárastom hodnoty aktív. A tak hoci aktíva stúpili až na úroveň takmer sedem miliónov korún, podnik dlhodobo nemal dostatok prostriedkov v hotovosti. Aj preto jeho vedenie v priebehu roka predalo časť, priebežne v predošlých rokoch nakúpených, cenných papierov. Situáciu to však výraznejšie nezlepšilo. Ako vážny problém sa ukazoval aj ďalší nárast prevádzkových nákladov, rovnako ako záväzkov spoločnosti, ktoré dosiahli výšku 1,62 milióna korún. Zvýšenie akciového kapitálu síce navonok vyzeralo dobre a znížila sa tak účtovne výška chýbajúcich prostriedkov vedená v stabilizačnom fonde, podnik však nezískal žiadny reálny nový kapitál. Nezbažil sa úplne ani starých účtovných strát, pretože stále nebola vyriešená otázka, čo so zvyškom stabilizačného fondu. Ten aj naďalej zaťažoval bilanciu podniku vo výške viac ako 850 tisíc korún.⁸²

Aj preto bolo potrebné postupne prikročiť k ďalším účtovným operáciám, ktoré by prispeli k vyriešeniu nepriaznivej situácie. Najprv bolo pre akcionárov, k 1. septembru 1935, pripravené ďalšie podrobnejšie vysvetlenie jednotlivých krokov, ktoré sa v podniku realizovali. Okrem toho, že z pôvodného stabilizačného fondu, ktorý bol vykazovaný vo výške 1 479 442,75 Kč sa v zmysle uznesenia mimoriadneho valného zhromaždenia akcionárov zo dňa 30. decembra 1934, použilo na zvýšenie

81 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. č. 29/1935. Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia uskutočneného 30. decembra 1934. Vyhotoval dr. A. Duchoň. Z jednaní a schváleného výsledku ďalej vyplývalo, že vydané spojené účastiny v počte po dvadsať päť kusov (podľa § 9 stanov spoločnosti) majú zvýšené nominálnu hodnotu z desať tisíc na 12 500 Kč. Okrem opečiatkovania boli cenné papiere doplnené aj podpismi osôb, ktoré na to podľa schválených stanov spoločnosti mali právo.

82 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 30/1935. Záverečné účty za obchodný rok 1934 – 35. XIV. ročník. Prešov 1935.

základného kapitálu 625 000 Kč. Ďalšia časť chýbajúcich prostriedkov sa postupne získala „restabilizovaním“, odpisovaním a preceňovaním ďalších položiek. Napriek snahe vedenia to nebolo možné bez toho, aby sa siahlo na zisk spoločnosti, dividendy a odmeny členom správnej a dozornej rady odpísať všetko.

Ani o rok neskôr, k 1. septembru 1935, napriek nespornej snahe vedenia, sa nepodarilo zlikvidovať problémovú účtovnú položku. Stále zostával zvyšok stabilizačného fondu vo výške 550 000 Kč. Táto suma sa preniesla do novej súvahy za obchodný rok 1935/1936, pričom aby bolo možné zostaviť súvahu a účtovnú uzávierku, vedenie podniku tentoraz znížilo hodnotu továrenského zariadenia o takmer milión korún. Časť týchto prostriedkov bolo možné nakoniec investovať do cenných papierov, ktorých stav tak k 31. augustu 1936 dosiahol výšku viac ako 806 tisíc korún. Aj napriek tomu, že vedenie podniku sa nevyhlo vykazovaniu dubioznych – nedobytných pohľadávok (viac ako 20 tisíc korún) ani rastu prevádzkových nákladov (884 578 Kč), hospodárenie podniku sa skončilo ziskom v objeme 344 115,35 Kč. Ten bol rozdelený už tradičným spôsobom. Akcionárom určili 6% dividendu (187 500 Kč). Ďalšie prostriedky smerovali do rezervného fondu (25 099 Kč), na odmeny správnej a dozornej rade (21 000 Kč), na základinu „klesnutia hodnôt“ (93 223 Kč), ale už aj na prvé, zatiaľ veľmi opatrne odpisovanie nedobytných pohľadávok (5003,05 Kč).⁸³

Zisk sa, na približne rovnakej úrovni, vedeniu podniku darilo udržiavať aj v nasledujúcom roku. Pohľad na jednotlivé bilancie, stále nové vykazované pochybné pohľadávky, ktoré napriek neustálym odpisom vedenie spoločnosti vykazovalo, nárast pohľadávok nad trojmiliónovú hranicu, to všetko spolu so stúpajúcim objemom zásob a stále stúpajúcimi prevádzkovými nákladmi značne komplikovalo pozíciu účastinnej spoločnosti. To sa prejavovalo jednak v tom, že pomalšie platila svojim dodávateľom a k 31. augustu 1937 im dlhovala viac ako dva milióny korún. Súčasne dochádzalo k poklesu objemu finančných prostriedkov, ktorými by bolo možné rýchlo disponovať. V deň vytvorenia súvahy, ktorú vedenie pravidelne predkladalo na schválenie svojim účastinárom, sa v pokladnici nachádzalo sotva 30 tisíc korún. Úroveň hotovosti tak bola najnižšia v celej dovtedajšej histórii podniku. A tak aj napriek dosiahnutému účtovnému zisku vedenie spoločnosti navrhlo znížiť vyplácané dividendy na úroveň 4,75% (148 437,50 Kč), na dovtedajšej úrovni ponechať dotovanie rezervného (24 350 Kč) i amortizačného fondu (97 447 Kč) a popri odmenách pre správnu a dozornú radu (21 000 Kč), vyčleniť peniaze na splatenie časti nedobytných pohľadávok (15 000 Kč) a daňovú rezervu (34 000 Kč).⁸⁴

Ako sa však rýchlo ukázalo, na postupné ozdravné kroky, ktoré by priviedli Prešovskú rafinériu liehu k opätovnej väčšej finančnej stabilite a umožnili pomýšľať na modernizáciu, či prípadné ďalšie rozširovanie obchodných aktivít, už ne-

---

83 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 32/1936. Restabilizačná súvaha k 1. septembru 1935 a záverečné účty za obchodný rok 1935 – 36. XV. ročník. Prešov 1935.

84 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Záverečné účty za obchodný rok 1936 – 37. XVI. ročník. Prešov 1937.

bol dostatok času. Záver tridsiatych rokov 20. storočia, totiž okrem zhoršovania hospodárskej situácie, priniesol aj významné zmeny v politickom a spoločenskom živote. Tie do veľkej miery poznačili aj dlhodobé obchodné spojenia, v rámci ktorých pôsobila Prešovská rafinéria liehu a ktoré sa prejavili už v priebehu roku 1939. Už valné zhromaždenie akcionárov, ktoré by hodnotilo obchodný rok 1937/1938 sa zišlo, v porovnaní s predošlými rokmi, so značným oneskorením. Akcionári sa zišli až v druhej polovici februára 1939, pričom toto stretnutie je posledným, ktoré zachováva nielen pôvodnú vlasťnícku štruktúru podniku, ale i zaužívané bankové spojenia realizované spravidla cez košickú pobočku Živnostenskej banky. Výkaz akcií deponovaných, na rozdiel od predošlých rokov, priamo u Prešovskej rafinérie liehu, úč. Spoločnosti, zachytáva účasť celkovo desiatich akcionárov, zastupujúcich celkovo 3750 účastín. Z toho Živnostenská banka Praha stále na valnom zhromaždení disponovala 1250 účastinami, ostatní „miestni“ menší akcionári však mali výraznú prevahu. Predseda správnej rady J. Bujanovics zastupoval 412, L. Ghillányi 486, Izsó Schwarz (v tom čase už bývajúcí v Banskej Bystrici) 420, A. Piller 154, G. Pulszky 188, dr. D. Piller 150, dr. T. Rosenberg 233 a A. Ardó 457 účastín.⁸⁵

Toto valné zhromaždenie muselo nielen konštatovať, že celková politická i hospodárska situácia v republike nebola dobrá a výrazne sa prejavila na dosiahnutých hospodárskych výsledkoch, ale muselo tiež hľadať riešenia, ako sa so vzniknutou situáciou vyrovať. Vzhľadom na to, že zisk podniku výrazne klesol na 278 278 K, vedenie spoločnosti rozhodlo nielen o ďalšom znížení úrovne dividend, ale aj o znížení dotácií pre všetky fondy. Na rovnakej úrovni ako v predošlom roku zostali iba odmeny pre členov správnej a dozornej rady (21 000 K). Z mimoriadnych výdavkov je zaujímavé iba to, že podnik investoval v priebehu roka iba raz väčšiu sumu a to 15 000 K do jubilejného fondu na obranu štátu. Politické udalosti mali však veľmi nepriaznivý vplyv na celkovú finančnú situáciu podniku, keď opäť rýchlo začala stúpať suma, ktorú podniku dlhovali odberatelia jeho produkcie. K 31. augustu presiahla výšku 3,5 milióna korún, pričom v pokladnici mala rafinéria prostriedky iba vo výške sotva 46 tisíc korún. Ďalej rástli aj prevádzkové náklady, ktoré bez 390 korún dosiahli úroveň jedného milióna korún. Rastúce dane a nutnosť iba na stratách z cenných papierov odpísať takmer 52 tisíc korún, v spojení s rastúcimi nesplatenými záväzkami vo výške viac ako 2,2 milióna korún, nútili vedenie podniku pracovať s mimoriadnou opatrnosťou. Riaditeľstvo i členovia správnej rady si pritom dostatočne uvedomovali neistú situáciu podniku, ktorému stále vo väčšej miere chýbali na udržanie prevádzky predovšetkým peniaze v hotovosti.⁸⁶

Za tejto situácie sa koncom roka 1939, vo zvyčajnom čase, uskutočnilo ďalšie riadne valné zhromaždenie akcionárov Prešovskej rafinérie liehu. Na ňom už niekdajšie pozície predstaviteľov pražskej Živnostenskej banky obsadili zástupcovia Ľudovej banky v Ružomberku. Jej prešovskí zástupcovia dr. Štefan Fritz a dr. Bar-

85 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 37/1939. Valné zhromaždenie konané 18. februára 1939.

86 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Záverečné účty za obchodný rok 1937 – 38. XVII. ročník. Prešov 1938.

tolomej Germuška, zastupovali po 425 účastín. Ďalších 400 účastín kontrolovaných ružomerským finančným ústavom zastupoval Arnold Bakajsa. Zastupovanie zostávajúcich účastín si rozdelili väčšinou pôvodní predstavitelia podniku. A. Ardó zastupoval 600, J. Bujanovics 685, dr. D. Piller 400, I. Péchy 535, L. Ghillányi 500, dr. T. Rosenberg 380 a G. Pulszky 350. Novým členom správnej rady sa stal prešovský okresný náčelník dr. Aladár Ondrejko, zastupujúci na valnom zhromaždení 300 účastín.⁸⁷

Aj napriek značným zmenám sa valné zhromaždenie uskutočnené 9. decembra 1939, nieslo v relatívne pokojnom duchu. Hoci v navrhovanom programe zasadnutia bola aj snaha niektorých predstaviteľov významnejším darom prispieť na tvoriaci sa „zlatý poklad slovenskej Republiky“, účastinári nakoniec uprednostnili tradičné delenie dosiahnutého zisku. Keďže ten bol takmer rovnaký ako v predošlom roku, keď dosiahol 263 763,65 Ks, rozhodli sa na návrh správnej rady ponechať výplatu dividend na úrovni 4% (125 000 Ks) a popri rezervnom fonde dotovať predovšetkým fond „klesnutia hodnôt“, kam smerovalo 97 830 Ks. Čiastočné upokojenie politickej situácie a prijaté úsporné opatrenie umožnili aspoň čiastočne znížiť pohľadávky, ktoré spoločnosť evidovala voči svojim odberateľom. Tie klesli o takmer osemsto tisíc korún. Na druhej strane sa však nedarilo znížiť prevádzkové náklady podniku, ktoré sa vyšplhali nad milión korún ročne.⁸⁸

Vážnym problémom však bola skutočnosť, že hotovosť, ktorú mala rafinéria k dispozícii vo svojej pokladnici klesla na historické minimum. Suma 2477,45 Ks nepostačovala ani na mesačnú výplatu riaditeľa podniku, nieto na financovanie jeho prevádzky. Iba malým zmiernením kritickej finančnej situácie, aká v tom čase v podniku panovala, bol o takmer rovnakú sumu ako v prípade pohľadávok, znížený objem záväzkov, ktoré mala spoločnosť voči svojim dodávateľom. Finančná situácia podniku bola veľmi zložitá a neuláhčovala ju ani zmena tak významného akcionára, akým bola pražská Živnostenská banka. Jej podiel v Prešovskej rafinérii liehu prevzala ružomerská Ľudová banka. Jej predstavitelia síce disponovali značným politickým vplyvom, samotná banka však popri svojej celkovej kapitálovej slabosti nedisponovala v tom čase ani dostatočným počtom pobočiek, ktoré by uľahčili inkaso pohľadávok a platby rafinérie. Vedenie Ľudovej banky iba postupne budovalo dostatočnú sieť pobočiek v jednotlivých mestách na Slovensku.⁸⁹

---

87 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 40/1939. Valné zhromaždenie akcionárov uskutočnené 9. decembra 1939.

88 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Záverečné účty za obchodný rok 1938 – 39. XVIII. ročník. Prešov 1939.

89 Ľudová banka, úč. Spoločnosť v Ružomberku vznikla už v roku 1907. Až do konca štyridsiatych rokov však zostala malým, regionálnym ústavom. V čase konania valného zhromaždenia, 9. decembra 1939 mala banka okrem vlastnej centrály v Ružomberku k dispozícii iba filiálky v Poprade, Spišskej Novej Vsi, Spišskom Podhradí a Spišskej Starej Vsi. V rokoch 1940 a 1941 prevzala niekoľko menších finančných ústavov a mala k dispozícii celkovo desať pobočiek. Bližšie: HORVÁTH, Š.- VALACH, J. Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945. Bratislava : Alfa, 1978. s. 187.

Medzi zaujímavé dokumenty, ktoré nám umožňujú nazrieť do života spoločnosti v období krátko po vypuknutí druhej svetovej vojny, je jedna z mála dochovaných zápisníc zo zasadnutia správnej rady Prešovskej rafinérie liehu, úč. spol., ktorá vznikla v samom závère roku 1940. I keď predsedom spoločnosti aj naďalej zostal J. Bujanovics, noví členovia správnej a dozornej rady boli veľmi aktívni. Dr. A. Ondrejkoovič sa stal jej podpredsedom a na stretnutí vystupovali dr. Š. Fritz, dr. B. Germuška, A. Ketzer či A. Bakajsa. Podstatne menej aktívne vystupovali pôvodní členovia správnej rady ako napríklad A. Ardó, L. Ghillányi, G. Hedry, I. Péchy alebo dr. D. Piller. Schôdze sa ďalej zúčastnili aj členovia dozornej rady E. Lábaj a G. Pulszky, rovnako ako dlhoročný riaditeľ podniku E. Arje.

Kým predseda správnej rady predniesol informácie o hospodárskych výsledkoch rafinérie, riaditeľ podniku informoval o samotnej prevádzke a rôznych potrebách na jej plynulé zabezpečenie. Okrem toho navrhol, aby tak, ako bolo dovtedy každoročne zvykom, aj v tomto roku vedenie rafinérie venovalo pre nezamestnaných ako jednorázovú podporu 2000 Ks. Ďalších 250 Ks navrhol udeliť ako podporu miestnej Hlinkovej garde, na uskutočnenie pripravovaného divadelného predstavenia. Tieto návrhy boli bez väčších pripomienok odsúhlasené. Ďalšieho rokovania sa však samotný riaditeľ už nezúčastnil, keďže sa to týkalo zákona č. 256 zo dňa 1. októbra 1940, o zamestnávaní židovských zamestnancov v podnikoch na území Slovenska. Po diskusii bolo nakoniec prijaté nasledujúce rozhodnutie: *“...V zmysle vládného nariadenia sa podá žiadosť na Ústredný hospodársky úrad o udelenie pracovného povolenia pre židovských zamestnancov pracujúcich v podniku. Predbežne zostane všetko nezmenené. Mesačný plat riaditeľa Eugena Arjeho sa ustalaťuje na 3500 Ks a s oprávnenosťou prokúry zostáva vo svojej kvalifikácii.”*⁹⁰

O možnostiach aspoň dočasného udržania tohto stavu jednal osobne aj dr. A. Ondrejkoovič s ministrom pravosúdia dr. Fritzom, pričom potvrdil tento stav. S prijatým rozhodnutím vyjadril spokojnosť aj E. Lábaj, ako zástupca Ľudovej banky v Ružomberku. Väčšie zmeny v prevádzke podniku sa ešte počas roku 1940 neudiali, o čom svedčia aj výsledky prezentované na riadnom valnom zhromaždení uskutočnenom v apríli roku 1941. Hoci dosiahnutý zisk 257 010,55 Ks bol približne na rovnakej úrovni ako v predošlom roku, spoločnosť aspoň účtovne sčasti vylepšila svoju pozíciu. Podarilo sa zvýšiť objem hotovosti, ktorá sa nachádzala priamo v pokladni, sčasti sa podarilo redukovat' položku cenných papierov, ktoré neprinášali významnejšie výnosy. Podarilo sa zinkasovat' časť pohľadávok, ktoré sa ustálili na objeme okolo 2,6 milióna Ks. Stále stúpajúci trend si však zachovali prevádzkové náklady, ktoré presiahli objem 1,1 milióna korún ročne. Spoločnosť však, napriek tomu, že si mohla priebežne vyrovnat' aj časť svojich starších záväzkov, prispela ešte sumou 23 872,25 Ks na zlatý poklad Slovenskej republiky.⁹¹ Zo zisku

90 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 42/1940. Zápisnica o zasadnutí správnej rady zo dňa 6. novembra 1940.

91 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 45/1941. Záverečné účty za obchodný rok 1939 – 40. XIX. ročník. Prešov 1940.

boli akcionárom vyplatené 4% dividendy(125 000 Ks) a popri dotovaní rezervného (15 800 Ks) a amortizačného fondu (98 774 Ks) sa vyplatili aj odmeny členom správnej a dozornej rady (17 000 Ks).⁹²

Práve jednotlivé orgány spoločnosti ďalej prechádzali v tomto období výraznejšími zmenami. Jednak boli postupne v tichosti nahradení jednotliví členovia židovského pôvodu, jednak sa do správnej a dozornej rady menovali významnejšie osobnosti z radov politických nominantov, resp. osobnosti, ktoré svojim pôvodom a vystupovaním vhodne zapadali do danej doby. V tomto duchu sa napríklad členom správnej rady stal Adalbert von Ketzer z Bogdanoviec. V dozornej rade zasa namiesto odstupujúceho A. Péchyho z Hermanoviec zvolený Juraj Péchy tiež z Hermanoviec.⁹³

Valné zhromaždenie hodnotiace sezónu 1940/1941 sa nieslo v nepríjemnom ovzduší. Navonok sa to prejavilo tým, že noví členovia vedenia aktívne vystupovali vo viacerých otázkach. Navyše na valnom zhromaždení, ktoré sa uskutočnilo už koncom roka 1941, po dlhom čase aspoň formálne nemali prevahu početnejší akcionári zastupujúci záujmy producentov liehu z okolia Prešova, ale predstavitelia ružomerskej Ľudovej banky a Družstva hospodárskych liehovarov. Družstvo hospodárskych liehovarov z Bratislavy zastupoval dr. A. Ondrejko. Ten v tom čase už pôsobil v hlavnom meste a na valnom zhromaždení predložil dokumenty oprávňujúce ho hlasovať za 1250 účastín. Po 625 účastín patriacich Ľudovej banke zastupovali A. Bakajsa a J. Lipták z Prešova. Na valnom zhromaždení sa z ďalších, už tradičných účastníkov dostavili iba L. Ghillányi (150 účastín), A. Piller (166), J. Péchy (124), A. Péchy (150), I. Péchy (262) a A. Ghillányi (415). Valnému zhromaždeniu predsedal J. Bujanovics zastupujúci 207 účastín, hlavným rečníkom však bol W. Paczelt, v tom čase už prokurista Prešovskej rafinérie liehu.⁹⁴

Práve jemu pripadla úloha oboznámiť účastinárov s hospodárením podniku a súčasne verejne prezentovať nepríjemnú skutočnosť, že celý dosiahnutý zisk 140 212,75 Ks by mal byť presunutý do základiny na klesnutie hodnôt. Dôvodov, prečo sa museli dosiahnuté výsledky hodnotiť ako neúspešné, pričom sa nenašiel dostatok prostriedkov ani na výplatu pravidelných dividend, bolo hneď niekoľko. Na jednej strane podniku začal prudko stúpať objem aktív. V priebehu roka stúpili takmer o milión korún na 7,22 milióna, čo na prvý pohľad mohlo vzbudzovať spokojnosť. Celý tento nárast však spôsobili rýchlo rastúce pohľadávky, ktoré v závere augusta 1941 už presiahli objem 3,75 milióna korún. Viacerí väčší odberatelia podniku neplatili, alebo platili za dodaný lieh s veľkým oneskorením. O zhruba

---

92 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 45/1941. Záverečné účty za obchodný rok 1939 – 40. XIX. ročník. Prešov 1940.

93 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 45/1941. Zápisnica z riadneho valného zhromaždenia 26. apríla 1941.

94 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 49/1942. Prezenčná listina z riadneho valného zhromaždenia 29. septembra 1941.

rovnakú sumu preto stúpili aj záväzky rafinérie voči svojim dodávateľom. Keďže sa nepodarilo znížiť ani náklady na prevádzku, ani nájsť ďalšie úspory a celkovo tak zefektívniť činnosť podniku, jeho vedenie muselo riešiť vážne problémy. Najväčším z nich bola skutočnosť, že podnik nemal dostatok peňazí v hotovosti ani na účtoch a stával sa tak pomaly platobne neschopným.⁹⁵

Podstatne väčší záujem zo strany akcionárov bol o mimoriadne valné zhromaždenie, ktoré sa uskutočnilo v auguste 1942. Najmä majitelia malých šarišských poľnohospodárskych liehovarov sa ho zúčastnili v pomerne veľkom počte, pričom zastupovali celkovo 3309 účastín. Ďalších 1250 patrilo Ľudovej banke v Ružomberku, ktorej záujmy zastupovali J. Lipták a dr. Š. Fritz. Súčasťou stretnutia bolo, okrem iného, oboznámenie účastinárov so skutočnosťou, že Prešovská rafinéria liehu, úč. spol., podľa potvrdenia Slovenskej hypotečnej a komunálnej banky v Bratislave, investovala celkovo 420 000 Ks do štátnych cenných papierov. Konkrétne 150 000 do 4,5 % pôžičky hospodárskej obrody, 250 000 Ks do 3 % štátnej konverznej pôžičky Slovenskej republiky a 20 000 Ks do 4,5 % štátnej investičnej pôžičky Slovenskej republiky. Cenné papiere, vystavené na meno podniku, boli uložené do úschovy ako osobitný rezervný fond podľa zákona č. 82/1942. Predsedajúci valného zhromaždenia, J. Bujanovics, oboznámil prítomných účastinárov s obsahom spomínaného zákona č. 82, ktorého požiadavky podnik na základe spomenutého potvrdenia naplnil. Následne bol schválený súhlas s realizáciou aj ďalších krokov, ktoré tento zákon požadoval.⁹⁶ Predovšetkým to bola pre akcionárov citlivá otázka povinného vytvárania osobitného rezervného fondu do výšky 15 % splateného účastinného kapitálu. Ten sa mohol vytvoriť napríklad prevodom prostriedkov z riadneho rezervného fondu spoločnosti. Keďže však v prípade Prešovskej rafinérie liehu, úč. spol. predstavoval riadny rezervný fond k 17. augustu sumu iba 353 000 Ks, bolo potrebné prijať aj ďalšie opatrenia. Prítomní účastinári tak boli zákonom prinútení schváliť postup, podľa ktorého až do obdobia, kým osobitný rezervný fond nedosiahne zákonom požadovanú výšku, bude sa do neho ukladať aspoň taká suma, aká sa použije aj na výplatu dividend.⁹⁷

Osobitný rezervný fond mal v zmysle tohto zákona aj ďalšie významné obmedzenia. Predovšetkým nepredstavoval balík peňazí, s ktorým by mohla spoločnosť, v prípade potreby, rýchlo a bez ťažkosti disponovať. Zhromaždené prostriedky mali byť vložené do nákupu štátnych dlhopisov a uložené do viazaného depozitu Slo-

95 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 46/1941. Záverečné účty za obchodný rok 1940 – 41. XX. ročník. Prešov 1941.

96 Okrem viacerých ďalších, bolo potrebné predovšetkým vysloviť súhlas s vytvorením osobitného rezervného fondu podľa § 15 a § 17 zákona č. 82/1942 Sb. z. Existujúci riadny rezervný fond sa na vytvorenie osobitného rezervného fondu mohol použiť podľa odseku 2 § 17 spomínaného zákona.

97 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 51/1942. Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia 17. augusta 1942.

venskej hypotečnej a komunálnej banky.⁹⁸ Až v prípade, ak by výška osobitného rezervného fondu dosiahla predpísanú úroveň, mohol podnik voľne disponovať aspoň úrokmi plynúcimi z nakúpených cenných papierov. Druhou možnosťou bolo použitie cenných papierov, najviac však do výšky jednej tretiny ich hodnoty, ako záruky za záväzky voči štátu. Celý osobitný rezervný fond mohol byť uvoľnený a použitý podnikom iba vo výnimočných prípadoch, pričom súhlas bol viazaný na povolenie Ministerstva financií.⁹⁹

Jednotlivé prijaté rozhodnutia sa prejavili už pri rozhodnutiach riadneho valného zhromaždenia, ktoré hodnotilo výsledky hospodárenia za obchodný rok 1941/1942. Čistý zisk, ktorý dosiahol výšku 328 566,55 Ks riaditeľstvo navrhlo rozdeliť nasledovne. Najväčší objem prostriedkov bol, podobne ako v predošlých rokoch, vyčlenený na dotovanie amortizačného fondu, kam previedli 181 526,55 Ks. Do riadneho rezervného fondu, z ktorého všetky prostriedky previedli do osobitného rezervného fondu, smerovalo prvých 14 704 Ks a ako odmena pre členov správnej a dozornej rady 7000 Ks. Celkovo 125 000 korún, ktoré zostali museli rozdeliť na dve časti. Ako 2 % dividendy vyplátili účastinárom 62 500 Ks. Rovnakú sumu museli previesť, podľa prijatého uznesenia, aj do osobitného rezervného fondu.¹⁰⁰

Aj napriek tomu, že výška zisku i opätovná výplata dividend na prvý pohľad navádzajú na istý optimizmus, finančná situácia podniku sa v porovnaní s predošlým rokom výraznejšie nezlepšila. Skôr naopak. Aj napriek tomu, že s odbytom výrobkov nebol ani najmenší problém a zásoby na sklade si udržiavali štandardnú úroveň, podniku ďalej rýchlo stúpali pohľadávky voči odberateľom. Tie na konci augusta 1942 dosiahli výšku 5 657 221 Ks, pričom rovnakou rýchlosťou prirodzene stúpali aj záväzky spoločnosti voči dodávateľom. Ich objem k rovnakému dátumu dosiahol výšku 4,64 milióna korún. Riešiť tento stále narastajúci problém prostredníctvom konkrétnych krokov sa nedarilo. Vedenie spoločnosti sa preto muselo v stále väčšej miere sústreďovať na problém získania dostatočnej hotovosti na zabezpečenie základnej prevádzky. V pokladnici spoločnosti sa v samom závere obchodného roku 1941/1942 nachádzalo totiž iba 758 korún a 25 halierov.¹⁰¹

---

98 Slovenská hypotéčna a komunálna banka bola zriadená vládny nariadením č. 77/1939. Dostala výhradné právo poskytovať na území Slovenska dlhodobé úvery na základe vydávaných záložných listov, komunálnych, melioračných a elektrifikačných dlhopisov. Svoju činnosť začala 1. júla 1939. Predaj a krytie štátnych cenných papierov slovenskej vlády zabezpečovala aj týmto spôsobom, ako v prípade Priemyselnej rafinérie liehu v Prešove. Bližšie: HORVÁTH, Š.- VALACH, J. Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945. Bratislava : Alfa, 1978. s. 168-169.

99 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 51/1942. Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia 17. augusta 1942.

100 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 52/1942. Záverečné účty za obchodný rok 1941 – 42. XXI. ročník. Prešov 1942.

101 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 52/1942. Záverečné účty za obchodný rok 1941 – 42. XXI. ročník. Prešov 1942.

Nasledujúca sezóna 1942/1943 nepriniesla zásadné zlepšenie v problémových ukazovateľoch. Tie sa dokonca ďalej zhoršovali, keď podniku dlhovali rôzni odberatelia v auguste roku 1943 už viac ako 9,8 milióna korún. Samotná rafinéria súčasne svojim dodávateľom dlhovala viac ako 8,4 milióna korún. Ďalej stúpali aj prevádzkové náklady, ktoré sa vyšplhali na viac ako 1,28 milióna korún. Aj napriek tomu sa však, vzhľadom na všeobecne stúpajúce ceny, darilo rafinérii ďalej pracovať a vykazovať úctovný zisk. V tomto smere predstavovala najväčší problém iba dostatočne rýchla doprava tovarov zákazníkom. Ako mohlo vedenie podniku konštatovať na valnom zhromaždení uskutočnenom 24. januára 1944, rafinéria vykázala úctovný zisk vo výške 524 453,25 Ks.¹⁰² Už tradične najväčší objem prostriedkov smeroval do amortizačného fondu, ktorý dotovali sumou 196 733,10 Ks. Výrazný nárast zisku umožnil, v podstatne väčšej miere ako to bolo v predošlých rokoch, dotovať nielen riadny rezervný fond (32 772 Ks) či vyplácať väčšie odmeny členom správnej a dozornej rady (17 000 Ks), ale postupne vytvárať aj daňovú rezervu (69 260,65 Ks). V tomto roku sa podarilo aj definitívne doriešiť otázku osobitného rezervného fondu. Podľa rozhodnutia, ktoré v predošlom období schválili účastinári, bol fond na dosiahnutie zákonom požadovanej výšky 15 % účastinného kapitálu doplnený sumou 52 750 Ks. Zostávajúce prostriedky, v objeme 155 937,50 Ks, boli rozdelené účastinárom ako 4,99 % dividenda.¹⁰³

V priebehu druhej polovice roku 1944 a začiatkom roku 1945 prešlo celé územie Slovenska mnohými rýchlymi a zásadnými zmenami. Slovenské národné povstanie, obsadenie Slovenska nemeckými jednotkami, jeho oslobodzovanie sovietskymi a československými oddielmi, i následné postupné znárodňovanie rozhodujúcich častí priemyslu a finančných ústavov, zásadne zmenili podmienky podnikania na Slovensku. Nové pomery sa veľmi citeľne dotkli aj samotnej Prešovskej rafinérie liehu, úč. spol.. Tá hoci počtom svojich zamestnancov nepatrila k veľkým podnikom, svojou produkciou sa zaradila medzi dôležité priemyselné podniky a stala sa tak predmetom znárodnenia. Už v priebehu júla 1945 bolo preto vydané uznesenie, týkajúce sa v tomto zmysle žiadosti Miestneho národného výboru v Prešove. Týmto uznesením Krajský súd v Prešove potvrdil zaradenie Prešovskej rafinérie liehu, úč. spoločnosti medzi podniky, kde má byť zapísaný národný správca.¹⁰⁴ Už začiatkom augusta tak bol, ako dočasný správca určený, na základe výmeru Povereníctva Slovenskej národnej rady, vydaného prostredníctvom Miestneho národného výboru v Prešove, jeden z pracovníkov rafinérie. Konkrétne išlo o Bélu Berényiho, ktorý

---

102 V pokladni spoločnosti sa v tom čase nachádzalo 42 503 Ks. Bolo to, ako mohol konštatovať riaditeľ podniku W. Patzelt, v každom prípade v porovnaní s predošlým obdobím zlepšenie. Z hľadiska bezproblémovej činnosti podniku to však stále nebol dostatočný objem prostriedkov.

103 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 53/1943. Záverečné účty za obchodný rok 1942 – 43. XXII. ročník. Prešov 1943.

104 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 58/1945. Uznesenie Krajského súdu zo dňa 10. júla 1945.

v podniku pracoval už v tridsiatych rokoch. Ten mal v súlade so záujmami štátu riadiť hospodárenie podniku a dohliadať na jeho každodennú činnosť. V prvom rade však mal zabrániť rozkrádaniu surovín, materiálu, no najmä hotových výrobkov. Nešlo pritom iba o surový či rafinovaný lieh, ale aj o alkoholické nápoje, ktoré v podniku vyrábali.¹⁰⁵

Táto situácia však nevydržala dlho a už v októbri roku 1945 bol pôvodný výmer o dočasnej správe zrušený. Došlo k vymenovaniu nových národných správcov, konkrétne Vladimíra Malovaného (Prešov), vdovy Márie Arje (Prešov), Sama Mazúra (učiteľ, Prešov), Štefana Bačinského (člen NB, Prešov) a Andreja Čekana (Prešov). Oficiálne zdôvodnenie uvalenia národnej správy na podnik znelo, že „...podnik bol počas slovenského štátu v správe osôb politicky nespohľadlivých. Podnik bol nimi opustený a jeho prevzatie do národnej správy vyžaduje celkový verejný a hospodársky záujem.“¹⁰⁶

Aj napriek oficiálnemu vymenovaniu národných správcov, ich zloženie sa v priebehu nasledujúcich týždňov neustále menilo. Preto až v decembri roku 1945 mohli byť konečne realizované prevzatie podniku z rúk dočasného správcu do národnej správy. Dokumenty, ktoré pri tejto príležitosti vznikli si umožňujú vytvoriť dostatočnú predstavu o vybavení a celkovom stave podniku v období tesne po skončení druhej svetovej vojny. Národným správcom bol v tom čase už určený JUC Alexander Sakáč.¹⁰⁷ Z pôvodných, v októbri 1945 menovaných národných správcov zostal už iba Andrej Čekan. Ten sa, v prítomnosti Ondreja Demetera, zástupcu Miestneho národného výboru v Prešove a dočasného správcu Bela Berényiho, zúčastnil aj na odovzdávaní jednotlivých budov, zariadení, zásob surovín, hotových výrobkov a rôznych ďalších materiálov.

Na základe zápisníc, ktoré pri tom vznikli možno konštatovať, že Prešovská rafinéria liehu, úč. spol., nachádzajúca sa v tom čase na Pribinovej ulici č. 20-22, pozostávala z celkovo piatich hlavných častí. Tie tvorili hlavná továrenská budova, skladiská na polotovary spojené s garážami, byty, kancelárske priestory a práčovňa. Osobitná pozornosť bola venovaná denaturačnej stanici a skladiskám spojeným s likérkou. Súčasťou zápisnice sa stali aj ďalšie dôležité informácie týkajúce sa jednako finančnej situácie podniku, jednak inventárnych súpisov zariadenia rafinérie.

Podnik bol v posledných mesiacoch druhej svetovej vojny poškodený. V roku 1944 mal síce ešte oficiálne v zamestnaneckom pomere celkovo dvadsať pracovníkov na rôznych pozíciách. Ako však uvádza inšpekčný záznam z 18. novembra toho istého roku, podnik nepracoval. Pre rozsiahlejšie poškodenie bol mimo prevádzky niekoľko mesiacov. Postupne sa síce výroba opäť rozbehla, ťažkosti so zabezpečo-

---

105 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 59/1945. Výmer pre dočasného správcu Prešovskej rafinérie liehu, úč. spol.

106 Prevzatie sa uskutočnilo podľa § - ov 1,2 a 5. SNR č. 50/1945. Bližšie ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. 66/1945. Výmer zo dňa 4. 10. 1945. Uvalenie národnej správy.

107 Samotný JUC Alexander Sakáč nebol osobne pri preberaní podniku z rúk dočasného správcu. Zastupoval ho pri tom na základe úradného povolenia Ján Paulovčín.

vaním vstupných surovín, pohonných látok i financiami však značne znepríehľadňovali jeho ekonomickú situáciu. Kontrola, inventarizácia a zostavenie hrubej súvahy pri preberaní podniku národnými správcami 14. decembra 1945, umožnila vytvorenie si lepšej celkovej predstavy o aktuálnom stave podniku. Aj napriek tomu, že zachované pomerne rozsiahle finančné podklady by si vyžadovali hlbšiu analýzu, obmedzíme sa na konštatovanie niektorých základných skutočností.

Škody ktoré podnik utrpel v závere vojny sa vyčíslili na 343 864,85 korún. K dátumu inventarizácie bola už bližšie nešpecifikovaná časť škôd, v účtovnej hodnote 52 700 korún odstránená. Celkový objem majetku spoločnosti bol vyčíslený v zostatkovej hodnote 6 334 793,85 korún, pričom ho z veľkej časti tvorili rôzne pohľadávky, cenné papiere a depozity, vo všeobecnosti hodnotené ako málo likvidné. Na viazanom vklade v Poštovej sporiteľni vykazoval podnik finančné prostriedky v objeme 1 134 324,05 korún, s ktorými však nebolo možné voľne nakladať. Vo viazanom depozite v Slovenskej hypotéčnej a komunálnej banke mal podnik uložených celkovo 468 818 korún v štátnych cenných papieroch. Do rovnakých cenných papierov navyše investovalo vedenie podniku ešte 359 309,55 korún a ďalších 494 292 korún uložilo postupne do štátnej pokladnice. Za tejto situácie neprekvapovalo, že reálny obchodný obrat spoločnosti k 14. decembru 1945 bol iba 1 639 776,95 korún. Jedným z mála pozitív na situácii rafinérie bola skutočnosť, že podniku sa postupne podarilo vytvoriť si dostatočné zásoby uhlia v hodnote takmer 28 tisíc korún. Ako predbežne dostatočné sa hodnotili aj zásoby surového liehu, ktoré umožnili podniku pokračovať v prevádzke a využívať tak pomerne vysoké ceny liehu a dopyt po ňom.¹⁰⁸

Samostatná existencia podniku, v rámci znárodneného priemyslu, sa definitívne skončila v septembri roku 1948. Osobitnou vyhláškou ministerky výživy bol zriadený národný podnik Východoslovenský liehový priemysel so sídlom v Levoči, ktorému za dočasného správcu určili Ing. Karola Havlína. Súčasne sa touto vyhláškou zrušili staršie výmery národných správcov aj v troch ďalších podnikoch, ktoré sa zaradili do novovytvoreného Východoslovenského liehového priemyslu. Išlo o podniky Slovenský liehový priemysel, úč. spol. Levoča, Prešovskú rafinériu liehu, úč. spol. Prešov a Štarkovskú (Liptovskú) rafinériu liehu, úč. spol. Liptovská Mikuláš.¹⁰⁹

Prešovská rafinéria liehu sa počas svojej existencie, či už v podobe družstevného podniku alebo účastinnej spoločnosti, zaradila medzi niekoľko málo stredných a väčších priemyselných podnikov, usilujúcich sa v rámci Šariša i samotného Prešova o finalizáciu svojej produkcie. Aj napriek tomu, že priamo vo výrobnjej prevádzke trvalo nezamestnávala v sledovanom období nikdy viac ako dvadsať ľudí, objemom svojej výroby, dosahovaným obratom a najmä poskytovaním pracovných príležitostí pre množstvo miestnych remeselníkov (murári, debnári, tlačári), ma-

108 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. Kontrolná hrubá súvaha k 14. decembru 1945. nestr.

109 ŠA Prešov. Fond Krajský súd Prešov, Firemné oddelenie, Prešovská rafinéria liehu, i. č. 592. B II 272. kr. 53. i. č. 68/48. Výmer Povereníctva výživy zo dňa 27. septembra 1948.

lých dopravcov nielen v samotnom Prešove ale aj okolitých obciach, prinášala značný dodatočný ekonomický prínos. Práve ďalšie zhodnocovanie miestnej produkcie, pozitívny dopad na zamestnanosť a prísun väčšieho množstva prostriedkov, do v tom čase jedného z najchudobnejších regiónov Slovenska, možno považovať za najvýznamnejší prínos celého podniku.¹¹⁰ Nezanedbateľné, doteraz však neanalyzované, je aj pôsobenie rafinérie v oblasti kultúrnej a sociálnej. Tu sa prostredníctvom podpory rôznych spolkov i konkrétnych akcií v podobe malých, ale pravidelných poskytovaných príspevkov, tiež počas prakticky celej svojej existencie, výrazne angažovala. Prešovská rafinéria liehu, úč. spol., tak ako sme sa pokúsili naznačiť v predošlom texte, v sledovanom období predstavovala pomerne úspešne riadený podnik, v mnohých oblastiach so značným významom nielen pre samotný Prešov, ale aj pre celý región Šariša.

Pramene a literatúra

- ADAM, J. Domáca výroba pálenky na Slovensku v 17. - 18. storočí. In *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Eds. Baďurík, J.- Kónya, P. – Pekník, R. Prešov: Lana, 2001. s. 97 – 102.
- Adresár mesta Prešova a prešovského okresu*. Sostavil Spányi, A. Prešov : Kníhtlačiareň Minerva, 1931.
- Dejiny Prešova 2*. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. 351 s.
- DERFIŇÁK, P. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845 – 1923). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 6/2006. s. 169 – 197.
- DERFIŇÁK, P. Arpád Kósch, významný prešovský kníhtlačiar a vydavateľ. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. Domenová, M. Prešov : ŠVK, 2007. s. 46 – 61.
- DERFIŇÁK, P. Likvidovali ju desať rokov. In *Prešovský večerník*. 2009, roč. 20, č. 4714. s. 11.
- DERFIŇÁK, P. Z minulosti prešovskej elektrárne (1894 – 1932). In *Zborník vedeckých prác Katedry ekonómie a ekonomiky. ANNO 2010*. Ed. Kotulič, R. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2010. s. 265 – 280.
- DERFIŇÁK, P. K dejinám výroby liehovín v Prešove v rokoch 1918-1945. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky. ANNO 2011*. Ed. Kotulič, R. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2011, s. 334-350.
- FALTUS, J. *Povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921 – 1923 v Československu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- FÉNYYES, E. *Magyarország leírása*. I. rész. Pest, 1847.
- HALLON, I. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Veda, 1995. 211 s.

---

110 O jeho význame aj v rámci podstatne širšieho geografického priestoru svedčí okrem iného trvalý záujem pražskej Živnostenskej banky, ktorá si rozhodujúci vplyv nad týmto podnikom udržiavala počas dvadsiatych i tridsiatych rokov dvadsiateho storočia. Bližšie HORVÁTH, Š. – VALACH, J. Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945. Bratislava : Alfa, 1978. s. 145 - 146.

- HORVÁTH, Š. – VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Alfa, 1978. 216 s.
- KOTULIČ, R. Analýza oceňovania a zdaňovania poľnohospodárskej pôdy na území SR. In *Zborník príspevkov z konferencie mladých vedeckých pracovníkov FEM Mladá veda, jej prínosy a perspektívy*. Nitra : SPU, 2000. s. 72 – 74.
- MAREČKOVÁ, M. *Spoločenská štruktúra Prešova v 17. storočí*. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1984. 160 s.
- PEKÁR, M. *Východné Slovensko 1939-1945 : politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko – zemplínskej župy*. Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2007. 182 s.
- ^SABOL, Š. Prešov v minulosti a dnes. Bratislava : Nakladateľstvo Čas, 1943. 183 s.
- Sárosvármegyei Kalauz*. Szerkesztette Kósch, A. Eperjes, 1910. 240 s.
- SEDLÁK, I. *Strieborný vek I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970. s. 262 – 271.
- SEDLÁK, P. *Hnutie Spolkov striezlivosti na Slovensku v rokoch 1844-1874*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998. s. 64-69.
- Statistický prehľad republiky Československé*. Praha : Státní úřad statistický, 1930.
- STRHAN, M. *Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921-1923*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960. 277 s.
- STRHAN, M. Živnostenská banka na Slovensku v rokoch 1918-1938. In *Historický časopis*. 1967, roč. 15, č. 2, s. 177 – 218.
- ŠPIESZ, A. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680-1780*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983. 304 s.
- TOMKA, B. *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarorszáján 1892 – 1913*. Debrecen : DUP, 1999. 246 s.
- TÓTH, S. *Sárosvármegyei monográfiája III*. Budapest 1912. 650 s.

Slovenský študentský spolok Detvan v prvých poprevratových rokoch (1919 – 1920)

Peter Koval'

KOVAĽ, Peter. Detvan, Slovak Student League, in the first post-upheaval years (1919 – 1920). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. XX-XX.

The student league Detvan was established in 1882 out of the initiative of Slovak students studying in Prague. Their plan was to organize meetings on a regular basis, discuss study-related or other issues, assist one another in enhancing their knowledge, and make their stay in Prague enjoyable. League members included, among others, several Slovak students who later on became distinguished personalities of Slovak national life (Jaroslav Vlček, Martin Kukučín, Ivan Krasko, Vavro Šrobár, Milan Rastislav Štefánik). During World War the First league activities ceased; they resumed in the first months of 1919. In the first post-war years, members of the league had to handle a few problems hindering its progress and the attainment of its main goal – gather Slovaks studying in Prague, support them, make Slovak literature flourish. The difficulties (like having a regular place for meeting and a satisfactory collection of books in a library) stemmed from lack of money, which was, clearly, the biggest issue. Despite the circumstances, the league members managed to recommence pre-war activities of the league and provide for its continuation and upholding the then ideals and activities.

Key words: Student League, Detvan, Slovak students in Prague.

Slovenský študentský spolok Detvan bol ustanovený 15. marca 1882 v Prahe v kaviarni Stará Slavia. Jeho prvým predsedom sa stal Jaroslav Vlček a tajomníkom Pavol Socháň. O založenie spolku sa postarala malá skupinka slovenských študentov, prevažne vysokoškolákov. Ich hlavným zámerom boli pravidelné stretnutia v užšom kruhu, diskusia o rôznych študijných či záujmových záležitostiach, navzájom sa vzdelávať a spríjemniť si pobyt v Prahe.¹ Činnosť spolku pred rokom 1914 dokazuje, že sa im stanovený zámer aj darilo viac-menej naplňať. V spolku boli zaangažovaní i viacerí slovenskí študenti, z ktorých sa v neskoršom období stali významné osobnosti slovenského národného života (Jaroslav Vlček, Martin Kukučín, Ivan Krasko, Ladislav Nádaši-Jége, Fedor Houdek, Pavol Socháň, Vavro Šrobár, Milan Rastislav Štefánik, Štefan Daxner a iní).²

17. júna 1914 sa konalo posledné predvojnové stretnutie Detvancov, venované napr. témam O sebvzdelávaní mládeže a O ženskej otázke. Atentát na následníka trónu Františka Ferdinanda a vypuknutie 1. svetovej vojny mali za následok, že spolok Detvan počas trvania vojnového konfliktu prerušil svoju činnosť, pričom za

1 JURČIŠINOVÁ, N. Zameranie činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe (1882 – 1914). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 9/2010, s. 137.

2 JURČIŠINOVÁ, N. *Zameranie činnosti...*, s. 156.

hlavný dôvod nečinnosti spolku možno považovať, podľa zápisnice prvej povojnovej schôdze, neprítomnosť slovenských študentov v Prahe.³

K prvým stretnutiam študentov organizovaných v spolku dochádza až v januári 1919, keď sa stretlo približne 25 študentov a zvolilo si dočasný výbor. Ten mal spolu s členmi posledného, pred vojnou zvoleného, výboru zabezpečiť záležitosti ohľadom obnovenia činnosti spolku do času, kým sa nezvolí nový výbor.⁴ Prvé riadne povojnové valné zhromaždenie slovenského spolku Detvan sa konalo 2. marca 1919. Pod vedením Alojzie Rigellovej na ňom predniesli svoje správy jednatel', pokladník, knihovník a revízor spolku. Tí skonštatovali, že následkom nečinnosti spolku, obdobia trvajúceho štyri a pol roka, bol celý majetok v neporiadku. Zvlášť, čo sa týkalo spolkovej knižnice, nakoľko veľa z vypožičaných kníh pred vojnou sa nevrátilo. Uzniesli sa, že bude zriadená komisia, zodpovedná za opätovné zriadenie knižnice a vypracovanie jej knižničného poriadku. Výsledkom bilancovania činnosti spolku z roku 1919 je, že aj napriek neustálemu pertraktovaniu témy súvisiacej s obnovou knižnice sa až do konca školského roka tento problém prakticky neriešil a knižnica ostala aj na začiatku roku 1920 prakticky v nezmenenom stave, nebola k dispozícii svojim členom.⁵ Majetok spolku Detvan bol v tom čase 2654,64 korún v hotovosti. V druhom bode programu zasadnutia sa prítomní venovali otázke úpravy stanov a voľbe nových funkcionárov. Najprv aklamačne, no pri neskorších nezhodách, si svojich predstavených zvolili tajne. Predsedom spolku Detvan sa stal Juraj Slávik, podpredsedom Daniel Rapant, jednatel'mi Štefan Kočvara a Dušan Kresák, pokladníkom Vladimír Lacko, zapisovateľom Ivan Slávik, knihovníkom Michal Knapp, revízormi Ervín Holéczy a Viliam Šimko, náhradníkmi Samuel Novák a Ján Vávra.⁶ Zvolenie Juraja Slávika za predsedu spolku bolo neskôr kritizované. Slávik bol totiž po roku 1918 politicky činný a z dôvodu zaneprázdnenia sa nevenoval dostatočne riadeniu spolku.⁷

Jednateľská správa za obdobie 1918/1919 kritizuje počiatočnú slabú aktivitu spolku. Za hlavných vinníkov boli považovaní ľahostajní študenti „vychovaní v maďarskej škole“, ktorí schôdzky spolku navštevovali neporiadne a nejavili žiadnu chuť k akejkoľvek zmysluplnej činnosti.⁸ Aktivita členov spolku ožila ku koncu školského roka. Dôkazom toho bol hlavne obsah časopisu Mladé Slovensko naplnený ich článkami, či predebatovanie idey všeobecnej organizácie slovenskej mládeže. Narastajúcu aktivitu spolku prerušil až útok maďarskej Červenej armády na Slovensku. Študenti a zároveň aj členovia Detvana reagovali na správy, že tretina

3 Ústav dejín a archiv Univerzity Karlovy (ÚDAUK) Praha, fond Všeštudentský archív (VSA), šk. č. 301, materiály k spolku Detvan. Zápisnica riadneho valného zhromaždenia slov. spolku „Detvan“ v Prahe, dňa 2-o marca 1919, v miestnosti „U Chodčrů“.

4 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Jednateľská správa z r. 1918/19.

5 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Jednateľská správa z r. 1918/19.

6 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica riadneho valného zhromaždenia slov. spolku „Detvana“ v Prahe, dňa 2-ho marca 1919, v miestnosti „U Chodčrů“.

7 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Jednateľská správa z r. 1918/19.

8 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Jednateľská správa z r. 1918/19.

územia Slovenska je obsadená maďarským vojskom tým, že dobrovoľne vstupovali do československej armády a slúžili v nej celé prázdniny.⁹

V prvých mesiacoch od obnovenia činnosti spolok Detvan neustále zápasil s priestorovými problémami. Spoliehal sa však na iniciatívu ministra Fedora Houdeka, ktorý prisľúbil pražským študentom zriadenie slovenského internátu, kde by našli vhodné priestory aj slovenskí študenti organizovaní v Detvane.¹⁰ Toho sa dočkali až v marci 1920, kedy boli spolku ponúknuté nové priestory v Štefánikovej kolejí. Pravidelné týždňové schôdzky spolku Detvan sa spočiatku konali v priestoroch Českej vysokej školy technickej, kde rektorát prostredníctvom prof. Františka Kadeřávka uvoľnil jednu miestnosť.¹¹

V prvom roku, po obnovení činnosti, spolok Detvan spočiatku odoberal Národné noviny, Slovenský denník, Slovenský týždenník, Naša Orava,¹² no po presťahovaní do Štefánikovej koleje si členovia spolku mohli v čítárni nájsť aj výťažky Slovenského východu, Národnej politiky, Českého slova, Slovák, Živeny, Zahraničného zborníka, Našej doby, Slovenského peňažníka, Lidových novín, Bratislavského denníka či Slovenských hlasov.¹³

Po obnovení, v školskom roku 1918/19, bolo v spolku 40 aktívnych členov. Ich počet v nasledujúcom školskom roku vzrástol na 241, plus 1 čestný (Karel Kálal), 1 zakladajúci (Jaroslav Vlček), 9 prispievajúcich. Podľa študijných odborov bolo v Detvane aktívnych 55 medikov, 41 právnikov, 24 filozofov, 14 chemikov, 12 strojných a elektrotechnických inžinierov, 15 lesných inžinierov, 8 stavebných inžinierov a architektov, 8 akademických maliarov, 12 študentov obchodných vied, 10 konzervatoristov, 6 farmaceutov, 3 poľnohospodárskych inžinierov, 3 študentov sociálnej starostlivosti a 14 študentov z rôznych stredných škôl. V povojnovom období študovalo v Prahe mnoho Slovákov, avšak, nie každý prejavil záujem stať sa členom Detvana.¹⁴ O ich charakteristiku sa pokúsil Janko Alexy hodnotiac, zároveň aj vtedajšie pomery, vzťahy medzi slovenskými študentmi v Prahe: *„Brezovania, tí neboli len z mesta Brezovej, ale z celého toho pohoria na sever od Trnavy. Tých sme garbiarmi volali, nemali sme ich radi my od východu. Martinčania sväto-sväte verili, že keby oni nie, nebolo by republiky. S nimi sa už ani rozprávať nedalo. Na pozdrav len ako-tak odpovedali. Umrštené tváre, nevlúdne pohľady a dôstojná uzavrenosť. Mikulášania pokladali sa tiež za veľmi dôležitý element; pevne verili, že ich pôvod, ich zvučné mená úplne stačia k spaseniu, a preto nepokladali za potrebné, aby sa prípadne i vážne učili a s niekým iným čo len do reči dali. Spomenuté*

---

9 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Jednateľská správa z r. 1918/19.

10 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Jednateľská správa z r. 1918/19.

11 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

12 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Jednateľská správa z r. 1918/19.

13 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

14 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

kasty byly smotánkou našej spoločnosti. Pri nich skromne sa uťahovala v svojej otrhanosti „plebs mizera“, pochádzajúca z južných a hutoriacich žúp Slovenska.“¹⁵ Výbor spolku rozhodol, že ročný členský príspevok bol 5 korún a pre Organizáciu Mladého Slovenska, do ktorej sa Detvan v roku 1919 začlenil, bol schválený príspevok 3 koruny od každého člena.¹⁶ Financie určené na podporu nemajetných študentov získaval spolok aj na základe subskripcií. Členom spolku sa vydali subskripcionné listiny a tí robili priebežné zbierky pre spolok, hlavne počas vianočných prázdnin.¹⁷

Hneď na svojom druhom stretnutí 16. marca 1919 členovia spolku nadviazali na to, v čom pred vyše štvorročnou prestávkou prestali. V úvode stretnutia odznela z úst Miloša Bazovského recitácia básne Smrť Jánošíkova, pričom bola následne zo strany jednotlivých prítomných členov podrobená rozboru. Po diskusii o Bottonovej básni odprezentoval svoju prednášku Ervin Holéczy na tému Humeove názory na náboženstvo, ku ktorej sa rovnako kriticky vyjadrili viacerí Detvanci. V závere stretnutia padol návrh na zriadenie spevokolu v rámci spolku, avšak bol odročený do návratu člena spolku Meličku, nakoľko on mal v podobnom organizovaní skúsenosti. Druhú schôdzku trvajúcu jeden a pol hodiny ukončil prvý podpredseda spolku Detvan Daniel Rapant o 12. hodine na poludnie.¹⁸

Na výborovej schôdzi 8. mája 1919 sa z dôvodov pracovnej vyťaženia a odchodu z Prahy vzdal predsedníctva spolku Juraj Slávik, nakoľko ho československá vláda menovala vládnym komisárom pre východné Slovensko. Otázka knižnice, rovnako prejednávaná na tomto stretnutí, bola uzavretá tak, že sa spolok mal obrátiť na československú verejnosť s výzvou na jej podporu priamo knihami či inou hmotnou podporou. Knižnica bola pre členov spolku kľúčovou záležitosťou, o čom svedčí aj fakt, že sa výbor rozhodol podať návrh, aby sa zo spolkových financií uvoľnilo 25 % vkladov na zakúpenie nových kníh.¹⁹ Na februárovom mimoriadnom valnom zhromaždení v roku 1920 už mohol knihovník spolku s potešením informovať, že bolo zakúpených 110 kníh a darom pribudlo spolku ďalších 15 kníh. Daniel Rapant apeloval, aby sa ďalší nákup kníh robil systematicky. Vtedajší predseda Bohdan Schindlery, reagujúc na túto pripomienku, oznámil, že sa v knižnici zriadi kniha s návrhmi členov na zakúpenie nových kníh.²⁰

15 ALEXÝ, J. „Detvani, Detvani, čierna zem pod vami!“ In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 55.

16 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica II. výborovej schôdzky 21. nov. 1919 o 1-ej odp. v Akad. dome.

17 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica II. výborovej schôdzky 21. nov. 1919 o 1-ej odp. v Akad. dome.

18 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica týždňovej schôdzky dňa 16-ho marca 1919 v miestnosti „U Choderů“.

19 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica výborovej schôdzky, zo dňa 11-ho mája 1919 u „Choděrov“.

20 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica mimoriadneho valného zhromaždenia dňa 7/II. 1920 o 8-ej večer.

Na májovej výborovej schôdzke v roku 1919 rezonovala smrť Milana Rastislava Štefánika a okolnosti jeho poslednej rozlúčky. Zrejme z finančných dôvodov neprešiel návrh Daniela Rapanta na kúpu venca na Štefánikov hrob. Výbor spolku sa uzniesol, že za spolok Detvan bude mať na pohrebe príhovor farár Samuel Osuský. Návrh Dušana Kresáka uctiť si pamiatku M. R. Štefánika jednou zo svojich schôdzok prešiel bez námietok.²¹

Schôdzka venovaná pamiatke generála Milana Rastislava Štefánika sa konala 25. mája 1919 v budove gymnázia na Háľkovej triede. Zápisnica z tejto schôdzky je však dosť strohá. Dozvedáme sa z nej však, že podpredseda spolku Daniel Rapant po otvorení venoval niekoľko slov všeobecným zásluhám Milana Rastislava Štefánika. Ľudo Izák následne predniesol prednášku o činnosti Štefánika v Detvane. Pripomenul jeho začiatky v spolku spojené s recitáciami na schôdzkach, ako aj písaním vlastných veršov, jeho činnosť zapisovateľa a jednatela, zvolenie za podpredsedu (1900) a o rok na to za predsedu spolku, prerušenie činnosti spôsobenej chorobou, čo malo za následok, podľa Izáka, úpadok spolku, opätovné zapojenie sa Štefánika do aktivít spolku roku 1902 a jeho odchod z Prahy.²² Následne sa začína tretie obdobie spolku.²³ Izáková prednáška dokazuje, že prednášateľ si vážil činnosť Milana Rastislava Štefánika a dával ho za vzor každému Slovákov. Samuel Osuský zasa vo svojom výstupe vyzdvihol Štefánikovu skromnosť a vernosť Slovensku, čo podľa neho dokazuje aj fakt, že miesto jeho posledného odpočinku nie je Praha, ale jeho rodná zem – vrch Bradlo, kde mu bola postavená mohyla. Spomienková schôdzka Detvancov bola zakončená básňou od Vladimíra Wagnera Vzlietol orol k temenu Tatier.²⁴

Otázka prijatia moravských Slovákov bola predebatovaná už v predchádzajúcom období existencie spolku. V roku 1903 boli kvôli nej dokonca zmenené stanoviny „v tom zmysle, že členmi spolku sa mohli stať i moravskí Slováci, ale pre zachovanie jeho regionálneho slovenského rázu sa nemohli stať členmi výboru“²⁵. Na tretej povojnovej schôdzke bola otázka členstva moravských Slovákov v spolku dočasne uzavretá po dlhšej debate, keď sa dohodlo, že sa môžu zúčastňovať ako hostia na spolkových schôdzkach.²⁶ Týždenná schôdzka zo 17. mája 1919 však bola celá venovaná len tomuto problému. Na úvod ho načrtnol Svetozár Kresák, kritizujúci, pomerne slabú činnosť spolku po prevrate. Práve prijatie moravských Slovákov by ju podľa neho oživilo, „*ponevác oni vyrastli v cele inom okolí, a ich vzdelanosť*

---

21 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica výborovej schôdzky zo dňa 8-ho mája 1919 v miestnosti „U Choděrov“.

22 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica schôdzky venovanej pamiatke gen. Štefánika dňa 25-ho mája 1919 v gymnaziume na Háľkovej triede.

23 JURČIŠINOVÁ, N. *Zameranie činnosti...*, s. 152.

24 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica schôdzky venovanej pamiatke gen. Štefánika dňa 25-ho mája 1919 v gymnaziume na Háľkovej triede.

25 JURČIŠINOVÁ, N. *Zameranie činnosti...*, s. 149.

26 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica výborovej schôdzky zo dňa 8-ho mája 1919 v miestnosti „U Choděrov“.

je cele iná“²⁷. Navrhol, aby sa Detvan pokúsil zorganizovať nielen slovenskú mládež žijúcu v Prahe, ale prípadne utvoriť nejakú všeobecnú organizáciu slovenskej mládeže. Následne sa viacerí zúčastnení zapojili do diskusie k tejto téme. Samuel Osuský podporil Kresákov návrh, pričom zdôraznil, že práve od nich sa očakáva podpora mládeže a naznačenie správneho smeru. Dopĺňa návrh, aby organizácia v sebe zahrňovala len študujúcu mládež (vysokoškolskú a stredoškolskú). Detvan sa ako celok mal stať členom tejto všeobecnej organizácie. Mal mať vlastný časopis (navrhoval existujúce Mladé Slovensko) a moravskí Slováci by boli členmi len Detvana, nakoľko všeobecná organizácia by sa vzťahovala len na Slovensko. Tieto jeho slová podporil aj Hudeček, zástupca moravských Slovákov prítomných na schôdzke. Ľudo Izák doplnil a zároveň načrtnul aj ďalší problém, zapájanie sa spolku do politického diania. Zdôraznil, že aj keď by sa Detvan do politiky nemal miešať, tak celá organizácia by sa aspoň mala pripojiť k istému politickému smeru. Detvan mal pripraviť pôdu pre túto organizáciu počas nasledujúcich letných prázdnin. Kresák ešte upozornil, že hlavnou úlohou bolo organizovanie vysokoškolákov, nakoľko stredoškolská, roľnícka a meštianska mládež mala odlišné záujmy. Prílišné politikárčenie rovnako neodporúčal. Daniel Rapant uzavrel debatu tým, že všetky tieto pripomienky prerokuje valné zhromaždenie, naplánované na 2. júna 1919.²⁸

V októbri 1919, na opätovnom stretnutí Detvana, po prázdninách podpredseda spolku Daniel Rapant prítomným pripomenul hlavné ciele spolku, ktoré sa od 80. rokov 19. storočia v hlavných rysoch nezmenili. Patrilo k nim informovanie českej verejnosti o Slovákoch, implementovanie nových ideí na Slovensko a nový politický život. Zdôraznil, že spolok by mal práve v tejto dobe nadviazať na pôvodné ciele ešte jednou dôležitou úlohou, odmaďarčením slovenskej mládeže. „*Nemienime odsudzovať bývalých maďaronov, ale presvedčiť ich, aby nie len navonok boli Slovákmí.*“²⁹ Aj českí študenti požadovali, aby spolok Detvan pracoval hlavne na tom, aby Čechov oboznamoval so slovenskými pomermi.³⁰

Na októbrovej schôdzke Detvana Ľudo Izák vyzval spolok, aby ako celok vstúpil do organizácie Mladého Slovenska. Tá mala za úlohu zjednotiť slovenskú poprevratovú študujúcu mládež. Vznikla z Izákovej iniciatívy a hlásila sa k myšlienkam hlasistov a prúdiov. Vydávala literárno-spoločenský mesačník Mladé Slovensko. Spolok Detvan do tejto organizácie nakoniec vstúpil a zaviazal sa platiť všetky výdavky s tým spojené (1 korunu stavovskej dane od 10 členov a 30 % z čistého zisku spolkových podnikov).³¹

27 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica týždňovej schôdzky, dňa 17-ho mája 1919, v miestnosti „Umeleckej Besedy“.

28 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica týždňovej schôdzky, dňa 17-ho mája 1919, v miestnosti „Umeleckej Besedy“.

29 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica otvárajúcej schôdzky „Detvana“, 21-ho októbra 1919 v Národnom Dome na Vinohradoch o 1/8 večer.

30 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, III. týždňova schôdzka, 29-ho nov. 1919 na technike o 1/8 večer.

31 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica mimoriadneho valného zhromaždenia dňa 7/II. 1920 o 8-ej večer.

Na schôdkach spolku dochádzalo v prvom roku, po obnovení, jeho činnosti aj k menším konfrontáciám medzi členmi. Tak tomu bolo aj na spomínanom stretnutí, keď Ľudovít Macko obvinil podpredsedu spolku Daniela Rapanta, zodpovedného za ubytovanie slovenských študentov na Masarykovej koleji, z neslušného, ba až drzého správania. Dával mu za vinu nedostatočné fungovanie spolku počas uplynulých štyroch mesiacov. Na čo sa Rapant obhajoval slovami, vyvracajúcimi drzé správanie a dokazujúcimi skôr netrepezlivosť. Rovnako sa ho zastal aj Ľudo Izák so Štefanom Kočvarom, prízvukujúci fakt, že nečinnosť spolku bola spôsobená aj tým, že skoro všetci členovia spolku, v súvislosti s júnovou agresiou maďarskej čerenej armády, dobrovoľne slúžili v československom vojsku. Ruhman informoval prítomných o včasnom riešení otázky ubytovania pre slovenských študentov v Prahe. V priebehu mesiaca sa mal zrekvirovať pre tento účel jeden z pražských hotelov (bližšie v zápisnici schôdze neurčený). Hostom tejto schôdzky a svedkom aj spomínanej konfrontácie bol dr. Alois Kolísek. V závere schôdze vystúpil s krátkym príhovorom, kde povzbudzoval študujúcu mládež a vyzýval ju k svornosti a k aktivitám súvisiacich s umeleckým dňom.³²

V prvý novembrový deň v roku 1919 sa konalo valné zhromaždenie spolku, kde sa predstavoval a hodnotil uplynulý a zároveň aj prvý rok po obnovení činnosti spolku. Došlo ku všeobecnému konsenzu, že činnosť nebola úplne nepatrná a hlavne ku koncu roka sa spolok prebúdzal k väčším aktivitám. Najproblematickejšou sa zdala byť otázka spolkovej knižnice, ktorá stále nebola v takom stave, ako si ju jednotliví členovia predstavovali. Aklamačne sa zvolil nový výbor spolku. Predsedal mu Bohdan Schindlery, podpredsedom sa stal Juraj Chorvát, jednatelmi Vladimír Bodický a Miloš Jurkovič, zapisovateľom Ivan Slávik, pokladníkom Vladimír Lacko, knihovníkom Ján Bella, revízormi Ľudovít Macko a Matej Macák, náhradníkmi Ľudevít Izák a Ján Husták. Novozvolený predseda spolku následne predniesol krátky príhovor, kde prízvukoval, že na pôde Detvana sa musí každý učiť pracovitosti a sebaobetavosti. Činnosť spolku navrhol začať oboznamovacím večierkom.³³

Ten sa konal 2. decembra 1919 v malej sále na Žofíne. Na programe boli okrem spevu a hudby aj prednášky a samotné predstavovanie sa členov navzájom.³⁴ Na akcii sa zúčastnilo aj viacero hostí, medzi inými napr. aj aktívni slovenskí politici pôsobiaci v Prahe Matúš Dula či Jur Janoška.³⁵ Viacerí zúčastnení však skritizovali hlavne slabú organizáciu večierka. V susednej veľkej sále sa v rovnaký čas konala zábava spolku Radhošť, odkiaľ sa na večierok Detvana dostalo viacero „pochybných živlov“ a akcia už nedosiahla takú úroveň, akou boli predchádzajúce zábavné

---

32 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica otvárajúcej schôdzky „Detvana“, 21-ho októbra 1919 v Národnom Dome na Vinohradoch o 1/8 večer.

33 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica riadneho valného zhromaždenia na technike dňa 1. novembra 1919 1/8-jej večer.

34 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica III. výborovej schôdzky 25. nov. 1919 o 1-jej odp. v Akad. dome.

35 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

večery Detvancov známe. Ich hlavnou úlohou bolo „*propagovanie slovenskej národnej piesne bez profanovania, bez toho, že by ju boli dali v šanc pražskej ulice*“³⁶. Na druhej strane bola táto udalosť dôkazom toho, že pražské spolky o sebe vedeli a udržiavali medzi sebou kontakty. Spolok Radhošť napr. pozýval členov Detvana na slávnostnú schôdzku konanú pri príležitosti 50. výročia založenia tohto spolku.³⁷

Bohdan Schindléry na 1. týždňovej schôdzke Detvana, ktorá sa konala 15. novembra 1919, explicitne predniesol svoju predstavu o ďalšom smerovaní spolku. Povzbudzoval prítomných, aby sa všemožne snažili v tejto povojnovej dobe pozdvihnúť slovenský národ na úroveň západných národov. V pražskom prostredí videl mnoho príležitostí nadviazať kontakty s viacerými slovanskými študentmi. Nabádal, aby sa v ich konaní prejavovala láska a altruizmus, čím by sa potlačil a zničil egoizmus vládnuci vo svete po vojne. Na znak dobrých vzťahov navrhol vzájomné tykanie si medzi členmi spolku. Miešanie politiky a náboženskej otázky do činnosti spolku rezolútne zamietol. Ostatní prítomní s jeho slovami vyjadrili súhlas a ochotu jednotne a systematicky pracovať, na čo Daniel Rapant reagoval tým, že netreba o práci len všeobecne rozprávať, ale podať konkrétne návrhy na jej skvalitnenie. Súčasťou tohto týždenného stretnutia bola aj prednáška Ruhmanna O liberalizme, demokratizme a socializme, o ktorej sa ani nediskutovalo, nakoľko mala pokračovanie na nasledujúcich stretnutiach.³⁸

Súčasťou takmer každého stretnutia spolku bola recitácia vlastných výtvorov členov spolku alebo interpretácia známych básní slovenských klasikov, ako boli Ján Botto, Samo Chalúpka či Andrej Sládkovič. Po každom prednese nasledovala menšia či väčšia diskusia, kde sa poslucháči dostávali častokrát aj do ostrejších konfrontácií. Dobrým príkladom takýchto vášnivých debát bola aj 2. týždňová schôdzka spolku. Na nej odzneli dve básne. Prvou bola vlastná báseň Vladimíra Rolka s názvom Na sprevádzku, ktorú si aj sám odrecitoval. Ivan Slávik, vopred určený za jej kritika, sa nevyhol negatívnemu hodnoteniu a označil ju za začiatočnícku poéziu s neoriginálnou myšlienkou, preplnenou bombastmi. Ostatní sa zapájali do debaty rovnako v duchu pozitívnej či negatívnej kritiky. Predseda Bohdan Schindléry uzavrel túto diskusiu svojím kladným ohodnotením a poďakovaním sa kritikovi. Druhý prednášajúci obstál oveľa horšie. Odrecitoval báseň Sama Chalupku, Morho! Dérerovi prekážali jeho gestá, zdali sa mu drevené, ako aj to, že neboli jednoznačne identifikovateľné prechody v reči postáv i medzi vetami. Blaho sa pridalo ku kritike, vytykajúc prednášajúcemu maďarskú výslovnosť. Jánovi Borodáčovi sa nepozdávala nevyváženosť recitácie básne – patetický začiatok, monotónny ko-

36 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, IV. týždňová schôdzka 6 dec. 1919 na technike o 1/8 večer.

37 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, IV. týždňová schôdzka 6 dec. 1919 na technike o 1/8 večer.

38 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica 1. týždňovej schôdzky „Detvana“ 15. novembra 1919 na technike o 1/8-jej večer.

niec. Pre Jozefa Šerého bol prednes zasa priveľmi rýchly.³⁹ Kritizovaným bol aj Ján Husták, recitujúci na 3. týždňovej schôdzke 29. novembra 1919 Smrť Jánošíkovo od Jána Bottu. Vyčítaná mu bola hlavne neslovenská výslovnosť, nakoľko išlo o moravského Slováka, na čo sa recitátor ohradil, že bol označený za Neslováka. Ivan Slávik to chcel vyriešiť diplomaticky, teda skonštatoval, že hlas Hustáka sa skôr hodí k elegickým častiam básne, pričom on recitoval hrdinskú časť. Zlá výslovnosť bola vyčítaná aj Borodáčovi, ktorý recitoval Sládkovičovu báseň Veľký pôst. Predseda spolku Schindléry mal však preto pochopenie, nakoľko Borodáč bol rodákom zo Zemplína (v skutočnosti zo Šariša, narodil sa v Prešove – pozn. P. K.) a z toho dôvodu si neosvojil dostatočne literárnu slovenčinu.⁴⁰ Vôbec asi najčastejšími výčtkami kritikov bola zlá slovenská výslovnosť alebo časté používanie bohemizmov. Rovnakej kritike podliehali aj pravidelné prednášky odprezentované na jednotlivých schôdzkach spolku. Členovia Detvana si pripravovali rozličné témy⁴¹, no záujem odprednášať ich v kruhu členov prejavili aj hostia, napr. aj prof. Albert Pražák.⁴² Pravidelné schôdzky spojené s takýmto programom mali pre vysokoškolákov veľký význam. Študenti sa mali možnosť lepšie spoznať a prejavíť kultúrne cítenie mimo obligátneho štúdia na školách. Stalo sa, že sa debata slovenských študentov zvrtna na politické otázky, nakoľko citlivo vnímali udalosti súvisiace so vznikom Československa a situáciu na Slovensku. Nadobúdali dojem, že nie všetko bolo v poriadku, dokonca sa medzi nimi šírilo zdanie, že „*sme s Čechmi v mlčanlivom duchovnom válečnom stave a schôdzky Detvana v tom čase boli vlastne demonštrácie proti veciam, ktoré sa na Slovensku zavádzali*“⁴³. Janko Alexy si bol pri opise a hodnotení diskusií vedomý toho, že často pri nich absentovali odborné argumenty, preto mali tieto debaty skôr demagogický ráz a na prítomných hostí mohli pôsobiť neseriózne.⁴⁴

Akademický spolok Detvan mal ambície zriadiť vo svojom rámci aj odbor pre sociálnu starostlivosť. Jeho hlavným účelom mala byť sociálna starostlivosť o slovenských študentov, ako to mali zariadené študenti ostatných národov študujúci v Prahe. Predseda Schindléry navrhoval zriadiť odbor doplnením troch členov k členom výboru spolku. Štefan Kočvara navrhol za predsedu odboru Ľudovíta Macka, ktorý sa na stretnutí spolku v októbri 1919 dostal do menšej roztržky s Danielom Rapantom v súvislosti s problémom ubytovania slovenských študentov v Prahe. Po ďalších návrhoch na členov odboru však otázka sociálneho odboru ostala ešte

---

39 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica II. týždňovej schôdzky, 22. novembra 1919 v technike o 7-jej večer.

40 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, III. týždňová schôdzka, 29. novembra 1919 na technike o ½8-jej večer.

41 Ruhmann predniesol svoj cyklus O liberalizme, demokratizme a socializme, Ervin Holéczy tému Humeove názory o náboženstve, Daniel Rapant svoje Programové úvahy, alebo tiež Štúdium na vysokej škole a jeho životný význam, Ivan Slávik odprednášal Spomienku na gen. Štefánika, Ľudovít Macko sa zhostil témy Poznajme a zachráňme les.

42 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, VI. výborová schôdzka 6. februára 1920.

43 ALEXY, J. „*Detvani, Detvani...*“, s. 58.

44 ALEXY, J. „*Detvani, Detvani...*“, s. 58.

nedoriešenou.⁴⁵ Odbor pre sociálnu starostlivosť sa prerokovával aj na výborových schôdkach spolku v novembri. Výbor konečne navrhol kandidátov do uvedeného odboru, ktorými boli: Ludovít Macko, Ruhmann, Jozef Šerý, Vladimír Šrobár, Markovičová. Odbor mal byť samostatný a svoje uznesenia pravidelne predkladať výboru spolku Detvan.⁴⁶

Detvan bol primárne vzdelávacím spolkom, no pripadla mu aj úloha riešiť študentské rozptýlenie, zábavu. S myšlienkou zriadenia zábavného odboru spolku prišiel na valnom zhromaždení 1. novembra predstaviteľ moravských Slovákov Rutte.⁴⁷ Ten bol následne zriadený 22. novembra 1919 na 2. týždňovej schôdke. Predsedom odboru sa stal na návrh výboru spolku⁴⁸ Ivan Milec a členmi Rutte, Meličko, Ján Borodáč, Novomestský, Zochová, Kuchynková, Blaho a Fedor Droppa. Bohdan Schindléry v mene výboru spolku oznámil odhlasovanie príspevku 200 korún pre zábavný odbor. Daniel Rapant a predseda Schindléry sa vzápätí nezhodli v otázke stanov. Keď sa na ne Rapant odvolával v súvislosti s príspevkom, Schindléry zareagoval, vraj „*stanovy sú neprimerané terajším pomerom, a preto sa ich nesmie doslova pridržať*“⁴⁹. Zábavný odbor svoju činnosť bral zodpovedne, aj keď sa nevyhol nezhodám vyplývajúcim z názorovej rôznorodosti na ponúkaný repertoár medzi jednotlivými členmi.⁵⁰ Popri pravidelných vystúpeniach na rôznych akciách v Prahe mal zábavný odbor predstavovať svoje divadelné vystúpenia aj mimo domovského sídla, napr. aj v niektorých mestách na Slovensku.⁵¹ Na mimoriadnom valnom zhromaždení vo februári 1920 padol návrh, aby sa v rámci spolku vyvíjalo viac hudobných aktivít, konkrétnejšie mnohým chýbal vlastný spevokol.⁵² Predseda spolku Schindléry vyzval všetkých hudobne nadaných členov, aby sa prihlásili do spevokolu, pôsobiaceho pri Hudobnej Jednote Vysokých Škôl Pražských. Spolok bol ochotný zaplatiť každému členovi poplatky s tým súvisiace.⁵³

Detvan bol organizovaný vo viacerých celonárodných i nadnárodných študentských organizáciách. Pravidelne si volil svojich delegátov do Zväzu Českosloven-

45 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica II. týždňovej schôdzy, 22. novembra 1919 v technike o 7-ej večer.

46 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica III. výborovej schôdzy 25. nov. 1919 o 1-ej odp. v Akad. dome.

47 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica riadneho valného shromaždenia na technike dňa 1. novembra 1919 o ½8-ej večer.

48 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica II. výborovej schôdzy 21. nov. 1919 o 1-ej odp. v Akad. dome.

49 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica II. týždňovej schôdzy, 22. novembra 1919 v technike o 7-ej večer.

50 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, VI. týždňová schôdka, 31. januára 1920 na technike, o ½8-ej večer.

51 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, VII. výborová schôdka, 13. februára 1920.

52 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica mimoriadneho valného shromaždenia dňa 7/II. 1920 o 8-ej večer.

53 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, VII. týždňová schôdka 19-ho februára 1920 na technike o 8-ej večer.

ského študentstva a na konci kalendárneho roka 1919 boli do tejto inštitúcie zvolení Margita Sutorisová, J. Pálka, Jozef Šerý a Vladimír Šrobár. Do Medzinárodného zväzu študentstva bol v tom istom čase zvolený Ludo Izák, ktorý podľa jeho navrhovateľa Chorváta najlepšie poznal pomery slovenského študentstva.⁵⁴

Daniel Rapant na 5. týždňovej schôdzke 24. januára 1920 predniesol svoju prácu Programové úvahy. Zamýšľal sa v nej nad úlohami a ďalším smerovaním Detvana. Za hlavnú úlohu považoval pozdvihnutie národného povedomia ľudí na Slovensku a objasnenie významu oslobodenia, vzniku Československa. Upozornil, že prevrat na Slovensku bol pochopený rôzne. Časť obyvateľstva ho vníma tak, že došlo len k výmene utlačovateľa. Obširnejšie sa zaoberal vplyvom maďarizácie v predprevratovom období na slovenskú mládež. Obviňoval cirkev z pomoci pri tejto činnosti. Slovenskú inteligenciu zasa označil ako málo aktívnu.⁵⁵ Svoje poslanie navonok v prvom roku po obnovení činnosti videli členovia v neustálej informovanosti českej verejnosti so slovenskými pomermi. Táto činnosť bola skôr v úzadí, nakoľko do popredia vystupovala hlavne práca vo vnútri spolku, snaha o kultúrne povznesenie slovenských členov Detvana.⁵⁶ Zámerom spolku podľa záverečnej správy za roky 1919/1920 bolo teda: „*Sústredovať Slovákov v Prahe sa zdržujúcich k vzájomnému vzdelaniu, pestovaniu literatúry a ušľachtilej zábave.*“⁵⁷

Členovia spolku si vážili činnosť svojich predchodcov a viacerým sa snažili pri rôznych príležitostiach vzdať svoju úctu. Daniel Rapant prišiel s návrhom, aby prof. Jaroslava Vlčka, pri príležitosti jeho 60. narodenín, zvolili za čestného člena spolku. Iniciatívny Ludo Izák oznámil, že on mu už blahoželal v mene Organizácie Mladého Slovenska a Detvana, za čo si vyslúžil od predsedu spolku výčitku, že konal v mene spolku bez jeho vedomia. Padol však návrh, aby sa na počesť prof. Vlčka uskutočnil večierok, ktorý sa nakoniec konal 29. februára 1920 v Reprezentačnom dome.⁵⁸ Program organizovaný v spolupráci s Organizáciou Mladého Slovenska bol tradične naplnený prednáškami, spevom a recitáciami.⁵⁹ Výbor spolku diskutoval o otázke čestného členstva pre prof. Vlčka na svojom pravidelnom stretnutí 27. januára, kde predseda spolku navrhol, aby sa čestným členom stal rovnako aj Karel Kálal sláviaci v roku 1920 tiež výročie 60. narodenín. O čestnom členstve oboch spomínaných malo rozhodnúť Valné zhromaždenie.⁶⁰ Druhé čestné členstvo

---

54 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, IV. týždňová schôdzka, 6. decembra 1919 na technike o ½8-ej večer.

55 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica V. týždňovej schôdzky, 24. januára 1920 na technike o ½8-ej večer.

56 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

57 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

58 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica V. týždňovej schôdzky, 24. januára 1920 na technike o ½8-ej večer.

59 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, VI. výborová schôdzka, 6. februára 1920.

60 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica V. výborovej schôdzky, 27. januára 1920 o 1-ej.

sa riešilo na Mimoriadnom valnom zhromaždení spolku Detvan 7. februára 1920 a schválilo podľa zápisnice zo stretnutia za svojho čestného člena Karla Kálala.⁶¹

Rok po obnovení činnosti Detvana stále pretrvávali v jeho vnútri menšie či väčšie nezhody medzi jednotlivými členmi. Panovalo viacero názorov na smerovanie a aktivizáciu činnosti spolku. Na 8. týždňovej schôdzke 21. februára sa Bohdan Schindlery vzdal funkcie predsedu. Svoje rozhodnutie zdôvodnil vlastným zlyhaním, nakoľko nedokázal presvedčiť ostatných členov o najpodstatnejších aktivitách Detvana, a síce vyvinúť úsilie o duševnú supremáciu nad inoslovanskou mládežou. „*Naša mládež je nie taká, ako si ju on predstavoval a on nemôže brať za to zodpovednosť, že nevychoval prvú slovenskú inteligenciu.*“⁶² Aj z toho dôvodu bol niektorými členmi obviňovaný z malichernosti. Z jeho odstúpením sa nechceli zmieriť Matej Macák a Andrej Timko, preto ho vyzvali, aby svoju rezignáciu vzal späť. Daniel Rapant videl v jeho odstúpení hlbšie psychologické príčiny, hlavne neúspech v naplnení vlastného programu, nakoľko bol príliš romantický. Rapant vôbec na jednotlivých stretnutiach často nabádal ku konkrétnym činom a ďalšie smerovanie spolku videl hlavne v samovzdelávaní, v štúdiu literatúry.⁶³ Svoju rezignáciu Schindlery ponúkol členom už dva týždne skôr na výborovej schôdzi 6. februára. Vtedy za hlavnú príčinu uviedol zodpovednosť, ako predsedu, za odrieknutie účasti spolku Detvan na Hviezdoslavovom večierku Kostnickej jednoty konanom 2. februára. Jeho demisiu mu výbor ešte zamietol s odôvodnením, že zodpovednosť za túto blamáž musí niesť zábavný odbor.⁶⁴

Na mimoriadnom valnom zhromaždení, ktoré v podstate aj ukončilo prvý rok účinkovania spolku Detvan po jeho obnovení v marci 1919, bol zvolený spomedzi viacerých kandidátov za predsedu spolku jeho doterajší podpredseda Juraj Chorvát. Na jeho miesto bol zvolený jednatel' Vladimír Bodický, pričom ho vo funkcii následne vystriedal Miloš Jurkovič. Funkciu 2. jednatel'a obsadil Viliam Šimko. Nový predseda prehovoril k prítomným slovami o obrovskej zodpovednosti a predstavu jeho činnosti charakterizoval ako „*samovzdelávacú, ktorej úlohou bude dohoniť to, čo sme zmeškali, a pripravovať sa na našu budúcu činnosť medzi ľudom.*“⁶⁵ Novú etapu spolok začal nielen s novým vedením, ale aj v nových priestoroch, keď sa 15. marca 1920 presťahoval do budovy Štefánikovej koleje.⁶⁶

Slovenský študentský spolok Detvan oficiálne obnovil svoju predvojnovú činnosť v marci 1919. Študenti sa zoznamovali s novou situáciou, s novým štátom, ktorý vznikol ako nástupnícky štát po rozpade Rakúsko - Uhorska. Veľká časť študentov aj naďalej využívala možnosti štúdia v Prahe a časť z nich sa rozhodla

61 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Zápisnica mimoriadneho valného zhromaždenia dňa 7/II. 1920 o 8-ej večer.

62 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, VIII. výborová schôdzka, 18. februára 1920.

63 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, VIII. týždňová schôdzka, 21. februára 1920

64 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, VI. výborová schôdzka, 6. februára 1920.

65 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 301, Mimoriadne valné zhromaždenie 28. februára 1920 na technike o ½8-ej večer.

66 ÚDAUK Praha, VSA, šk. č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

nadviazať na predvojnový spolok v jeho ideáloch a činnosti. Asi ako na každom začiatku zápasili najprv s priestorovými a finančnými ťažkosťami. No postupom času sa aj s pomocou štedrých podporovateľov a členských príspevkov (ich počet v priebehu roka narástol o 200 členov) podarilo zabezpečiť chod spolku.

Nadväzujúc na obdobie spred prvej svetovej vojny sa aj v prvom roku obnoveného fungovania konali pravidelné týždenné schôdzky. Tie však boli z dôvodu intervencie maďarskej Červenej armády na územie Slovenska na jar a v lete 1919 načas prerušené. Mnoho členov spolku sa dobrovoľne prihlásilo do armády a slúžilo v nej počas celých letných prázdnin.

V priebehu roka sa vystriedali vo vedení traja predsedovia. Juraj Slávik sa vzdal funkcie z dôvodu zaneprázdnenia, Bohdan Schindléry nebol spokojný so smerovaním a malou aktivitou spolku počas jeho vedenia. Spolok bol počas uvedeného obdobia aktívny skôr vo svojej vnútornej činnosti ako navonok. Na stretnutiach svojich členov neustále prebiehali intenzívne diskusie na rôzne témy, pričom asi najčastejším diskutérom bol Daniel Rapant, neskôr významný slovenský historik. Detvan bol aj v tomto období miestom, kde sa zrodilo mnoho neskôr známych osobností slovenského verejného života. „*Detvan sa stal kolískou literátov. Tam vybúšila dávno tlejúca iskra inšpirácie z básnika múzami bozkaného. Právnici tam sa cvičili v mlátení prázdnej slamy a v prednášaní táranín, ktorými mali náš verejný život nádejne zaplavovať. Národohospodári tam sa pochválili svojimi svetobornými plánmi na zlepšenie stavu strednej Európy a Ján Rob Poničan tam chcel začať ako misionár komunizmu.*“⁶⁷

Činnosť spolku Detvan sa navonok rozbiehala pomalšie. V prvom roku sa prejavovala hlavne účasťou na rôznych akciách, kde zástupcovia spolku vystupovali a snažili sa prezentovať spolok a jeho členov ako reprezentantov slovenského národa. Pokúšali sa nadväzovať kontakty s ostatnými slovanskými študentmi pôsobiacimi v Prahe, no najbližšie kontakty si udržali aj naďalej s českými kolegami. O pozdvihnutie kultúry medzi pražskými študentmi sa Detvan snažil aj prostredníctvom zriadenia zábavného odboru, ktorý mal na starosti organizáciu hudobných a divadelných predstavení. Nezabúdaj však ani na slabé sociálne zázemie niektorých slovenských študentov, a preto na jeho pôde vznikol aj odbor sociálnej starostlivosti majúci na starosti práve týchto študentov.

Pramene a literatúra

ALEXY, J. „Detvani, Detvani, čierna zem pod vami!“ In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. (282 s.)

JURČIŠINOVÁ, N. Zameranie činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe (1882 – 1914). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 9/2010, s. 136 – 157.

VÁMOŠ, G. Bratom v Detvane. In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s.

---

67 VÁMOŠ, G. Bratom v Detvane. In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 63.

Германский оккупационный режим на территории Беларуси в 1941-1944 гг. в отображении отечественной историографии

В. В. Зданович

ZDANOVIČ, V. V. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. XX-XX.

Material study of V.V. Zdanovič is devoted to analysis of presentation of German occupation regime on the territory of Belarus in the years 1941-1944 in Belarusian historiography. The author describes the state of topic treatment in two main stages of development of Belarusian historiography – the soviet and post-soviet stage. The second part, in which V.V. Zdanovič also analyses the recent works of Belarusian authors, is especially beneficial. In the study, the author points out the contentious issues of research which are still unprocessed. The study of V.V. Zdanovič provides interesting information also for the Slovak researchers.

Key words: Belarus, historiography, German occupation

С первых дней вступления на территорию Беларуси германских войск стал устанавливаться так называемый “новый порядок”, представляющий собой систему политических, экономических и военных мероприятий, направленных на ликвидацию общественного и государственного строя, порабощение и уничтожение населения республики. Отечественными историками проведена значительная работа по изучению оккупационного режима, история которого относится к основным блокам белорусской историографии Второй мировой и Великой Отечественной войн. В исследовании заявленной проблемы выделяются следующие историографические периоды: первый советский (1941 – конец 1991гг.); второй современный или постсоветский (с конца 1991и по настоящее время).

В первом периоде, несмотря на единство решаемых задач, целесообразно выделить три промежуточных этапа. Первый – военный (июнь 1941 – конец войны) характеризуется конкретной направленностью работ, узостью источниковой базы, влиянием культа личности И.В. Сталина. Раскрытие преступлений оккупационных властей в отношении оккупированного населения, советских военнопленных, необходимость информирования международной общественности, контрпропагандистская деятельность диктовали необходимость в сборе данных об оккупационном режиме, введенном на территории республики. Поэтому уже в военные годы появились публикации по проблеме. Первоначально это были свидетельства очевидцев, составленные на местах преступлений акты, а также захваченные у противника документы. В 1943 г. был опубликован один из первых библиографических справочник, из которого можно было узнать, в каких периодических изданиях помеще-

ны те или иные факты преступной деятельности оккупантов.¹ В годы войны были заложены и основы партийно-государственной концепции освещения истории Беларуси периода немецкой оккупации – характеристика оккупационного режима, прежде всего, преступлений, совершенных захватчиками, являлась фоном для показа организованного коммунистической партией широкого сопротивления на оккупированной территории.

На втором, этапе, охватывающем первое послевоенное десятилетие, продолжалось дальнейшее накопление документального материала, расширялся диапазон исследований, появились первые монографии, были защищены кандидатские диссертации. Вместе с тем историографии первого и второго этапов были свойственны такие общие недостатки, как узость источников, иллюстрированный метод их использования, недостаточная теоретическая база. Рассмотрение военных событий через призму “оновополагающих” идей И.В. Сталина ограничивало осмысление событий жесткими рамками. Необходимые в научных работах теоретические обобщения подменялись цитатничеством, декларациями, общими фразами. В первое послевоенное десятилетие дальнейшее развитие получила, заложенная в годы войны, концепция освещения истории Беларуси периода немецкой оккупации, наиболее полно отраженная в монографии Л.Ф. Цанавы.²

Историография по проблемах истории Беларуси периода войны стала заметно пополняться после XX съезда КПСС, после которого начался третий этап (вторая половина 1950-х гг. – конец 1991 г.), который охватывает “хрущевскую оттепель”, “брежневский застой”, “горбачевскую перестройку”. Большая доступность к архивным источникам, введение в научный оборот ранее неизвестных документов способствовали появлению новых исследований по проблеме. Однако как и в предыдущие периоды, специальных работ по истории оккупационного режима создано не было. Главным направлением исследовательской деятельности историков оставался показ массового героизма населения по срыву планов оккупантов, а не характеристика самого режима. Примером такого подхода может служить научно-популярный очерк И.С. Кравченко и А.И. Залесского “Белорусский народ в годы Великой Отечественной войны”, в котором имеется специальный раздел “Кровавый фашистский оккупационный режим”.³

Настоящий прорыв в изучении проблемы произошел в 1960-е–1970-е гг. Наиболее полно немецкий оккупационный режим и его последствия в рес-

---

1 Зверства фашистских варваров : Указатель фактов, опубликованных в печати. – М. : Госполитиздат, 1943. – 123 с.

2 Цанава, Л. Ф. Всенародная партизанская война в Белоруссии против фашистских захватчиков / Л. Ф. Цанава. – Минск : Госиздат БССР, 1949; Цанава, Л.Ф. Всенародная партизанская война в Белоруссии против фашистских захватчиков / Л. Ф. Цанава. – Минск : Госиздат БССР, 1950. – 1035 с.

3 Кравченко, И. С. Белорусский народ в годы Великой Отечественной войны / И. С. Кравченко, А. И. Залесский. – Минск : Госиздат БССР, 1959. – 146 с.

публике были раскрыты в работах В.Ф. Романовского⁴. Впервые в белорусской историографии исследователь приводит данные о количестве людских потерь по всех областях Беларуси. Как сообщает автор, “всего было уничтожено 2 млн. 219 тыс. 316, в том числе 1 409 225 мирных жителей и 810091 военнопленных. 377 776 человек было вывезено в Германию”⁵. Приведенные с точностью до одного человека цифровые данные вызывают определенное недоверие. Первым среди белорусских ученых В.Ф. Романовский вводит в научный оборот данные Чрезвычайной государственной комиссии о 260 концентрационных лагерях и их филиалах и отделениях, существовавших в период оккупации на белорусской земле.⁶

В 1970–1980-е гг. основная часть белорусских историков пошла по пути исследования отдельных аспектов оккупационной политики германских властей в отличие от В.Ф. Романовского, исследовавшего оккупационный режим в комплексе. Важным направлением становится изучение аграрной политики оккупантов. Особенное значение в русле данной темы имеет монография А.А. Факторовича “Крах аграрной политики немецко-фашистских оккупантов в Белоруссии”⁷.

В 1984 г. была издана коллективная работа белорусских ученых, непосредственно посвященная очерченной тематике “Нацистская политика геноцида и выжженной земли в Белоруссии”⁸, основой которой стали материалы Чрезвычайной государственной комиссии по расследованию преступлений немецко-фашистских захватчиков и их соучастников на территории Беларуси, архивные документы, а также материалы специальной республиканской комиссии, созданной по случаю возведения мемориального комплекса Хатынь. Оккупационный режим – сущность нацистской политики в отношении

- 4 Раманоўскі, В. П. Саўдзельнікі ў злачынствах / В. П. Раманоўскі. – Мінск : Беларусь, 1964. – 288 с, Раманоўскі, В. П. Супраць фальсіфікацыі гісторыі савецкага партызанскага руху / В. П. Раманоўскі. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1962. – 90 с., Романовский, В. Ф. Против фальсификации истории Белоруссии периода Великой Отечественной войны / В. Ф. Романовский. – Минск : Наука и техника, 1975. – 128 с.
- 5 Раманоўскі, В. П. Саўдзельнікі ў злачынствах / В. П. Раманоўскі. – Мінск : Беларусь, 1964. – 288 с. – с. 180–181.
- 6 Кравченко, И. С. Белорусский народ в годы Великой Отечественной войны / И. С. Кравченко, А. И. Залесский. – Минск : Госиздат БССР, 1959. – 146 с.
- 7 Раманоўскі, В. П. Саўдзельнікі ў злачынствах / В. П. Раманоўскі. – Мінск : Беларусь, 1964. – 288 с, Раманоўскі, В. П. Супраць фальсіфікацыі гісторыі савецкага партызанскага руху / В. П. Раманоўскі. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1962. – 90 с., Романовский, В. Ф. Против фальсификации истории Белоруссии периода Великой Отечественной войны / В. Ф. Романовский. – Минск : Наука и техника, 1975. – 128 с.
- 8 Нацистская политика геноцида и “выжженной земли” в Белоруссии. 1941–1944 / Ин-т истории партии при ЦК КПБ – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС ; редкол.: В. Е. Лобанок (отв. ред.) [и др.] ; предисл. В. Ф. Романовского. – Минск : Беларусь, 1984. – 271 с.

белорусского народа раскрыты в трехтомнике “Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны”.⁹

После захвата Беларуси немецкими войсками под оккупацией оказалось многомиллионное население республики, социально-экономическое и правовое положение которого резко поменялось. Согласно партийных установок жизнь различных категорий населения на оккупированной территории рассматривалась в советской исторической литературе как ежедневное сражение с врагом. Характерной чертой советской военной историографии является показ только положительного опыта действий населения в антигерманской борьбе. Примером такого подхода служат работы А.И. Залесского.¹⁰

При анализе образовательной ситуации на белорусских землях в годы войны выделяется монография С.А. Умрейко, А.И. Залесского, П.Н. Кобринца “Патриотизм учителей и школьников Белоруссии в борьбе против немецко-фашистских оккупантов”.¹¹

В 1990-е – начале 2000-х гг. особую актуальность приобретает история отдельных лагерей, которые в предыдущие годы по разным причинам, прежде всего идеологическим, оставались фактически за чертой научного исследования. Так, длительное время не изучалась история Тростенца, несмотря на то, что данный лагерь был самым крупным на территории Беларуси и одним из крупнейших в Европе местом массового уничтожения людей. О росте интереса ученых к проблемам Тростенца свидетельствуют материалы международной конференции “Геноцид во Второй мировой войне: проблемы исследования (память жертв Тростенца)”, проведенной в БГУ 25–27 апреля 2002 г.

Относительно новым направлением исследованием белорусских историков стала тема нацистского геноцида в отношении еврейского населения. Уничтожение евреев в годы Второй мировой войны получило название Холокост. Среди исследователей проблемы Холокоста в Беларуси необходимо выделить работы Э.Г. Иоффе.¹² Значительный вклад в освещение проблемы внес Е.С. Розенблат.¹³ Использование исследователем ранее недоступных архивных документов дало возможность показать не только сущность и итоги

---

9 Раманоўскі, В. П. Саўдзельнікі ў злачынствах / В. П. Раманоўскі. – Мінск : Беларусь, 1964. – 288 с. – с. 180–181.

10 Раманоўскі, В. П. Саўдзельнікі ў злачынствах / В. П. Раманоўскі. – Мінск : Беларусь, 1964. – 288 с. – с. 20.

11 Умрейко, С. А. Патриотизм учителей и школьников Белоруссии в борьбе против немецко-фашистских оккупантов / С. А. Умрейко, А. И. Залесский, П. Н. Кобринец. – Минск : Белорус. гос. ун-т, 1980. – 176 с.

12 Факторович, А. А. Крах аграрной политики немецко-фашистских оккупантов в Белоруссии / А. А. Факторович. – Минск : Наука и техника, 1979. – 150 с.

13 Нацистская политика геноцида и “выжженной земли” в Белоруссии. 1941–1944 / Ин-т истории партии при ЦК КПБ – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС ; редкол.: В. Е. Лобанок (отв. ред.) [и др.] ; предисл. В. Ф. Романовского. – Минск : Беларусь, 1984. – 271 с.

нацистской политики геноцида в отношении жителей еврейской национальности на территории Западной Беларуси, но и раскрыть роль органов еврейского самоуправления.

При анализе оккупационного режима нельзя обойти вниманием работы Ю. Туронка и Б. Кьяры.¹⁴ Так, польский исследователь на основе принципа сравнительного анализа социально-экономических и политических процессов, происходивших на территории Беларуси в годы Первой мировой и Второй мировой войн, раскрывает структуру, основные направления деятельности наиболее значимых военных и гражданских органов власти и формирований. Германский историк Б. Кьяры подчеркивает, что оккупационный режим на территории республики имел более жестокий характер в сравнении с другими регионами СССР. С самого начала оккупации в Беларуси доминировали голод, террор, ставшие причинами огромных людских жертв, общим количеством 1,6 миллионов человек. Разнообразные материалы подтверждают вывод немецкого историка о том, что Беларусь была самым ужасным примером соединения военной экономики, аграрного производства и продовольственного положения с нацистскими методами ведения войны на уничтожение.

С изменением общественно-политической ситуации после распада СССР появились новые возможности для изучения оккупационного режима и такой его составной части, как использование белорусского населения на принудительных работах. Значительным достижением отечественной историографии стало издание в нескольких книгах сборника документов и материалов “Белорусские остарбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941–1944)”, а также сборника “Остарбайтеры. Принудительный труд белорусского населения в Австрии”.¹⁵

Особое место в ряду изданной литературы занимает подготовленный общими усилиями белорусских и немецких ученых сборник статей “Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944 гг.)”.¹⁶ Данное издание раскрывает жизнь всех

14 Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны : в 3 т. / Ин-т истории партии при ЦК КПБ – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС ; гл. редкол.: А. Т. Кузьмин (пред.) [и др.] – Минск : Беларусь, 1983–1985.

15 Залескі, А. І. Быт беларускіх сялян у партызанскім краі / А. І. Залескі. – Мінск : Беларусь, 1960. – 210 с., Залесский, А. И. В партизанских краях и зонах. Патриотический подвиг советского крестьянства в тылу врага (1941–1944 гг.) / А. И. Залесский. – М. : Соцэргиз, 1962. – 397 с., Залесский, А. И. В тылу врага. Борьба крестьянства Белоруссии против социально-экономических мероприятий немецко-фашистских оккупантов / А. И. Залесский. – Минск : Наука и техника, 1969. – 179 с.

16 Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944 гг.) : зб. навуковых артыкулаў; пад рэд. А.М. Літвіна. – Мінск : Медысонт, 2010. – 216 с.

тех, кто являлся “объектом истории трудовой повседневности на оккупированной территории Беларуси 1941 – 1944 гг.”¹⁷

Масштабы использования жителей Беларуси в качестве бесплатной и рабской силы являются еще одним доказательством сущности оккупационного режима, составной частью которого были грабеж народного хозяйства и физическое уничтожение населения оккупированных территорий. По подсчетам С.Е. Новикова, осуществленным на основании отечественных и немецких источников, “общее количество местного населения, (включая не менее 380 тыс. белорусских остарбайтеров), привлекаемого в разной степени разных формах на протяжении трех лет германской оккупации к обязательному принудительному и рабскому труду составляло свыше 2 млн. человек”¹⁸.

С учетом наработок советской и современной отечественной историографии тема оккупационного режима обстоятельно разработана в коллективном труде “Беларусь в годы Великой Отечественной войны”¹⁹. Анализируя “новый порядок”, авторы раскрывают его суть, пропагандистское обеспечение, основные направления экономической, культурной, национальной, молодежной политики оккупантов, основой которой являлись геноцид и грабеж белорусского населения. Не обошли вниманием исследователи и проблему ежедневной жизни городских и сельских жителей Беларуси под оккупацией.

В период оккупации часть населения принудительно или добровольно пошла на сотрудничество с захватчиками. В исторической литературе это явление получило название “коллаборация”. Советское руководство без определения причин и обстоятельств сотрудничества объявило данных людей предателями Родины. В связи с этим проблема коллаборационизма на территории СССР не получила широкого освещения. Не использовался термин “коллаборация” при изучении сотрудничества местного населения с оккупантами. Как правило, данное понятие применялось для характеристики явления в западноевропейских странах. Вместе с тем полностью обойти тему сотрудничества в годы Великой Отечественной войны историки не могли. Особенностью работ, изданных в советский период, было дозированное использование документальных материалов, которые преимущественно являлись закрытыми.

---

17 Умрейко, С. А. Патриотизм учителей и школьников Белоруссии в борьбе против немецко-фашистских оккупантов / С. А. Умрейко, А. И. Залеский, П. Н. Кобринец. – Минск : Белорус. гос. ун-т, 1980. – 176 с.

18 Иоффе, Э. Г. Белорусские евреи : трагедия и героизм. 1941–1945 / Э. Г. Иоффе. – Минск, 2003. – 428 с., Иоффе, Э. Г. Страницы истории евреев Беларуси : краткий науч.-попул. очерк / Евр. ун-т в Минске / Э. Г. Иоффе. – Минск : Арти-Фекс, 1996. – 162 с.

19 Розенблат, Е. С. Нацистская политика геноцида в отношении еврейского населения в Западных областях Беларуси. 1941–1944 : автореф. ... дис. канд. ист. наук : 07.00.02 / Е. С. Розенблат ; Ин-т истории НАН Беларуси. – Минск, 2000. – 18 с., Розенблат, Е. С. Пинские евреи. 1939–1944 гг. / Е. С. Розенблат, И. Э. Еленская. – Брест, 1997. – 312 с.

Существенные изменения общественно-политического характера начала 1990-х гг. стимулировали изучение запрещенных тем военной истории, среди которых выделяется проблема коллаборационизма. Разнообразные ее аспекты стали темой исследования А.М. Литвина. Новые методологические подходы позволили автору провести градацию тех, кто по разным причинам пошел на сотрудничество с оккупантами. 1. Те белорусские силы, которые были в открытой и тайной оппозиции к большевизму. Открытые оппозиционеры – это в основном белорусские эмигранты проживавшие до 1939 г. за границей. На правом фланге данных сил была Белорусская национал-социалистическая партия (белорусские фашисты во главе с Ф. Акинчицем). 2. Те, кто до войны жил на территории БССР и кто поверил немцам, сознательно пошел к ним на службу. Среди них было много обиженных советской властью. 3. К третьей группе можно отнести тех, кто волей судьбы оказался в связи с первой или второй группой, или на службе оккупантов и был лишен иного выбора. Костяком белорусской коллаборации была первая группа, которую также можно считать политической (идеологической) коллаборацией.²⁰ Кроме политической, он выделяет также экономическую и военную коллаборацию. Несомненной заслугой историка является определение количества коллаборантов. Согласно подсчетам А.М. Литвина общее количество людей, имевших отношение к коллаборации на территории Беларуси с учетом восточных и кавказских батальонов, полиции порядка, полицейских украинских, литовских, белорусских и т.д. батальонов, формирований БСА и БКО составляли более 130 тысяч человек.²¹

Основным направлением исследований А.А. Ковалени стала жизнь молодежи в годы Великой Отечественной войны. Истоки, основания, политическая суть и структура, количественный состав, деятельность прогерманских союзов молодежи на оккупированной территории Беларуси в 1941–1944 гг. обстоятельно раскрыты в докторской диссертации и одноименной монографии автора²². Анализ приведенных в исследовании фактов дает возможность сделать вывод о том, что социально-политическая жизнь в СССР накануне

20 Літвін, А. М. Акупацыя Беларусі (1941–1944) : пытанні супраціву і калабарацыі / А. М. Літвін. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2000. – 288 с., с. 199; Літвін, А. М. Антысавецкія ваенна-паліцэйскія фарміраванні на тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. 1941–1944 гг. Вытокі. Структура. Дзейнасць : аўтарэф. ... дыс. докт. гіст. навук : 07.00.02 / А. М. Літвін ; Ін-т гісторыі НАН Беларусі. – Мінск, 2000. – 37 с. – с. 199.

21 К'яры, Б. Штодзённасць за лініяй фронту. Акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі (1941–1944 гг.) / Б. К'яры, пер. з ням. Л. Баршчэўскага ; навук. рэд. Г. Сагановіч – Мінск, 2005. – 390 с., Туронак, Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / пер. з польскай В. Здановіч, кам. А. М. Літвіна / Ю. Туронак. – Мінск : Беларусь, 1993. – 236 с.

22 Каваленя, А. А. Прагерманскія саюзы моладзі Беларусі. 1941–1944. Вытокі. Структура. Дзейнасць : аўтарэф. ... дыс. докт. гіст. навук : 07.00.02 / А. А. Каваленя ; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2000. – 38 с., Каваленя, А. А. Прагерманскія саюзы моладзі Беларусі. 1941–1944. Вытокі. Структура. Дзейнасць / А. А. Каваленя. – Мінск : БДПУ імя М. Танка, 1999. – 260 с.

войны, поражения Красной Армии в начале войны, стремительный захват германским вермахтом территории Беларуси, активная идеологическая и пропагандистская обработка населения оккупационными властями способствовали идеологическому разграничению в обществе, в том числе и молодежной среде. Все это явилось благоприятным морально-психологическим основанием для создания прогермански ориентированных молодежных союзов и позволило проводникам германского нацизма втянуть в сферу политических, военно-экономических интересов определенную часть белорусской молодежи. Наибольшим авторитетом пользовался Союз белорусской молодежи, в рядах которого по подсчетам А.А. Ковалени насчитывалось около 13 тысяч человек²³.

Роль интеллигенции в коллаборантской среде раскрыл В.И. Кузьменко, констатирующий наличие вместе с массовой борьбой против оккупантов в республике и иных настроений. Оправданным является вывод историка о том, что сегодня тяжело разобраться, что являлось главным у руководства коллаборантскими организациями и структурами: действительный национальный идеализм или подконтрольность немецким спецслужбам, “зомбированность” ими. Несомненно, что рядом с “возвышенными идеалистами” в коллаборации находились политики и авантюристы, искавшие любой власти и успеха, готовые “ради этого служить кому угодно”.²⁴

Как показали события Великой Отечественной войны даже до создания марионеточного государственного образования дело не дошло. На практике представители коллаборации, находясь на службе в прогерманских организациях и военных формированиях, вынуждены были принимать участие в различных мероприятиях оккупантов, в том числе в карательных экспедициях, борьбе с партизанами, уничтожении советского актива. В цели нацистского руководства Германии не входило сохранение независимой Беларуси.

-
- 23 Белорусские оstarбайтеры : историко-аналитическое исследование / Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко, Н. А. Бондаренко, В. Д. Селеменев ; под ред. Г. Д. Кнатько. – Минск : НАРБ, 2003. – 324 с.; Белорусские оstarбайтеры. Репатриация (1945–1951) : док. и материалы : / сост.: Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 1998. – Кн. 3 : в 2 ч. – Ч. 1. – 368 с.; Белорусские оstarбайтеры. Репатриация (1945–1951) : док. и материалы : / сост.: Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 1998. – Кн. 3 : в 2 ч. – Ч. 2. – 310 с.; Белорусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941–1944) : док. и материалы : в 2 кн. / сост.: Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 1996. – Кн. 1 (1941–1942). – 304 с.; Белорусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941–1944) : док. и материалы : в 2 кн. / сост.: Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 1997. – Кн. 2 (1943–1944). – 472 с.; Оstarбайтеры. Принудительный труд белорусского населения в Австрии : док. и материалы / сост. Г. Д. Кнатько [и др.]. – Минск : Graz : Ин-т по исслед. последств. войны, 2003. – 324 с.
- 24 Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944 гг.) : зб. навуковых артыкулаў; пад рэд. А.М. Літвіна. – Мінск : Медысонт, 2010. – 216 с.

Наоборот, во времена оккупации белорусский народ потерял не только государственную, но и территориальную целостность. Данный вывод находит подтверждение в работах А.А. Ковалени, А.М. Литвина, К.И. Козака и других белорусских исследователей.

Известно, что в историографии нельзя обойтись без применения количественных методов оценки явлений. Нельзя сказать, что исследователи истории Беларуси периода Великой Отечественной войны обошли эти методы. Однако, приведенная в опубликованных источниках и литературе статистика требует уточнений и большей доказательности. В особенности это касается потерь. В постсоветский период встал вопрос о пересмотре количества погибших в Беларуси. В советской историографии утверждалось, что республика потеряла 2 млн. 200 тыс. человек – каждого четвертого. Цифра, полученная путем сложения 1409225 уничтоженных мирных жителей и 810091 советских военнопленных, находившихся на территории Беларуси, впервые была озвучена ЧГК в конце 1944 г. Вне поля зрения членов комиссии остались оstarбайтеры, а также погибшие и умершие на фронтах, в эвакуации, в тылу, в системе ГУЛАГа. Однако несмотря на очевидную недостоверность подсчетов, данная цифра являлась единственным ориентиром для белорусских исследователей.²⁵

В современной историографии появились и новые данные людских потерь в Беларуси. Так, выступая на международной конференции “Великая Победа: Героизм и подвиг народов”, А.А. Коваленя отметил, что “жертвами нацизма стали около 3 млн. человек”²⁶. Такую же цифру подают и авторы коллективной работы “Беларусь в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг.”²⁷ Активным приверженцем гипотезы о том, что в Беларуси в годы войны погиб каждый третий житель является Э.Г. Иоффе.²⁸

---

25 Новікаў, С. Колькасныя маштабы прыцягнення беларускага насельніцтва нямецкай ваеннай адміністрацыяй да прымусовай працы на тэрыторыі Беларусі (1941 – 1944 гг.) / Новікаў, С. // Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944 гг.): зб. навуковых артыкулаў; пад рэд. А.М. Літвіна. – Мінск : Медысонт, 2010. – С. 134.

26 Новікаў, С. Колькасныя маштабы прыцягнення беларускага насельніцтва нямецкай ваеннай адміністрацыяй да прымусовай працы на тэрыторыі Беларусі (1941 – 1944 гг.) / Новікаў, С. // Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944 гг.): зб. навуковых артыкулаў; пад рэд. А.М. Літвіна. – Мінск : Медысонт, 2010. – С. 133 ; Новиков, С.Е. Трудовые ресурсы как стратегический фактор германской оккупационной политики в Беларуси (1941–1944 гг.) /С.Е. Новиков /// Беларусь. 1941– 1945 : Трагедия. Память : в 2 кн./ Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории ; редкол. : А.А. Коваленя (пред.) [и др.] –Минск : Беларус. Навука, 2010. – Кн. 1– С . 179.

27 Беларусь в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг. / А. А. Коваленя (рук. авт. коллектива), А. М. Литвин, В. И. Кузьменко [и др.]. – Минск : Белта, 2005. – 544 с.

28 Иоффе, Э. Ах, война, что наделала, подлая: Жертвы фашизма в Беларуси: [1941–1945 гг.] / Э. Иоффе // Бел. Думка. – 2000. – № 8. – С. 147–152.

Для установления количества граждан Беларуси, погибших в годы Второй мировой и Великой Отечественной войн на базе Управления Министерства обороны Республики Беларусь была образована рабочая группа, в состав которой были включены историки, архивисты, музейные работники. Итогом ее деятельности стал утвержденный 19 июня 2001 г. документ, в котором, в частности, сказано: “ Людские потери на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны (1941–1944), основанные на архивных данных, составляют 2596676 человек, в том числе погибших военнослужащих в боях 332569 человек, в лагерях военнопленных – 810691, партизан и подпольщиков – 44791, мирного населения – 1409225 человек”.²⁹

Таким образом, историками проведена значительная работа по изучению оккупационного режима на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны. Многие аспекты проблемы получили обстоятельное освещение в литературе. Усилия историков советского периода в основном были направлены на раскрытия сути оккупационного режима. Особности политики оккупантов в различных сферах освещались фрагментарно и не давали возможности всесторонне показать сложные процессы оккупации. Вне интересов исследователей оставались такие аспекты оккупационного режима, как геноцид еврейского населения, правовое положение жителей республики, повседневная жизнь городского и сельского населения. Особенностью постсоветской историографии стало освоение новых направлений исследований, а также изучение вопросов, не получивших достаточного освещения в советские времена. В 1990-е – начале 2000-х гг. особую актуальность приобретают история отдельных лагерей, нацистского геноцида в отношении еврейского населения, принудительная работа граждан на оккупированной территории Беларуси, а также в Германии, Австрии и других странах. Более системно проанализирована повседневная жизнь разных категорий населения. Достигнуты значительные успехи в раскрытии проблемы коллаборации на территории Беларуси в годы войны. В советской историографии коллаборанты показаны как предатели, соучастники в преступлениях оккупантов. В 1990-е годы появились работы отечественных исследователей, отражавших новые подходы в освещении данной темы. Исследователи отошли от общезнаменитого уклона в изучении сотрудничества с германскими властями, попробовали разобраться в побудительных мотивах коллаборации.

Вместе с тем отдельные вопросы требуют дополнительного осмысления. Особенное значение это имеет при определении количества людских потерь в период оккупации. Дальнейшего изучения требует проблема советских военнопленных. Задачами отечественных историков является выявление форм де-

---

29 Каваленя, А. А. Прагерманскія саюзы моладзі Беларусі. 1941–1944. Вытокі. Структура. Дзейнасць : аўтарэф. ... дыс. докт. гіст. навук : 07.00.02 / А. А. Каваленя ; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2000. – 38 с., Каваленя, А. А. Прагерманскія саюзы моладзі Беларусі. 1941–1944. Вытокі. Структура. Дзейнасць / А. А. Каваленя. – Мінск : БДПУ імя М. Танка, 1999. – 260 с.

тельности военной администрации, определение и характеристика тенденции, особенностей деятельности оккупационных органов их количественного и качественного состава.

Образ немецкого оккупационного режима на территории Белоруссия в 1941 – 1944 в белорусской историографии

V. V. Zdanovič

(Resumé)

Od prvých dní vstupu nemeckých vojsk na územie Bieloruska tu bol nastolený tzv. „nový poriadok“, ktorý predstavoval systém politických, ekonomických a vojenských opatrení smerujúcich k odstráneniu spoločenského a štátneho poriadku, k zotročeniu a likvidácii obyvateľov republiky. Bieloruskí historici sa v značnej miere venovali výskumu okupačného režimu. Spracovanie jeho histórie patrí k základným témam bieloruskej historiografie obdobia druhej svetovej vojny a dejín Veľkej vlasteneckej vojny. Vo výskume tejto problematiky vydeľuje bieloruská historiografia dve etapy: sovietska (1941 – koniec 1991) a súčasná alebo postsovietská (od konca r. 1991 po súčasnosť).

Vrámcami prvej etapy je možné vydeliť tri časové obdobia. Pre prvé, vojnové obdobie (jún 1941 – koniec vojny), je charakteristické konkrétne tematické zameranie prác, úzka pramenná základňa, vplyv kultu osobnosti Stalina. V druhom období, ktoré zahŕňa prvé povojnové desaťročie, pokračovalo zberanie dokumentárnych materiálov, rozširoval sa diapazon tém výskumu, objavili sa prvé monografie (L. F. Cavana), boli obhájené prvé dizertačné práce. Historiografia dejín Bieloruska v rokoch druhej svetovej vojny sa výraznejšie rozšírila po XX. zjazde KSSZ, po ktorom sa začala tretia etapa (druhá polovica 50. rokov – koniec r. 1991) vo výskume tejto problematiky. Hlavnou témou výskumu sa stalo zobrazovanie masového hrdinstva obyvateľov zamerané na odstránenie samotného režimu, absentovala však charakteristika samotného režimu. (I. S. Kravčenko, A. I. Zaleskij, V. F. Romanovskij). V rokoch 1970 – 1980 sa začali mnohí bieloruskí historici venovať výskumu jednotlivých aspektov nemeckej okupačnej politiky, napríklad výskum agrárnej politiky okupantov (A. A. Faktorovič). V 90. rokoch 20. storočia sa pozornosť bádateľov sústredila na výskum dejín jednotlivých koncentračných táborov, ktoré sa v predchádzajúcom období z rôznych dôvodov nespracovávali. V tomto období boli spracované dejiny Trostenca, najväčšieho koncentračného tábora na území Bieloruska. Novou témou sa stala problematika genocídy židovského obyvateľstva. Z prác venovaných holokaustu na území Bieloruska možno uviesť práce E. G. Joffeho, E. S. Rozenblata.

So zmenou spoločensko-politickej situácie, po rozpade ZSSR, sa objavili nové možnosti na výskum dejín okupačného režimu v Bielorusku v rokoch druhej sve-

tovej vojny, ale aj takých tém, akou bolo využívanie bieloruského obyvateľstva na nútené práce. Prínosom k výskumu tejto problematiky bolo vydanie zborníka dokumentov a materiálov v roku 2003. Osobitné miesto medzi novšou literatúrou analyzujúcou okupačný režim na území Bieloruska v rokoch 1941 – 1944 patrí zborníku prác bieloruských a nemeckých historikov, ktorého editorom bol bieloruský historik A. M. Litvin. Zborník vyšiel v Minsku v roku 2010. Zmenené spoločensko-politické pomery zo začiatku 90. rokov 20. storočia umožnili výskum aj takej zložitej problematiky, akou bola kolaborácia bieloruského obyvateľstva, či vynútená alebo dobrovoľná spolupráca domáceho obyvateľstva s nemeckými okupantmi. Rôznym aspektom tejto témy sa systematicky venuje A. M. Litvin. Bieloruskí historici však spracovávajú aj také témy ako život mládeže v rokoch Veľkej vlasteneckej vojny (A. A. Kovaleňa), úloha inteligencie v kolaboračnom prostredí (V. I. Kuzmenko), každodenný život v Bielorusku počas okupácie (K. I. Kozak). Historici analyzujúci sledované obdobie prišli k záveru, že v rokoch druhej svetovej vojny sa obeťami nacizmu stali takmer 3 milióny Bielorusov.

Výskum nemeckého okupačného režimu na území Bieloruska je reprezentovaný celým radom odborných publikácií a monografií. Úsilie historikov sovietskeho obdobia sa sústredilo predovšetkým na analýzu podstaty okupačného režimu. Mimo záujmu ostávali také témy ako genocída židovského obyvateľstva, právne postavenie obyvateľov republiky, každodenný život mestského a vidieckého obyvateľstva. Postsovietská historiografia sa zamerala na osvojenie si nových smerov výskumu a tiež na výskum predtým tabuizovaných otázok, napríklad nacistickú genocídu židovského obyvateľstva, dejiny koncentračných táborov, nútené práce obyvateľov na okupovanom území Bieloruska, život jednotlivých sociálnych skupín obyvateľstva, otázka kolaborácie obyvateľov. Napriek počtu a tematickému rozsahu spracovaných tém, ostávajú otvorené otázky o počte ľudských strát v období okupácie, ale aj také témy ako problematika sovietskych vojenských zajatcov, formy činnosti vojenskej správy, špecifiká činnosti okupačných orgánov a ich kvalitatívneho i kvantitatívneho zloženia.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

Medzinárodná vedecká konferencia 1681 – 1781 – storočie protestantizmu v Uhorsku. Prešov 10. – 11. november 2011

Hlavným organizátorom medzinárodného vedeckého podujatia, venovaného jednej storočnici v uhorských dejinách, bolo Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove spolu s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Biskupským úradom východného dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku a Kolégiom evanjelickej inteligencie východného Slovenska. Konferencia s bohatou účasťou prebiehala v prvý deň konania na Evanjelickom kolégiu v Prešove, počas nasledujúceho dňa na pôde Rektorátu Prešovskej univerzity.

Otvorenia podujatia prostredníctvom príhovorov sa zhostili rektor Prešovskej univerzity prof. RNDr. René Matlovič, PhD. a biskup VD ECAV Slavomír Sabol, ktorí celé podujatie uviedli a tak odštartovali dve naplánované sekcie prvého rokovacieho dňa.

V rámci prvej sekcie Uhorský protestantizmus 1681 – 1781 vystúpil s úvodným obsiahlym referátom Karl Schwarz. Príspevok niesol názov *Das Ringen und Religionsfreiheit im Donau – und Karpatenraum zwischen 1681 und 1781*. V poradí nasledujúcou bola Eva Kowalská s referátom na tému *Uhorsko 1681 – 1731: rekatolizácia v znamení práva*. Medzinárodné zastúpenie reprezentoval aj Mezey Barna, ktorý sa predstavil príspevkom *A protestáns jogtanítás a 17. – 18. században*. Imrich Belejanič uzavrel úvodnú rokovaciu sekciu svojim referátom nazvaným *Uhorský protestantizmus z pohľadu Augsburského vyznania 1530*.

Nasledujúca druhá sekcia niesla názov Od šopronských článkov po satmársky mier a vystúpilo v nej viacero domácich i zahraničných odborníkov. Patrila k nim aj R. Várkonyi Ágnes, ktorá predniesla príspevok *Evangélikusok Rákóczi kormányzó körében*. Svojim referátom s názvom *Šopronské články a ich realizácia v hornouhorských slobodných kráľovských mestách* sa prezentoval Peter Kónya. Ďalšou prednášajúcou bola Marie Marečková a vystúpila s príspevkom na tému *Sociální postavení duchovních ve východoslovenských městech v 17. století*. Miloslava Bodnárová predniesla referát s názvom *Evanjelická cirkev a. v. v posledných rokoch povstania Františka II. Rákocziho*. Posledné dva príspevky zazneli od zahraničných účinkujúcich. Csatáry György predostrel prítomným tému *Protestánsok és görög katolikusok Északkelet magyarországon Rákóczi – szabadságharc idején* a posledným prednášajúcim počas prvého rokovacieho dňa bol Sipos Gábor, ktorý vystúpil s problematikou nazvanou *Főurak az erdélyi református egyházban a 17. – 18. század fordulóján*. Ukončujúca prínosná diskusia bola zavŕšením celého rokovania a vyvrcholením za odznenými hodnotnými príspevkami.

Budova Rektorátu Prešovskej univerzity hosťovala nasledujúci rokovací deň mnoho ďalších odborníkov problematiky protestantizmu v Uhorsku. Pre hojný počet vystupujúcich sa prednášalo v dvoch miestnostiach naraz. V oboch prípadoch boli príspevky rozdelené do dvoch sekcií. Prvú rokovaciu skupinu otvorila sekcia

Protestantské školstvo v 18. storočí, v ktorej rámci sa ako prvá predstavila Libuša Franková so svojim príspevkom pod názvom *Prešovské evanjelické kolégium v dobe Tolerančného patentu*. S referátom na tému *Luteránska škola a jezuitské gymnázium, boj o študenta a jeho dobu (na príklade škôl v Trenčíne)* vystúpil Libor Bernát. S rovnako zaujímavou problematikou prišiel aj Eduard Lukáč, ktorý sa vo svojom príspevku zameril na *1681 – 1781: storočie ohraničené snahami o reformu vzdelávania na Prešovskom evanjelickom kolégiu*. Zahraničný referát nazvaný *Sárospataki diákok hollandiai peegrinációja a 18. században. Kísérlet a németalföldi egyetemjárás számszerűsítésére* a jeho autor Ugrai János zakončili prvú sekciu.

Nasledovala sekcia s názvom Rekatolizácia v mestách a stoliciach, v ktorej ako referujúca vystúpila Dané Veronka a svoj príspevok nazvala *Az erdélyi református egyház bécsi ágenciájának kialakulása és első korszaka (1698? – 1741)*. Opäť príspevok zo zahraničia predniesla Balogh Judit a venovala sa tematike *A katolikus és protestáns elit kapcsolattrendszere a Székelyföldön a 17. – 18. század fordulóján*. V rámci druhej sekcie sa prezentoval aj Peter Zubko, ktorý prispel svojim referátom nazvaným *Rekatolizácia Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice v prameňoch rímskokatolíckeho Arcibiskupského archívu v Košiciach*. Problematike rekatolizácie sa venovala aj ďalšia referujúca, Monika Bizoňová, ktorá predniesla príspevok *Rekatolizácia na Spiši a konfesiónálna štruktúra jeho obyvateľstva vo svetle kanonických vizitácií*. Nasledovali príspevky od zahraničných referujúcich. Czenthe Miklós sa prezentoval referátom *Löcsei evangélikusok az ellenreformáció korában* a Bogár Judit vystúpila s príspevkom *A szepességi evangélikusok helyzete a 18. század elején ifj. Buchholtz György naplójegyzetei alapján*. Záverečným príspevkom prvej rokovacej skupiny bol referát s názvom *Reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 17. – 18. storočí*, ktorej autorkou bola Annamária Kónyová.

Paralelne prebiehajúca druhá skupina referujúcich začala prvou sekciou nazvanou V znamení náboženskej tolerancie, kde sa predstavil Szabadi István, ktorý predniesol referát na tému *Szükségkeresztség: Habsburg kormányzati intézkedések és protestáns ellenállás a 18. Században*. Zahraničné príspevky pokračovali ďalšími referujúcimi. Barta János vystúpil s referátom *II. József türelmi rendelete és hatása* a Papp Klára predniesla príspevok nazvaný *A Császi ügy és következményei*. Svoj referát predstavil aj Ivan Mrva a nazval ho *Postavenie evanjelickej cirkvi za vlády Márie Terézie*. Tematike Tolerančného patentu sa venoval Marián Damanoš, ktorý vystúpil s príspevkom *Tolerančný patent v Senioráte šiestich slobodných kráľovských miest*. Posledným v rámci sekcie bol referát nazvaný *Az egyházközség, mint gazdasági intézmény a 18. században* a jeho autorom bol Buzogány Dezső.

Nasledujúca sekcia bola zároveň poslednou sekciou rokovacej skupiny a niesla názov Osobnosti cirkvi v Uhorsku. Svoj príspevok v kontexte tematiky predniesol Patrik Derfiňák a znel *Gregor Berzeviczy, významný predstaviteľ evanjelickej a. v. cirkvi v Uhorsku na prelome 18. a 19. storočia*. Ako referujúci tiež vystúpili aj Petrőczy Éva s príspevkom *Megmentő és elveszejtő humor: Czeglédi István kassai prédikátor*, Szabó András s tematikou *Nánási Fodor jános református lelkész önéletírása, 1754* a Meszáros András s príspevkom nazvaným *Piaristické osvietenstvo z prelomu 18. a 19. storočia*. V rámci poslednej sekcie sa prezentoval svojim prí-

spevkom *Mukačevskí biskupi 18. storočia a ich aktivity pre rozvoj cirkevného školstva* Peter Šturák, ktorého vystriedala Ring Éva s príspevkom nazvaným *A Galgócrol elszármazott Andzej Kaposztas, bankár és Talmud szakértő*. Záverečný referát odznel z úst Martina Javora a znel *Protestantské osobnosti v slobodomurárskom hnutí*. Inšpiratívne diskusie medzi jednotlivými sekciami priniesli mnoho impulzov pre ďalšie spracovanie.

Úsilie organizátorov vytvoriť podnetné prostredie doplnené kvalitnými príspevkami bolo naplnené a odbornosť medzinárodnej konferencie prispela k vysokej úrovni vedeckého podujatia, čo je príslubom využitia získaných znalosti aj v budúcnosti.

Viera Vallová

Slovensko-maďarská konferencia historikov *Közös dolgaink*, szlovák–magyar történeész konferencia, (Szeged, 17. november 2011)

Na MTA Szegedi Területi Bizottság Titkársága v Szegede sa 17. novembra 2011 uskutočnila slovensko-maďarská konferencia historikov pod názvom *Közös dolgaink* (Naše spoločné záležitosti). Išlo už o 4. stretnutie historikov takéhoto charakteru, ktoré predstavuje reálnu spoluprácu najmä dvoch univerzitných pracovísk vo forme konferencií, vedecko-výskumnej i pedagogickej spolupráce, ktorá sa striedavo uskutočňuje na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a Historického ústavu Filozofickej fakulty Szegedskej univerzity – predovšetkým Katedry stredovekých a ranonovovekých maďarských dejín. Toto podujatie podporili a zorganizovali: MTA Szegedi Területi Bizottság Titkársága - Magyar Történeti Munkabizottság, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar - Történeti Intézet, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar - Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék a Prešovská univerzita v Prešove. Zo slovenskej strany sa tohto ročníka aktívne zúčastnili pracovníci z dvoch pracovísk, a to z Inštitútu histórie FF Prešovskej univerzity v Prešove (prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.; PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.; Mgr. Marcela Domenová, PhD.) a Katedry histórie Katolíckej univerzity v Ružomberku (Mgr. Jaroslav Nemeš, PhD.). Program konferencie bol rozdelený do troch sekcií.

I. sekcia sa venovala vybraným problémom stredovekých dejín. Zazneli v nej tri referáty a jej konferencierom, resp. vedúcim sekcie bol Zsolt Hunyadi. István Petrovics sa venoval téme *Pécs: püspökváros a későközépkorban (Pätkostolie: biskupské mesto v neskorom stredoveku)*. Pätkostolie predstavil z viacerých pohľadov – cirkevná správa, archontológia, dejiny a architektúra mesta a príslušných sakrálnych objektov biskupského sídla. Marcela Domenová predstavila problematiku *Eperjes a középkor és a kora újkor fordulóján (Prešov na prelome stredoveku a raného novoveku)*, kde sa zamerala exkurzom na celkovú topografickú podobu mesta, predstaviteľov samosprávy, cirkev, no najmä na spoločensko-hospodárske pomery mesta v súvislosti s jeho pozemkovým vlastníctvom a hospodárením. Anita Kruták sa zaoberala zaujímavou a špecifickou témou cirkevných dejín zo slovenského prostredia *Kongregációk a mai Szlovákia területén a Drugetek alatt (Kongregácie na území dnešného Slovenska počas Drugetovcov)*. Príspevok bol doplnený o podrobné kartografické materiály, schémy a chronologické prehľady.

II. paralelne prebiehajúca sekcia bola venovaná viacerým otázkam z obdobia raného novoveku. Rokovanie sekcie, v ktorej aktívne vystúpili štyria historici, viedol Peter Kónya. Väčšia pozornosť sa v referátoch venovala otázke výskumu 15 ročnej vojny, situácii v Uhorsku a s ňou súvisiacimi konfliktami medzi Habsburgovcami a Tureckou ríšou, ale aj stavovským povstaním Štefana Bočkaja. Zoltán Bagi tak prezentoval tému *Miért fontos a 15 éves háború kutatása? (Prečo je dôležitý výskum 15-ročnej vojny?)* a Sándor László Tóth *Felső-Magyarország és a felsőmagyarországi főkapitányság szerepe a 15 éves háború és a Bocskai-felkelés időszaká-*

ban (*Horné Uhorsko a úloha hornouhorských kapitanátov v období 15-ročnej vojny a Bocskaiho povstania*). Osobnosti a aktivitám významného funkcionára evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Uhorsku Gregora Berzeviczyho sa venoval Patrik Derfiňák *Berzeviczy Gergely egyházpolitikai tevékenysége (Gregor Berzeviczy v cirkevnej politike)*. Martin Javor predstavil tému *Protestánsok a szabadságküzvés mozgalomban a 18. századi Magyarországon (Protestanti v slobodomurárskom hnutí v Uhorsku v 18. storočí)*. Venoval sa nielen vybraným osobnostiam, ale aj lóžam a periodikám, ktoré v tom čase slobodomurári vydávali, ako napríklad F. Kazincimu (Kazinczy) a košickému časopisu Orpheus.

Po diskusii a prestávke pokračovalo už jednanie v spoločnej – spojenej III. sekcii pod vedením Sándora Lászla Tótha, kde vystúpili traja historici. Tematicky sa ich referáty vzťahovali na dejiny evanjelického školstva, hodnotenie politicko-vojenskej situácie v Uhorsku, ale aj aktuálne výsledky výskumov v oblasti vybraných šľachtických rodov a ich postavenia. Peter Kónya predstavil tému *Az Eperjesi Kollégium a 17. században (Prešovské kolégium v 17. storočí)*, v ktorom sa zameral nielen na význam kolégia v celkových historicko-spoločenských kontextoch, stavovských povstaní a protireformácie, ale aj na vybrané osobnosti, ktoré v Prešove pôsobili. Zsuzsanna Cziráki vystúpila s referátom o aktivitách kardinála, viedenského biskupa kancelára Mateja II. Melchiora Khlesla (Klesla) pod názvom *Melchior Khlesl Erdély-koncepciója 1611–1616 között (Konceptcia Sedmohradska Melchiora Khlesla v rokoch 1611-1616)*. Hajnalka Tóth prezentovala zaujímavú problematiku *Egy katonadinasztia egy évszázada – a Gyöngyösi Nagy család (Jedno storočie vojenskej dynastie – rod gyöngyösi Nagy)*. Načrtla aj život obyvateľstva v oblasti uhorsko-tureckej hranice. Svoj príspevok doplnila o viaceré podrobné prehľady i genealogické tabuľky. V následnej diskusii viacerí historici naznačili potrebu ďalšieho výskumu vybraných tém na základe archívnych materiálov, poukázali na problematiku torzovitosti tureckých prameňov a pod.

Záver podujatia bol spojený s prezentáciou odborných slovenských a maďarských historických periodík, ktoré vydávajú jednotlivé pracoviská – zastúpené účastníkmi konferencie. Titul *Chronica* predstavil Zsolt Hunyadi, časopis *Historia Ecclesiastica* Peter Kónya, *Annales historici Presoviensis* Patrik Derfiňák a *Kultúrne dejiny* Jaroslav Nemeš. Napokon všetci načrtli aj možnosť publikovania v daných periodikách a predpoklady ďalšej spolupráce pri iných projektoch výskumu parciálnych tém slovenských a maďarských dejín.

Záverom možno poďakovať usporiadateľskej inštitúcii za dobre zvládnuté a zorganizované podujatie, na ktorom odzneli zaujímavé referáty na viaceré témy, vychádzajúce najmä z nových výskumov. Veríme, že aj ďalšia konferencia alebo pracovné stretnutie iného charakteru, sa ponese v kreatívnej a priateľskej atmosfére či už na pôde Prešova alebo Szegedu.

Marcela Domenová

Heuristika pramennej bázy a stav poznania dejín miest a obcí na východnom Slovensku v stredoveku a v ranom novoveku (vedecký seminár – 5. december 2011, FFP U v Prešove)

Vedecký seminár pod názvom „*Heuristika pramennej bázy a stav poznania dejín miest a obcí na východnom Slovensku v stredoveku a v ranom novoveku*“ zorganizovala Katedra archívniectva a pomocných vied historických Inštitútu histórie FF PU v Prešove v spolupráci s MV SR, Štátnym archívom v Prešove. Podujatie sa uskutočnilo 5. decembra 2011 na pôde Prešovskej univerzity v Prešove a bolo výsledkom realizovania jedného z výstupov v rámci riešenia grantového projektu VEGA *Ekonomické, sociálne a spoločenské pomery miest na východnom Slovensku v stredoveku a ranom novoveku*.

Program oficiálne otvorila a seminár konferovala hlavná riešiteľka Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., ktorá vystúpila s referátom *Stav poznania dejín mesta Sabinov vo svetle daňových kníh*. Pozornosť v ňom zamerala na pramennú bázu, využitie daňových registrov a daňových kníh, ako aj na ich obsah a interpretáciu. Poukázala aj na otázku demografie, aplikovanie číselných koeficientov na prerátanie počtu obyvateľstva ako aj na vyhodnotenie jeho sociálno-ekonomickkej štruktúry. Sonda bola zameraná na písomnosti z rokov 1566 – 1593. Mgr. Marcela Domenová, PhD. sa venovala problematike *Stav zachovania písomných prameňov k dejinám mesta Prešov – analýza, interpretácia*. Okrem zhodnotenia doterajšieho stavu bádania, poukázala na viaceré edície prameňov, on-line databázy, ale aj na samotný stav spracovania a sprístupnenie fondu Magistrát mesta Prešov cez archívne pomôcky. Predstavila zachovanú pramennú bázu cez vybrané privilégia, daňové súpisy, mestské knihy, účtovné písomnosti, matriky novoprijatých mešťanov, právne zbierky a pod. s dôrazom na obdobie stredoveku a novoveku (16. storočie). Príspevok doplnila o prezentáciu s obrazovými ukážkami viacerých písomností z mestskej kancelárie Prešova.

Mgr. Karin Fábrová, PhD. sa v referáte *Stav poznania a metodologické východiská pri výskume dejín mesta Kežmarok* zamerala na zhodnotenie doterajšieho stavu bádania k dejinám mesta, ktoré do dnešných čias nemá odbornú monografiu. Neopomenula ani zhodnotenie dostupných edícií prameňov, ktoré je potrebné vnímať kriticky. K fondu Magistrát mesta Kežmarok poznamenala, že sa nezachoval v takej miere, ako pri iných lokalitách a aj archívne pomôcky (registry dokumentov) je potrebné prehodnotiť. Hlavnými východiskami pri jej doterajšom výskume boli písomné pramene a cieľom sumarizovanie faktografie k vzniku a formovaniu sa mesta Kežmarok, k právnemu postaveniu a k hospodársko-spoločenským pomerom mesta. Mgr. Mária Fedorčáková, PhD. sa v referáte *Písomné pramene k poznaniu dejín mesta Bardejova v stredoveku* zamerala na problematiku zachovania a interpretácie pramennej bázy, ako aj stavu aktuálneho bádania, kedy upozornila aj na otázku schematickeho preberania starších záverov. Špeciálne sa venovala diplomatickému hľadisku a typológii jednotlivých písomností, hlavne vybraným listinám

– v súvislosti s mestotvorným procesom, možnostiam výskumu daňových a iných registrov, mestských účtovných alebo súdnych kníh. Zároveň poukázala na potrebu interdisciplinarity.

Z interných doktorandov IH FF PU v Prešove je riešiteľom grantového projektu aj PhDr. Ferdinand Uličný. Prezentoval problematiku *Migračné aspekty v živote stredovekého Prešova*, v ktorej naznačil potrebu skúmania vybranej problematiky v období stredoveku i novoveku. Stručne načrtnú bazu a možnosti výskumu v celkovom kontexte dejín mesta. Okrem riešiteľov projektu počas vedeckého seminára vystúpila aj Mgr. Mariana Kosmačová, ktorá prezentovala problematiku *Kanonické vizitácie ako prameň pre výskum dejín šarišských obcí*. Do výsledkov analýzy zahrnula deväť prameňov z rokov 1691 – 1813. tie primerane zhodnotila a komparovala. V referáte stručne načrtnú problematiku výpovednej hodnoty kanonických vizitácií v súvislosti so sakrálnymi objektmi, majetkom, farármi, počtom veriacich podľa konfesie atď., resp. aj zaujímavú otázku viacerých zmien patrocínií kostolov vo vybraných lokalitách. Zároveň poukázala na celkový prínos prameňov pre výskum cirkevných dejín, priebehu rekatolizácie alebo aj dejiny regiónu. Mgr. Lukáš Rendek v referáte *Kampanologický výskum na území mesta Prešov – súčasný stav a perspektívy* zhodnotil doterajší stav odborného ako aj popularizačného bádania problematiky ako aj epigraficko-kampanologických pamiatok. Zároveň naznačil problematiku existencie prešovského cechu zvonolejárrov na základe práce – resp. rozpravy o erbe od prešovského richtára a lekárniky Jána Webera z roku 1668. Možnosťou výskumu ostávajú naďalej vybrané osobnosti z radov prešovských zvonolejárrov, ako aj mapovanie pamiatok ich činnosti v regióne Šariša.

Podujatie oficiálne uzavrela hlavá organizátorka podujatia Mgr. Karin Fábrová, PhD. Plénum informovala, že z uvedeného podujatia nie je plánovaný samostatný zborník v printovej podobe. Jednotlivé referáty budú však sprístupnené v niektorom z periodík Inštitútu histórie FF PU v Prešove.

Záverom možno konštatovať, že vedecký seminár splnil svoj cieľ. Referujúcim sa po prvom roku realizovania heuristiky pramennej bázy v rámci grantového projektu, podarilo nielen načrtnúť, ale aj zhodnotiť časť vybraných prameňov z obdobia stredoveku a raného novoveku, poukázať na metodologické východiská a následne aj aktuálny stav poznania v súvislosti s výskumom parciálnych tém ekonomických, sociálno-spoločenských pomerov miest a obcí na území východného Slovenska

Marcela Domenová

GIBBONSOVÁ, Ann. První lidé : Závody v hledání nejstaršího předka. Praha : Academia, 2011. 308 s. ISBN 978-80-200-1978-3.

Objavy spájané s kľúčovými obdobiami dejín ľudstva sa na stránkach nielen vedeckých, ale aj odborných a popularizačných periodík, obmedzujú na niekoľko málo všeobecne preferovaných tém. Medzi nimi osobitné miesto zaujíma problematika hľadania a skúmania hominidných predchodcov dnešného človeka. Otázky a problémy súvisiace s touto príťažlivou témou sa pravidelne stávajú námetom pre pomerne vysoký počet odborných a popularizačných monografií. Tie, ktoré spravidla, aj s ohľadom na kvalitu obrazových príloh, prinášajú pre autorov a vydavateľov solídny komerčný úspech. Výhrada, že v dejinách sa iba zriedkavo popísalo tak mnoho o tak minimálnom množstve nálezov, pričom neexistuje ani jediná úplne kompletná kostra hominida z najstarších období, sa ukazuje ako nepodstatná.

V tomto smere by si teda bolo možné položiť otázku, čím je dielo A. Gibbonsovej zvláštne, nové alebo výnimočné. Hneď na úvod je potrebné konštatovať, že táto publikácia je vo viacerých smeroch iná ako tie, s ktorými sa bežne stretávame. Nemá ambíciu vytvárať nový, podrobný prehľad rôznych foriem predchodcov človeka. Nie je ani novou učebnicou pre študentov dejín. Dokonca nepredstavuje ani systematický prehľad dejín bádania v tejto oblasti. Autorka sa pokúša o niečo úplne iné. Na vybraných príkladoch, známych bádateľoch a ich ešte známejších objavoch, dáva čitateľovi možnosť nazrieť do novej, pre väčšinu z nich úplne ne-

známej oblasti, akou sú praktické terénne výskumy a s nimi spojené vzájomné vzťahy bádateľov.

Takýto pomerne ojedinelý pokus o prezentáciu problematiky výskumov najstarších hominidov má však svoje nemalé úskalia. Tým najväčším je skutočnosť, že aj najznámejší bádatelia, ktorých na základe ich publikácií a článkov máme tendenciu považovať za nespochybniteľné autority, sú tiež iba ľudia. Ako takí majú svoje dobré, ale aj nie celkom dobré, vlastnosti. Starostlivo premyslený a konzultovaný prístup, ktorý pri opise jednotlivých udalostí autorka zvolila, tak má svoje opodstatnenie. Na jednej strane umožňuje sledovať jednotlivé fázy snaženia vedcov o objasnenie najstarších období ľudskej existencie, prebiehajúce často v extrémne náročných afrických podmienkach. Na druhej strane však umožňuje, často veľmi otvorene, nazrieť aj do komplikovaných, v mnohých prípadoch rovnako extrémnych konkurenčných vzťahov, ktoré medzi rôznymi skupinami vedcov panujú v súvislosti s hľadaním najstarších hominidov. Práve odborné i ľudské spory, v spojení so snahou o získanie výskumných grantov i čo najlepších lokalít, sú síce vďačným námetom pre bulvárne médiá, súčasne však vedú k zúženiu možností dospieť v sledovanej problematike k jednoznačnejším záverom.

Autorka z celého širokého spektra významných bádateľov, predovšetkým v oblasti paleontológie a paleoantropológie, vybrala iba štyri väčšie skupiny. Sústredila sa na tie, ktoré v posledných desaťročiach jednoznačne aspirujú na objav najstarších ľudských predkov. Ani tieto štyri skupiny sa však nie sú schopné jednoznačne dohodnúť na čo najpresnejších zásadách hodnotenia, datovaní či

vôbec klasifikácii jednotlivých nálezov. Ide o skutočnosť, v mnohom poučnú pre vedecké kolektívy či jednotlivcov v iných oblastiach výskumov, ale súčasne aj pre záujemcov o takúto problematiku z radov laickej verejnosti.

K tomu, že knihu možno prečítať ako napínavý príbeh plný nečakaných zvrátov prispieva pútavý, súčasne však odborne dostatočne fundovaný štýl autorky. Prípadné nejasnosti či potrebu rozšíriť si vedomosti o konkrétnych problémoch umožňuje nielen poznámkový aparát, ale i dostatočne rozsiahly súpis použitej literatúry. Ako jednu z mála výhrad, ktorú možno uviesť voči inak mimoriadne zaujímavej a hodnotnej publikácii, je problém absencie máp, náčrtov a obrázkov lokalít, nálezov či osôb, ktorých osudy sú v práci popisované. Tie by nepochybne naplnili tradičné „...lepšie raz vidieť, ako tri razy počuť...“. Súčasne by čitateľovi, bez ohľadu na to či ide o odborníka alebo laika, umožnili aspoň sčasti získať reálnejšiu predstavu o náročnosti práce výskumníka v opisovanom teréne. V neposlednom rade aj o pohnútkach, ktoré niektorých bádateľov viedli k tomu, aby konali tak, ako konali.

Patrik Derfiňák

FORISEK, Peter. *Rímska ríša a jej obrázkové dejiny*. Debrecen : TKK, 2011. 128 s. EAN 9789635964482.

Skúmanie, následná analýza a vedecký či odborný popis dejín starovekej Rímskej ríše, predstavuje už niekoľko storočí pre odborníkov i širokú verejnosť mimoriadne obľúbenú tému. Práve štúdium gréckych a rímskych dejín

položilo základy, na ktorých následne rozvíjali svoje bádateľské historické metódy, schopnosť písať či predstaviť výsledky svojho úsilia verejnosti mnohí európski i svetoví historici. Znalosti, ktoré priniesli tieto dve veľké civilizácie sú však aj zo súčasného hľadiska dôležité. Diela veľkých gréckych a rímskych mysliteľov predstavujú nevyčerpatelný zdroj vznešených myšlienok. Svojou štruktúrou, metodickým usporiadaním i čistotou, bohatosťou a kultivovanosťou jazyka, by mali predstavovať vzor aj pre súčasnosť.

Rímska ríša, ako jedno z najväčších a najlepšie organizovaných starovekých impérií, však pri pohľade na jej dejiny, nepredstavuje iba súhrn dôležitých udalostí, niekoľkých významných osobností architektonických či umeleckých diel. Predstavuje pestrý multikultúrny, multietnický a multikonfesionálny celok, zásadným spôsobom ovplyvňujúci nielen oblasť samotného Stredomoria, ale podstatne širšie teritórium. Vo viacerých smeroch to bol vplyv pozitívny, prinášajúci obyvateľstvu hospodársky i kultúrny rozvoj. V mnohých prípadoch sa však Rimania prejavovali aj ako tvrdí a bezohľadní dobyvatelia nemilosrdne likvidujúci svojich protivníkov.

Väčšinu týchto momentov sa snaží zachytiť práca P. Foriseka. Je prirodzené, že každá nová publikácia venovaná tak často, z mnohých uhlov pohľadu, prezentovanej problematike, ako sú dejiny Ríma a rímskej ríše, vyvoláva vcelku oprávnené otázky, čo nové, zaujímavé, alebo netradičné prináša. Kniha maďarského historika, dlhodobo sa venujúceho dejinám staroveku a predovšetkým samotnej oblasti rímskej ríše, už svojim rozsahom, rovnako ako celkovou úpravou, naznačuje, že neašpiruje na zmenu

či doplnenie tradičného pohľadu na rímske dejiny. No kým obsah samotnej práce zostáva z veľkej časti tradičný, mení sa v tomto prípade najmä forma, akou sú informácie podávané. Do popredia sa dostávajú, tak ako to naznačuje už samotný názov „obrazové dejiny“, predovšetkým obrazy, obrázky a kresby súvisiace s dejinami rímskej ríše.

Kombináciou všeobecne známych vyobrazení dôležitých miest, objektov a osobností súvisiacich s rímskymi dejinami, spolu s málo známymi a v literatúre iba sporadicky sa objavujúcimi, sa tak publikácia stáva napríklad doslova ideálnou učebnou pomôckou. Na jednej strane umožňuje študentom či záujemcom o túto oblasť dejín oboznámiť sa s najdôležitejšími, základnými úsekmi rímskych dejín. Súčasne však odborníkom, učiteľom a historikom prináša viaceré nové pohľady, čím predstavuje ukážky doteraz menej známych umeleckých a architektonických pamiatok. To isté, čo o kvalitných vyobrazeniach, platí vo veľkej miere aj o textovej časti diela P. Foriseka. Rozsahom i formou nenáročný text prirodzene obsahuje základné, najdôležitejšie informácie o rímskych dejinách. Súčasne je však doplnený aj o viaceré zaujímavosti či menej známe podrobnosti. Tie sú jednak vhodne zakomponované do celku, jednak udržiavajú pozornosť a záujem čitateľa do takej miery, že akosi podvedome vzniká potreba vyhľadávania ďalších, dopĺňajúcich informácií. V tomto smere by snáď bolo možné rozšíriť súpis použitej literatúry. Ako, snáď, jediný nedostatok knihy možno považovať istú nedôslednosť pri textovej úprave. Drobné jazykové nepresnosti, vyplývajúce zo skutočnosti, že

ide o preklad z pôvodného maďarského originálu, však nenarúšajú celkovo dobrý dojem z graficky vydatenej publikácie.

Patrik Derfiňák

FERGUSON, Niall. *Vzestup peněz : Finanční dějiny světa*. Praha : Argo, 2011. 324 s. ISBN 978-80-257-0337-3.

Zrozumiteľnosť, pútavosť, schopnosť udržať záujem čitateľa. To by sme vo všeobecnosti mohli povedať o textoch N. Fergusona, objavujúcich sa v priebehu posledných rokov v hojnej miere po celom svete. Zaujímavé je, že to platí bez ohľadu na to, či ide o krátke odborné a popularizačné články, alebo rozsiahle vedecké monografie. Schopnosť písať pútavo a súčasne zrozumiteľne uplatnil tento autor naplno aj v najnovšej publikácii s názvom *Vzestup peněz*. Jeho rozprávanie vo veľkej miere obsahuje to, čo dnes zvyšuje záujem čitateľov nielen o odborné, ale aj o vedecké práce a v neposlednom rade ich robí dobre predajnými napriek súčasnej záplave vydávaných titulov. Sú to napríklad so zvolenou témou úzko súvisiace krátke príbehy osobností, pútavo prerozprávané významné udalosti, história pozoruhodných objektov, kníh či umeleckých diel. Naplno pri tom mohol prejavíť skúsenosti, ktoré získal ako autor scenárov dokumentárnych filmov, množstva publicistických príspevkov i odborných textov.

Možno vcelku úspešne polemizovať o tom, či podtitul monografie *Finanční dějiny světa* skutočne plne vystihuje jej obsah. Ako problém sa môže javiť napríklad prílišná orientácia na dejiny financií a vôbec hospodárske dejiny Spo-

jených štátov amerických, do značnej miery na úkor ostatných častí sveta. Navyše autor sám hneď v úvode priznáva istý rozpor v názve svojho diela v porovnaní s obsahom, keď napísanie svetových dejín financií charakterizuje ako nemožnú úlohu. Podstatne reálnejšia a zmyslupnejšia sa preto v tomto smere javí, tiež v úvodnej časti prezentovaná, snaha autora priblížiť v jednotlivých kapitolách vznik a historický vývin súčasných pomerne zložitých finančných nástrojov. Sústredil sa predovšetkým na tie z nich, s ktorými sa dnes človek žijúci vo vyspelejšej časti sveta bežne stretáva. Práve snaha poskytnúť čitateľovi isté finančné vzdelanie pre lepšie pochopenie podstaty využívaných finančných nástrojov, keďže ako uvádza podstatná časť verejnosti nevie o finančnom svete nič, sa javí ako nasledovania hodný vzor pre podobné, široko koncipované publikácie.

Spojenie viacerých prezentovaných cieľov i forma, ktorú autor pri ich dosiahnutí zvolil, robí z monografie N. Fergusona v konečnom dôsledku niečo medzi skutočne vedeckou prácou, učebnicou a populárnou prezentáciou udalostí spojených s vývinom svetových financií. Pri tomto postupe, ktorý by si ani zďaleka nemohol dovoliť každý, sa naplno prejavujú jeho skúsenosti, ktoré získal ako vysokoškolský pedagóg a publicista. Pri exkurzoch jednotlivými etapami a udalosťami ovplyvňujúcimi finančné dejiny sveta vychádza, síce vo väčšine prípadov, z už dobre známych udalostí a typických príkladov. Súčasne však ponecháva čitateľovi – študentovi, dostatok priestoru, aby mal nad textom možnosť premýšľať a predovšetkým samostatne

hľadať ďalšie doplňujúce i rozširujúce informácie.

V tomto smere sú nesporne inšpirujúce kapitoly venované dlhom a dlhopisom, akciám a burzovým vzostupom a pádom, ale napríklad aj pasáže venované vývinu, pozitívam a problémom súvisiacich s poistením a poisťkami. Každú z týchto kapitol by bolo možné doplniť o ďalšie informácie, analýzy a reakcie z pohľadu predovšetkým regionálnej, napríklad stredo európskej skúsenosti. No už samotnú skutočnosť, že čitateľ sa akosi podvedome venuje takýmto úvahám a následnému vyhľadávaniu nových konkrétnych informácií, môže autor považovať za nepochybný úspech.

Okrem množstva nových informácií, súvislostí i zaujímavých úvah na témy z dejín, ale aj súčasnosti svetových financií, resp. hospodárskeho vývoja vybraných oblastí, je to predovšetkým pútavý štýl autora, ktorý vedie k tomu, že napriek pomerne zložitej problematike sa kniha číta spôsobom, ktorý označujeme ako „jedným dychom“. Aj závery, ku ktorým autor dospel sú, napriek celkovej vážnosti a dôstojnosti, ktorá sa spája so svetom financií u väčšiny populácie, prezentované zrozumiteľne a s istým vtipom. Možno, síce podľa nášho názoru, oprávnene vyjadriť isté pochybnosti o úspechu tejto „populárnej učebnice“ pri oslovovaní a finančnom vzdelávaní širokých vrstiev obyvateľstva v oblasti financií. V každom prípade však aj toto publikáciou N. Ferguson dokázal, že i o tak málo populárnej problematike, akou sú pre väčšinu odbornej či laickej verejnosti hospodárske dejiny, je možné písať mimoriadne pútavo a pritiahnúť tak pozornosť a záujem širokej čitateľskej obce.

Patrik Derfiňák

Historia Ecclesiastica. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove. ISSN 1338-4341, 2010, roč. 1, č. 1-2. 412 s.

Novovzniknutý časopis *Historia Ecclesiastica* je vedeckým periodikom, ktoré od roku 2010 vydáva Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove, riaditeľom, ktorého je prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., zároveň predseda redakčnej rady. Prvé dvojčíslo periodika je rozsahovo bohaté a obsahovo pestré. Časopis je svojim zameraním orientovaný na dejiny cirkví a náboženstiev na území Slovenska a ostatných krajín strednej Európy. Vychádza dvakrát ročne vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity v Prešove a je recenzovaným periodikom. Svoje príspevky v ňom uverejňujú domáci i zahraniční autori v slovenčine alebo vo svetovom, príp. českom, maďarskom či poľskom jazyku.

Publikované sú vedecké práce (štúdie), materiály resp. pramene k problematike, recenzie a anotácie vedeckej literatúry a informácie o rôznych druhoch vedeckých podujatí z oblasti dejín cirkví a náboženstiev. Medzinárodný charakter a vysokú vedeckú úroveň časopisu determinujú originálne a autentické názory a myšlienky odborníkov, ako aj práca s pôvodnou literatúrou a prameňmi a ich vzájomná komparácia a konfrontácia.

Jazykovo rôznorodé dvojčíslo *Historie Ecclesiastiky* ponúka mnoho cenných informácií pre laikov i odborníkov. Kompozične pozostáva zo štúdií, ktoré sú nosnou časťou periodika a aj proporčne zaberajú najväčší rozsah. Nasledujúca rubrika je nazvaná *Archív*, sú v nej uverejnené a okomentované materiály a pramene k jednotlivým témam

a problematikám. K stálym rubrikám patria *Recenzie* a *anotácie* na najnovšie monografie, zborníky, slovníky, časopisy a pod. a tiež rubrika *Kronika* s príspevkami o konaných vedeckých konferenciách a iných odborných podujatiach doma aj v zahraničí.

Autormi štúdií v predkladanom dvojčíisle sú, okrem domácich autorov z Filozofickej a Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity, aj autori pochádzajúci z rôznych pracovísk z Prešova a Košíc, univerzity v Bratislave a zahraničných univerzít vo Viedni, Miškovci, Rzeszowe či Olomouci.

Štruktúru prvého dvojčísla periodika tvorí jedenásť štúdií venovaných rôznym časovým obdobiam a viacerým témam z cirkevnej oblasti. Každá štúdia je uvedená abstraktom v angličtine, k cudzojazyčným štúdiám (okrem českých) je v závere priložené aj resumé v slovenčine.

Anton Karabinoš je autorom prvej štúdie s názvom *Archeologický výskum zaniknutej sakrálnej architektúry a predurbánne osídlenie Levoče*. Na podklade archeologického výskumu prináša poznatky o zaniknutých kostoloch, osídlení Levoče i jej okolia. Prehľadným spôsobom, s použitím faktografických informácií a s priloženými obrázkami a mapami, autor apeluje na nutnosť archeologického bádania k objasneniu zložitého vývoja Levoče a objasňuje odpovede na nevyriešené otázky s ňou súvisiace.

Vo svojej štúdií *Ostatky a hrob sv. Cyrila* jako součást cyrilometodějské účty Jiří Bílý výstižně oboznamuje s podstatou cyrilometodějské účty na základe priblíženia baziliky sv. Klementa a histórie ostatkov sv. Cyrila. Štúdia je prehľadom putovania, strát a nálezov ostatkov i vy-

zdvihnutím pamiatky sv. Cyrila pre slovanské národy.

Príspevok Davida P. Daniela s názvom *Lutheran churches in Eastern Europe: The burden of history* (Evanjelické cirkvi vo východnej Európe: bremeno histórie) podáva štatistiky evanjelikov a slovenských evanjelikov v Európe, ktoré sú úvodom do problematiky vzájomných vzťahov cirkvi a štátu a problémov evanjelikov v súvislosti s obdobím po roku 1989. Všímajúc si historický vývoj vzťahu cirkev – štát s poukázaním na prepojenie politiky a náboženstva autor definuje vzťah začiatkom 20. storočia a problematickosť celého chápania cirkvi a štátu vo východnej Európe.

Imrich Belejkanič v štúdiu Martin Luther a jeho videnie kresťanstva analyzuje Luthera a jeho pohľady a názory na náboženské otázky. Načrtáva špecifiku vývoja reformačného hnutia a ich dopad na ideológiu luteranizmu. Potreba reformy stredovekého katolicizmu, nachádzajúceho sa v kríze, odráža východiská sporných otázok Lutherových pohľadov na náboženskú doktrínu, zakomponovaných v texte spolu s niektorými konkrétnymi Lutherovými tézami.

Kalvínska reformácia v krajinách koreny Českej je príspevkom k otázkam konfesionalizácie. Autorka, Annamária Kónyová, v štúdiu po priblížení pomerov v krajine pred a v začiatkoch reformácie, podrobne informuje o šírení kalvínskej reformácie, podáva prehľad konfesionálneho vývoja a osobitne si všima reformáciu na Morave. Poukazuje na zložitú situáciu v krajine a náboženské problémy i príčiny vyúsťujúce do reformácie. Sumárne je však konštatovanie veľkého rozšírenia

kalvínskej cirkvi v skúmanej krajine i ponúknutý malý náboženský priestor.

Do oblasti Horného Rakúska smeruje pozornosť štúdia Karla W. Schwarza s názvom *Der „politische“ Calvinist Georg Erasmus Tschernembl (1567-1626) und sein Kampf um die Religionsfreiheit in Oberösterreich („Politický“ kalvín Georg Erasmus Tschernembl (1567 – 1626) a jeho boj za slobodu náboženského vyznania v Hornom Rakúsku)*. Príspevok sleduje významnú osobnosť, vodcu protestantských štátov proti katolicizmu a Habsburgovcom, a jeho vplyv nielen doma ale aj za hranicami Horného Rakúska, v Uhorsku či Čechách a na Morave. Na základe priezrezu Tschernemblovho života sa autor dostáva aj k hodnoteniu politicko-náboženských udalostí a Tschernemblovej angažovanosti.

Prostredníctvom štúdie s názvom *Nemeckí evanjelici seniorátu šiestich slobodných kráľovských miest v období 1781 – 1918* sa Marián Damankoš zameriava na pozície nemeckých evanjelikov v Uhorsku. Dôraz kladie na šesť slobodných kráľovských miest horného Uhorska so zreteľom na celkový politický vývoj krajiny. Konštatuje úpadok nemeckých evanjelikov a asimilovanie skupiny. Hodnotí postavenie, aktivity najmä zmeny v teologickej oblasti.

Rekatolizačným udalostiam je venovaná štúdia Petra Kónyu *Protestantský kostol z čias rekatolizácie (K postaveniu evanjelického a. v. chrámu v Horných Ozorovciach)*, v ktorej prináša pohľad na ojedinelé postavenie evanjelického a. v. Kostola najsvätejšej trojice v obci Horné Ozorovce. Poukazuje na kľúčovú úlohu zemepána Juraja Ottlyka pri budovaní samotného chrámu a tým upriamuje pozornosť aj na jeho zásluhu na pretr-

vaní evanjelického náboženstva v obci počas celého 18. storočia, čo je v konečnom meradle príkladnou situáciou dejín protestantizmu ranonovovekého Uhorska.

Otázkam reformácie sa venuje aj štúdia A reformáció Miskolcon. A reformáció megjelenésének körülményei és okai (Reformácia v Miškovci), autorkou, ktorej je Balog Judit. Cieľom je poukázať na osobitosti uhorskej reformácie a náboženskej premeny v Miškovci a jeho špecifické črty v náboženských otázkach. Prínosné sú zoznamy kazateľov z raného novoveku a ich analýza s ohľadom na ich aktivity, pôsobenie a vplyv v mestečku i celkové prehodnocovanie úlohy cirkvi.

Peter Šturák a Peter Borza, autori štúdie Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1948, prehľadným spôsobom poskytujú priblíženie postojov a snáh gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi a podávajú pohľad na postupne sa ochladzujúci vzťah k štátu, vedúci až k negatívnemu postojovi a reštriktívnym krokom, ktoré postihli aj gréckokatolícku cirkev.

Prierez históriou prešovského gréckokatolíckeho biskupstva za episkopátu Jozefa Gaganca (1843 – 1875) je v poradí posledná štúdia. Autor Jaroslav Coranič poskytuje analýzu činnosti prešovského biskupa, aktivity, angažovanosť a jeho podiel na rozvoji náboženského života v kontexte konca 19. storočia.

Rubrika Archív pozostáva z piatich článkov – materiálov, zameriavajúcich sa a opisujúcich vybrané konkrétne pramenné texty. Autorkou prvého je Monika Bizoňová, ktorá podáva prepis niektorých kapitol domácej kroniky spišskonovoveského krajčira a prisaž-

ného s názvom Wiederschall einiger vorgelauffen Begebenheiten in den Lebenslauf Gottfried Szentmiklosi (Rozprávanie niekoľkých uplynulých udalostí v živote Gottfrieda Szentmiklosiho).

O odmietnutiach slobodomurárov v cirkevných prameňoch, v pápežskej bule In eminenti z roku 1738 a pápežskej encyklike Humanum Genus z roku 1884 informuje Martin Javor vo svojom príspevku Slobodomurárske buly, encykliky a apoštolské listy pápežov 18. a 19. storočia.

Príspevok, Kwestia stosunków wyznaniowych w xx wieku w mikroskali malej galicyjskiej miejscowości, ktorého autorom je Ireneusz E. Thomas, je venovaný náboženským vzťahom v 20. storočí. V centre pozornosti je katolícka farnosť Dolný Grodzisk a jej veriaci.

Dejinami judaizmu sa zaoberá Waclaw Wierzbieniec v príspevku Rola „almanachu żydowskiego” w prezentowaniu judaizmu i jego dziejów na ziemiach polskich. Predstavuje periodikum Židovský almanach, rozoberajúce intelektuálny a náboženský život poľskej židovskej menšiny.

Na spišský región sa orientuje Patrik Derfiňák vo svojom príspevku K histórii cirkevných objektov poškodených vojnovými operáciami v rokoch 1914 – 1915 na severe Šariša, kde eviduje rozsiahle škody existujúcich sakrálnych objektov regiónu a približuje situáciu v rokoch prvej svetovej vojny s mnohými informáciami o celkovom stave sakrálnych objektov spolu so zoznamom poškodených cirkevných budov.

Rubrika Recenzie, anotácie je pestrou škálou príspevkov mnohých autorov, hodnotiacich najnovšie domáce i zahraničné publikácie, monografie, zborníky, časopisy a i. Záverečnou je rubrika Kro-

nika so správami zo šiestich vedeckých konferencií na Slovensku i v zahraničí. Časopis v závere ponúka prehľadný zoznam autorov štúdií, spolu s krátkou informáciou o terajšom pôsobisku a rovnakým štýlom písaný aj zoznam recenzentov, ukončujúci publikáciu.

Predkladané periodikum sa svojim širokým záberom tém vzájomne súvisiacich a prepojených dostáva na pozície hodnotného periodika, ktoré reprezentuje odbornosť jednotlivých príspevkov, kvalita grafického spracovania a v neposlednom rade fundovanosť domácich a zahraničných autorov. Novovzniknutý časopis *Historia Ecclesiastica* je venovaný laikom i odborníkom venujúcich sa dejinám cirkvi a náboženstiev. Ostáva len veriť, že sa v budúcnosti kvalitatívne zaradí medzi najhodnotnejšie odborné domáce periodiká.

Viera Vallová

Повседневный мир советского человека 1920–1940-х гг.: сб. науч. ст. / Ред.-сост.: Е. Ф. Кринко, Т. П. Хлынина. – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮНЦ РАН, 2009. – 384 с.

(Svet každodennosti sovietskeho človeka v 20. – 40. rokoch 20. storočia: zborník vedeckých prác. Red. J. F. Krinko, T. P. Chlynina. Rostov na Done : Vyd. JNC RAN, 2009. 384 s.)

V našej výskumnej a najmä vyučovacej tradícii sme si zvykli na „veľké“ dejiny. Historici, zaneprázdnení hľadaním zákonitostí i zmyslov histórie a štúdiom ekonomických, politických i sociálnych štruktúr, retrospektívne sledujú vznik a pád monarchií, vojny, diplomatické peripetie, vzťahy „silných tohto

sveta“ a zvlášť pozorní sú k oficiálnemu diskurzu, v súlade s ktorým často aj prezentujú realitu tých či iných udalostí minulosti. Pomedzi to sa akoby strácali dejiny jednoduchých ľudí a ich každodennosť. Ako žili, o čom rozmýšľali títo ľudia? Ako vnímali udalosti, svedkami ktorých boli, s akými problémami sa potýkali deň čo deň?

Právo človeka, „ktorý sa nedostal do dejín“, byť počutým a videným v kontexte výskytu týchto a iných otázok, bolo zafixované relatívne nedávno antropologickým zvratom v historickej vede. Od tejto doby sa dejiny každodennosti formujú ako jeden z najaktuálnejších a perspektívnych vedeckých smerov. Dejinám každodennosti poňatým cez prizmu života sovietskeho človeka v 20. – 40. rokoch 20. storočia je venovaný aj predmetný recenzovaný zborník vedeckých štúdií.

Zborník pozostáva zo siedmich tematických častí a v každej z nich sa osvetľujú rozličné aspekty základnej témy: teoreticko-metodologické otázky, sovietska sociálna politika a stratégia prežitia obyvateľstva v 20. – 30. rokoch 20. storočia, každodenný život sovietskeho človeka v rokoch Veľkej vlasteneckej vojny, ženská každodennosť, etnokultúrne a regionálne zvláštnosti sociálnych transformácií, norma a deviácia v priestore sovietskej každodennosti a vizualizácia sovietskej každodennosti.

Pozornosť púta, predovšetkým, vytýčenie teoretických otázok, v prvej časti zborníka s názvom *Sovietska každodennosť v zrkadle historiografie: východiská a riešenia* (štúdie A. S. Senjavského, T. P. Chlyninej, V. I. Meňkovského), a taktiež v prácach autorov z ďalších častí v kontexte riešenia konkrétnych výskumných úloh. Teoreticko-metodo-

logické aspekty dejín každodennosti sú ešte stále v polohe nedostatočného rozpracovania, ich ozrejmenie zaostáva od výskumnej praxe. V metodologickej sfére svoje osobitosti majú ako dejiny každodennosti všeobecne, tak aj konkrétne samotná každodennosť sovietskeho človeka v 20. – 40. rokoch 20. storočia. Na stránkach zborníka sa rozoberajú otázky ako vzájomný vzťah dejín každodennosti s makrodejinami, typológia každodennosti, nebezpečenstvo drobenia historickej reality, obsahové naplnenie termínu „sovietska každodennosť“, problémy rekonštrukcie a súčasné prístupy ku štúdiu sovietskej každodennosti. Pri tomto sa prízvukuje, že spôsobilosť historického poznania, vyjasnenia prírody a toku každodenného života obyčajného človeka, závisí od umelej interakcie výskumníka a zdrojov, ktoré má k dispozícii (s. 21).

Autorom zborníka sa podarilo organizovať takúto súčinnosť. A hoci zborníku zjavne chýba samostatná časť, v ktorej by sa analyzovali zdroje dejín každodenného života sovietskeho človeka v 20. – 40. rokoch 20. storočia, autorov knihy však charakterizuje pozorný vzťah k prameňom a profesionálne narábanie s nimi. Pramenná báza, na základe ktorej sa rekonštruuje sovietska každodennosť, je nepochybne dojímavá. Využíva sa široké spektrum zdrojov z regionálnych archívov. Využitie sú aj pramene úradnej proveniencie, ústredné a regionálne periodické vydania, vizuálne zdroje (časť A. V. Golubieva o sovietskej politickej karikatúre 20. – 30. rokov, J. P. Jarskej-Smirnovej o formovaní predstáv o invalidite v sovietskej kinematografii 20. – 40. rokoch 20. storočia), zdroje etno-

grafickej povahy (napríklad v štúdiu L. V. Lebedevaj o životnom bremene roľníčky v 20. rokoch) a taktiež listy (pozri napríklad štúdie J. S. Senjavskej o frontovej každodennosti vo Veľkej vlasteneckej vojne, J. N. Krinka a I. G. Tažidinovej o citovej každodennosti vojnového obdobia), spomienky, vrátane zapísaných autorom zborníka (napríklad v štúdiách J. J. Volkovej o každodenných problémoch žien v rokoch vojny, N. N. Makarovej o „tieňových“ stratégiách prežitia obyvateľstva a problémoch správania v novom industriálnom centre (na príklade Magnetogorska) v rokoch 1929 – 1935 v už spomínanej stati J. S. Senjavskej) alebo zapísaných zo štátnej iniciatívy (časť I. V. Pebrovej o každodennom živote kubánskych partizánov).

V prípade každodennosti zdroje súkromnej povahy predstavujú výnimočnú hodnotu, keďže dovoľujú rekonštruovať život obyčajného človeka tak, ako on sám vnímal svoj život. Veľký význam pri riešení tejto otázky má aj taký druh prameňa ako žaloba (sťažnosť). K štúdiu žalôb pre rekonštrukciu sovietskej každodennosti 20. – 40. rokov 20. storočia pristúpili T. P. Chlynina, J. A. Jalozina, O. M. Morozova. Podľa T. P. Chlyninej, žaloba je potvrdením toho, že vzoprenie sa národa voči totalitnému režimu sa uskutočňovalo „nielen cestou politického disidenta“ (s. 34 – 35). Podľa nášho názoru, tento záver je prinajmenšom diskutabilný. Predovšetkým protirečí mu problematický druh žalôb, ktoré využíva T. P. Chlynina (sťažnosť na hrubé chovanie sa k návštevníkom tých či iných organizácií, nevčasné vyplatenie výplat a dôchodkov, nedostatočné zabezpečenie potravinami atď.). Okrem toho, poukazujúc na tvrdú vieru sťažovateľov v socialistickú zákonnosť a na záujem

vlády vo vyhľadávaní a odstránení nedostatkov a nezákonností, autorka vyzdvihuje, že sa viacerí obracali so žalobami „z vnútra duše“, pokladajúc za povinnosť informovať vládu o problémoch „socialistického spolunažívania“ (s. 32). V tomto svete žaloba vôbec nevyzerá ako prostriedok zápasu s „totalitným režimom“ (autori žalôb nevnímali tento režim ako „totalitný“) a len spôsobom zápasu s porušovaním vlastných práv na miestnej úrovni, pobytovými ťažkosťami, nedostatkom niečoho atď.

V tejto súvislosti priťahuje pozornosť stať O. M. Morozovej o činnosti takzvaných „partizánskych komisií“ (komisií alebo komitétov pomoci chorým a raneným demobilizovaným červenoarmejcom a bývalým červeným partizánom) v intenciách, ktorých sa zachovalo množstvo žalôb. Aj v najradikálnejších z nich M. O. Morozova konštatuje len rozčarovanie z morálnej atmosféry v spoločnosti, nostalgiu po bojovej minulosti, hľadanie „nepravých“ boľševikov v strane a sovietskych orgánoch, kritiku sovietskej byrokracie, ktorá nadržiavala „nepriateľom“ (s. 95 – 99). O. M. Morozova poukazuje aj na malý počet listov autorov „z kategórie ideových a rozčarovaných“ a prakticky plnú neexistenciu „ideových a nerozčarovaných“ (s. 104). Rôznorodosť zborníka predstavených štúdií je vyriešená nielen ich zoskupením po chronologickej línii (každodennosť 20. – 30. rokov a následne obdobie Veľkej vlasteneckej vojny), ale aj podľa častí charakteristických tematickou jednotou. Medzi týmito pozornosť púta časť s názvom Ženská každodennosť v epoche sociálnych katakliziem: medzi tradíciami a inováciami. Pristavíme

sa pri otázke ženskej každodennosti, a to v spojitosti s jedným pozorovaním, ktoré vychádza zo sumarizácie rôznych praktík výskumu dejín každodennosti a formuje osobitný záujem k ženskej každodennosti ako celku. Ide o to, že dejiny každodennosti – sú buď história „človeka“ všeobecne („obyvateľstva“, „pracujúcich“ alebo ako v tomto prípade – „sovietskeho človeka“), alebo dejiny žien. Za každým, keď sa obraciame k dejinám žien, dostávame sa do sféry každodennosti; ale vo vzťahu k „človeku“ vo všeobecnosti dochádza k tomu spravidla len vtedy, keď si pred sebou vytýčime osobitnú úlohu skúmania každodennosti tohto „človeka“. Nie náhodou – a je to dobre vidieť na stránkach recenzovanej knihy – viaceré detaily každodennosti „sovietskeho človeka“ (oblečenie, jedlo, obydlie, rodina, práca, oddych, existenčné ťažkosti a pod.) sa stávajú viditeľnými pri zameraní sa buď k zdrojom ženského pôvodu, alebo k prameňom, v ktorých ženy zohrávajú takpovediac hlavnú rolu. Napríklad v štúdií I. V. Rebrovej Každodenný život kubánskych partizánov a jeho odraz v memoároch sa ukazuje, že podľa spomienok mužov predstavuje partizánska každodennosť boj s nepriateľom, vojenské bytie; ale v prípade podmienok života, všednosti, ťažkosti a núdze tak „túto stranu partizánskej každodennosti charakterizovali memoáristky – účastníčky partizánskeho hnutia na Kubáni“ (s. 199).

Zaujímavými sú aj ďalšie postrehy: v historických prameňoch je možné sledovať námetový posun od opisu vojenskej každodennosti do opisov vojenského hrdinstva. Tak zdrojom rekonštrukcií I. V. Rebrovej sa stali memoáre, napísané veliteľmi a účastníkmi partizánskych oddielov, nie z vlastnej iniciatívy, ale

memoáre, ktoré sa rodili v rokoch 1960 – 1970 v rámci štátnej objednávky na akumuláciu a uchovanie spomienok o vojne. Z toho nepozornosť ohľadom každodennosti, ale koncentrovanosť na rozpravy o hrdinstve, bojových úlohách, likvidácii nepriateľa (s. 191). Iný obraz sa otvára, keď sa sústredíme na dokumenty vlastného vojenského života, napríklad na frontové listy (väčšina ich autorov sú muži). Ich subjektovou dominantou je práve opis životnej každodennosti. J. S. Senjavskaja, ktorá analyzovala tento druh prameňov, zdôrazňuje, že v listoch prevláda opis obytných priestorov, organizácie dňa, denného prídeltu stravy, platu, stavu obuvi, voľného času, vzťahov s veliteľmi a spolubojovníkmi. Týmto spôsobom „hrdinský“ aspekt vojny očividne ustupuje „životnému, všednému, každodennému“ (s. 142 – 143). K analogickému výsledku, hoci aj v kontexte riešenia iných problémov, prišli J. F. Krinko a I. G. Tažidinová. Predmetom ich analýz bola korešpondencia vojakov s mladými ženami z tylu. Primárne miesto v nej taktiež zaberá každodennosť, hoci nie životná ale citová. „Dookola bola vojna, hynul ľud a mladí ľudia písali jeden druhému o počasí, o svojej nálade a dojmoch, prežitých emóciách, prečítaných knihách, videčných filmoch“ (s. 187). Recenzovaný zborník naráža aj na iné postrehy, úvahy, porovnanie, o ktorých rozsah recenzie nedovoľuje povedať podrobnejšie. Uvediem len niektoré z nich: o kategórii „subjektivity“ v dejinách každodennosti, o ťažkostiach rekonštrukcie vlastnej „ženskej každodennosti“, o vytýčení problému „mužská každodennosť“, o spoločných črtách a regionálnych špecifikách

v každodennom živote sovietskeho človeka atď. Objavenie sa všetkých týchto otázok svedčí o tom, že zborník Každodenný svet sovietskeho človeka 20. – 40. rokov 20. storočia upútava, provokuje k zamysleniu, k súhlasu alebo diaľkovej polemike s autormi, čo znamená, že bez ohľadu na to, do ktorých rúk sa dostane (od vedcov a študentov po neprofesionálnych záujemcov o históriu), bude iniciovať pohyb historickej myšlienky a vedy, popularizáciu historických poznatkov. Vysoká profesionalita autorov knihy dovoľí každému, kto sa oboznámi s jej obsahom, zahĺbiť sa do každodennosti sovietskeho človeka 20. – 40. rokov 20. storočia.

*Alexej Borisovič Jelisejev,
Minsk, Bielorusko
(preklad z ruštiny M. Šmigel)*

SSSR – Germanija. 1939 – 1941. Sekretnyje dokumenty. Zost. Ju. G. Felštinskij. Moskva: Eksmo, 2011. 384 s. ISBN 978-5-699-50365-0.

Zborník SSSR – Germanija. 1939 – 1941. Sekretnyje dokumenty. (ZSSR – Nemecko. 1939 – 1941. Tajné dokumenty.) predstavuje problematiku sovietsko-nemeckých vzťahov, ktoré patria v diplomatickej histórii k najzaujímavejším a najrozporuplnejším vzťahom veľmocí minulého storočia. V zborníku sú publikované dokumenty a materiály nemeckého Ministerstva zahraničných vecí približujúce vzťahy Nemecka a Sovietskeho zväzu od marca 1939 do júna 1941, t.j. do útoku Nemecka na Sovietsky zväz. Okrem týchto dokumentov je zborník doplnený aj o výber článkov,

ktoré boli uverejnené v tomto časovom období v novinách Pravda.

V úvodnom slove zostavovateľa Ju. G. Felštinského je stručne charakterizovaný vývoj medzinárodných vzťahov svetových veľmocí v medzivojnovom období s dôrazom na roky 1939 – 1941. Následne zborník obsahuje 182 dokumentov a stručnú charakteristiku najvýznamnejších predstaviteľov Nemecka a Sovietskeho zväzu.

Zaujímavým materiálom, obsiahnutým v zborníku, je korešpondencia medzi A. Hitlerom a B. Mussolinim z konca augusta 1939, v ktorej sa hovorilo predovšetkým o vzťahu a politike Nemecka a Talianska voči Sovietskemu zväzu a voči Poľsku, ale aj celkovo o medzinárodnej politickej situácii. Okrem nemecko-talianskej výmeny diplomatickej pošty, je ústrednou problematikou korešpondencia medzi A. Hitlerom a J. V. Stalinom, a ich diplomatickými reprezentantmi.

Zostavovateľ Ju. G. Felštinskij sústredil svoju pozornosť v zborníku na zlomové udalosti rokov 1939 – 1941. Z 1. septembra 1939 pochádza článok novín Pravda O ratifikácii sovietsko – nemeckého Paktu o neútočení, ktorý obsahuje prepis príhovoru V. M. Molotova z 31. augusta 1939, v ktorom je okrem iného uvedené: „Včera ešte fašisti viedli vo vzťahoch k ZSSR nepriateľskú vonkajšiu politiku. Áno, včera ešte v oblasti vonkajších vzťahov, my sme boli nepriateľmi. Dnes sa situácia zmenila a my sme prestali byť nepriateľmi. Politické umenie v oblasti vonkajších vzťahov spočíva nie v tom, čoby zväčšiť množstvo nepriateľov pre svoju krajinu. Naopak, politické umenie spočíva v tom, čoby zmenšiť počet takýchto nepriateľov a dosiahnuť to, aby včerajší

nepriatelia sa stali dobrými susedmi, podporujúcimi medzi sebou mierové vzťahy.“ (s. 95).

Pozoruhodnými materiálmi v zborníku sú telegrafické správy veľvyslancov Nemecka a Sovietskeho zväzu niekoľko hodín pred útokom Červenej armády do západného Poľska. V telegrame zo 16. septembra 1939, teda deň pred útokom Sovietskeho zväzu na Poľsko, informoval veľvyslanec F. Schulenburg Ministerstvo zahraničných vecí Nemecka, že útok sa uskutoční najneskôr do dvoch dní. Už nasledujúci deň, 17. septembra 1939, poslal F. Schulenburg do Nemecka telegram s týmto znením: „*Stalin v prítomnosti Molotova a Vorošilova ma prijal o 2 hodine v noci a vyhlásil, že Červená armáda pretne sovietsku hranicu v 6. hodín ráno na všetkých jej úsekoch od Polocka do Kamenec – Podolska.*“ (s. 114).

K interesantným materiálom zborníka patria aj články novín Pravda, v ktorých sú priblížené najdôležitejšie udalosti medzinárodnej, ako aj súkromnej povahy. Napríklad z 23. decembra 1939 je článok – prepis telegramu, v ktorom A. Hitler blahoželá J. V. Stalinovi k jeho narodeninám: „*Ku dňu Vašej šesťdesiatky, prosím Vás, prijať moje úprimné blahoželanie. S týmto spájam svoje najlepšie želania, želim dobrého zdravia Vám osobne, a taktiež šťastie národom Sovietskeho zväzu.*“ (s. 180).

Dokumenty v závere zborníka približujú plánovanie útoku Nemecka na Sovietsky zväz, prijatie plánu Barbarossa, výmenu tajných informácií medzi Nemeckom na jednej strane a Talianskom a Japonskom na strane druhej, ako aj dokumenty a zápisy zasadnutí ministrov zahraničných vecí a veľvyslancov, ktoré jasne preukazujú zhoršenie diplomatických

nemecko-sovietskych vzťahov. Ako príklad je možné uviesť zápis besedy medzi Ribbentropom a sovietskym veľvyslancom v Berlíne V. Dekanozovom z 22. júna 1941, v ktorom nemecký minister zahraničných vecí označil doterajšiu politiku Nemecka a ZSSR za neúspešnú, ako aj oznámil sovietskemu veľvyslancovi, že útok nemeckých vojsk na Sovietsky zväz je nevyhnutný. Zborník dokumentov ZSSR – *Nemcko. 1939-1941. Tajné dokumenty.* je určený predovšetkým študentom histórie a politológie, ako aj záujemcom o vývoj bilaterálnych vzťahov Nemecka a Sovietskeho zväzu v prvých rokoch druhej svetovej vojny.

Luciána Hoptová

Stalin I. V. *O Velikoj otečestvennoj vojne Sovjetskogo sojuza.* Sankt-Peterburg: Piter, 2010, 192 s. ISBN 978-5-49807-696-6.

V roku 2010 sme si pripomenuli 65. výročie víťazstva nad fašizmom. Jednou z krajín, ktorá mala značný podiel na víťazstve nad nacistickým Nemeckom a jeho spojencami, bol Sovietsky zväz. Pri príležitosti tohto výročia bola vydaná reedícia zborníka O Velikoj otečestvennoj vojne Sovjetskogo sojuza (O Veľkej vlasteneckej vojne Sovietskeho zväzu). Zborník dokumentov bol zostavený samotným J. V. Stalinom ešte počas jeho života.

Zborník O Veľkej vlasteneckej vojne Sovietskeho zväzu je venovaný všetkým tým, ktorí prežili druhú svetovú vojnu, ale aj tým, ktorí sa narodili omnoho neskôr, aby nikdy nezabudli na hrôzy a obete druhej svetovej vojny.

Zborník pozostáva z prepisov vystúpení, rozhovorov a príkazov J. V. Stalina, ktoré sa zapísali do dejín Sovietskeho zväzu. „*Zneli z reproduktorov, vyšli v novinách v miliónoch nákladoch. Celá krajina žila v očakávaní týchto rečí. A pamäť o nich vošla v análi našej histórie.*“ (s. 4).

Publikácia O Veľkej vlasteneckej vojne Sovietskeho zväzu obsahuje 38 dokumentov (reči, vystúpení, príkazov, príhovorov, rozhovorov). Z roku 1941 sú publikované 3 dokumenty, z roku 1942 6 dokumentov, z roku 1943 9 dokumentov, z roku 1944 7 dokumentov a najpočetnejšie zastúpenie má rok 1945 s 13 dokumentmi. Z chronologického hľadiska sú v zborníku publikované dokumenty od 3. júla 1941 do 3. septembra 1945. Prvým dokumentom v zborníku je prepis vystúpenia J. V. Stalina z 3. júla 1941. Išlo o prvé verejné vystúpenie J. V. Stalina od napadnutia Sovietskeho zväzu Nemeckom, teda od 22. júna 1941, a jediné, v ktorom označil svojich spoluobčanov slovami bratia a sestry. Okrem príhovorov J. V. Stalina k sovietskemu národu, aby nepoľavoval v boji s fašizmom, zborník obsahuje aj prepisy vystúpení k výročiu Októbrovej socialistickej revolúcie, k výročiu vzniku Červenej armády, vystúpenia z prvomájových osláv, ale aj príkazy týkajúce sa obrany vlasti. Neoddeliteľnou súčasťou zborníka sú telegrafické správy britskému ministerskému predsedovi W. Churchillovi a americkému prezidentovi F. D. Roosveltovi. Zaujímavými dokumentmi sú prepisy rozhovorov medzi J. V. Stalinom a zahraničnými korešpondentmi z amerických novín New York Times a britských novín Times, ako aj rozhovory pre domáce noviny Pravda. Súčasťou zborníka sú aj dokumenty týkajúce

sa problematiky Poľska po skončení druhej svetovej vojny.

V závere zborníka sú publikované vystúpenia, v ktorých J. V. Stalin oznamuje sovietskemu národu kapituláciu Nemecka v máji 1945 a v septembri 1945 aj kapituláciu Japonska. Vo svojom príhovore o kapitulácii Japonska J. V. Stalin priblížil aj vývoj sovietsko-japonských vzťahov počínajúc rokom 1904.

Zborník O Veľkej vlasteneckej vojne Sovietskeho zväzu, obsahujúci výber dokumentov vyselektovaných samotným J. V. Stalinom, je určený študentom odboru história, odboru politológia, ako aj záujemcom o vývoj Sovietskeho zväzu v rokoch Veľkej vlasteneckej vojny.

Luciána Hoptová

Autori čísla:

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

Karin Fábrová

PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

PhDr. Peter Koval', PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Inštitút histórie FF PU v Prešove

PaedDr. Viera Vallová, Inštitút histórie FF PU v Prešove

V. V. Zdanovič

Recenzenti: Mgr. Ján Adam, PhD., doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., PhDr. Milan Belej, CSc., PhDr. Ľudovít Hallon, CSc., prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., PhDr. Eva Kowalská, DrSc., Mgr. Patrik Kunec, PhD., Mgr. Peter Schreiber, doc. PhDr. Marián Skladaný, CSc., doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby pri formálnej úprave dodržiavali nasledovné pokyny:

Príspevok je potrebné zaslať vo formáte doc, docx alebo rtf.

Okraje 2,5 cm

Písmo Times New Roman, 12 b

Riadkovanie 1,5

Poznámkový aparát pod čiarou vložený cez automatickú funkciu

Súčasťou príspevku musí byť názov, abstrakt a kľúčové slová v anglickom jazyku v náležitej kvalite, kontaktné údaje na autora a jeho pracovisko a zoznam použitej literatúry na konci práce.

Pri písaní vlastných mien z uhorského obdobia slovenských dejín rešpektujeme podobu, akú zvolí autor.

Príklady popisu dokumentov citácií podľa ISO 690 a ISO 690-2 sú k dispozícii na www.unipo.sk/filozofická-fakulta/veda/AHP

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES
č. 1 / 2011, roč. 11

Anglické abstrakty

autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

Zodpovedný redaktor

PaedDr. Peter Derfiňák, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
v roku 2011

Technický redaktor

Ing. Ladislav Nagy

ISSN 1336-7528